

80

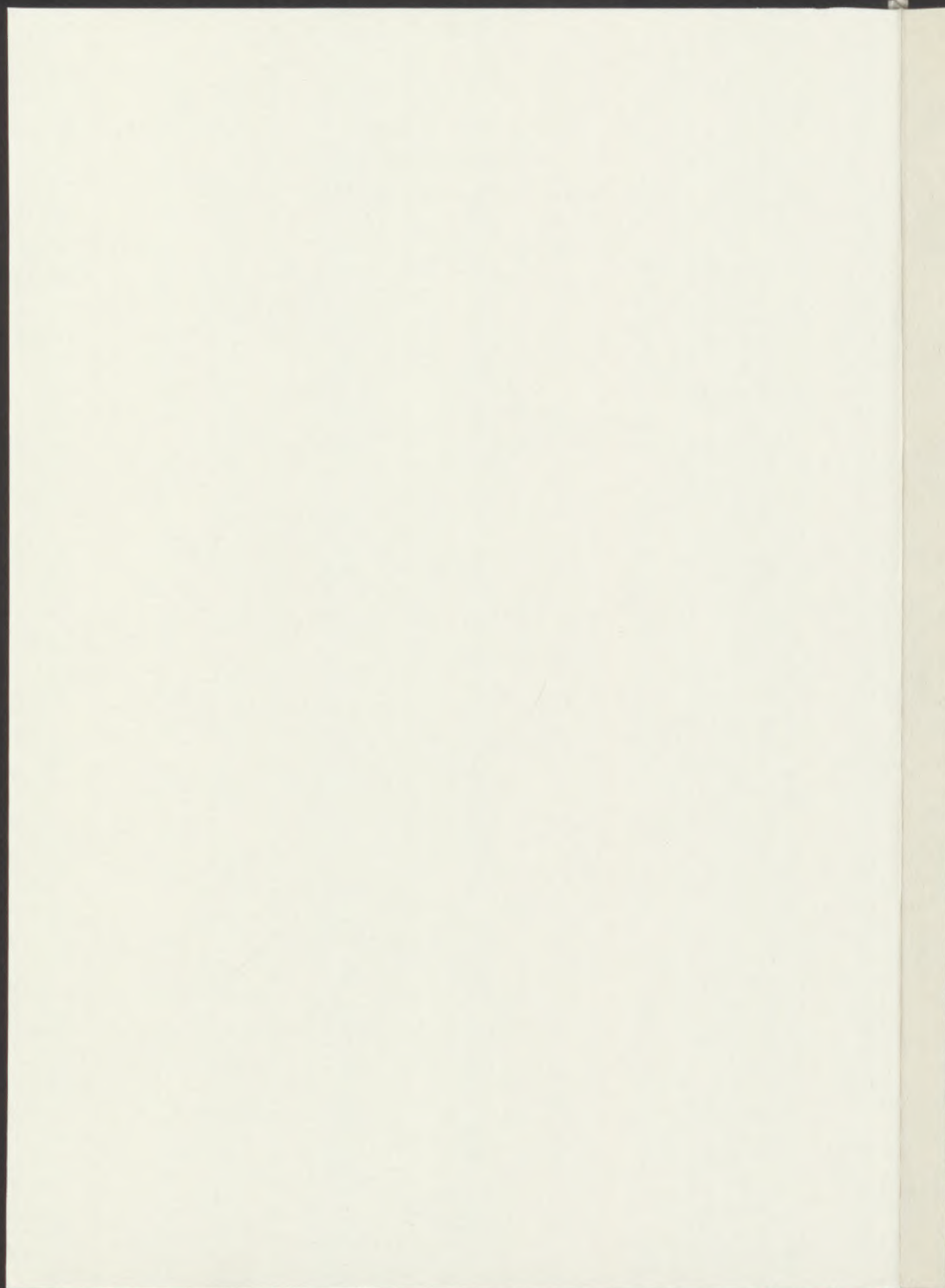
PÉNTEK IMRE

**Lírai
kaleidoszkóp**

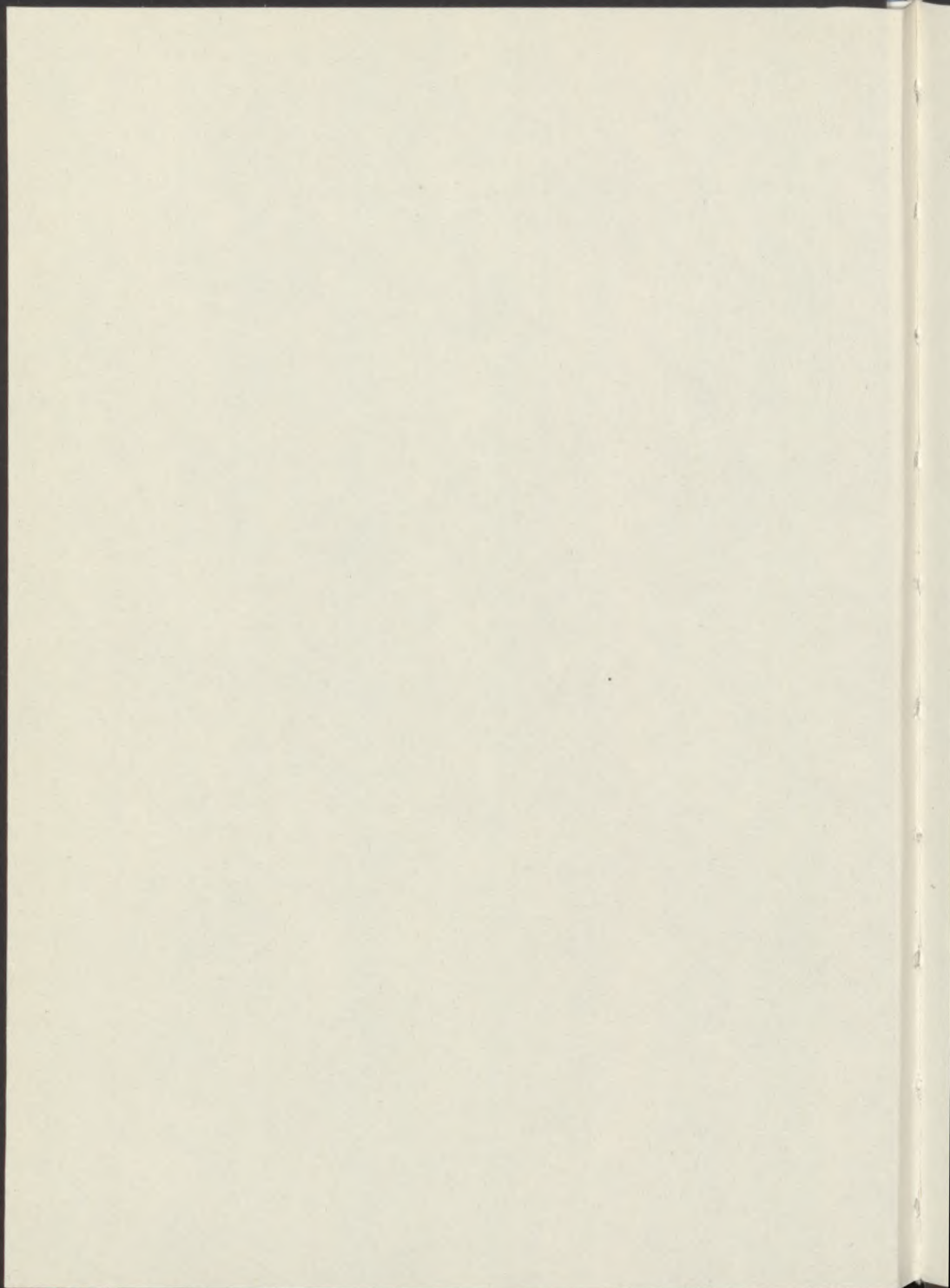
Tanulmányok, esszék, kritikák

PÉNTEK IMRE
Lírai kaleidoszkóp
Tanulmányok, esszék, kritikák

PÉNTEK IMRE

Lírai kaleidoszkóp

Tanulmányok, esszék, kritikák

Budapest

A kötet megjelenését

Nemzeti Kulturális Alap

a Nemzeti Kulturális Alap
támogatása tette lehetővé.

Szerkesztette
Bakonyi István

A borítótérvet
Csontváry Kosztka Tivadar Baalbek c.
festménye részletének felhasználásával
a Scriptor Kft. készítette.

Minden jog fenntartva.

© Péntek Imre, 2021
© Széphalom Könyvműhely, 2021

MB 287.980

2021

TARTALOM

A titkokról	
<i>Hamvas Béla és Várkonyi Nándor előtt tisztelegve</i>	9
„A szó útja” a folyóiratokban.	13
Duna-versek – régen és ma.	23
„Szabdalom...teremttem a szót, a régít új formában fűzöm össze...”	
<i>Mai megközelítések Kazinczy Ferenc költészetéhez és poétikai nézeteihez</i>	32
Közelítések egy fordulóponthoz	
<i>Az a bizonyos 1931-es év József Attila életében és pályáján</i>	41
Újrakezdések beteljesülése	
Püski Sándor: <i>Könyves sors – magyar sors</i>	51
„...műve lettem vagy töredéke...”	
Vázlat a lírikus Keresztury Dezsőről	60
Zalaegerszegről indult az égi mechanika megértése felé...	
<i>A Hold túlsó oldalán (Dokumentumok és emlékezések Izsák Imréről)</i>	74
Az emigráns tudat alakváltozásai Major-Zala Lajos	
költészetében	82
Vázlat egy kritikus hangú, „életpárti” költészetről	
Máté Imre: <i>Vállunkon vízőzönnel</i>	90
Tunyogi Csapó Gábor: <i>Mérleg</i>	98
Kabdebó Tamás „ <i>vándorlásai</i> ” térben és műfajokban	105

A Tüzek tüze élesztése (Utassy Józsefről)	117
Utassy József három kötete ürügyén	125
A töredékesség teljessége Győri László: <i>A kései Éden</i>	130
A „daloló kedvű indulástól” a teljességet szólaltató beérkezésig Ködöböcz Gábor: <i>Kiss Benedek</i>	138
Az életöröm és mulandóság motívumai Oláh János költészetében	146
Muravidéki mindenek <i>Bence Lajosról, úgy az 50. táján</i>	161
Pályakezdestől a (be)érkezésig <i>Bence Lajos lírai korszakai</i>	166
Életjelek a szlovéniai magyar kisebbségből <i>Bence Lajos: Írott szóval</i>	176
Személyiségkutatás – egy töredékes világban Halász Albert: <i>Mindenszó(l)</i>	185
A túlélés „embermeséi” Göncz László: <i>Egy peremvidék hírmondói</i> (<i>Mura menti életképek a 20. század első feléből</i>)	193
Értékteremtés és (állami) mecenatúra L. Simon László: <i>Versenyhátrány</i> – <i>A (kultúr)politika fogságában</i>	200
Éltető hagyomány – konzervatív értékprioritások L. Simon László: <i>Személyes történelem</i> (<i>Esszék</i>)	208
Megéledő konzervatív hagyomány L. Simon László: <i>Körbejárni a hazát</i> (<i>Esszék</i>)	215

Elmerült hangok a múltból és jelenből Lezsák Sándor: <i>Társai elmentek Megváltót nézni</i>	224
A teljesség megkísértése – „tízlépésnyi” végtelenből Markó Béla: <i>Tulajdonképpen minden</i>	230
A plebejus magatartás mai változata Agócs Sándor: <i>Lepkék a könyvtárszobában</i>	235
Egy „korszerűtlen” költő lázadása Szálinger Balázs: <i>M1/M7</i>	241
Kalandozások a líra és epika határmezsgyéin Turczy István: <i>Szeresd a vándort – Történetek versben</i>	247
Túlterhelt lírikum Lackfi János: <i>Emberszabás</i>	255
„Mondd, amit nem várt senki” Finta Éva: <i>A tékozlás genezise</i>	262
Lírai sorselemzések Finta Éva: <i>Ötkönyv</i>	271
Egy érzékeny, megsebzett Don Juan feljegyzései Oláh András: <i>április bolondjai</i>	280
Emberiesülő kalandok a páni Édenkertben Kilián László: <i>A fa mítosza</i>	290
A formaérzékenység és az erotizmus lírai kalandjai Vitéz Ferenc: <i>250 – Válogatott versek</i>	297
Átcsillog létünkön az isteni dimenzió Kelemen Erzsébet: <i>Rorate</i>	303
Metafizikai áramlások szavakban és képekben Dienes Ottó: <i>A krokodíl torkában</i> <i>Breviárium az ezredfordulóról</i> <i>Esszék, versek, rajzok, festmények, faszobrok</i>	310

A lelki tágasság újabb dimenziói	
László Zsolt: <i>Hajnal a mélyben</i>	320
Meggyőző érvek a „vers igazához”	
Bobory Zoltán: <i>Damaszkuszi úton</i>	327
Az emlékezés zsolozsmái	
H. Hadabás Ildikó: <i>Röghöz kötötte</i>	334
Pék Pálról, az irodalmi „égi otthon” egy újabb lakójáról	
„...ragyogtatni csillagot.”	342
Az erotikus költészet és változásai	350
Összegyűjtött művek, alkalmi publicisztikák	
Csoóri Sándor: <i>Régi vérfoltok vöröslenek</i>	
– <i>Kötetben meg nem jelent írások, 1960–2008.</i>	363
Múlt és jelen – Helyünk Európában	
<i>Nemzeti önazonosságunk kérdései</i>	370
Folyóirat megjelenések	379

A titkokról

Hamvas Béla és Várkonyi Nándor előtt tisztelegve

Modern világunk racionális. Az ok és okozat elkötelezettje. (A heisenbergi „bizonytalansági reláció” a mindennapi élet síkján nem értelmezhető; a mikro- és makrovilág közötti ugrás a közönséges elme számára felfoghatatlan. Ugrás a sötétbe.) A köznapi ember a világgosságban akar ténykedni, irtózva mindattól, ami ezt veszélyezteti. E körben a tudás, a haladás „fáklyája” világít, s a világ nagy csinnadrattával ünnepli a tudományt, amely újabb és újabb hódításokat tesz az ismeretlenben. (Tudásunkkal együtt persze nő nemtudásunk is, de ez a többséget nem zavarja/érdeкли.) A racionalista, a felvilágosult elme igyekezett száműzni, elvetni, lejártni minden titkot (amit nem lehetett megoldani, azt „zárójelbe” tette), eloszlatni minden homályt. Amikor pedig ez nem sikerült, egyszerűen nem vette tudomásul, kiiktatta a gondolkodásból ezeket az ún. végső pontokat, és praktikus részkérdésekkel kezdett foglalkozni. (Túlbuzgón, hogy becsapja önmagát.) Végül is azt mondhatjuk, ha a civilizáció összedűlni látszó építményére gondolunk: eredményesen. Ám ezek a zárójelbe tett kérdések, titkok, megfejthetetlen dolgok ettől még nem szűntek meg, nem váltak érvénytelenné. (Legföljebb „elrejtőztek”).

A modern ember „boldogtalan tudata” – ahogy Hamvas írja a *Világválságban* – „...A kérdéseket csak azért élesíti ki, hogy a maga számára a kérdéseknek súlyosbított és elnehezített formáját tegye a maga számára átélhetővé...” Ennek az átélése és szenvedélye az örök elégedetlenségből fakad, ma úgy mondanánk, a dekonstruktivitás szenvedélye ez, amely mindent ízeire szed szét, elemeire bont, hogy aztán az immár élettelen, szervetlen részecskékből egy hamis, pszeudo valóságot konstruáljon – a valódi helyett. Sajátos lázadás ez a titkok, misztériumok ellen, mely az ősidőkben szerves

részt képezték az életnek, s melyeket különleges lelki-szellemi technikákkal – lásd, beavatások – lehetett megközelíteni. (Elérni nem.) „...Az Ókorban – írja Várkonyi *Az ötödik emberben* – minde-
nütt titkok küszöbére lépünk, s nem egyszer a halál pecsétje zárja el őket...” Mi ez a titok? Titkos tan, isteni tudás, a közvetlen érint-
kezés a Szent Tudással, amit védeni kell a profántól, a köznapitól,
a leegyszerűsítéstől. A beavatottnak pedig kötelessége tudását gya-
korolni – rejtve! – az emberek javára.

Nos, ez a rejtett, oltalmazott tudás eltűnt a felvilágosodás után:
mai utódok a teljes titoktalanságban éljük az életünket. A nyilvá-
nosság kultuszában és hisztériájában, hisz aki ismeri a nyilvános-
ság-előállítás receptjeit, az tudja: *valaminek a nyilvánosságra hozása
mindig valaminek az elfedésére is szolgál.* A nyilvánosság az, ami a leg-
tökéletesebben elrejt, eltüntet, hozzáférhetetlenné tesz – nagyon is
piti érdekek, bűnök, botlások egyvelege érdekében. (A társadalom
zavartalan működése érdekében.) A titokra, misztériumra, kul-
tuszra való igény ilyen profán módon csempésződik vissza, mint-
egy gúnyolva a titkok elől menekülő embert.

Ez a titoktalanság-állapot semmit sem fogad el szervesnek, ter-
mészetesnek, adottságnak: mindent szétszed, lebont, analizál.
(Pszichoanalizál.) S megtalálja azokat a leegyszerűsítő formulákat,
amelyek – szintén Hamvas szavai –: az „életrombolás eszközei”.
Pedig ugyancsak ő figyelmeztet: „...a legnagyobb titkokat nem
szabad egyszerű, egyszerűsítő szavakkal, módon megmagya-
rázni... „A *Scientia sacra*-ban olvasható a történet Csuang-ce-ről,
akitől egyszer valaki megkérdezte a Tao titkát... A mester megosz-
totta tudását, s amikor a kíváncsi ember eltávozott, tanítványa így
szólt: a legnagyobb titkokat még így soha senkitől nem hallottam
elmagyarázni. Csuang-ce így válaszolt: „...egész életére szeren-
csétlenné tettem.”

Titkok pedig vannak – és vannak beavatottak.

Gyakran idézgettem, s most kezdem megérteni ezt a József Attilai
szentenciát: „a titkokat ne leسد meg...”. Ő is tudta – ő aztán tudta,
hisz a legnyilvánvalóbb módon a beavatottak közé tartozott –, hogy
léteznek megfejtethetlen dolgok, a jó és rossz oldal megnyilatkozá-
sai, amelyek mélységesen befolyásolják sorsunkat, személyiségün-

ket, döntéseinket. S lehet latolgatni, hol a hangsúly? A titkok birtoklásán, vagy azon: érdemes-e bepillantani a „varázskörbe”? Esetleg ő, az igazi látó ember, arra is gondolhatott: ezeket a mai (ál)titkokat nem érdemes fürkészni, sem így, sem úgy... Lemondás ez, vagy legyintés? A titkokról való lemondás azonban az életről való lemondás. Nem véletlenül egyik utolsó versében tűnik fel ez a sor.

A modern kor megtagadja mindazt, amiben titkot, irracionális megnyilatkozást, erőt sejt, érez, felfedez. A két nagy vesztes: a valóság és művészet. Az isteni helyébe a „dekonstruálók” megalkották az anyag, illetve áruvallást. A művészet helyébe pedig a szórakoztatás, a dizájn és a reklám lép.

A művészet a hagyományos felfogás szerint – olvashatjuk Legéndy Péter *Művészet és ellenség* című írásában – nemcsak az adott korszak kultúrközösségét teremti meg, „hanem összekapcsolja a jelent a múlttal, és így az elődök szinte a végtelenségig viszszanyúló életközösségét teremti meg... A művészet e sajátos időutazás letéteményese...” – írja a továbbiakban. A művészet hosszú ideig járta is ezt a számára kijelölt utat. Ám a modern ember (egyik típusa) nem elégszik meg ennyivel: kielégületlensége, nyugtalan-sága arra készteti, hogy szétszedje, lebontsa azt, ami egészként működőképes volt, egy harmónia része.

Ez a művelet arra a következtetésre juttatja: a művészetnek már sem a hagyományos, sem az avantgárd formái nem képesek olyan „valós hatást” indukálni az emberek tudatában, életvitelében, amely igazolhatná a művészeti alkotásokat létrehozó rendkívüli befektetéseket. A bonyolult struktúrájú művek (bőven teremnek mindenfelé) – amelyeknek többféle funkciója mellett mindig van egy fogalmilag nem igazán feltárható rétege – Legéndy levezetése szerint – csupán intellektuális feladatot jelentenek a rejtvényfejtő közönségnek.

De sokan megértették a kor kihívását: megalkották a (titoktalan) strukturálatlan művek sokaságát, a hulladékkonstrukciót, a véletlenjátékot, a kaoszimitációt, a torzó helyett a torzat, a művet helyettesítő gondolati projektet (a kéz nélküli Michelangelók seregét), az egész helyett a részt. A teljes helyett a töredéket/törmeléket. S végül a rész helyett az ürességet, a semmit. (A jelszó is megszületett a

folyamat végeredményeként: A semmi sem semmi.) Persze, a titokigény nem marad kielégítetlen.

Az ürességet árasztó, a semmivel kacérkodó műveket műelemzők egész hada értelmezi, kanonizálja, fogadtatja el. (S jó pénzért el is adja.) Külsődleges szempontokat érvényesítve, hermeneutikai erőszakot téve a józan észen. Pontosabban: a közízlésen, melyről csak lenézően szabad szólni. Az egykori majakovszkiji jelszó: *Pofon ütjük a közízlést!* – immár műtárgyakat befogadó intézmények egész sorában megvalósult. Nem csak pofon ütik, hanem leköpdösik, megrugdalják, a lehető legkomolyabban (a legkomolyabb érvekkel, minden ellenvetésre), és hatalmas fogalmi apparátust felvonultatva teszik nevetségessé a kételkedőket, pellengérré állítva kétgeskedők ítéleteit.

A közízlés persze visszaüt.

Egyfelől messze elkerüli a modern és posztmodern műveket felvonultató csarnokokat, képtárakat, kiállítóhelyeket – amelyek egy része közpénzen működik –, igazolni látja korábbi gyanakvását minden ellen, ami nem praktikus, hasznos, földhöz ragadt, másfelől boldog önfeledtséggel veti magát a korlátlanul rendelkezésre álló giccs karjaiba: megrendítő erejű csapást mérve az amúgy is gyengélkedő műpiacra. (Irodalmi téren a kommersz, a lektűr pozícióit erősítve.)

A misztérium, a titok, a szakrális tudás, az isteni vonások „kikaparása” a jelen valóságából tehát nem old meg semmit. Hiányérzetet teremt, amelyet virtuális-pszepdo tartalmakkal töltenek ki.

Isten helyett van istenpótlék, spirituális helyett van ragacsos és primitív fantazmagória, aminek hatásos terjesztője a képregénygondolkodás. A fogyasztók legnagyobb meglegedésére.

Nem érdemes hát lemondani a minket övező (valódi) titkok tartományáról: sem külső értelemben, sem bensőnk tekintve. Könnyen lehet, hogy ezekből a titkokból tevődünk össze, ennek köszönhetjük létezésünket, az” emberi jelenséget”, az „abszolút produktivitást”, amiről Hamvas beszél. Amikor már nem hallgatunk oda, „rejtelmek ha zengenek”, József Attila szerint, akkor biztosak lehetünk abban (bár kívül a ráció üli diadalünnepét), hogy a létezés minősége hanyatló korszakába került.

„A szó útja” a folyóiratokban

Nyilvánvalóan az irodalmi szó útvjáról van szó, vagy irodalmi szóvá akarni váló szavak érdekelnek bennünket. Nos, ennek a „kísérleti labornak” az egyik – mondhatnám, meghatározó eszköze – a folyóirat. Nem mennék bele a történeti visszatekintésbe, hisz ezt az irodalomtudomány eredményesen és részletesen feldolgozta. Számunkra itt és most a jelen kérdései érdekesek. Mikor jön létre egy folyóirat ma, mitől működik, meddig, és mikor és miért szűnik meg? Mikor vált profilt? A helyzet – enyhén szólva – talányos. Kevés a szakirodalom, s mindenkit csak a végeredmény érdekel: jó művek, jó szavak jönnek-e ki az illető műhelyből, van-e érvényessége, indokoltsága a közléseinek, hozzá tesz-e valamit az egyetemes irodalmi korpuszhoz? Tallózásaim közepette mégis találtam egy érdekes szöveget, Takáts József írását a *Littera* 2004-es, júniusi felületén *Irodalmi folyóiratok kortárs kánonai* címmel. Ebből idézek egy bevezető mutatványt, ami a kérdésfeltevéshez elegendőnek látszik. S a későbbiekben reagálok is egy-két felvetésére.

„Gyakran elhangzó kijelentés, hogy túlzottan sok irodalmi folyóirat van, ami nehézzé teszi a tájékozódást az olvasók számára, s túlzott terhet jelent az állam kulturális költségvetésének. Néhány évvel ezelőtt, amikor a NKA Folyóiratkiadási Kollégiumának voltam az egyik kurátora, ezen intézmény vezetése előbb azt vetette fel, meg kellene szavazni, melyik a 10 legjobb irodalmi folyóirat, s csak azokat támogatni, később pedig azt, hogy ki kellene egy folyóiratot emelni a többi közül, mint nemzeti intézményt. Csakhogy a kuratórium tagjai egészen biztosan nem tudtak volna megegyezésre jutni sem abban, hogy melyik a legjobb, sem abban, melyik a tíz legjobb folyóirat. Bár valamennyien többé-kevésbé elismert szakmabeliek voltunk, az irodalommal és intézményeinek mai

jelentőségével kapcsolatos nézeteink szélsőségesen eltértek. Ha történetesen nekem is össze kellett volna állítanom egy 10-es listát, könnyen lehet, hogy azon egy folyóirat sem szerepelt volna némely kollégám listáján. Talán érdekes kérdés, miért – és milyen kulturális mintázatok szerint – térnek el ilyen nagy mértékben az irodalom szereplőinek a véleményei?

Lehetséges, hogy sok folyóirat van, ám ezek kulturális súlya nagyon különböző. Az alábbiakban megpróbálom végiggondolni, hogyan is nézhet ki az irodalmi folyóiratok láthatatlan hierarchiája. Azért láthatatlan e hierarchia, mert – amint már vagy tíz éve egyszer szóvá tettem – nincs nyilvános kritikai beszéd az irodalmi folyóiratokról... Tudtommal egyetlen elemzés sem készült arról például, mit jelentett 1989 táján az újak belépése az irodalmi folyóiratok mezőjébe... Hogyan lehetséges, hogy ezekről a végtelenül érdekes folyamatokról egyetlen jelentős bekezdés sem született az elmúlt tizenöt év magyar irodalomkritikájában?

Ám nemcsak a folyóiratokról szóló kritikai beszéd hiányzik, hanem a folyóiratok egymás közti beszéde is. Az irodalmi lapok többségét úgy szerkesztik, mintha a többi lap nem is létezne, legfeljebb a leközzölt tanulmányok lábjegyzeteiből derülhet ki, hogy más lapok is léteznek, mint amit kézbe vettünk. A lapok nagyon ritkán reagálnak egymás írásaira, szinte sohasem vitáznak egymással, s csak olyan kritikai írást közölnek, amely valamely könyvről szól, s nem valamely folyóirat-publikációról.... A folyóiratok egymás közti párbeszédének hiánya talán összefügg az irodalmi lapok műfaji szűkösségével. Általában verseket, novellákat/prózai szövegeket, tanulmányt, kritikát közölnek, némelyik interjút is (magyar szerzőtől), s bizonyos dokumentumokat, pl. (írói) leveleket. Pedig, ha egy-egy folyóirat más műfajokat is kipróbál vagy kikísérletez, azt meg szoktuk jegyezni...

De a folyóiratok nemcsak egymás publikációival nem törődnek a lapjaikban, hanem a saját publikációikkal sem. Csak nagyon ritka alkalmakkor vagy sosem szólalnak meg saját tevékenységüket értelmezve a szerkesztők: sem egy-egy fontos közlésre nem hívják fel olvasóik és a szakmabeliek figyelmét, sem folyóiratuk belső mozgásait, irányváltásait vagy éppenséggel mozdulatlanságát

nem interpretálják. Holott az önértelmező gesztusoknak a lapszerkesztésben is nagy a jelentősége. Röviden összefoglalva az eddigieket, azt állítom tehát, hogy azért láthatatlan (vagy inkább nehezen kivehető) a mai folyóiratok hierarchiája, mert nincs kritikai beszéd róluk, mert nincs párbeszéd közöttük, s mert ritkák a nyilvános önértelmezéseik. Ám ha nehezen is kivehető, mindazonáltal létezik folyóirat-hierarchia.

A kérdéseket én jogosnak ítélem. Ha nem is tudok mindegyikre válaszolni. Nos, néhány reflexió a fölvetettekre. Szerintem a folyóiratoknak nem feladata a kanonizációs „erő” felmutatása. Legyen ez a feladat a tudományos műhelyké. És ezt a feladatot – többkevesebb hatékonysággal – meg is oldják e műhelyek. A folyóiratok inkább képviselnek bizonyos kanonizációs programot, elvet, meggyőződést, képviselnek publikációikkal, esetleges elvi cikkekkel, vitákkal. Ha már kettészakadt irodalmunk, és nem hajlandók az egymással szemben-vitában álló felek érdemi párbeszédre, akkor talán el lehet ismerni: a kanonizációs „előny” a liberális-urbanus térfélen volt hosszú évekig, több műfajban, művészeti ágban, a népi-nemzeti oldal felzárkózása nemrég kezdődött, részint az MMA kezdeményezéseire. Elkésett monográfiák, elmaradt, hiányzó tanulmányok, a közgondolkodást is befolyásoló írások jelentek meg a közelmúltban. Az egyoldalúság oldódott, de nem szűnt meg.

De visszatérve a *kanonizációs erőre*, nagy szükség van a képviselőre is, a mindennapi gyakorlatra. Úgy érzem, e téren a népi-nemzeti folyóiratoknak sikerült ledogozni hátrányukat, részben pótolva a tudományos műhelyek elmaradását is.

Létezik-e hierarchia, s az milyen, miféle?

Mindenki a saját térfelének helyzetéből indul ki, ügyet sem vetve a másik oldalra. Lehet-e, kell-e ezen változtatni? Szerintem először is erőfeszítéseket kell tenni a saját értékrend részletes, alapos kidolgozására, ennek reprezentációs ereje önmagában is komoly tényezővé válik. Ez elkerülhetetlen. A másik. A hierarchia nem örök, nem változhatatlan. Nem idézek példákat, de láttunk már megrogyni komoly lapokat, különböző okok miatt. Ekkor a nem hivatalos, de mégis számon tartott hierarchiában – esetleg –

hátrább kerülnek. De nem szűnnek meg, ettől még működnek, jelentkeznek, hatnak.

A változaskoefficiens nem kiiktatható, állandó tényezője az irodalmi életnek is. Lehetnek anyagi, személyi és egyéb okok, amik miatt ezek – a nem kedvező tényezők – kifejtik hatásukat. Valamint lehetnek olyan pozitív fejlemények, amelyek egy ellentétes folyamatot indukálnak. Ezek közül – elsősorban a vidéki lapokat érinti – a *helyi elfogadottság* nagyon fontos. Sok lap impresszumában található egy orgánus: a szerkesztőbizottság. Ez többnyire a helyi tudományos, művészeti élet kiválóságaiból áll, és nem okvetlenül humán jellegű képzettséget feltételez. Ha nem is teljes mértékben, ez a garanciája a városi-megyei támogatásnak. Lehetnek (belső) kritikai észrevételei, de be is zsebelheti a szűkebb-szélesebb körű elismerést. Sajátos ernyő-szervezet, ami a legitimáció szerves részét képezi. Sokan ezt a helyi „hiúságok vásárának” tekintik, én inkább a *felelősségvállalás* egyik, látványos, olykor eredményes megnyilvánulását látom ebben. Ahol lehet, érdemes ilyeneket bevonni a működésbe. Különösen válságok, viták idején segíthet sokat. Márpedig ezek akadnak. Főként a kiadás, a kiadók háza táján. Ezek alapítványok, vagy (közhasznú) társaságok, egyesületek, egyéb közösségek – ma már ritka esetben –, valamely helyhatósági intézmények. Jelenünkben mindenütt pályázati úton lehet elnyerni a működéshez szükséges összegeket. Legyen szó helyi vagy országos lehetőségről. A pályázatok megírásához és elszámolásához némi hozzáértés szükséges. S ennek biztosítása ma a létezés nélkülözhetetlen feltétele. S ekkor lép be a „helyi lobbizás”, amely az önkormányzati támogatásokat maximálisan befolyásolja. Erről jut eszembe: az NKA és az MMA támogatása nyilvános. Mindkét intézmény honlapján olvashatóak az elnyert összegek. Viszont a helyi támogatásoknak nincs nyilvános fóruma. Pedig nagyon tanulságos lenne ezeket publikálni. Adott esetben inspirálóan hatna, a szomszédokat arra készítené, hogy összevessék a saját lehetőségeket másokéval, s e körültekintés birtokában hozzák meg döntésüket. S ez a titokzatosság lehetőséget teremt némi manipulációra is. Voltak lapok, amelyek sajátos válsághelyzetet szimulálva, némi szakmai jóindulat következtében, *plusztámogatást*

„sírtak” ki maguknak. A központi keretből. Az otthoni támogatásnak – megjegyzem – számos lehetősége van. A helyiségbérlet elengedése, a folyóirat státusainak átvállalása, a szállítások más címen történő elszámolása. Szerintem ez nem is baj. Engem a jogtalan előny megszerzése zavar.

Mert akárhogy is nézzük: a láthatatlan hierarchia mellett egy láthatatlan, kevéssé megfogható versengés is folyik e téren. Hol, ki és mi képes többet adni ezekre a szellemi megmutatkozásokra? Ki képes jobban felkarolni a helyi tehetségeket, könyveiket kiadni, pályájukat menedzselni? S ennek a tevékenységnek centrális pontja, erőtere, kisugárzó hatása egy-egy műhelyhez kötődik.

Ezért mondhatjuk: a folyóirat szellemi műhely és gazdasági-technikai vállalkozás. Eltartani magát soha nem tudta, anyagi támogatása, fennmaradása – kezdettől napjainkig – rangjából, teljesítményéből fakadt, a gazdasági hasznon túltekintő mecénatúra fölismeréséből, hogy az értelmiség „közgondolkodása”, amit minden időben befolyásolni akart, milyen fontos társadalmi tényező.

Tudjuk, a rendszerváltás előtt milyen komoly procedúrát jelentett egy-egy folyóirat indítása. Vezetője csak az lehetett, aki bírta a fensőbbség bizalmát. Nem kellett pártagnak lennie, de „dísz pártonkízülinek” igen. Az egypárt jóváhagyása nélkül aligha gondolhattott bárki is arra, hogy új lapot indítson. Sokáig fennállt a *Kortárs* és az *Új Írás* budapesti kettős monopóliuma, vidéken pedig a nagyobb megyeszékhelyen (Pécs, Debrecen, Szeged, Miskolc, Kecskemét, Szombathely) gondosan kiválasztott (és ellenőrzött) körülmények között működhetett a *Jelenkor*, az *Alföld*, a *Tiszatáj*, az *Életünk* és a *Napjaink*, hogy csak a jelentősebbeket említsük. Aki ismeri a közelmúlt irodalmi életét, a hetvenes-nyolcvanas évekre gondolok elsősorban, amikor nagy volt a kísértés, hogy kiszabaduljanak bizonyos, autonómiára törekvő szerkesztők a minisztérium és a pártközpont felügyelete alól (kitörjenek a karámból), az emlékezhet Mocsár Gábor és Tüskés Tibor, majd Ilia Mihály leváltására, az *Alföld*, a *Jelenkor*, a *Tiszatáj* éléről, később a *Forrás* és az *Új Forrás*, majd a *Mozgó Világ* botrányára, a különböző retorziókra, pártfegyelmi- és önbírálatokra, akkor képet kaphat arról a gondosan kontrollált irodalmi nyilvánosságról, melyben szétválasztha-

tatlanul összefonódott a szakmai értékelés és a politikai cenzúra. Nem volt elég a felkészültség, kellettek a politikai eligazodások is, a folyosói pletykák, s minden olyan információ, amely a felszínen maradást segítette. (Voltak persze vegetáló megyei kiadványok, „szemlék”, antológiák, amelyek – a maguk módján – jelezték, van igénye a vidéken élő, mind jobban öntudatra ébredő tollforgatóknak, tudós tanároknak, tudományos intézmények munkatársainak arra, hogy a folyóirat nyilvánosságán keresztül kilépjenek valamilyen közgondolkodás közegébe, megmutatkozzanak, mint önálló személyiségek, alkotó, gondolkodó fők.) Hosszasan lehetne sorolni az elvetélt lapalapításokat, az alapítók kisemmizését, félreállítását; az „irányítók” érdeke az volt, hogy lehetőleg ne csússzon ki ez a struktúra a párt ellenőrzése alól. Nagyjából így érkezünk el a rendszerváltáshoz. A változások előszeleként, az 1986-os sajtóra vonatkozó jogszabályok gyűjteménye (sokak számára meglepetés-szerűen) elismeri a sajtószabadságot, szabaddá teszi a lapindítást, s csupán bejelentési kötelezettséget ír elő, a Kulturális Minisztérium egyik osztályán. Ekkor jött létre a *Hitel*, a Csoóriék által rég tervezett új lap, de csak 1988-ban került utcára, kétheti periodicitással. A *Hitel* volt a minta és a példa, hogy lehet változtatni a múlt rendszerből átörökölt struktúrán, de – elsősorban az anyagi támogatás hiánya miatt – csak az 1990-es év hozott áttörést. Ehhez hozzájárult a helyi közgondolkodás átalakulása, annak felismerése, hogy van mozgástér, lehet megmutatkozni, csak merni kell. Csak néhányat az újonnan indult lapokból: *Árgus* (Székesfehérvár), 2000 (Budapest), *Európai Utas* (Budapest), *Holmi* (Budapest), *Kapu* (Budapest), *Liget* (Budapest), *Magyar Napló* (Budapest), *Nappali Ház* (Budapest), *Polisz* (Budapest), *Új Horizont* (Veszprém). Néhány évvel később, a „második hullámban” indult az *Új Dunatáj*, a *Bárka*, az *Ex Symposium*, a *Hévíz*, a *Lyukasóra*, az *Új Holnap*.

Állandóan felmerülő kérdés: sok-e a folyóirat Magyarországon? Az 1993-ban létrejövő NKA – és annak Szépirodalmi Kollégiuma –, amely a folyóiratok és könyvkiadás támogatásáról dönt, döntéseit tekintve gyakran a viták középpontjába kerül. Milyen elveket, szempontokat érvényesítsen a támogatások elosztásakor? Teljesítmény? Olvasottság? Példányszám? Szakmai visszajelzések? Való-

jában, ezek mind értékelhető szempontok. De szerintem nem ez a legfontosabb. A folyóiratok – főként vidéken – a minőségi kulturális értékek képviselői, közvetítői, elismertetői és a befogadói közeg teremtői. Szerepük, távol a „centrumtól”, a minőségi kultúra képviselője. Ezen a szinten szinte közelharcot kell folytatni az agresszív dilettantizmussal, a kortárs művészetek iránt táplált előítélletekkel, a provinciális beidegződésekkel. A teljesítményt nem okvetlenül a publikációk, a szakmai elismerések adják, hanem a helyi beidegződés, a személyes kapcsolatok, összeköttetések. Ezért tartottam helytelennek azokat a nézeteket, amelyek arról prédikálnak, jajongnak, sopánkodnak: sok a folyóirat... A *Litera* irodalmi portálon találtam Nagy Gabriella *Az egyiknek sikerült, a másiknak nem...* című eszmefuttatását az NKA Szépirodalmi Kuratóriumának 2003-as döntéseiről. Ebben írja a következőket: „A Jankovics Marcell vezette NKA előirányzata volt, hogy irodalmi folyóiratokra minimum 140 millió forintot kell költenie... Efféle megkötésről most, Harsányi László elnökle alatt nem tudok..., azonban a folyóiratok (amelyeknek a száma az előző évek támogatottjaihoz képest 20-szal megnövekedett, ebből (a 391 milliós keretből) 239.7 millió forintot emésztettek fel (sic!) , vagyis a szépirodalom támogatására fordítható keret 61.6%-át vitték el a periodikumok. Ezek szerint virágzó szépirodalmi folyóirat-kultúrában élünk, van nekünk 72(!) prosperáló szépirodalmi folyóiratunk, ajvé! Az már kérdés, vagy legalábbis el lehet gondolkozni rajta, hogy hányan is olvasnak ma Magyarországon szépirodalmi folyóiratokat. Én, mint csekély értelmű halandó, fenntartom magamnak a jogot, hogy azt mondjam, el van ez méretezve, kérem.”

A szerző többször is említi, nyilván az ironia kedvéért, a szépirodalmi jelzőt. Ha csak ez lenne tisztán a profilja az „elsokallt” lapoknak, akár igaza is lenne. De ha alaposan megnézi az impresszumokat, igen változatos kép tárul a szemünk elé. Többnyire az irodalom mellett kulturális vagy művészeti jelző áll még, de bőven akadnak egyéb változatok. (A kéthavonkénti kiadvány, a Hévíz művészeti és művelődési folyóirat. A székesfehérvári *Vár* irodalmi, közéleti fórum. A 2010 márciusában indult szegedi *Magyarság* például értékőrző nemzeti magazin.) Tehát ezek az impresszumban

található (ön)meghatározások is jelzik: nemcsak szépirodalomról van szó. Irodalomkritikáról, tárlatszemléről, színházi jegyzetről, helytörténeti és egyéb írásokról. A profil vegyes, de mondhatjuk azt is: sokszínű. Tematikailag, stílus-elkötelezettség értelmében egyaránt. A valamilyen elkötelezettség „luxusát” egy vidéki folyóirat nemigen engedheti meg magának. És ez így is van rendjén. A helyi mecenatúra elvárja (joggal), hogy az a bizonyos „minőség elv” ne csak az irodalom, hanem a társművészetek terén is érvényesüljön. És a helyi tudományosság is kapjon helyet, lehetőséget a lapban. Visszatérve a folyóirat támogatásra: az NKA támogatása minden esetben jó helyre ment. Mert gondoljunk csak bele: ahol folyóiratot alapítanak, működtetnek, ott megjelenik a magyar művészeti (irodalmi) élet innovatív szelleme. A megmutatkozás és megmértetés igénye. Az oly sokszor elhanyagolhatónak tűnő igényesség. A minőség számonkérése. Ott egy tág körben kisugárzó műhely jön létre.

Számomra mindig is érthetetlen volt, hogy bizonyos „liberális” elmék, miért akarják „bekorlátozni” a folyóiratok számát, mennyiségét... Miért fáj nekik, ha a magyar vidék kitermeli a maga autonóm orgánumait? (Ha kell, el is tartja.) Hiszen, ami az anyagiakat illeti: a megyei-városi önkormányzatok legalább annyit áldoznak a helyi folyóiratokra, mint az NKA. (Az emlegetett 240 millió körüli összeget.) S teszik ezt a saját, jól felfogott érdekükben. Hogy a helyi alkotók – akik nem kívánnak boldogulásért és elismeréséért a fővárosba rohanni, hanem szűkebb pátriájukban kívánják alkotói oeuvre-jüket kibontakoztatni (s vannak ilyenek szép számmal) – otthon érezzék magukat, és alkotói feltételeiket a városban vagy a megyében találják meg, tudják megteremteni. E feltételeknek szerves része a folyóirat. A fórum. A szakmai nyilvánosság. (Nem véletlen, hogy majd’ mind a 19 megyének van valamilyen periodikája. Van, ahol több is.) Korábban valamiféle babonának tűnt, hogy egy megyének csak egy folyóirata lehet. Ám az utóbbi időben ez is változott. Győr-Sopron-Moson megyében a megalapozott, bejáratott *Műhely* mellett pár éve Mosonmagyaróváron, megjelenik a *Szél-járás*, Győrben pedig már tartósan ott az *Ambroozia*, egy kíváloán működő, széles kitekintésű internetes orgánum. Zalában a

Pannon Tükör mellett szintén megjelent a Hévíz – aminek korábban több változata is volt –, ám ez a legújabb forma, a kéthavi megjelenéssel, könyvkiadással már merőben egy új fejlemény, amely joggal tart igényt az országos figyelemre. Amikor már azt hittük, lezárult a lapalapítások időszaka (hiszen valljuk be, jó néhány új lap meg is szűnt): szinte újabb hullám indult el. Balatonfüreden már jó néhány éve megjelenik a *Tempevölgy*, és a veszprémi *Vár Ucca Műhely* mellett felbukkant a *Séd*, mint egy igényes, műfajokban gazdag, kritikai folyóirat. A *Drót*, mint internetes lap, szintén Budapesten növeli konkurenciát, az internetes lapok körében. A közegteremtés és minőségi elv képviselője – ma is elsősorban a folyóiratokra vár. Elektronikus vagy nyomtatott – vagy mindkét formában – mindegy. Ezért kijelenthetjük: a rendszerváltás utáni magyar folyóirat-struktúra (benne a régi és új, s még újabb lapokkal) igen nagy értéke nemcsak az irodalmi-művészeti életnek, hanem annak a lelki-szellemi Magyarországnak, amely a kultúra folytonosságában és megújításában, a nyelvi-vizuális identitás őrzésében érdekelt. (Az önazonosság kinyilvánítása, a gyökök, a kötődések és hagyományok felmutatása ez, a globalizmus uniformizmusa ellenében is.) A szolgálat alázata és az elhivatottság szívóssága nélkül nem lehet e téren tevékenykedni. S ehhez a munkához kell híveket, értőket, olvasókat toborozni. Határon innen és túl.

A centrumban vagy a határok közelében (ölelésében vagy szorításában), ahol a fennmaradásért, kiteljesedésért folytatott küzdelmet nem okvetlenül kíséri tapsorkán. Persze, mindannyian szeretnénk – ahogy laptársaink – „tényezővé” válni. Tehetségeket felfedezni és kibocsátani, alkotói pályáknak új lendületet adni, helyes utat találni az egyetemes és lokális labirintusában. A megszületett, színvonalas lappéldányok, kiadott kötetek el is érték céljukat. Egy színeesebb, változatosabb kép bontakozott ki e működés nyomán az adott térségről. Oszlatva azt a tévhitet, hogy a kortárs művészet unalmas, befogadhatatlan, érthetetlen. (Ezért tartom fontosnak, hogy minden számban legyen valami jó kis olvasnivaló.)

S tudomásul vesszük – ez hitelességünk alapja –, hogy az egyetemes magyar irodalom értékrendje nem leváltható, nem degradálható. (Legfeljebb: megosztható.) És nem is kisajátítható. (Akkor

is, ha olyik tétele, hivatalossá vált kánonjának egyik-másik megálapítása vitatható.) Az utóbbi időben olvasgattam az általam nagyra becsült irodalomtörténész, kritikus és szerkesztő Gyurác Ferenc tanulmánykötetét (*Személyes ügyeim*). A Vasi Szemle főszerkesztője – a nyugat-dunántúli irodalmi hagyományok jeles kutatója – írja *Az Életünk fénykora* című tanulmányában: „...a magyar irodalom bárhol szerkesztett folyóirata akkor töltheti be hivatását, ha hűséges az egész magyar irodalom és az egész magyar nemzet eszméjéhez és valóságához, egyszersmind az egyetemes emberi értékek elkötelezettje, és mindenkor csak ezekkel az értékekkel összhangban enged teret a szűkebb régióval kapcsolatos rokonszenvnek.” Világos beszéd, megkerülhetetlen konklúzió. Csak ezen az alapon érdemes tárgyalni, eszmecserét folytatni. S ez a következetesség lehet az elkövetkező időszak működésének garanciája.

Az időnkénti számvetés, a spontán folyamatok kontrollálása, a tartalmi-eszmei koncepciók elemzése mindenképpen szükséges. A visszatekintés az elmúlt évek lapszámaira, jó és kevésbé jó tendenciáira. Amit elértünk, az mindenképpen érték, közös teljesítmény. Központi és helyi támogatóké, munkatársaké, szerzőké. Beleértve ebbe bármely lap meg-megújuló küllemét, tipográfiájának, címlapjának újratervezését, színvonalas nyomdai kivitelét. Talán azt mondhatnánk: ez már olyan „beágyazottság”, amit természetesnek kell(ene) tekinteni. Ezzel a tudattal, jóérzéssel készülünk az új lapszámokra, tervezzük újabb kötetek kiadását, és bízunk abban, a szűkebb és tágabb régió jobbik énjére ismer, valahányszor az általunk szerkesztett „tükörbe” tekint.

Duna-versek – régen és ma

„A helyet nem szabad összetéveszteni a térrel. A tér és a hely között az a különbség, hogy a térnek száma, a helynek arca van. A tér, hacsak nem kivételes, minden esetben pontos vonalakkal határolható... A tér mindig geometriai ábra. A hely mindig festmény és rajz – én hozzátenném: költemény – és nincs belőle több, csak az egy... A helynek nem csak fizikája, metafizikája is van, és nem csak látvány, génusz.”

Hamvas Béla írt így *Az öt génusz* című tanulmányában, amikor megpróbálta lokalizálni, körülírni, mi köti az embert egy „helyhez”, mi az a különleges kötelék, amely egyszeri, megmásíthatatlan és eltérhetetlen. Művészi megközelítésnek hathat mindez, valamilyen fellengzős elméletnek, ami fölött át lehet siklani. De egy tudós mezőgazdász – bizonyos Tóth Albert – esszéjét írt *A tájfogalom jelentőségéről*, amelyben az bizonygatja, milyen mély és különleges hatással van lakóira a táj, és Teleki Pált idézi, aki „földrajzi bölcselétről” beszél, mely világképünkhöz és mindennapi életünkhöz messzemenően hozzájárul. A szerző írja: „A tájfogalom jelentőségéről beszélni jelenleg is időszerű feladat. Mind gyakrabban tapasztaljuk a tájszemlélet, a tájban való gondolkodás hiányát. ...A táj az egyik legnehezebben értelmezhető fogalom. Inkább érezzük, mint értjük lényegét. ...Abban viszont a legtöbb tájkutató egyetért, hogy a táj nem más, mint a természet és a társadalom különös kölcsönhatásának ellentmondásos egysége. Egyrészt a társadalom anyagi életfeltétele, másrészt magas rendű vizuális-esztétikai kvalitások hordozója... Minden tájat csak múltjának beható elemzésével érthetünk meg.”

Ambrus Lajos író pedig így írt a témáról: „Ahol élek, a táj: földrajz, gazdaság, történelem, ökológia, mentalitás, magasabb létezés

– sokféle tagolt térfelszín. Sokféle nép. Sokréti gazdálkodás. Mozgalmas história és különféle telepítések.” E sokféle táj között még sincs egyetlen tökéletesen hasonló sem; a kemenesaljai Weöres Sándor arról ír egy vallomásában, hogy csak szülőmegyéjében, Vasban miféle táji változatosságok figyelhetők meg. „Sűrítve és kicsiben majdnem egész Európa benne megtalálható. Délkeleti szöglete, Jánosháza és környéke mediterrán jellegű, mintha Itáliában járnánk. De már néhány kilométerrel északabbra Karakó, a hajdani avar székhely a keleti sztyeppéket idézi. Tovább, Celldömölk mellett a Sághegy, a Balaton menti bazalthegysor szélső tagja, kialudt vulkán, bora Badacsonyéval és Somlóéval versenyezhet. Körülötte a Kemenes-hát, Gérce, Nagysimonyi, Csöngye az ukrán dombvidék bánatos szépségéhez hasonló. A Rába-part, Sárvárnál vagy Hídvégnél, az erdős-lombos francia folyópartokról beszél, antik nyugalma tájáról, ahol mintha latin pásztor-istenek őriznék gulyáikat...”

Talán ennyi is elég, hogy a táj, a vidék, a szűkebb térség jelentőségét elismerjük. S jó pár száz évnek el kellett telnie, hogy a természetet idéző, lírai díszítő elemekből, kordivatból, külsődlegességből magasrendű esztétikai megnyilatkozássá váljék. Bár Petrarcat tartják a természeti szépség felfedezőjének, a romantika és a szentimentalizmus volt az, ami a természeti jelenségek mélyebb ábrázolását irodalmi divattá változtatta.

A hegyek, folyók és egyéb jellegzetes tájformák megjelentek költészetünkben is. Így van ez a Dunával is. A Duna vízi kultúrája nyilván felmérésével és térképek készítésével kezdődött. És akadt mai költő, aki ezzel foglalkozik versében. Szálinger Balázs, *360 fok* című kötetében *A Duna rajzoló*i címmel közölte versét. Még a dátumot is: 1758. Nem írta, milyen forrásokat használt, de a maximális törekedett a hitelességre. Leírja a mérés technikáját, a Dunát átérő kötelet, s a mérnököket és figuránsokat a két parton, valamint a víz közepén csónakázó mérnököt, aki a víz mélységét mérte.

„Nem csupán a Duna árjával kellett megküzdeni,
De sokféle fokok és nádasok
Átgázlására adódott kényszeres szükség.”
Megjelennek a népi szokások, babonák.

„Tizenhárom ujjú átkozódó lápi vénasszonyok
Vak rigóval a vállukon keltettek riadalmat
Gyöngé inasaink körében”

Ebből is kiderül: ez egy szerepvers, a mérnök szempontjából nézve szól a leírás.

A pogánytól megszabadult haza „Mocsaras, gőzös, gennyes pokolnak tűnt” – ahogy a versben olvasható. A hang itt vált személyesre: „Amelyre sajnáljuk földi életünket.” Ám e fogcsikorgató munka révén nyer új alakulatot az ország, ahogy írja a költő: „A térképeinken kezdett formája lenni / Kikerekedni, pírt kapni, tartást / Mert összeszorított szájjal, csukott szemekkel / Meséinkből alkottuk újra őt...”

A vers sajátos befejezetlenséggel végződik: „csak alig minden tízedik / Falunévhez tartozott falu is.” Szinte sajnáljuk, hogy véget ér a vers.

Ez a sajátos, tudományos megközelítés nem volt jellemző a romantika időszakára. Költőink természetes helyi képződménynek tekintették a Dunát, nemigen törődtek a körülötte folyó, országot átalakító, folyamszabályozási munkákkal. Vörösmarty Mihály *A buvár Kundja* 1829-ben született, egy meglehetősen bonyolult versformában a hírneves, 1051-es magyar-német csatáról, Pozsony alatt. A balladisztikus hangvételű versben felbukkan Zotmund – a krónikákban buvár Kund –, és megfúrja a német hajókat. A Duna itt történelmi helyszín, ám Vörösmarty versében érzékletesen jelenik meg a folyó.

„Ki az, ki a víz szörnyekint
A fürgetegre föltekint,
S meg habba öltözik.
Ki vagy te, aki jársz alatt
S ijeszted a futó halat
Mely mélyeken lakik.”

A vers erőteljes, tömör, él a kihagyásos technikával, szereplői hitelesen jelennek meg. Egyik olyan első Duna-versünk, amely-

ben a történelmi helyzet, a magyarság sorsa és a Duna védelmező jellege összeforr. Igaz, még nem emelkedik jelképi erejűvé folyó, de Vörösmarty képzeletét megfogta a mondaszerű jelenet, és remek poézis született az egykori legendás csatáról, a kockázat-ról és a merész, egyszerű harcos által elkövetett hőstettéről. Petőfit sem hagyta érzéketlenül a folyó: *A Dunán* című verse a szerelmi szenvedély természetével foglalkozva talál analógiát a folyamon ejtett sebek és az emberszív között. A víz összeforrad, de az emberszív repedését nincs balzsam, ami összeforrassza. *A távolból* című, egyik legnépszerűbb verse – kezdősorait majd mindenki fújja: „Kis lak áll a nagy Duna mentében” – már az ifjúkori csalódásoknak ad hangot, az elszakadás és a hazavágyódás ellentéteit szólaltatva meg. Arany János a misztika jegyében írta döbbenetes versét a Dunáról, illetve az „új híd” avatásáról. A babona szerint öngyilkosok avatják az új átkelőhelyet, s Arany ennek nyomán alkotta balladáját 1877-ben. A második budapesti híd, a Szent Margit-híd a modern városi élet szimbóluma, s az idős, kapcsos könyvét író költő először *Városi ballada* címet adta versének. Főhőse, a kártyán vesztes fiú – vonzotta e vesztes seregletnek –, nem bír ellenállni a vonzásnak, s a vers végén csak ennyit kapunk: „Üres a híd. Csend mindenütt.” Bizonyos elemzések a fiút Petőfivel azonosítják, aki túl magasra vetette magát, s az ő elbukásának történetét vizionálják a versbe. Ám ez túlzásnak hat, a folyó, mint titokzatos erők hordozója, passzívan viseli magát, nem aktív, csak felszínre hozza, kiadja és befogadja a benne rejtő sötét elemeket. Talán itt jelenik meg először a Duna misztikája. Novák Anikó, aki e témáról – főként a vajdasági Dunáról értekezve – a folyó mitikus jegyeiről próbált képet adni, a helyi költőket, írókat elemezve.

Kutatása szerint Végel 1991-ben a Duna vajdasági szakaszának különleges démonikus erőt tulajdonított. Az újvidéki író szerint Közép-Európa és a Balkán találkozásában több misztikum rejlik, mint a forrás környékén. E két kiszámíthatatlan világ „egymással elkeveredve lidércesen vonzó, örvényszerűen balsejtelmű, még akkor is, ha a hömpölygő víz felszínén játékosan csillognak a fehér habfodrok. Az újvidéki híd felett érzékelhetően elkeveredik a két-

féle levegő, mindkettőt mélyen belélegeztem, sokszor elbódított delejes misztikuma" – így vélekedett Végel (2006, 1208. o.) 1991-ben. E misztikummal mi a későbbiekben csak ritkán találkozunk. Hozzáteszem: ez érdekes. Mert miközben a Duna – mint folyó – alapvető változásokon ment keresztül, hidak jelentek meg rajta Budapesten, Esztergomban, ám költészetünk nem tulajdonított ennek nemzetmegjelenítő, entitást erősítő szerepet. A Duna – úgy látszott – mindenkié, vagy legalábbis a 11 országé, amelyen keresztül folyik. A Duna „átsietett” rajtunk, különösebb hatást nem keltve. A Tisza „magyarabb” folyó lett, jellemző, hogy számosabb vers is született róla. Csak egy anekdota: a hetvenes években Héra Zoltán, a *Népszabadság* munkatársa táviratot küldött a kortárs költőknek: árvízi verset kérek! Utassy barátom nem volt rest, feladott egy viszont táviratot: Petőfi *A Tisza*. Egészen 1936 júniusáig kellett várni, amikor megszületett *A Dunánál*, amelyben a Duna-élmény megszólaltatása mellett a történelmi, pszichológiai, személyes melységeket képes volt megszólaltatni egyetlen költeményben József Attila.

Igaz, a 19. századvég és 20. századelő meghatározó költője is megírta a maga Duna-verseit. Nyilván Adyról van szó. A *Farsang a Duna-tájon* csak bevezető, jellemző, hogy a századelőn született. A természeti képződmények felvonulása csak kétségbeesett gesztus. Ahol minden rosszul megy, rosszul áll, hogy álvidámság üli a torát. De egye fene, menjünk bele ebbe az ál-mókába, ebbe a Duna-táji haláltáncba. A másik vers komolyabb: *A Duna vallomása*. Ez már érinti azt a Duna-misztikumot, amit korábban emlegettünk. A Dunának titkai vannak... S a költő ezeket a titkokat faggatja ki, teszi közzé... Sokan ismerjük, tanultuk ezt. De végiggondoltuk-e? Az a bizonyos misztikus, vallomásra kényszerített Duna fontos titokról lebbenti fel a fátylat.

„S halk mormolással kezdte a mesét
A vén Duna. Igaz az átok,
Mit már sokan sejtünk, óh mind igaz:
Mióta ő zúgva kivágott,
Boldog népet itt sohse látott.

A Duna-táj bús villámhárító,
Fél-emberek, fél-nemzetecskék
Számára készült szégyen-kaloda.
Ahol a szárnyakat lenyesték
S ahol halottasak az esték.

Sohse lesz másként, így rendeltetett,
Mormolta a vén Duna habja.
S boldogtalan kis országok között
Kinyújtózott a vén mihaszna.
És elrohant tőlem kacagva."

„Fél-emberek, fél-nemzetecskék”? Valódi átok ez, amitől meg tudunk-e szabadulni? Az 1907-ben írott vers való éleslátásról tanúskodik, amelynek következményeit ismerjük, s próbálunk tőlük megszabadulni.

Két érdekes intermezzót is ide idézek, Kosztolányi *A híd*-ját és Kemény Simon *Napos délelőtt a Dunaparton* című művét. Mindkettő a személyesség jegyében született. Kosztolányi az elmúlás fájdalmát szövi hosszadalmas siratóénekebe, Kemény Simon impresszionisztikus karikatúrát fest egy Duna-parti korzózásról. Nos, ebben a környezetben, a harmincas évek kakofóniájában született meg a valódi érték, amely máig páratlan a Duna-versek között. Pontosan 1936 júniusát adják meg keletkezésül. Ismerjük a történetet, a *Szép Szó* vezető versének tervezték a szerkesztők, de a mű nem született meg. A határidő előtt egy nappal mégis megírta a szerző. Bár környezete felismerte jelentőségét, nem tulajdonított kiemelt helyet neki. Ha ma újraolvassuk a verset, nem érezzük elavultnak vagy túlírtnak. A klasszicizálódás következett be, azt érezzük, minden szó, minden kép a helyén van. Az elemzések az ódai szárnyalást emelik ki, s a három részre tagolás is az ódai műfaj sajátossága. Az első sor oly közismert – hisz tanultuk alsóban és középiskolában is –, hogy szinte bárki felidézheti és folytatni tudja.

„A rakodópart alsó kövén ültem,
néztem, hogy úszik el a dinnyehéj.

Alig hallottam, sorsomba merülten,
hogy fecseg a felszín, s hallgat a mély.”

A meditatív szituáció közismert – de emlékezhetünk az „Itt ülök csillámló sziklafalon”-ra is –, de a négy sor mégis érdekes. A köznapitól a rögtön a filozofikus dimenzióba ugrik a szöveg. Az ismert mondás is súlyosabb értelmet kap itt, a „fecseg a felszín, hallgat a mély”. Mindjárt az elején érezzük a feszültséget, a kettőséget, a köznapis és a meditációs szint között. S az azonosulás sem lep meg – „mintha szívemből folyt volna tova” –, az alaphelyzet zavarossága, kifejtetlensége csak összegzi a várakozást keltő kiindulópontot, ahonnan mese elkezdődik...

A kiinduláshoz kell az erő ismertetése, a víz mozgásának, energiájának hihetetlenül érzékletes bemutatása. Az általánosság síkján mozgó költeményben itt ekkor jelenik meg a személyes élmény, az összekötő kapocs, az édesanya emléke. Két dolog bukik fel színre: a mese és a szennyes. Mindkettő fontos – a szennyes a mélységhez kötődik, a mese a felszínhez. A kettőségben való gondolkodás továbbra is jellemzője a költeménynek.

A továbbhaladáshoz kellett egy új motívum: a barlang. A barlangból nézett eső. A barlang a védettség szimbóluma: a költő – a rá következő események átélése ellen menekül az óvó ölelésbe. Az „örök eső” sajátos ugródeszka: időváltás, mely a jelenből elér a már említett múltig. Az anyaszerep is megkettőződik: a Duna lesz az „anyaöl”, a centrum, ahonnan nézve feltáruznak – azt is mondhatnám – a folyó titkai. A gyerekkori emlékek jönnek elő: a játék és veszély, s a habokból – melyek a könnyedséget jelképezik – hirtelen súlyos sírkövek lesznek, az elúszó idő tagolását szolgálva. Temető, melyekben ott lapulnak a feltárni kívánt titkok. És a költő ennek megfjtésére vállalkozik.

Hogy ezt a váltást jobban megértsük: magyarázatokkal találkozunk. Visszatéréssel a múltba. Az emberiség hajnali idejébe. Az a bizonyos „száz ezer év” az emberiség fejlődés útjának dimenziójába vezet el, mely a költői időutazás tartománya. És innen, csakis innen látható, érzékelhető a történet, vagyis történetünk. József Attila ebből a perspektívából méri fel a megtett utat, azt, hogy

egyénisége ennek a történelmi munkálkodásnak az eredménye, koncentrációja. Az összetartozás tehát természetes, az öröklődés tánca, a genetika ajándéka.

Az azonosulás öröme, eufóriája csap ki ezekből a szavakból:
„s én érzem őket és emlékezem.”

Az alászállás a múltba ismét személyesre vált. Vallomás következik, a gének felmutatása.

„Anyám kún volt, az apám félig székely” – ez a kis kitérő teszi átélhetővé ezt a kalandos múltutazást. Hiszen mindannyian tartozunk valahová, személyiségjegyeink származnak valahonnan, s az „ők ölelik egymást” annak a megértése, hogy a beteljesülés csak ebben a kettősségben – apa-anya – lehetséges. Ahogy a költő írja:
„Én lelkes Eggyé így szaporodom.”

Talán nem hangsúlyozza a vers, a „lelkes Egy” nem a tömegről szól, az egyéniségről, amely végső értelme és értéke a civilizációs folyamatnak.

A történelmi folyamat, az analízis már innen, ebből a behatároltságból nézve, éri el célját.

Az a sajátos békesség-óhajtás – mely több versében is előfordul – itt is meggyőző argumentációval lép elénk – a kettősség itt a harc és a béke –, „békévé oldja az emlékezés”, s a rend is ebből a végig-gondolásból születhet meg.

Találtam még néhány verset, amelyek – elvben – komolyan veszik a Dunát. Sík Sándor *A Dunáról fúj a szél* címmel írt verset, talán valamivel később, mint József Attila. Költői vénájának kimerüléséről, s dalában már nincs zene, muzsika. Talán a világháborús félelem lopakodik be a vers utolsó sorába: „Vacog, aki nem beszél.”

'45 után csak magánéleti kalandozásokat találtam, egy kivétellel. Ez Petri György: *A Dunánál* című. verse. A nyolcvanas években született, amikor a Dunát elterelték jóakarató szomszédaink. S ekkor szerveződtek a Duna-mozgalmak is.

Petri nem vesződik a Duna jellemzésével. Szép nagy folyó, ahova belelőtték rokonait. Az elterelés miatt elúszott a Duna is. József Attilára is utal: már nem a dinnyehéj úszik, „a szar, durva ipari szenny.”

Feltűnik Dunaalmás, a kis Duna-menti falu, amiből az évek alatt gőgös weekend-falu lett. Csak a temető maradt meg olyannak, amilyen volt. S benne Csokonai Lillájának a sírja.

De szkeptikusan emlegeti a Duna-konföderációt is. Értelmesek voltak az erről szóló viták. „Éppen ezért elvetendőek.” „Ésszerű megbékélésre semmi remény.”

A költőben felágaskodik az öntudat: „De azért... Én azt mondom: NEM.

Hagyjunk már végre föl a reménnyel. / Lehet élni hit és perspektíva nélkül.

Jövő nincs.”

Petri ezen anti Duna-versét érthetően nem propagálták, az elveszett illúzióknak ez a rövid, tömör tárháza aligha nyerte el a derűsebb kibontakozás híveinek tetszését.

A lírai Duna-panoráma – az én olvasatomban – véget ért. Lehetett volna részletesebb, színesebb, áttekinthetőbb. Egyébként találtam egy 1944-es kötetet, a következő címmel: *A Duna költői*. Öt évszázad versei a Dunáról. Hungária Kiadás, 1944. Szerkesztette: Szalantai Rezső. Örömmel láttam, hogy sok egyezés van az én válogatásommal. S ha már idéztem Tóth Albert *A tájfogalom jelentőségéről* című tanulmányából, az ő szavaival zárom a dolgozatomat.

„Hibát követnénk el, ha a táj értékei közül figyelmen kívül hagynánk a tájképi s a vele szoros kapcsolatban álló esztétikai kvalitásokat. A művészet s kiváltképpen a festészet és az irodalom képes leginkább megragadni a tájban rejlő esztétikumot.” „...Aki a táj lelkét akarja megismerni, forduljon az irodalomhoz.” – ajánlja Szabó Zoltán a *Szerelmes földrajz*ban. S ő írja azt is: „Az Alföld az egyetlen nagy magyar tájegység, amelynek tudjuk a születésnapját: 1844. október 5. Ezen a napon jelent meg Petőfinek az *Alföld* című verse a *Honderú*-ben. Az Alföldet nem a gölya, hanem a költő hozta.”

József Attila látnoki és összegző szavakat írt le a Dunáról. Egyelőre ezt nem tudta meghaladni, megközelíteni senki sem. A Duna rejtelmek, misztikája persze továbbra is foglalkoztatják, megihletik költőinket. Várjuk az új magyar csodákat, várjuk az új, szép és meggyőző Duna-költeményeket.

„Szabdalom...teremtem a szót, a régít új formában fűzöm össze...”

*Mai megközelítések Kazinczy Ferenc költészetéhez
és poétikai nézeteihez*

A 18. század második fele a magyar költészetben jelentős átalakulásokat hozott. A hagyománykövető verselést felváltotta a versújítás. A magyar nyelvű poézis egyre szélesebb körben válik a mindennapi élet részévé. Ennek során alakul ki az a verselési formakészlet, amely mindmáig a magyar költészet alapjául szolgál. Korábban egy hagyomány vált és volt elfogadottá: a hangsúlyos és rímes verselés. Az ún. magyaros verselés. A szöveget rím és ütem tehetette verssé. A külföldi hatások és az újító szándék következtében hirtelen gazdagodás következett be ezen a téren. A versben való megszólalásnak sokszor fontosabb volt a verstani, poétikai, mint költői tétje. A kritikai szempontnak sem volt más megközelítése. A kritika a másik költőtől származó verstani gyakorlat és elmélet kritikája volt. Az első kezdeményezők a klasszikus verselés honosítására törekedtek. Voltaire szerint a görög verselés harmóniáját egyetlen későbbi nyelv sem képes utolérni. Batsányi szerint Voltaire nem ismeri a magyar nyelvet, amely kiválóan alkalmas az időmértékes vers írására. A deákos szerzők, Baróti Szabó Dávid, Révai Miklós, Rájnisi József ezt az utat meggyőzően járták be.

De újabb fejlemény is történt: a magyaros verselés átalakulása, amely a „négysarkú” verstől eljutott a magyar alexandrinusig. A négyes rímet francia hatásra a páros rím váltja fel. A páros rímű tizenkettes végleg gyökeret vert a magyar költészetben. (Csokonai, Arany, Petőfi) S megjelent az ún. nyugat-európai verselés, megszületett az első rímes-trochaikus vers (*Tavaszi estve*) Ráday Gedeon tollából. Ebben a helyzetben lépett fel Kazinczy, költőként és irodalom-

szervezőként, akinek pályáját jelentősen megtörte 1794-es elfogása és majd hét év börtönre ítéltése, hogy majd 1801-ben szabadulva folytassa a magyar nyelv és irodalom kiművelésének küzdelmét.

Sokoldalúsága, polihisztor-jellegű tevékenysége részben adódott a kor igényeiből, részben pedig a vele született író-költő természetéből. Pályáját – mint többen is megemlítik életművének feldolgozói – műfordításokkal kezdte, s egész életében nem adta fel az ezzel való foglalatosságot. A görög és római szerzők mellett fontosnak tartotta a kortárs és kiemelkedő világirodalmi darabok hazai megismertetését is. (Anakreon, Horatius, Metastasio, Kleist, Klopstock, Herder, Gessner, Sterne, Shakespeare és mindenek fölött Goethe az, akinek a fordítását fontosnak tartotta.) Ami szeme előtt lebegett: egy haladotabb irodalmi élet megszervezése, fórumainak kialakítása, melynek mintáit, eredményeit jól ismerte a német és francia irodalomból, másfelől a klasszicitásra való törekvés, a *klasszikus világnézet teljes elsajátítása*, mint ezt Dézsi Lajos írja az *Élő könyvek – Magyar klasszikus* című Kazinczy-kötet előszavában. A klasszicitást maga Kazinczy is hangsúlyozza, több helyütt. „Az én darabjaimon – úgymond – ... megvan a klasszikus szín. Mások többet adtak, több teremtő tűzzel, némelyek minden tekintetben jobbat, de...a régi izlet az én verseimen van legigazibban.” Ami azért is érdekes, mert szinte erőszakosan térítő erővel érvelt az új, a más elfogadása mellett. A hagyomány és újítás vágya és igénye – végső soron, a saját poétikai gyakorlatát tekintve – nem vált el egymástól.

A költészet – bármely korszakát tekintjük – mindig jelen volt működésében. Költői erényként, becsvágyként – talán így fogalmazhatunk – a normakövetést tartotta elsődleges követelménynek. Levelezésében számtalan alkalommal ajánlott különböző olvasmányokat, köteteket, a hozzá fordulónak, hívta fel a figyelmet bizonyos mesterségbeli hibákra. S aki ezt a mester-tanítvány viszonyt nem fogadta el, az kikerült a széphalmi körből, érdekkörből, műhelyből. Erre érdekes adalék, melyre Orosz László dolgozata hívja fel a figyelmet, Berzsenyi és Kazinczy kapcsolattörténetével foglalkozva. 1803-ban Kiss János juttatta el hozzá Berzsenyi néhány költeményét, melynek kapcsán nem Berzsenyi, de a közvetítő kapott dicséretet. „Ha a te Berzsenyid csak titokban írogatta is, és néked vezérlésed

nélkül, verseit, de ötlet a Természeten kívül bizonyosan leginkább és legközelebb a te példád szólította a múzsák tiszteletére. ... mert betű szerint igaznak hiszem, hogy megküldött verseiben semmit sem adott a magadéból: de azoknak némely soraiba – és ez nékiek legfőbb dicsérete – egészen téged hallak zengeni.” Hát, igen, ez elég nagy elfogultságra vall, a középszerű Kiss János iránt. Berzsenyi válaszában meglehetősen keresetlenül fogalmaz: „Nékem iskolai tudományom nincs, mikor még nékem azt tanulni lehetett volna, már én akkor Horáccal és Gessnerrel társalkodtam. ... korán nagy tárgyak ragadták el figyelmemet, az én szüntelen izgó és kalóz elmém... melyet csak úgy tudok huzamos figyelemre szorítani, ha azt az ő tárgyában egészen elmerítem, és mintegy belefojtom...” Az első levélváltás már felszínre hozta a kettőjük között lappangó ellentétet: Berzsenyi az eredetiséget, a korlátot nem tűrő szárnyalást tartotta követendőnek, míg Kazinczy a mesterekhez és a szabályokhoz kötött alkalmazkodást, a szabályoknak való megfelelést.

Mielőtt versei között tallóznánk, mai olvasatára, befogadására térnénk, nézzük meg milyen poétikai elveket vallott, milyen elméleti alapvetésekből, követelményekből indult ki. Hogy Berzsenyihez való viszonya milyen fontos volt számára, azt jelzi a Berzsenyihez írott episztolája. S e szövegben fontos megállapításokat tesz a vers lényegével kapcsolatban. Ennek már kezdetén leszögezi: „Hogy jambusimra gáncs fog szállani / előre láttam; ők az iskola / Törvényt bátran általszökdösik. Becsüli a törvényt, de csak ha jó” – mármint nekik. Nyilván az őt gáncsolók, a vele egyet nem értők. S ami még érdekesebb: elutasítja azt, ami ma is gyakori jelenség: a szépet széppé és a rúttat rúttá nem az önkény, a szubjektív „beleérzés”, hanem a Törvény, az esztétikai minőség léte vagy nem léte alakítja. E levélben a következő meghatározást találjuk: „Mi teszi a verset verssé? A 'szózatosság'. / S mi ez? A hosszú és a rövid tagok / arányos és kedveltető egyezése. / Vers, ami a fülnek hol tág, hol szoros / Törvény szerint, báj nyújt, az holt igébe / Hízelkedő zengéssel élet önt.”

Beöthy Zsolt Horatius és Kazinczy portréjában írja a következőket:

„A költészettan legfontosabb tárgya: a nyelv és a verselés kérdése. A költői kifejezés. Ebből az alkalomból mondja el, hogy ő

ugyan becsülni tudja a „kádenciás” verseket is, de a görög módra írottak mégis csak „fensőbb szépséggel zengenek”. A költő fő törvénye az ízlés. A verset verssé a „szózatosság” teszi. A szózatosság a bájban, az elevenségben, és könnyűségben.

A „szózatosság” – amely több művében is elhangzik, amelyre gyakran hivatkozik – igazán nem vált poétikai kategóriává, bár sejtjük: a költő valami akusztikai-zenei hatásra, a szöveg és zeneiség egységére gondolt.

A *sonett musája* című verse ugyancsak e versforma dicséretét és újszerűségét szólaltatja meg: „Úgy járom én a dal lejtéseit / a négyest összefűzve hármásával. / Vig szárnyakon él a nem-halott ének.” A szonettéről írott hosszabb tanulmánya, melyben olvashatni: „A legelső szonettet én adtam a magyarnak.” ugyancsak alapos munka, áttekintés. Megtudjuk, hogy a provanszáli trubadúrok találmánya, mely átment Olaszországba, „s ott a kényes zengésű és rímekben felette gazdag nyelvet annyira megkedvelé, hogy most már nem francia, hanem olasz eredetűnek tartatik... s melyet Petrarca vitt legfőbb dicsőségre.” – írja. Itt rója meg Csokonait és Farkast, akik próbát tettek e versformában: „mert Zrínyi nemű, azaz skandálatlan rímes sorokat a szonetthez venni nem szabad”. Csokonaié ugyan skandált sorokban van írva, de rövidebbekben, mint amit szonett kíván. A „fülnek hízolgó hangzás és rímek szép játéka, kedves cserékben” – valóban fontos követelmények. De a mai gyakorlat már nem olyan szigorú, mint a széphalmi mester pontokba szedett tanácsaiból kitűnik. „Aki szonettet merészel írni, ne fogjon soha más órában munkájához, mint midőn lelke valamely *lágy, komoly* érzés által hatalmasan elfoglaltott.” A szonett váljon kétfelé, ebben van igazság, s nagyjából ma is érvényes, érvényesül. Vagyis a két négyes versszak és a két tercina ellentétben álljanak. De lehetséges az is, amit Kazinczy helyesen állít: a két négyes a várakozás, a két hármas a „kielégítés” versszakai.

Az időmértéket tekintve trocheus és jambus „lábakból” kell, hogy álljanak soraik. Ez szintén ma is követelmény, bár a jambus eléggé fellazult a mai gyakorlatban. Inkább jambizálásról van szó, és a szonett „vizuális” szerkezetének, írásképeinek meglétéről.

Megtudjuk azt is, a szonett rímelésének nem elég jónak lenni, szépnek is kell lennie. Nos, a mi fülünk, ízlésünk Kazinczy szonett-

jeit kissé kezdetlegesnek találja. S főként rímelésük az, ami érthetetlenül kidolgozatlan, hisz meglepően bántó ragrímekből állnak. Csokonai és Berzsenyi ebben magasan felette állnak.

S figyelmet érdemel a *Himfy szerelmeiről* írott kritikája. Azt hiszem, ebben a korban hasonló alaposágú recenzió nem született. Valóban, nem kis bátorság és elvi hozzáállás szükségeltetik, hogy Kazinczy szembeforduljon a „nympholetusok” – a nimfát látók őrjöngő hadával –, s gunyorosan intonálja az újraértelmezés igényét: „A sok recenzens nem győzte kürtölgetni az Erato új szenteltjének dicséreteit, de akinek szemeit isten nem illette meg, látta, a tudós férfiak oly dolgokat lelnek a csudált dalokban, amelyek nincsenek benne.” A kötet egészét kívánja megítélni, s nem a részeket. Az egyes részek darabossága mellett „nagy szépségű” részeket is talál a kritikus. A bőséges idézetekkel érvelő szövegben találunk egy részt, amely Kisfaludy rímtechnikáját elemzi. S a következőket írja: „A mi, rímekben igen szegény nyelvünk felette nehézzé teszi a magyar versifikációt, a Zrínyi nemű versekben (Zrínyi nemű, a csak a rímelt sor; Ráday nemű az, amely nemcsak rímeli a sorokat, de szabadabban, mint a görög mértékű sorokban). A mi rímelőink, szórják a verseket. De szedjük a rímeket a különböző részeiből a beszédnek, meg fogjuk látni, ha dolgozásuk oly könnyű lészen-e?”

Kecskés András *A magyar verselméleti gondolkodás története* című kötetében erről a problémakörrel a következőket találjuk:

„A Ráday-nem (Kazinczy kifejezése) gyorsan hódított, bár nem fennakadás nélkül. Kazinczy így számolt be saját próbálkozásairól (1786): „Én semmit sem óhajték inkább, minthogy lírai darabokat kapjunk s a nyugot ízlésében. Hozzá fogtam s elakadtam. Sem rímeim nem valának szép rímek, sem skandált soraimban nem boldogulhaték. Nem értém, mi dolog, hogy midőn hexamétereket adhatunk, s jobban, mint a németek, skandált rímes sorokban nem adhatunk dalokat; és, hogy én, ki a németben nem téveszttem el a szkémát, magyarban eltéveszttem, s fülem érzi, hogy a sor hibás, de megigazítani nem tudom.”

Kazinczy verseit, a költő kívánsága szerint szerkesztett kötetben, az *Élő könyvek – magyar klasszikusok* sorozatban forgattuk. (*Dalok és ódák, Vegyesek, Epigrammák görög értelemben, Tövisék és virá-*

gok, *Új tövisek és virágok, Epistolák.*) Ahogy ezzel kapcsolatban írta: „A német kiadók a verseket chronológiai szeretik egy idő óta kiereszteni, s miattam teheti minden, amit jónak lát. De én a magáémit szeretném a szerint fűzni rendbe, ahogy a bokrétaöntő a maga virágait. – oda mindenikét, ahova őket a hely kívánja.”

Kazinczy a tökéletes műalkotás igényével lépett fel ebben az esetben is. Betűtípusra, tagolásra, illusztrációkra, központozásra a fentebb stílushoz illő, nyomdaművészeti remeket kívánt előállíttatni. A hasonmás kiadások számos érdekességgel gazdagítják a mai, leegyszerűsítő könyvészeti képet. A javítgató, csiszológató Kazinczy költői nyelve egyik oka annak, hogy mai olvasók körében ezek a szövegek nem népszerűek, szinte befogadhatatlanok. A kontextusok szerteágazása, az összesűrített mondatok, a végső tömörítés nyomán olyan „versékszeretek” születtek, amelyeknek kecséit, hajlásait, utalásait csak rendkívüli figyelemmel lehet egyáltalán követni. Az átlagolvasó nincs birtokában annak a mitológiai apparátusnak, korismeretnek sem, amely főként az alkalmi darabok megértését lehetővé tennék. S a költő maga is torzító optikát sugall azzal, hogy epigrammáira teszi hangsúlyt, a nyelvújító bekebelezte a költőt, a költészet alárendelt szerepbe jut, illusztrációja az egyes nyelvújítási példázatoknak. Az esztétikai propaganda túl sikeres volt, az epigrammák árnyékba borították a változatos témájú, egyéb verseket. S így vesztek el a sokszínű Kazinczy-költészet tónusai.

Legalábbis Gergye László újabb kutatásai szerint, aki ehhez a versvilághoz talált egy kulcsmotívumot, amikor a gráciák szerepére hívja fel a figyelmet. Kazinczy a rokokó líra egyik válfajaként műveli a gráciaköltészetet. A gráciaköltészet olyan eszményi nőtipust terem, amelyben az égi költészet és földi szerelem, a művészet és az élet magasabb szinten egyesül. Másfelől – a kutató szerint – az artisztikus epigrammák nőalakjait, az égi gráciákat antropomorfizálja, erotizálja, a földi nőalakokat pedig légiesíti. S lehet, hogy igaza van az erdélyi irodalomtörténésznek: „a Kazinczy Líra legfontosabb titkait az antik bájistennők őrzik”... Ám ez a megközelítés sem segít azon, amit a versek monotóniája, modoros melankóliája, mechanikus végigvitele közvetít. De ha elfogadjuk a „gráciaköltészet” terminusát, akkor ezen a nyomon tovább haladva

felfedezhetjük a „negéd-verseket”. Ezek többnyire hódoló-bókoló költemények, amely már-már édeskés ízekkel idézik fel a megjele-
nített szituációt. Az ilyen felcsattanások, mint „Csókot, lyányka!
„életem alél”, vagy „Reszkete, megragadám.”, ahogy a *Boldog
alkonyban* olvassuk, a mai fülnek elviselhetetlen, stilizáló modoros-
ságuk miatt nem elfogadhatók.

Kazinczy azért néha visszatál a földre, a köznapi viszonyokba,
a legbensőségesebb érzelmeket visszafogottan is ki tudja fejezni.
Az *Esős nap* például ilyen kedves, meghitt zsánerkép.

„A zápor ömlik, nem megyen misére...” intonálja verset, – s
nem láthatom, mint lépked, ablakomból...” Hasonló az *Édes kín*,
vagy az *Emlékül*.

Episztolái is – bár ezek oldottabbak, személyre szólóak – nehéz,
veretes nyelven szólítják meg kitüntetettjüket. A mi Horváth Ádám-
munkat például, aki egy ideig Szántódon élt, így szólítja meg: „Oh,
te kinek harsány hadikürtje Tihanynak enyelgő / szüzeit eddig
nem hallott hangokra tanítá...” Érdekes, hogy a töredékben maradt
Gróf Széchenyi Istvánhoz című episztola viszont mennyire tárgy-
szerű, s remek analógiákkal mutatja be, hogy a lópöcérek és a
nyelvpöcérek által mennyire hasonló támadásoknak vannak
kitéve.

S itt olvasható egy türelmetlen vallomás arról, mi mozgatja a
költőt:

„a nyelvpcér
régóta zaklat engem is, kit a
Külföld szerelme vétkes útra szédít.
Én a magyart németté tenni igyekszem,
És franciává, rómaivá, göröggé,
És rontom a szép nyelvet, szabdalom
Szavainknak farkokat, teremtem a szót
A régít új formában fűzöm össze.”

*

De nézzük a harmadik könyvet: *Epigrammák görög értelemben*.
Az egyik témakör mitológiai, olykor átszöve személyes vonatkozá-

sokkal. Az Apollót dicsőítő versek mellett találjuk a Laokoont, mely sajátos erkölcsi példázat arról: a tűrés, az áldozat sem hozza meg mindig a megérdemelt győzelmet. A *Hébe-idézés* a test és lélek vénüléséről szól, Lucretia pedig „az asszonyi erény szennyet nem tűrő” öngyilkosságát idézi. Barátai portréja, *Negyedik gyermeke születése*, vagy a *Mezei virágok* sora kerül a verssorokba. S végén a *Vigasztalás*: mely a szent egységnek mitikus foglalata:

„Hasztalan a viharok részeg dühe; szép, igaz és jó,
Szent egység, s lelkünk érezi, látja, hogy az”.

Kétségtelen, a legolvashatóbb a *Tövisek és virágok*, valamint az *Új Tövisek és virágok* ciklusai. Ebben a témakörben otthon van az „irodalmi író”. S három évtized összes tapasztalata, valamint a győztesen megvívott nyelvújítási küzdelem, olyan megszólalási pozícióba jutatta a költőt, hogy minden szava, megállapítás hitelesen és meggyőzően hangzik. Ma is. Az értékteremtő irodalmi munka megbecsülése és dilettáns írogatók erőlködése iránti ellenszenv és elutasítás hatja ezeket a sorokat. A *Nagy titokban* sem csak az az érdekes, hogy kijelenti: „Jót s jól.” Hanem a folytatás, melyben a „Szánts és vess s hagyjad másra az áldozatot” – nem csak gunyos eltanácsolás a pályájáról, de az „áldozat” szót nyugodtan tehetnénk idézőjelbe. A dilettáns áldozatára nincs szükség. Még karakteresebben fogalmaz *A kész írók*. Érdemes ideidézni az egész disztichont.

„Béna vagy és táncolsz, a nyelvet nem tudod és írsz;
Szárnyad ugyan nincsen, Cserdi: de rajta, röpjülj!”

Már a címek is elriaszthatják azt, aki nem kellő tehetséggel vagy felkészültséggel erre a terepre téved. *A vak*, *A nehéznyelvű*, *Egy fecsegőhöz*, *Fonáság*, *Pirító javallás*, *Az avatatlan*.

Az epigrammai morál nem épp kíméletes.

„Bántani mást vadság” – s más a lélektelen író?
Azt hozzád s hozzám nem köti semmi kötél.

Csípd, döfd, rúgd, valahol kapod a gaz latrot! Az illet
Ütni, csigázni s agyonverni (nevetve) szabad.”

A mi nyelvünk című vers igazi összegzés ebben a témakörben.
De talán több is. Vallomás.

„Isteni bája a szép Hellasnak, romai nagyság,
Francia csín, és német erő, s heve Hesperidának,
És lengyel lágyság, titeket szép nyelvem irigyel.
S ti neki semmit nem irigyeltek? Nyelve Homérnak
S Virgilnek, ha találtok mást Europa határin,
Mely szent lantotokat ily híven zengve követné?
Dörg ő s nem csikorog; fut ha kell, mint férfi fut a cél
Nem tört pályáján: de szaladva, szökdelve, sikamva.
Lángol kebele, ajakán mély bánat keble sohajtoz,
S mint te, olasz s lengyel, hévvel nyögdeli szerelmét –
Hull a lánc, közelít az idő, s mi közöttetek állunk.”

Közelítések egy fordulóponthoz

*Az a bizonyos 1931-es év József Attila életében
és pályáján*

Ismeretes a világ-, sőt, a magyar irodalomban is az a jelenség, amikor jelentős költők-írók művei csak részben válnak életükben hozzáférhetővé, s a később felbukkant szövegek kisebb-nagyobb mértékben módosítják a róluk kialakult képet. Így történt ez nálunk Balassi Bálinttal, akinek a XV. század végén, mondjuk 1574 és 1594 között írott világi versei, vitézi és virágénekei közel háromszáz évig eltűntek, kallódtak, kéziratban maradtak. De nem veszték el, s mit ad Isten, 1874-ben előkerültek, s azóta tudjuk, a magyar líra az ő tollán sarjadt ki a maga eredetiségében, teljességében először. Petőfi verséről, *A dicsőséges nagyurak*-ról úgy tartja a fáma, hogy a költő Széchenyi István előtt elszavalta, s a gróf a vers éles, lázító, gyűlöletet keltő agitációja miatt arra kérte a költőt, égesse el a versét, amit ő meg is tett. Ám egyik barátja, Sükei Károly – jelen lévén a találkozón – megjegyezte, s emlékezetből leírta. S így terjedt – részben kézzel írott példányokban, azokban az izgatott márciusi napokban. S ma olvasható a Petőfi összesben. Talán lehetne még gyarapítani a példákat, mely arról szólna, amit Bulgakov úgy fogalmazott a *Mester és Margarita*-ban, hogy a kézirat nem ég el –, de egyelőre érjük be ennyivel.

S most következék egy ellenpélda a huszadik századból, a harmincas évek elejéről, mely Budapesten játszódik Szántó Judit lakásán. Egy epizodról van szó naplójában, amikor József Attila az őt ért *Sarló és Kalapács*beli támadásra válaszul egy elkeseredett verset írt (kezdt írni) a „Párt” ellen, és ő, a költő élettársa kötelességnek érezte, hogy e vers ne fejeződjék be, ne készüljön el, s még töredékesen se kerüljön nyilvánosságra. Egyébként a folyóirat, a Forradalmi Írók Nemzetközi Egyesülése és a MAPP (Moszkvai

Proletár Írók Szervezete) magyar szekciójának hivatalos közlönyében közölt a *Magyar proletáriródlalom platformtervezete* című tanulmány a korabeli magyar irodalmi életet imígyen jellemzi: „... (a magyar írók) Egy másik része a szociálfasizmus (Kassák) és a fasizmus (József Attila, Simon Andor) táborában keresi a kivezető utat.” Egy helyütt ezt olvashatjuk: „Az a verstöredék, amely a párt ellen íródott, azért maradt töredékben, mert indulatát levezetve, belátta, hogy az indulat még versben sem hozhat jót”. A jegyzetekben még ezt találjuk: „E verstöredékről Szántó Judit sem árul el többet, nem tudni tehát, hogy melyik publikált(?) töredékkel azonosítható. Az is lehetséges, hogy a „párt ellen íródott sorok” még lappanganak.

A lappangásról csak annyit: a Szabolcsi Miklós által szerkesztett, *József Attila Összes Műveinek* akadémiai kiadása III. kötetének 278. oldalán a 67. pontban a következő címet találjuk: *Tanulmánytervek, elveszett tanulmányok*.

Nem sorolnám föl a Bartók tanulmánytervvel együtt a húsz címet, kettőre viszont sokan – nemcsak a szakmabeliek – kíváncsiak lennének. A *Miért nem én?* és a *Kisajátított baloldaliság* bizonyára tovább árnyalná azt az eddigiek alapján is bonyolult kép(let)et, amely József Attila és a kommunista mozgalom (az illegális kommunista párt) kapcsolatát próbálja leírni.

Hogy milyen hatással volt ez a bizonyos „elemzés” és minősítés József Attilára, ma nehezen mérhető fel. Korabeli tanúk le-sújtva, magába roskadva látták a költőt a Japán Kávéházban, asz-talán ott feküdt a *Sarló és Kalapács* 1931. júniusi száma. Judit eldugta előle, de nyilván akadt „jóakarója”, akár a polgári, akár az „elv-társi” baráti körből, aki kezébe nyomta, valahogy ilyesféle szöveg-gel: „Olvastad, Attila, miket írnak rólad a moszkvai szalonkom-munisták?”

De lássunk néhány adalékot, visszaemlékezést ezzel kapcsola-tban!

Ugyancsak az 1958-as akadémiai kiadás III. kötetében (444. old) találjuk: „J. A. a platformtervezetről a *Sarló és Kalapács*-ból szer-zett tudomást. A rá vonatkozó értékelés – amelynek alapja az Elő-örs-sel való kapcsolata volt (l.440. lap) – mélyen sértette és bán-

totta. Andrásfi Gyula (Szemináriumvezető – JA – kézirat) említi, hogy egy ízben sírva látták szemináriumi hallgatói, kezében a Sarló és Kalapács egy példányával...”

Tamás Aladár (idézte ugyanitt) a következőket írja a „támadás hatásáról”:

„Ebbe a helyzetbe, amely József Attila életének viszonylag kiegyensúlyozottabb korszaka volt, villámcsapásként sújtott bele a Sarló és Kalapács 1931. júniusi száma...Magyarországon ez a cikk a kommunistákat, de elsősorban a kommunista írókat és értelmiségieket, akik személyesen is jól ismerték József Attilát, mélységesen felháborította. József Attilára katasztrofálisan hatott. Napokon át jóformán beszélni sem lehetett vele. Ő, aki küszködve és nehéz önmészítés után került a kommunista mozgalom soraiba, hogy haláláig annak híve maradjon, szinte utálkozást érzett, hogy – mint ahogy mondotta – milyen cinikusan, felelőtlenül törnek pálcát emberi, költői sorsok felett. De a személyét ért támadástól függetlenül tudománytalannak, helytelennek és felületesnek ítélte meg a „platformtervezetet”. Néhány nap alatt megírta rá válaszáat, amelyben ízekre szedte a „tervezet” minden állítását. Avval adta át nekem, hogy tegyek meg mindent, hogy a Sarló és Kalapács-ban leközlőljék, mivel úgysis felhívták az írókat vitára. Amennyiben azonban válasza nem jelenne meg a következő számban, úgy idehaza fogja megjelentetni ennek hatása alatt írt versét. (*Tehát a vers elkészült!*) És elolvasott nekem egy verset. Végsőkéig elkeseredett, sötét írás volt. Megjelenése rengeteget ártott volna, elsősorban József Attilának, a velünk szembenálló táborban pedig örömujjongást váltott volna ki. Napokig kellett a lelkére beszélni, amíg – miután Szántó Judit is segített – megsemmisítette ezt a verset.”

És most következik az a részlet, amelyik a legtöbb kérdést veti föl: „József Attila tisztában volt vele, hogy kik és miért támadják. Vagy legalábbis azt hitte, hogy tudja. Költői, írói, *emberi féltékenységgel*, kicsinyességgel magyarázta a dolgot...”

Lehet, hogy ez a kulcsszó. A féltékenység. A hiúság. De erre még visszatérünk.

A Fábry Zoltánnak 1931 szeptemberében írott levélben még részletesebben fejti ki álláspontját, frakciós tevékenységnek minő-

sítve az állásfoglalást. Hozzáteve még: „Én nem Moszkvában, a proletárdiktatúra 14. évében szájalok tehetségtelenül, hanem Budapesten, az ellenforradalom 12. évében dolgozom eléggé eredményesen. Forradalmi verseim többsége a munkások kezén forog sokszorosítva...” A levél végén még súlyosabb passzusokat találunk, amelyekben a korabeli proletáriródalommal kapcsolatos kezdeti averziójáról szól: „Nos, proletárvers címen a gyakorlatban magyarul csak szennyirodalmat és tehetségtelenséget láttam, és ez eleve visszaretentett.” A korabeli proletáriródalom jeles művelői, a moszkvai „páholy tagjai” – elsősorban Hidas Antal, Gergely Sándor, Barta Sándor, Illés Béla, Kiss Lajos, Madarász Emil, Zalka Máté és Matheika János (ki tud róluk manapság?) – mindannyian aláírták a tervezetet.

A levélben egyetlen név említődik meg, Hidas Antal testvéröccsége, akivel verseket küldött a Sarló és Kalapácsnak. A versek – ezek után azt mondhatjuk, természetesen – nem jelentek meg.

József Attila a Vágó Mártával való szakítás után – a szokványos megfogalmazás szerint: szövetségést, és nem szerelmes nőt – talált Szántó Judit személyében. Nos, én ebben sem lennék olyan biztos. Mindketten súlyos áldozatot hoztak e kapcsolatért. Judit az anyósáékhoz adta kislányát, Székely Bertalan úti lakását kiadta, és Etus bérelt Margit körúti bérlakásába költözött. (1931 novemberében visszaköltöznek Judit régi lakásába, de a kislány továbbra is anyósáéknél marad.) Hogy ez a lemondás gyermekéről számára milyen lelki furdalást okozott, naplójában több lapon is olvasható... A megaláztatások, amit anyósáéktól kellett elszenvednie, főként az anyagi támogatás elmaradása miatt, valóban próbára tették még az ő erős idegeit is. De elviselte. Vállalta. A költőért, az emberért, a szerelmes társért. József Attila, Judittal szövetségben belevetette magát a mozgalmi munkába, illegális előadásokat tartott, tanulmányozta Marx és Lenin műveit, versei közül jó néhányat a direkt agitáció kedvéért írt, sokat pedig átírt, a marxi-osztályharcos terminológiákat felhasználva. Füredi József kérésére írja a Vörös Segély agitációs versét, a *Lebukottat*, mely nagy népszerűsége tesz szert a munkások között. Polgári kapcsolatait igyekezett visszafogni, a Japán-kávéház baráti körével való érintkezése is minimálisra csök-

kent, vagy igen „kritikussá” vált. Meg akart felelni – nem okvetlenül a mozgalomnak –, sokkal inkább Juditnak. A bizonyítás vágya mögött ott rejtett a volt férj, Hidas Antal árnya, akit József Attila még mindig vetélytársnak érzett. (Judit volt férje fényképét retiküljében hordta.) A szerelmi hódítását akarta teljesebbé tenni azzal, hogy bebizonyítja: szocialista költőnek is ő a különb. Erről a (lelki) állapotról írta Szántó Judit: „Megszűnik a lebegés, mert felelősséget érez az osztállyal szemben. A szeretetlenség érzete, ami olyan sokszor uralta Attilát, feloldódott...” „Az illegális munka nyugalmat hozott Attila életébe. Várták, szerették, hallgattak rá...” Ennek betetőzése volt a *Döntsd a tőkét, ne siránkozz* című kötet megszerkesztése és megjelentetése, mely arról tanúskodott, hogy József Attila, mint költő is, teljes mellszélességgel felvállalta az illegális kommunista mozgalom eszméit és törekvéseit. Figyeljünk a dátumra! 1931. március 18-án kezdik szedni a kötetet, három nap múlva a nyomdász – az érvényes sajtótörvény szerint – beszolgáltatja a kötelespéldányokat a királyi ügyészségre. Május 6-án az ügyészség vizsgálatot rendel a költő ellen, és a kötettel kapcsolatban két ponton is megállapítja a törvénysértést: a kötet egyik verse (*Szocialisták*) kimeríti az osztály elleni izgatás büntettét, míg a Villonról meg a vastag Margot-ról szóló ballada „szemérem elleni vétesség” miatt elmarasztalható. Ezért megtiltja a terjesztést, és elrendeli a könyv elkobzását. Június 12-én elkészül a vádirat.

És júniusban megjelenik a Sarló és Kalapács elítélő tanulmánya.

A kutatások szerint több verzió lehetséges: az egyik szerint az agit-prop határozata alapján az illegális kommunista párt is beszállt a nyomtatási költségekbe. Tehát még Moszkvában is tudniuk kellett az „aláíróknak” József Attila készülő kötetéről, hiszen az összekötők elég gyakran fordultak a „központ” és a Budapest között. Bizonyos moszkvai jóváhagyás nélkül aligha történhetett volna meg a könyvkiadás támogatása.

Egyszóval: a József Attilát elmarasztaló „fasiszta” minősítésnek nem volt előzménye, oka, indoka.

Helyesebben csak egy oka lehetett – amiről már fentebb szoltunk –: a féltékenység és a hiúság. Ez pedig egy emberre vezethető vissza: Hidas Antalra. Az ő személyes motivációja vált „elvi párt-

állásponttá". Az összes súlyos következményeivel együtt. Szántó Judit naplójában erről a következőket olvashatjuk: „...az akkori mozgalmat vezető emberek között kislátókörű, szektárius szemmel néző emberek (voltak)..., akik rosszul láttak. Sok hibát és bűnt követtek el, éppen azzal az eszmével szemben, amihez tartozónak vélték magukat. És suttozhatnak és hibáztathatják hangosan, nem fülbe súgva, hogy a baloldal tette tönkre Attilát. Nem az irányzatról, csak egyes figurákról van szó.”

Néhány megjegyzés kívánczik megállapításához.

1948-ban, a fordulat évében diktálta gépbe visszaemlékezéseit Horváth Márton biztatására a *Szabad Nép* szerkesztőségében. Szántó Judit tisztában volt a korabeli „elvárással”, s ennek igyekezett megfelelni. S bizonyára a körülmények, az öncenzúra – s talán az illetékes elvtársi „beavatkozás” – biztosíthatták a megfelelő kontrollt, mégis, csak csodálni tudom ezért a töredékes, itt-ott kusza, ellentmondásos szövegfolymért. Mert ebben igenis hitelesen megjelenik József Attila alakja, a férfié, a gondolkodóé, a költőé, a szerelmes nő, a mindennapi gondokkal küszködő házaszszony, a hithű kommunista lélek interpretációjában. Érzékeltette, ha homályosan is, hogy József Attila vissza akart vágni az igaztalan bántásért, s ennek hátterében nagy valószínűséggel volt férje áll... Visszaemlékezéseiben írja egyik veszekedésük alkalmából, amikor József Attila Rátz Kálmán hatására a nemzeti kommunizmus mellett érvelő írást akart közölni... „Személyi bosszú nem indok arra, hogy azokat áruld el, akik közé tartozol...” Tiltakozásul magára hagyta a költőt. Visszatérte után „... (Attila) azzal fogadott, hogy férjemhez vagyok kötődve, és ezért nem akarom, hogy a moszkvaiaknak befűtsön.”

Márpedig József Attila ettől a ponttól kezdve hatalmas (és nem is eredménytelen) szellemi erőfeszítéseket tett arra, hogy „befűtsön” a kommunista ortodoxiónak. A hazaiaknak és a moszkvaiaknak egyaránt.

A magyar proletárírók platformtervezetére készült vitairata töredékben maradt ránk. Valószínűleg Révai József közreműködésének „köszönhetően” (a kézirat hosszú lappangás után az ő hagyatékából került elő), hiszen idéztük Tamás Aladárt, aki szerint

„Néhány nap alatt megírta rá válaszát, amelyben ízekre szedte a „tervezet” minden állítását.” Tehát szó nincs töredékről. Hogy kinek a lelkén szárad a „töredékesség”, Révaién vagy másén, majd egyszer kiderül. A kezdő sorokból végletes elkeseredés és elszántság árad: „Íme, e tanulmány fekszik előttem. A proletárság irodalmának és íróinak történelmi helyzetét, szerepét, és földadatát kívánja elméletileg megalapozni. Fölszólít minden proletárirót, hogy adja elő e tervszöveggel kapcsolatos véleményét. Kiállok hát, hiszen joggal állíthatom, hogy proletáriró vagyok, noha e platformtervezet röviden fasisztának nevez.”

Remegő indulat. (Ön)megbélyegzés és vájkálás a „sebben”. Hogy innen, ebből a mélységből, ahova taszított, vágjon vissza „az ideológiailag tisztáknak, a tervezet öntudatosainak”. Kései elégtétel, hogy ezt ma olvashatjuk. Azonban akkor, megszületése idejében (1932 szeptembere) írójának szándéka szerint a válasza nem jutott nyilvánosságra. Tisztázásra vár, miért? Az egyik lehetséges ok – ekkor már túl a személyes elfogultságon – így fogalmazódik meg Fábry Zoltánnak írott levelében (1931.szeptember 3.): „A szovjet bürokrácia, ha tehetséges, új ember kerül a mozgáslomba, inkább hamis váddal rohan rá, hogy kimarja.”

Ugye ismerős a *Bánat* című versből ez a „kimarja” szó...

„Csak egy pillanatra martak ki, csak.
Zúgj, erdő elvtárs! Szinte csikorgok.
Egy pillanatra se martak ki, csak

az az elvaduló csahos rám támadt...”

Vértess György már idézett könyvében védi a „mundér becsületét”: „A Bánat nem közvetlen líra megnyilatkozása a platformtervezet igaztalan támadására.” Ha nem közvetlen, akkor „közvetett”... A lírikus (nemes) „bosszúja” ennél sokkal több. Az 1932-33-ban született nagy versek sora. *A város peremén*, az *Elégia*, a *Téli éjszaka*.

Ugyancsak ő, József Attila és az illegális kommunista párt viszonyának egykor elismert, pártállami, hivatalosan „felkent” kutatója bizonygatva, hogy az ominózus moszkvai elmarasztalás után sem

rendült meg a párt bizalma a költőben, hivatkozik arra, hogy az 1932-ben az induló legális KMP-és kiadvány, a *Valóság* egyik szerkesztője. Nos, erről az epizódról Szántó Judit őszintesége a visszaemlékezésekben árulkodóbb. Az 1929 című részben írja: „Férfiak bántották meg férfiaságában...Ezt senki nem tudná megbocsátani, hát még Attila, aki annyira barátoknak hitte azokat az embereket, akiknek feltárta lelkét. És hogy történetesen ezek az emberek baloldaliak voltak, talán Attila és közöttük az ellentétet ez robbantotta ki leginkább. Már amikor a *Valóság* című folyóiratot szerkesztette, úgy írta meg a benne megjelent cikkeket: „»No, Judit, írtam egy cikket, amelyik elejétől végig marxista, mégsem fogják megérteni. Miért? Mert ezek az emberek elméletileg azon a fokon sem állnak, ahol én. Most beadtam nekik.«”. Az *Egyéniség és valóság* című tanulmányról van szó.

Sándor Pál írja visszaemlékezésében (kézirat): „A lap első száma...hatalmas botrányt okozott, – mégpedig Attila nagy filozófiai tanulmánya miatt. Egyéniség és valóság volt a címe, és általános felháborodást keltett, 'érthetlensége', és összeviaskodása miatt, amely csak »megbolondítja« a fiatalságot...A pártapparátus megtagadta a terjesztést, állást foglalt ellene, és ezzel a lap további sorsa meg volt pecsételve.” Fejtő Ferenc, a lap egyik részének szerkesztője szerint a botrányt az okozta, hogy József Attila „egy hegelianus tanulmányt írt...” Szabolcsi Miklós pedig a következő jegyzetet adja J. A. ÖM, III. kötetének jegyzetében a cikkel kapcsolatban: „...hatása természetszerűen eléggé hátrányos volt J. A-ra nézve”. A cikk értelmét és valódi értékelést jóval később Miklós Tamás *József Attila metafizikája* című kötetében (1988) találjuk. A szerző így tanulmány tanulságait: „Az Egyéniség és valóság tehát nem csupán azért jelzi a problémátlan determinista világkép megrepedését, mert egy, abból eredetileg levezethetetlen történelmi esemény-sort (illetve annak elmaradását) kényszerül megmagyarázni, hanem azért is, mert ehhez a magyarázathoz az ökonómiai determinizmustól idegen filozófiai problémát, az elidegenedést állítja előtérbe, mint a jelen társadalom meghatározó problémáját.” De mielőtt belebonyolódnánk a hegel-marxi elidegenedés fogalom

értelmezésébe, inkább vegyünk a cikk végén lévő *A neurózis* című fejezetből néhány mondatot: „A neurózis megnyilvánulása zavar a koituszban... A neurózis és forradalmárság igen sűrűn össze is szövődik... Az ilyen mondatok is indukálták, hogy a Társadalmi Szemlében Pákozdy Ferenc a *Külvárosi éj*ről szóló kritikáját a következő felütéssel kezdi: „A magyar proletárirodalom sok problémája új problémával szaporodott: József Attilával”.

A költőt körülvevő zavar, gyanakvás légköre mind szélesebb körben vált érzékelhetővé, s az is, hogy túl a személyes sértettség egyre távolabb került korábbi osztályharcos elkötelezettségétől. Tanulmányok, cikkek sorában igyekszik tisztázni álláspontját (*Az egységfront körül, A szocializmus bölcselete, A középosztály és vajdó világ*). Az egységfront körül megértéséhez idézi Miklós Tamás egy levélrészletét: „mert egy mesebeli évalvó, ha fölébredvén, kinéz a világba, nem úgy fog öltözni, ahogy álmában volt, hanem bizonyára az időjárást veszi figyelembe.” Szó sincs arról, hogy a proletárforradalom kezdetén vagyunk. (Mint ahogy a moszkvai párt-emigráció ezt képzelegte.) A békés belenövést a szocializmusba a fasiszta erők hatalomra kerülése cáfolta. A két munkáspárt ádáz ellenségként való egymásra tekintése a fasizmus esélyeit növeli. Az elszakadás, a fordulat mind élesebben körvonalazódott a bolsevik, sztálinista ortodoxiától.

Ugyancsak érdemes idézni Miklós Tamás ezzel kapcsolatos összegzését: „József Attila társadalomelméleti nézetei néhány év alatt elgondolkodtatóan messze jutottak kiindulópontjuktól. A társadalom természettörvényeitől – a „magamagát fegyelmező szabadságig”... a „közgazdász Marxtól – a filozófus Marxig”, fegyverek forradalmától – a cselekvő öntudat forradalmáig, a büszkén vállalt, intranzigens, osztályharcos antihumanizmustól – az emberi egységet, egymásra utaltságot alapjául tekintő humanizmus toleranciájáig, a plebejus identitástól – a középosztály kamarai tömörülését javasoló tanulmányig, a szélsőbaltól – a baloldali liberalizmusig, az embereket termelési eszközként maga alá rendelő diktatúrától – a „szabad társadalmi kibontakozáson alapuló demokráciáig...” Ahogy *A szocializmus bölcselétében* írta: a „kiírtott

emberi öntudat helyén" nem hajt ki semmilyen osztályöntudat...
fegyverrel nem lehet senkit emberi öntudatra kényszeríteni."

S költőként sem fogalmazott másként, tragikusnak látva a meghasonlást az ember legmagasabb, lényegi megnyilatkozása és az erőszakra való alkalmazása között:

„...s hogy nem tudok mást, mint szeretni,
görnyedve terheim alatt –
minek is kell fegyvert veretni
belőled arany öntudat!”

Újrakezdések beteljesülése

Püski Sándor: *Könyves sors – magyar sors*

Azt hiszem, indulása, vagyis 1990 óta a világ minden tájáról megfordultak érdeklődő magyar olvasók a Krisztina körüti Püski Könyvesházban. A zsúfoltságában is barátságos tér, a lenyűgöző választék, a kiszolgálók figyelmessége – akik között gyakran feltűnik Sándor bácsi és Ilus néni – valamiféle idilli hangulatot sugároz magából. A magyar művelődés több korszakon átívelő, már-már szertefoszló legendája, íme, itt van előttünk, megvalósulva, működve, a könyvesház és kiadó végre zavartalanul végezheti azt a tevékenységet, amit ez a rendhagyó életpálya a kezdet kezdetén maga elé tűzött. Ám hogy e mögött az idill mögött miféle hányattatások, poklok, csalódások húzódnak meg, az csak most tárult fel teljes „panorámájában”, Püski Sándor régóta várt, barátok által sürgetett önéletírásában, mely az emlékezetes születésnap után egy évvel látott napvilágot *Könyves sors – Magyar sors* címmel. No, természetesen a Püski Kiadónál. Persze, nemcsak negatív ez a leltár: az értékteremtés kivételes teljesítménye is, melyet a szerző szerénysége még inkább magasra, az egyetemes magyarság legfelső szellemi szférájába emel.

A századforduló után, pontosan 1911. február 4-én a Békés megyei Békés nagyközségben, földműves-napszámos családban születni – nem ígért nagy lehetőségeket a Püski család harmadszülött sarjának. Maga a szerző is a szerencsés véletlenek sorának tudja be, hogy gimnáziumba, a helyi gimnáziumba kerülhetett – végül is református édesapja, a harangozó révén –, és ott tanulhatott. Különösebb ambíció nélkül szívta magába a tudást. Aztán 14 évesen ráérezett a tanulás ízére. Attól kezdve nem lehetett megállítani: jelesen érettségizett. Már ekkor megérintette a politika: kapcsolatba került az Országos Parasztpárt jeles egyéniségeivel, Dénes

István ügyvéddel és Bajcsy-Zsilinszky Endrével, a Nemzeti Radikális Párt egyik vezetőjével.

Némi gondolkodás után a Pázmány Péter Tudományegyetem Jogi Karára jelentkezett, ahova felvételt is nyert. Itt született az első „könyves” ötlet: a jegyzetkészítés és kiadás. S a lázas ifjúkor: a szerelem, a családalapítás, és a merész váltás, a jogvégzett ügyvéd könyves vállalkozásba fog. Ebben társa felesége, Zoltán Ilona is. 1937-ben megnyitja első könyvesboltját a Szerb utcában. Kiadói és nyomdai tervezgetése anyagi ráfizetés, emberi csalódás (s még hány lesz ilyen!), de nem adja fel. Kölcsönt vesz fel a könyvesboltra és kiadóra, és az 1938-as könyvhéten már a bolt előtti könyvsátor vendégei: Sinka István, Erdélyi József, Ignácz Rózsa, Szabó Pál, Szabó Lőrinc... (Egy megjegyzése szerint: „Óvatosan akartam hozzálátni a könyvkiadáshoz.” Ez az óvatosság azonban, mint az évek során kiderült, valamiféle nem múló szenvedélyt takart.) A negyvenes éveikben járó népi írók-költők ugyan már ismertek voltak, azonban nem akadt egy igazi felvállalójuk és szellemi társuk. A újjáalakult *Magyar Élet Kiadó* pótolta ezt a hiányt: nemcsak a szépirodalmi műveik jelentek meg egymás után, hanem „nemzetpolitikai” írásaik is. Ezek „nehéz könyvek” voltak, s 1939-ben olyan fontos művek kerültek Püskiék gondozásában az olvasók elé, mint Szabó Dezső *Az egész látóhatár* című tanulmánykötete (I-II.), Kodolányi János: *Suomi titka*, Veres Péter: *Az Alföld parasztsága*, Erdélyi József: *Árdeli szép hold* (egy költő gondolatai a magyar nyelvről). Kiadói politikájáról a következőképpen vall az ifjú könyves: „Elvem az volt, hogy csak olyan könyvet adok ki, amelyik nekem is tetszik, de ez nem jelenti azt, hogy minden sorával egyetértek.” S krédójának még egy lényegi pontja volt: a függetlenség. (Egyébként sok mindennel megvádolták Püskiéket, de egy biztos: soha nem fogadtak el hivatalos, állami támogatást. Lehet ez gőg vagy az életrevalóság jele: a lényegen nem változtat.)

Mint kiderült: értékes könyveik nem jutottak el az általuk megcélzott, a magyar sorskérdések iránt érdeklődő közönséghez. (Ahogy írta: „a hivatásos könyvterjesztőknél megbuktam.”) Ekkor alakította ki sajátos, önkéntes, lelkes amatőrök részvételén alapuló könyvterjesztési hálózatát, amely a háború kitöréséig kiválóan

működött. Fiatal tanárok, egyetemisták, lelkészek, munkások és parasztok kapcsolódtak be a munkába: létrejött egy olyan Püski-könyvbarát szervezet, amelynek tagjai ma is meghatottsággal idézik fel a korabeli időket, emlékeket. Az eredmények meg is mutatkoztak: „Ünnep volt ezután minden könyvnapunk.” – írja a szerző. Az 1940-41-es könyvjegyzék lenyűgöző: a népi mozgalom kiadójának profiljába olyan könyv is belefért, mint Szathmári Sándor: *Gulliver utazása Kazohiniában*, vagy Kodolányi János: *Esti beszélgetése*.

(Kronologikusnak tűnik a könyv az eddigiek alapján, holott nem az. Épp az az izgalmas benne, hogy gyakran szimultán peregnek az események, az időben való oda- és visszatekintés következtében, reflexiók, kisebb politika- és irodalomtörténeti elemzések, levelek és más dokumentumok idézik fel a kor történéseit és hangulatát. S egészen sajátos szintőzésben jelenik meg a kezdeti időszak, melyet a szerző 1962-ben, a Gyűjtőben fogalmaz egyik vallatótisztje „kérésére”, a következő címmel: *Vallomás a népi mozgalomról, különös tekintettel az ellenem lefolytatott büntetőeljárásra*. (A másolat WC-papíron, apró betűs írással kikerült a börtönből, és ma olvasható a könyvben.) Ekkor még messze vagyunk az 1962-es letartóztatástól, még csak 1942-nél tartunk, az első szárszói találkozó szervezésénél. A Püski Sándor által szervezett előadássorozat Soli Deo Glória szárszói telepén a háború utáni időkre akarta felkészíteni az országot. Részt akart vállalni, ahogy a meghívó szövegében olvasható: „az új magyar szellem alakításában”. Néhány cím: Németh László: *Érték és igazság az irodalomban*, Féja Géza: *Régi magyarság*, Veres Péter: *A parasztság a különböző szellemi áramlatok hatásában*, Nagy István: *Népiség – munkásság*, Darvas József: *Népiség – értelmiség*. A háborús viszonyok közepette hallgatólagosan megtúrt konferencia megpezsdítette a szellemi életet, sokak előtt nyilvánvalóvá vált, hogy az itt körvonalazott elképzelések, programok az új társadalmi berendezkedés meghatározó gondolatai lesznek. Hangozzanak el ezek jobbról vagy balról.

Püski Sándor bevezetőjében néhány lényeges alapelvet szögez le: „Végre itthon akarunk lenni saját országunkban”, „A népet teljes egészében állítsuk a politika középpontjába”, „vegyük ki mindegyik osztály életszemléletéből és magatartásából a lényegest: a

paraszságéból a természeti látást és a faji tulajdonságokat megőrző erőt, a munkásságéból a közösségi szemléletet és az egymásra utaltság tudatát, az értelmiségéből a nemzeti és természetfeletti, a vallásos élményt..." Ennek szintézisével olvadhat „osztály nélküli társadalommá a magyarság". A népi mozgalmat képesnek látja e feladat megoldására. Itt kerül szóba a párt kérdése is: többek szerint akkor nem volt a magyar politikai életben olyan párt, amelyikkel a népi mozgalom azonosulni tudott volna. A pártalapítás kérdését pedig a résztvevők (akkor!) nem tartották időszerűnek. (Ezzel kapcsolatban Püski Sándornak vannak keserű következtetései: elszalasztották, több alkalommal is a történelmi lehetőséget a pártalapításra.) S ebben a feszült légkörben került sor a második szárszói konferencia megtartására a következő évben, melyen elhangzott Németh László híres előadása. (A beszéd főbb tételei: a „bennszülött lét" elutasítása, a „harmadik út" elmélete, az „üdvözítő terror" elleni felkészülés, a „magyar társadalom halk folyamatainak" féltése a kívülről importált, erőszakos hatásoktól – mind olyan gondolatok, amelyek csak a puhuló diktatúra időszakában váltak publikussá, ha nem is szalonképeessé.) Az is igaz, a korabeli fogadtatás sem volt egyértelmű, akadtak, akik „meg nem emésztett vélemény és kritikahalmaznak" tekintették Németh felvetéseit. S az sem számított jó pontnak az új rendszerben, hogy Püskiék Magyar Élet Könyvkiadója a konferencia anyagát teljes egészében megjelentette még abban az évben.

A reflexiók közé tartozik az a vélemény, hogy Püski Sándor „leszűkítette a népi mozgalmat". Szabó Zoltán már az emigrációban látta így. Kétségtelen, hogy bizonyos személyek, elgondolások nem kaptak szerepet ebben a körben; a szerző azonban többször is elmondja, hozzá az általa „befogott" (protestáns és tiszántúli – hangzott a vád) népi mozgalom és azok képviselői álltak legközelebb, ezeket vállalta, nem kis anyagi, politikai kockázatok árán. Másoknak megvolt a lehetősége, hogy másokat vállaljanak fel.

S ez csak szelíd ellenvetés, s nem védekezés. Mert arra is kerül a kötetben, éppen a háborús időszak egyik kiadványával kapcsolatban. A többször is megjelentetett Bary József *A tiszzaeszlári bűnper* című munkájáról van szó. Mind a sajtó alá rendező fő-

ügyész, Bary József, mind a kiadó, Püski Sándor jóhiszeműen járt el, azt akarván bizonyítani, hogy „nem vallási okból, hanem babonából, tudatlanságból” követték el tettüket a vádlottak. Az 1944-es kiadást – a 1933-as után – maga Püski Sándor is hibának tekintette. S az is kiderül, hogy nem emiatt, más népi írók könyvei miatt történt a feddével történő igazolás. Érdemes a határozat szövegéből idézni: „Könyvkiadói tevékenységének megvizsgálása alkalmával meg kellett állapítani, hogy több jobboldali, sőt köztük több nyilas érzelmű író művét megjelentette, így: Kádár Lajos, Kodolányi János, Erdélyi József, Féja Géza, Németh László írók műveit is kiadta...” Nem tudtam kideríteni, ki volt Kádár Lajos, ám a többi íróat aligha lehet „nyilas érzelműnek” tekinteni. (Ennek ellenére a „szélsőjobbboldaliság” vádja egészen napjainkig kísért, legalábbis bizonyos körökben. Ennek újabb „felbuggyanását” tapasztalhatuk a 2001-es könyvhét eseményei kapcsán, amikor a „vád” szerint a könyvét dedikáló Orbán Viktor nem hallgatta meg a megnyitót, s a kiadó magát úgymond „főszereplővé” avatta. Ekkor a Püskiék ismételten elnyerték a „szélsőjobbboldali” címkét, s a kiadó pedig „megtűrt”-nek aposztrofáltatott. Azt hiszem – ezzel az idős Püski Sándor tisztában van – meglehetősen kevesen osztják ezt a véleményt.)

Az 1945 utáni korszak meglehetősen ellentmondásos volt. Egyfelől megindult a demokratikus politikai élet, másfelől megjelentek a „baljós árnyak”, amelyek ezt a folyamatot korántsem tartották kívánatosnak. Püski Sándor szerepvállalása a Parasztpártban logikus lépése volt eddigi tevékenységének. Békésben még hetilapot is szerkesztett, ahol a Parasztpárt meglehetősen jó eredményeket ért el. (A kékcédulás szavazási csalás ellenére, 1947-ben.) Az ígéretes kiadó tervek mind szerényebb formát öltöttek, a kiadó által favorizált írók – mint Sinka István, Németh László, Ignác Rózsa és mások – mind hátrébb szorultak. A kiadói jogok folyamatosan az új kiadók kezébe kerültek. A *Magyar Élet Kiadó*, ahogy a szerző írja, 1950-ben „csendesén elszenderült”. A könyvesboltot is állami felszámolás alá vonták, holott az államosításra csak 1952-ben került sor, de Püskiéknek előbb le kellett húzniuk a rolót. Joggal tett szemrehányást a baloldali, hatalomban került író-politiku-

soknak a szerző, hogy nem kapták meg azt a védettséget és támogatást, amit a jobboldaliak korábban számukra biztosítottak. De hát ilyen az élet, a jótettek nem mindig találnek viszonzásra.

Úgy tűnt, hogy egy kiadói pályának végleg befellegzett. A Püski családnak más megélhetés után kellett néznie. S ekkor jött a keramikusság, a kisipari díszedény készítés, szobormásolatok sokszorosítása. Veres Péter védőszárnyai nélkül – aki kihozatta a letartóztatásból 1950-ben, az ÁVH börtönéből – ezt a korszakot aligha úszta volna meg. S még abból is baja származott, hogy kiadói állást ajánlott neki a *Magvető*nél. A gazdasági igazgatói állást azonban Püski Sándor visszautasította: joggal gondolhatta, hogy később előpiszkálnak valami politikailag terhelőt a múltjából. Az elutasítás némi meghurcoltatással járt. (Tehát a jóindulatú törlesztési szándék így fordult visszájára.) Ezután jött 1956, ami megint belekavart a Püski család életébe. A *Magyar Írás Kiadószövetkezet* szervezése csak egy kis közjáték lett a forradalom kitöréséhez képest. Ám az alkotni vágyó könyves szenvedély a megtorlás időszakában sem adta fel: 1957-ben alakuló közgyűlést tartani, önálló szövetkezetről, kiadói tevékenységről álmodni, nem kis bátorságra vall. A Köpeczi Béla kiadói főigazgató aláírásával jegyzett elutasítás egy újabb kezdeményezés végét jelentette. Az indoklásban olvasható: „önkéntes társulások működése a könyvkiadás terén nem lehetséges.”

A forradalom alatt Püski Sándor sem nyugodhatott: részt vett a Nemzeti Parasztpárt (Petőfi Párt) szervezésében, sőt, a forradalom leverése után is „rendszerellenes magatartást” tanúsított. Így következett be 1962-es letartóztatása és perbe fogása. Négy és fél évre ítélték. Szerencsére egy év múlva, a nagy amnesztiával szabaddult. (A Gyűjtő könyvtára, amelyet fél év múlva Püski Sándor vezetett, soha nem látott fejlődésnek indult...A szabadulással a rendezés is elmaradt.) Már csak a csoda segíthetett abban, hogy valami megváltozzék, s Püskiék ismét szeretett könyveik közelében éljenek, tevékenykedjenek. És ez a csoda bekövetkezett. Igaz, nem akkor, amikor erősen számítottak rá: sajnos, később. Mindez összefüggött az USA-ba menekült gyerekeik meglátogatásával. Többszöri elutasítás után 1966-ban megkapták a látogató útlevelet

egy évre. Egy év Amerikában! Püskiék nem tétlenkedtek, azonnal hozzáláttak felmérni a könyvtermést, a sajtóviszonyokat, a kiadótérjesztői lehetőségeket. S azonnal felismerték: van itt mit keresniük. A kapcsolataik, a tapasztalataik megmaradtak, s ez többet számított, mint a leendő tőke, amivel vállalkozásukat elindíthatnák. Mert természetesen erre is szükség volt. A „magyar jellegű amerikai kulturális vállalkozás” tehát – egyelőre csak gondolatban –, de elindult. S Püskiék egy év alatt sok mindent megértettek, a Kultúra Vállalat csak csekély hatásfokkal működik, a magyar könyvek és kulturális termékek terjesztése, a közvetítés egyszerre hídépítés is az anyaország és két rendszer között. A terv, amely már '67-ben megfogalmazódott, csak 1970-ben válhatott valóra. Csak ekkor kapták meg a kivándorló útlevelet. (Ekkor Püski Sándor ötvenkilenc éves volt. S csak csodálható az a fantasztikus szervezői képesség, munkabírási, amely a könyvben olvasható levelekből, egyéb dokumentumokból árad.) S hamarosan megkezdte működését a *Magyar Book* New York-ban, részben hazuról hozott, részben nyugati kiadású könyvekkel.

Ugyancsak elkezdődött az irodalmi estek szervezése, az írók-költők meghívása. Az a fajta kapcsolatépítés, amely tulajdonképpen a rendszerváltozás előkészítését jelentette. Az emigráció szellemiségének „beáramlása” nem kis részben Püskiék „fellazító” tevékenységnek köszönhető. S jöttek a hírek, oda-vissza. Jancsó Adrienne, Béres Ferenc és Kecskés András előadóestjének sikeréről, Kósa Ferenc és Csoóri Sándor filmbemutatóinak rendkívüli hatásáról, az erdélyi írók hallatlan érdeklődést kiváltó körútjáról. Az „ingázó” Püski Sándor – amerikai útlevele védettségével – szinte mindenhova eljuthatott, ahol valamiféle érték termett. A határon túli területekre is. S lassanként az Anyanyelvi Konferencia légköre is oldódott, oly annyira, hogy 1973-ban Püski Sándor előadást tarthatott *A nemzeti művelődés gyakorlata Magyar-Amerikában* címmel. Persze az emigráció gyanakvását nem sikerült egyszerre eloszlatnia. A „kommunista ügynök” bélyegét még hozzá közel állóktól, a múltját ismerőktől is megkapta. Hiszen az emigráns írók joggal vetették fel a kölcsönösség igényét: ha hazai könyvek teljes választékukban megjelennek a Magyar Book-ban, akkor

miért nem férhetők hozzá Magyarországon az ő könyveik? A helyzetet még csak élizte, hogy a Püski Könyvkiadó is megkezdte az emigrációban élő írók – itthon hozzáférhetetlen – műveinek megjelentetését. A „szellemi csempészárú” gyakran okozott konfliktust a határon. A hivatalosság is kétarcúan játszott: egyfelől hízelgett a szocialista Magyarország kulturális „behatolása” az amerikai közegbe, másfelől mérhetetlen gyanakvással szemlélte a mind erőteljesebbé váló, magyar-magyar együttműködést. Részungedmények, részsikerek, Püski Sándor okossága és szívóssága kellett hozzá, hogy fokról-fokra tánguljon a szellemi horizont. Duray Miklós 1983-as *Kutyaszorító* című kötete és a hozzá írott Csoóri Sándor-előszó alaposan felzaklatta a kedélyeket, de a folyamatot már nem lehetett megállítani. Mérőföldkőnek számított, amikor az 1986-os Ünnepi Könyvhéten a Vörösmarty téren felállították a külföldi magyar irodalom sátrát, s itt megjelenhetett a Püski Kiadó három kötetével. Ez az áttörés ugyancsak Püski Sándor érdeme.

A személyes találkozása 1988-ban, New York-ban Aczél Györggyel jellemző epizód: a közvetlenségéről hírhedt politikus „rég barátjának” mondja a bemutatkozó Püski Sándort. Ám a hamis közeledés, megjátszott barátság nem talált viszonzásra, a szerző emlékezteti az egykor nagy hatalmú férfit Veres Péter közbenjárására érdekében, 1967-ben. Ám a közbenjárás nem talált meghallgatásra. Ennek felidézésével otthagyja a meglepett, magyarázkodó követségi vendéget. S ezután már a nagy elégtételek sora: a 90-ben megnyílt Püski Könyvesbolt avatásán át a '93-as szárszói tanácskozásig. (Szárszói tábor a magyar megmaradásért) A népi-nemzeti tájékozódás mindmáig megmaradt. A Püski Kiadó megtalálta azt az igényes szerzői kört, amelyben ez a gondolkör modern formában reinkarnálódott. A harmadik újrakezdés – itthon – végre meghozta azt az elismerést, amely rég megillette a Püski házaspárt. (Külön történet, a hűségé és ragaszkodásé, kettőjük kapcsolata.) A számtalan kitüntetés, laudáció felsorolása helyett álljon itt egy 1999-ben kelt levél részlete, a zalaegerszegi Frimmel Gyulától és Máriától: „Talán azzal kezdem, hogy a Püski Könyvesbolt egy olyan kis szigete a világnak, ahová az ember hitet meríteni jön, mint a templomba...Az Úristennek pedig köszönjük,

hogy vannak ilyen nagy lelkek, mint Ilus néni és Sándor bácsi, akik ebben a kitekeredett világban biztatást, eligazítást, hazafiságot és hitet adnak mindenkinek. Isten tartsa meg Mindkettőjüket még nagyon sokáig..."

Ehhez alig lehet mit hozzátenni. Sokan, nagyon sokan gondolják ugyanezt. Püskiék könyves és kiadói pályája, életműve a magyar irodalom és művelődéstörténet felbecsülhetetlen értékű része. S a végre megszületett emlékirat hihetetlenül gazdag forrás- és dokumentumanyagából kiformálódik egy arc: Heltai Gáspár, Misztótfalusi Kis Miklós kései utódjáé.

(Püski, Budapest, 2002)

„...műve lettem vagy töredéke...”

Vázlat a lírikus Keresztury Dezsőről

Költőként későn indult, bár mives verseit az első pillanattól egyértelmű elismeréssel fogadta a szakma. A késői indulás, a visszahúzódság egyik oka lehetett az a bécsi Collegium Hungaricumban 1924-25-ben történt epizód, amelyről a következőképpen számol be a *Szülföldeim, emlékezéseim* című kötetében: „Ferenczy Géza tagbaszakadt, fantasztikus önbizalommal rendelkező ember volt. Biztosan tudta, hogy ő zseni, és pedig költőnek, tudósnek egyformán az. Megmutattam neki verseimet, mert persze én Bécsben is írtam verset, s nem is keveset, bár helyemet inkább keresve, mint megtalálva. Ferenczy Géza véleménye lesújtó volt. Nem lehetett egészen igaza, ezt a későbbiek bizonyították, de megsemmisítő bírálata, melyet megfellebbezhetetlen fölénnnyel adott elő, arra elégséges volt, hogy amúgy is megingott költői önbizalmamat halomra döntse. Esztendőkre elnémultam tehát.” Szerencsére megszületett ebben az érlelődő magányban az *Esti imádság*, melynek sikere visszaadta alkotói önbizalmát. Mindenestre a *Nyugat*, majd a *Magyar Csillag* közlései szintén jelezték: a komoly felkészülést igénylő, első tanulmányokon, irodalomtörténeti elismeréseken túl lévő tudós-jelölt továbbra sem adta fel lírikusi ambícióit. Ezt bizonyítják már jóval az ötvenen túl sorjázó verskötetei. Bár költői életműve a mai irodalmi kánon megítélése szerint a peremre szorult, de a kellő távlat megteremheti az újraolvasás és az újrafelfedezés igényét. A századik születésnap mindenképpen alkalmat teremt az efféle újraértékelő szándékoknak.

Első verskötetete 1956-ban jelent meg, lényegében egy hosszabb ideig formálódó ciklus darabjait adva közre (legalábbis a kötet jelzése szerint). A *Dunántúli hexameterek* a nemesgulácsi haza-

utazás(ok) élményeiből született, de jellemzője az időbeli csapongás, az összegzés szándéka, melyet a következőképpen intonál a költő:

„... a tűnt fiatalság
színe szűrődik a táj hars, mai fényein át,
s mint a megújult sebben a vér, buzog, önt el a forró
emlék, felszakad, torkomig árad a múlt.”

A fiatalság színhelye az egykori ház, „bádogtetejével”, s egyszerre felidéződik (a versben) a család forгатaga, s „Egy szekrény fenekén sértetlen megvan az ősök / albuma.” A továbbiakban feltűnnek a gyermekkor szereplői, mai szemmel, Canda kanász, Teca néni, a vén Csider, s felidéződik a végtelen munkabírási nagyapa alakja, akit itt ért a vég, s temetésén „sírva követték... ünneplő feketében... nehéz léptekkel a gazdák”. A gyermekkori szerelem („Oly gyönyörű volt!”), Rózsa üdvözli, immár „kese, ősz haj / látszik fejkendője alól;...”. A pajtások, játszótársak, nők, asszonyok kavarognak elő az eltűnt időből, szüret hangulata, vidámsága, és persze nem hiányzik a Balaton ezer arca, káprázatos természeti képek sorában. S az utolsó sorokban fogalmazódik meg a harmóniát, belenyugvást sugalló, az idő múlásába belenyugvó konklúzió:

„Forrás öble a táj, ahol éltem, hús vize mély csend,
hószínű, gyöngy kócsag szárnyal ezüst magasan.”

Próbálkozzunk meg egy kis korabeli széttekintéssel: milyen volt az irodalmi, művészeti élet, a szellemi-politikai közeg, amelyben ez a vers született megjelent. Kétségtelenül, a felpezsdülés időszak a Rákosi-éra szemellenzős dogmatizmusa után. A fellélegzés. Ekkor tűnik fel Juhász Ferenc és Nagy László, új lendülettel alkotnak a korábban elhallgatott, félreszorított írók, mint Szabó Lőrinc, Vas István, Örkény István, Zelk Zoltán, Kuczka Péter. Viták folynak az Írószövetségben a „szocialista realizmusról”. Mégis, a népi írók köréhez tartozó alkotók óvatosan fogadták a Sztálin

halála utáni „olvadást”, Nagy Imre fellépését, a kommunista párton belüli reformok hírét. Ezt a távolságtartó óvatosságot sok minden indokolta. Béládi Miklós *Válasz utak* című tanulmánykötetében található egy rendkívül érdekes, nagy ívű Illyés-tanulmány. *Korfordulók és a költészet válaszai* a címe, amelyben kiválóan jellemzi a korabeli légkört (nemcsak Illyésre vonatkozóan): „Illyés Gyula éppen hogy nem volt a szocializmus eszmerendszerének ellensége (1983-ban másként aligha lehetett fogalmazni), de nem lehetett híve a Rákosi-féle klikk vaskezű proletárdiktatúrájának sem. A negyvenes évek végén elhamvadtak reményei, hogy a magyarság haladása az „arányos ütem” jegyében folyhat tovább, bizakodását ugyan még ekkor sem veszítette el, de ezután hosszú ideig bizalma egyes-egyedül a nép megtartó erejéből táplálkozott. Költői szereptudata átalakult, a hatalomból kirekesztett nép önismeretének, tudatának formálását tekintette időszerű feladatnak... Nem a vátesz szerepét vette fel... Felvilágosító, közvetítő és összefoglaló munkát végzett... Nem csatlakozott az ötvenes évek első felének „ellenzéki” irodalmi mozgalmaihoz... A legsúlyosabb helyzetben is megőrizte önuralmát, saját ars poeticájához igazodott, és jó művekkel nyilvánított véleményt.”

A kissé hosszúra nyúlt idézet számos kapaszkodót kínál Keresztury Dezső *Dunántúli hexameterének* és tágabban lírájának értelmezésére. Igen, a bizalom – valamiképpen abban, hogy el lehet viselni (túl lehet élni) az erőszakos beavatkozásokat a társadalom természetes szövetébe – a nemesgulácsi tapasztalatokból táplálkozhatott, a „nép megtartó erejéből”, e meggyőződés a sokat látott-megélt nemzedék magatartásának meghatározó iránytűje lett. Természetesen, később még inkább oldódott a tartózkodás, s ehhez a hatalom gesztusai is hozzájárultak. De volt egy határ, amelyet sem Keresztury Dezső (sem kortársai) nem léptek át. (Az a bizonyos felvilágosító, közvetítő „költői szereptudat” pedig kezdettől fogva jellemezte Keresztury lírai megnyilatkozásait.) Még így is elég terület nyílt értelmes tennivalókra, s bőségesen éltek is ezzel. S a félreszorítottság után fokozatosan érkező elismerés is ösztönözhetette a *Visszatérő dallamban* (is) felbukkanó motívumot:

„...Elég
volt neked munkák, napok csöndje; süppedve se
adtad föl; jöttek jobb napok; irigyeid
ingerli csak, hogy ami elejtett: fölemelt...”

Csendes elégtétel sugárzik a sorokból, de nem több. Azzal is tisztában van – ugyanitt olvasható –:

„Voltak nagyobbak is:
őrzöd nyomuk, mert önmagad maradtál...”

Ez az őrző, megtartó, pásztori magatartás – főként a hatvanas évek után – egyre tisztábban, karakteresebben kivehető ebben a sokszínű, a klasszikus formakultúrához mindvégig hű lírai ouevre-ben. A kérdés, amely a *Pásztor* című versben fogalmazódik meg, ugyancsak ebből a kérdéskörből fakad:

„... s megfejtettem-e már,
mi késztet kockáztatva is óvni a többieket?”

A megfejtés nem rejtőzhet másutt, mint abban a mély hitben, hogy a magyar költő itthon képes hivatásának legjobban megfelelni. Történjék bármi tragédia. (Mint például az 1956-os forradalom és szabadságharc leverése.) Ezzel kapcsolatban keveredett polémiába Tollas Tiborral, a Münchenben szerkesztett, emigráns *Nemzetőr* szerkesztőjével, aki egyik cikkében az árulók körében említette nevét. Keresztury Dezső keményen visszavágott az igaztalan vádra az *Egy kibujdosotthoz*-ban.

„Árulónak mondsz? Feleljek a vádra?
Ki árult el s mit?..
Kibujdostál? Csak megfutottál akkor.
Én itthon álltam, ha kell a halált...”

S még odább: „én népemmel kollaborálok / vagyok, ki voltam, azonos az út!...” Nos, ez a helyzet mégsem volt olyan könnyen föl-

oldható, bizonyítja ezt a Brusznai Árpád emlékének szentelt vers, a *Mindig több*. Mint ismeretes, a veszprémi, béketeremtő latintanár „Gyanútlan volt. Hívőbb a kelleténél...”. S ezért kellett meghalnia. (Ha elmenekül, életben marad.) Az emigráció nem csak „ál” – valódi Rodostó is volt. Természetesen ezzel a hazaiak is tisztában voltak, ám a „történelmi szélárnyék” (Illyés Gyula kifejezése) mégis lehetővé tette az ország gyarapodását, felemelkedését. A párbeszéd igénye és lehetősége – az emigráció értelmiségével – csak évek múltán alakult ki, az Anyanyelvi Konferenciák során, s ezeknek a fórumoknak egyik jelentős szereplőjévé éppen Keresztury Dezső vált. Hadd idézzem ide az 1981-ben elhangzott, s a *Helyünk a világban* című tanulmánykötetben közölt *Gondolatok az Anyanyelvi Konferencia pécsi irodalmi műsorához* bevezető részletét. „Az anyanyelvi konferencia azóta lezajlott eseményei, konferenciái, bizottsági ülései, vitái azt mutatják, hogy máris lényegesen túlléptünk azon a kezdeti, kisebb körű koncepción, ami voltaképpen nem volt több, mint nyelvápolás. És ezért jött létre a mai este, melyen először szólal meg az az „ötágú síp”, amelynek Illyés Gyula nevezte a mai magyar irodalmat; először szólal meg, s ha erre gondolok, ne vegyék rossz néven, hogy egy kicsit elérzékenyülök, mert ennek az ötágú síp koncepciónak a létrehozásában – főképpen nem megfogalmazásában, hanem gyakorlati megvalósításában – tíz-tizenöt év keserves, türelmes, nagy diplomáciát kívánó munkájában az én részem is benne van.” (Jellemző, hogy a Béládi Miklós által szerkesztett *Vándorének – nyugati és tengeren túli magyar költők antológiája* csak 1983-ban „jöhetett ki”, bár a megjelenést erre az alkalomra tervezték.) S még egy figyelmeztetés: „Csak önmérséklet és arányérzék vezethetett és vezethet át bennünket százados nehéz nyomorúságainkon.” Nem működött ez másként a „puhuló diktatúrában” sem, jól tudta ezt Keresztury Dezső. A kockázatvállalás és az „Igazat szólj!” parancsának konfliktusa sohasem könnyen eldönthető. Az értelmes kockázatok vállalásának azonban igazi hőse volt a következetes, halk szavú költő; erre a fenti idézetek és sokoldalú életművének számtalan írása bizonyíték.

Mégis, tekintsük át, milyen lírai műfajokban valósult meg ez a körvonalazott költői program. Elsősorban az élménylíra dominált:

a tájvers és a zsánerkép. S ehhez még járultak a pályatársak, művészbarátok műveinek ihletése, az ajánlott versek. A két kötet – a *Dunántúli hexameterek* és a *Lassul a szél* – után a harmadik, az *Emberi nyelven* (1965) válogatott verseit tartalmazza. Ebben a tájvers és zsánerkép számos remek darabjával találkozunk. Talán egyik legjellemzőbb ciklusa e műfajoknak a *Vidéki képek*, mely egyszerre festi a természet ezernyi csodáját, az évszakok változását, s a tájban felbukkanó alakokat.

Két idézet, két példa.

„A hajnal mély egén pacsirta szól,
csattogva száll a lágy párákon át.
A forrás felel neki: a föld alól
csobbantja a másik mélység szavát”.

„Ég a beton, rajta
rézbőrű sereg
sütkérez: egy falka
meztelen gyerek.”

A Balaton-felvidék múltja, kultúrhagyománya, Berzsenyi Dániel és Festetics György alakja, a keszthelyi Helikon ünnepségek, az ide települt művészbarátok, társak szintén számos versét ihlették. S természetesen, a háttérben ott van a tihanyi remete, Illyés Gyula, akivel több évtizedes kapcsolata több volt, mint barátság. Ez adódott a Nemzeti Parasztpárthoz való tartozásukból, a koalíciós időkben Keresztury Dezső kultuszminiszteri működéséből is, de a szellemi és magatartásbeli azonosságok még inkább fontosak voltak. A *Kertészbiztató*, Illyésnek ajánlott, 1982-es versében találjuk ezeket a sorokat:

„...És akarod, nem akarod,
az ősz nap bár nyirkossá válik,
jellé magasló alakod
árnya elér a láthatárig.”

Ennek a „jellé magasló alaknak” halk, csendesen tevékenykedő, nem lankadó szövetségese volt Keresztury Dezső egész életében. Egry József és Borsos Miklós, a két, a balatoni tájhoz kötődő képzőművész ihletése is remek költeményekkel gazdagította lírai oeuvre-jét. A *Balatoni pásztor* című versében, mely Egry festészetének is egyik meghatározó motívuma, kivételes, láttató erejű metaforákkal idézi meg a fény és tér játékait, végsőkéig kihasználva a nyelv megjelenítő lehetőségeit.

„Ringva pihen a táj; felszakad a messze tér
s forró özönével mindent egybemos a fény...

Az ég s a víz fátylas tükre közt, a boldog
sűrű levegőben gyors sirály cikázik;
lengve nyújtóznak a fénylő ködbe oldott felhők,
hosszú árnyék hull a szemhatárig...”

A *Borsos Miklós két szobrára* című versében a művész két remek alkotása felidézte gondolatok, élmények nyerne harmonikus lírai formát. A Szabó Lőrinc portréban – egyébként valóban Borsos Miklós egyik legszebb, leghatározottabb műve – az érzéki (állati) és a lelki erők küzdelmét látja:

„Ó, jaj az állatnak, kiben a lélek
oly nagyra nőtt, hogy ami ő: magával
s amiben él: többé egyet nem érthet,...

Ó, jaj a léleknek, ki semmiért egészen
akarta megkapni a lét örök
értelmét, teljességét...”

A *Balatoni szél* hexameterei finom, lebegő ütemekkel hódolnak a „pannón vágy s görög álm szült hab lánya” előtt – s a szinte nem e földi harmónia, szépség lengi át a „tündér táj derűjét”.

A program megvalósulásának első időszakát tekintettük át, ha vázlatosan is. Keresztury Dezső tehát a csendes építkezés útját

választva, a lehetséges, az elérhető bölcsességével – múltbéli tapasztalataival, kivételes szakmai tudásával – felvértezve „jó művekkel nyilvánított véleményt”. Egymás után jelentek meg kötetei, a késői indulás hátrányait immár teljesen feledtetve. A hetvenes évek lírája még kiérleltebb, még teltebb hangzású versekkel jelentkezik. Az *Égő türelem* (1975) és a *Nyitott kör* (1976) után ismét egy összegző, közösségi gondokat megszólaltató kötetet tesz le az asztalra, *Igy éltem* címmel. „...Ritkaság ma, hogy ilyen heves etikai indulatok ennyire veretesen jelentkezzenek a lírában... Ez a poézis annak jeles és jogos illúzióinak gazdag és éltető foglya hosszasan, hogy a teljes emberi személyiség és a teljes emberi történelem tanulsága összegezhető sziklahasító-kinyilatkozató pillanatokban... Kereszturyra történetesen az a feladat várt, hogy megemelje líráját, hogy ún. „öregkori” (pontatlan szó!) költészetével a legerősebb hangok közé emelkedjen...” – írta róla a jóval fiatalabb pályatárs, Tandori Dezső. (A kötet a költő hetvenötödik születésnapjára jelent meg.) Nos, ez a „megemelés” a kötet darabjait végigolvasva, tökéletesen sikerült.

Keresztury Dezső, a maga választotta kötött versformák, nyelvi eszközök birtokában valóban sajátos, a kései klasszicizmus jegyében alkotott lírát hagyott ránk. Csak mellesleg: ő volt egyike azon költőknek, aki a szabadvers korabeli divatja, nyelvi szabadossága (lompossága) idején hihetetlen gonddal formázta verseinek „írás-képét”. Számára a nyelvi kötöttség nem akadályt, hanem a mondanó pontosabb, precízebb, kidolgozottabb megfogalmazását szolgálta. Az írásjelek mindig gazdagon, rendkívül finom érzékkel elhelyezve (és funkcionálisan!) jelennek meg, a pontok és vesszők mindig a helyükön vannak. És ami a legjellemzőbb: a kettőspontok és a pontos vesszők gyakori és tudatos használata, a gondos érzelmi és értelmi tagolás érdekében.)

A korábban is kedvelt tájversek a *Kertben* ciklusban kapnak helyet. Egyébként a kert egyik kulcsmotívuma költészetének. A megművelt, virágzó kultúrtáj eszményét még gyerekkorából hozta magával. Mind édesapja, mind nagyapja kertészkedő, szemző-oltó ember volt, aki a kerti munkában nem csak gondot látott, hanem elfojtott szenvedélyeit itt, ebben a körben élte ki, s gyakran

ide menekült a világ bántása elől. Nagyapjáról írja a *Dunántúli hexameterekben*:

„...s minden elől, mibe vággyal, csellel fonta az élet,
férfimagánya köré itt vont Krisztus-töviséből
zöld eleven gyepüt..
s vénségére ki sem lépett már kertje magános
útjairól...”

Itt is, mint másutt is megnyilvánul Keresztury halk, rejtőző, de mégis vádló polgári életforma „siratója”. Ha valaki, ő tisztában volt azzal, mennyi érték esett áldozatul a barbár, politikai elégtételért, igazságtételért lihegő, szociálisnak álcázott, korlátolt ortodoxának. Az *Emlékezés apámra* című versciklusban ugyancsak előtűnik a kertjét gonddal művelő férfi alakja:

„Kivel beszélhetett?..
... mert nagyszerű kertész
volt egykor; – tán a csönddel, melyben az égről, tóról
hulló s visszaverődő fény szűri át a bazalt ízeit
a szőlő fürt zamatává...”

Az e ciklusban feltűnő kert-motívum azonban már egyre áttételesebb, jelképesebb. A „csendbe-merülten” vén diófája alatt ülő költő már nem a természetes természetet figyeli, hanem befelé hallgatózik, az elmúlás szólamait szolongató sejtelmek, múltbéli árnyak szigetén... Ahogy ez a *Túlelem* című versben oly megrendítően, de mégis önsajnálat nélkül megfogalmazódik:

„Ködbe merült a Fiastyuk
a lehullt nap után.
Mind több a megszakadt út,
a beérő halál.”

A végsőig kitartó kötelességtudat, fegyelem parancsa, a „szolgálok”-erkölcs szerint azonban nincs pihenő, nincs megállás:

„Dolgunkat s ne azt firtassuk,
az utód mire vár;
daloljunk: búcsúzó hattyuk,
csak önmagunknak bár.”

Azonban a kötet súlypontját az *Így éltem* ciklus hordozza. Ebben megtalálható az „ajándék idő” kegyeltjeként a folyton égető lelki-furdalás, hogy az életmű „cserép” marad, nem áll össze teljessé, maradandó egésszé. A felriadó alvó hallja az üzenetet: „Írd, ne halaszd holnapra!”, másként, kegyetlenebbül: „Bitang, nem végzed a dolgod!”. Az önreflexiók, önvizsgálatok sora követi egymást, mint a *Beszélgetés a küldetésről*, a *Beszélj? Hallgass! Engem, nekem*. Az őrzés, megtartás motívuma immár a saját személyiségére vonatkozóan is megjelenik; és ezzel kapcsolatban a beteljesülés, az „éremesség” elérésnek kínzó tudat és vágya is megjelenik:

„Csillag, ha fullad a napba,
magad vigyázz magadra;
ha jut még néhány év rád,
rakd téglára a téglát,
tudd, hogy életedet
beleépítheted
porból rakott guládba,
s meggyőződ Istenedet,
hogy nem éltél hiába.”

Az Arany János-i „örök kétely” Keresztury Dezsőt – a kiváló Arany-kutatót – is mélyen áthatja, foglalkoztatja. De rendkívül érdekes módon, ez nem esztétikai, etikai jellegű kételkedés, nem csak önmagával vitázva, de szkepszise kiterjed a történelemre, a vallásra, a hitre is. Nincsenek tanulságok, nincs elégtétel:

„nincs az örvényben Ararát
bár Isten megígérte,
ki ha megrázza a szitát,
nem a szemét hull a szemétre.”
(*Vitában magammal*)

Pedig az elvégzendő feladatok súlya ránehezül a lélekre („De soha nem nyughatom már...”), s az etikai megtisztulás adhat csak reményt (hiten túli reményt) arra, hogy méltósággal készülődhesen arra a bizonyos végső számadásra. („...ha csontig ég lesz újra tiszta, / akit az Isten megsegít.”) S újra felerősödik az a tudat, amely költészetében végig jelen van – valami kivételes védelem alatt áll, valamilyen nem evilági erő, hatalom a végzetesnek tűnő, a megsemmisülés, a halálközeli helyzetekben, pillanatokban mindig segítségére siet. A ciklus utolsó három nagy verse – a *Számadás*, az *Így éltem* és a *Valaki tenyerében* – gazdag érzelmi-gondolati kitérőkkel bejárja a szkepszistől a bizonyosságig terjedő „feszítávolságot”. A *Számadás* a végsőig fokozza a felhalmozódott, zaklató bizonytalanságot, megválaszol(hat)atlan kérdések sorával közelít a múltandósággal terhelt emberi sors magas és mélypontjaihoz. A titokzatos belső én, (a „Százezerarcú) „szervezi napjaimat” – írja a költő – „itt-ott ha súgja céljuk s értelmük?”; az Életerő „mindig újra- / töltötte testem, lelkem... ha felbuktam?”; „Számot adni? Miről? Kinek?”; igen, ezeknek a végső szembesüléseknek a súlya alatt csak „megrogyni”, térdre rogni lehet. Élni azzal a tudattal, hogy „újra kezdeni nem lehet.” Az *Így éltem* hasonlóan a visszatekintés, a tanulságok keresésének (és levonásának) verse. (A „megszakadt” írásképp a nehezen kimondható, felszakadó vallomásos tartalomra utal, s ismételten bizonyítva, milyen tudatosan és bravúrosan bánt Keresztury a formai eszközökkel.) Az etikai elem, az etikus magatartás ismét a költemény fő szervező elve:

„...azokhoz álltam, akik borzadva, megkínzottan
kitartottak, végezvén mit rájuk szabott a sors...
jártam sárban, mocsokban,
valami parancs hajtott, bérem csak lelki zsold;
tisztesség jóérzése...”

S ismét egy Arany János-i analógia az *Epilógusból* („bevert sárral”): „koholt / vádak útvesztőjében;... rám is freccsent a kosz, mit a csatorna kavart.”. Az elmarasztalás alóli felmentés érve: „ha marsoltam: társakkal ha daloltam: tiszta dallal... s vacogva bár

megálltam, dermedtem béna sakkban..." S a „kiválás” mellett az azonosulás, a közös jegyek felmutatása és vállalása is hozzátartozik a teljes személyiséghez: „...nem vagyok több a többinél csak elvégzem a dolgom...” A kiválasztottság (vagy elrendeltetés) képlete szerint:

„Sokszor éreztem: vége van,
megölnek, elvesztem magam,
s mindig túléltem;...
valaki lenyúlt értem...
s elfértem tenyerében.”
(Valaki tenyerében)

Igen, egy „záróakkordokkal” telített kötet után mi jöhet még? – kérdezhetette az olvasó, a kritikus, s maga a költő. Hogyan tovább? Mi lehet még a folytatás? Nos, az élet újabb lehetőségekkel (alkotói évekkel) ajándékozta meg a költőt, s újabb súlyos, változatos tartalmú köteteket tehetett le a magyar irodalom asztalára. A *Határok, frontok* egy évvel a rendszerváltozás előtt jelent a Magvető Kiadónál, a kötet szerkesztője Csiki László, a Romániából áttelepült kiváló költő, prózaíró és szerkesztő. Sok remek és jellemző vers található ebben az újabb termést felvonultató kötetben, mégis – ma, visszatekintve – érdekes megvizsgálni, miként tükröződött a „nagy változás” előérzete a költő gondolkodásában? A *Frontok* ciklus bizton utal a kibontakozó konfrontációra a pártállami hatalom és az ellenzéki szervezkedések között; elérkezett a nem várt történelmi szituáció – Illyés Gyula nem érhetette meg –, amelyben Keresztury, talán nemzedéke képviselőjében is, keményebben, áttételek (cenzúra) nélkül fogalmazhatta meg véleményét. A kötet címadó verse, a *Frontok* 3. ciklusában nagy történelmi tablót fest, mely a hitleri birodalom összeomlásától a kommunista rend embertelenségéig, csalárd manipulációjáig tekinti át a huszadik század eseményeit; s ebben már a Gulágok szörnyűsége éppúgy megjelenik („...eltűntek jégmezőkre dobva / homokká morzsolt milliók...”), mint az 1956-os forradalom élménye, az eszmelovagok ígéretései:

„...Láttam testet márványba vésve
amint elnyelte az idő;
hogy Jóistent, Édent cserébe
ígért az áldozatszedő,
eszmét szavalt a nagy miéltre,
miközben igazságtevő
válasza oly rend, mit a népre
zsarolást álcázni vet ő.”

Ebben a kontextusban kerül elő az *Átlépve a halálon* című, 1957-58-as vers is, mely a kivégzett Nagy Imre miniszterelnöknek és társainak állít emléket. Mélyen szántó, katartikus, a jövőt félelmetesen előre vetítő összefüggéseket villantanak fel a puritánul szentenciózusan fogalmazó, de mégis erőteljes sorok.

„Hogy meglegyen a gyalázat adója,
megint néhány olyat küldtek bitóra,
kik, hiszékenyen, harcosául álltak
ember jogának, rab nép igazának...”

Aki szerezte, súgta, segítette
s most bűnnek mondja: az ítélt felette...

A hóhér szól: Ez volt, amit kerestek.
A költő: Igen, mert legenda lesznek,
ha él a nép, mely él az áldozattal;
s ha nem: ők így tudták a végső pillanatban.”

Tudunk-e élni az „áldozattal”? Valóban, nagy kérdés, kínos kérdés, a költői megérzés ismét valami lényegesre (elfojtottira, tudattalanba szorítottira) tapintott rá. Az 57 vers (1992) után még egy kivételes alkalom nyílt számára, hogy költészetének lényegét megmutassa. Az *Örökségünk* sorozatban – elismerés illeti az ungvári irodalmárok, Dupka György és munkatársai vállalkozását – a saját válogatásában adhatta közre több mint hatvan év termésének javát *Féktelen idő* címmel (1994). Már az hosszabb tanulmányt érde-

melne, hogy Keresztury maga miként ítélte meg lírai pályájának főbb hangsúlyait, tendenciáit, milyen kiemeléseket tett, s miket hagyott ki... A *Dunántúli hexameterek* például ebből válogatásból sem hiányzik; s ebben a sajátos elfogultságban bizonyára döntően befolyásolták a családi emlékek, édesapjának tragikus öngyilkossága, az elveszett Éden, a gyerek- és ifjúkor világának újraélése. Nem maradt ki a Kert – mely a zalaegerszegi éveket, a kerttervező- és építő édesapa alakját idézi –; a *Valaki tenyerében, A józanság lángelméi* (joggal hivatkoznak erre azok, akik a „zalai szellemiség” titkait bogyozzák), a *Bársonyszékben*, mely '45-46-os miniszterségéről ad érzékletes, hiteles lírai beszámolót. (Valamelyik vele készült interjúban olvastam, hogy a beszélgetőtárs megütközését fejezte ki, amiért nem szerepel *A hét évszázad magyar versei* című, 1966-ban megjelent, Király István, Klaniczay Tibor, Pándi Pál és Szabolcsi Miklós szerkesztette antológiában. Azóta két antológia is korrigálta ezt a melléfogást, Lakatos István és Makkai Ádám költő-szerkesztők joggal gondolták úgy, hogy Keresztury Dezső nélkül nem lehet teljes a magyar lírai körkép. A *Csodaszarvas nyomában* – a Makkai Ádám-féle válogatás –, melyet angolul és magyarul is közreadtak, több költemény mellett a *Bársonyszékben* is olvasható.) A *Féktelen idő* utolsó verse az *Önarckép angyalal*. Ismét csak azt mondhatjuk: Arany János-i bölcsesség és mélység szólal meg ebben, megrendítő és vigasztaló képekkel. Ebben találjuk a következő sorokat:

„...Alig sejtem, mi hajtott, gáncsolt,
mi éltetett túl és mivégre?
Isten győzött, vallott kudarcot, –
műve lettem vagy töredéke...”

Az önkínzó, mentegetőző kérdésre ma, századik születésnapján csak egy válasz adható: maradandó művek és követendő magatartás Keresztury Dezső hagyatéka. Ha ez még nem is világos, „kibúvárlott” a „kánonfaragók” előtt; klasszikus formakultúrája és nemes humanizmusa „bérelt”, kihagyhatatlan helyet biztosít neki az örök magyar poézis mindenkori antológiájában.

Zalaegerszegről indult az égi mechanika megértése felé...

A Hold túlsó oldalán
(*Dokumentumok és emlékezések Izsák Imréről*)

Vidéki városaink szellemi életének jót tett a rendszerváltás. Megszűnt a kizárólagos Budapest-központúság, a legkülönbözőbb tudományos területeken, levéltárakban és múzeumokban kibontakozhatott a valódi, autonóm kutatómunka, s ami még fontosabb: megkezdődött a helyi identitás kiépítése, a települési múlt mind teljesebb feltárása. Amire konszenzuson alapuló megrendelés mutatkozott, mi több: alulról is táplálkozó közösségi igény. Kezdetét vette a hamisításokkal, torzításokkal és elhallgatásokkal átítított (közel)múlt „megtisztítása”, ami igen szép eredményeket ért el. S ma gazdagabbak vagyunk, tudásunk teljesebb, a helyi hagyományok új színekkel gazdagodtak. A belső és külső emigráció szellemi termése mind meghatározóbban van jelen. Csak emlékeztetnék a pécsi Rajnai László irodalomtudós, műfordító hagyatékának pár éve elindult publikálására, gondoljunk *Vörösmarty Mihály* című nagyesszéjére, Kodolányi Jánosról írt monográfiájára, vagy *Fekete naplójára*, mely a belső ellenállás (eddig nem ismert, nem ismerhetett) dokumentuma. Immár vállalhatja, sőt, büszke lehet Győr az USA-ban élő Horváth Elemér költészetére, Baja az Írországot választó Kabdebó Tamás sokoldalú munkásságára vagy, hogy hazai példát is említsünk: a svájci Major-Zala Lajos (Kislakos) és a Rómában élt (1990 után hazatelepült) Szabó Ferenc (Kálócfa) költészete, irodalmi tevékenysége immár része a zalai irodalmi életnek is. Ennek, a fiatalabb generációt megérintő, kutató szenvedélynek újabb állomása az a kétrészes dokumentumfilm, amit Jelenczki István rendezett Izsák Imréről, a nemzetközi hírű csillagász-matema-

tikusról *A Hold túlsó oldalán* címmel. A 2000-ben bemutatott film visszaemlékezései, interjúi, dokumentumai tavaly könyv alakban is megjelentek, hitelességet növelő fotóanyaggal illusztrálva.

A kötet bevezetőjében dr. Gyimesi Endre röviden ismerteti a család erdélyi eredetét, valamint azt, hogy az apa Csurgóról került Zalaegerszegre a húszas években, s itt megbecsült pedagógusként 40 évig oktatta a földrajzot és biológiát különböző iskolákban. A továbbiakban összefoglalja az egerszegi diák életútját. A kis Izsák Imre mentalitását meghatározta édesanyjához való erős érzelmi kötődése, aki matematika-fizika szakos tanár volt. Korai halála csak megerősítette ezt a ragaszkodást, s tehetségén túl ennek is szerepe volt abban, hogy fiú mind élénkebb érdeklődést tanúsított a matematika iránt. Kalandosnak is tekinthető, hogy 1939-ben a kőszegi katonai reáliskolában tanul tovább, ahol tanárai már figyelnek matematikai tehetségére, s itt tanítja Zerinváry Szilárd földrajzra és matematikára, aki később országos híré csillagász lett. 1944-ben, a kőszegi alreál elvégzése után a Görgey Artúr Műszaki Hadapródiskolába irányítják, Esztergomba; az osztályát Németországba menekítik, innen 1945-ben kerül haza. A Deák Ferenc Gimnázium VI. osztályába iratkozik, majd 1946/47-ben összevont vizsgát tesz a VII-VIII. osztály anyagából. Az országos matematikai versenyeken jól szerepel. Az ELTE matematika-fizika szakos hallgatója lesz, 1948-ban Kiváló Tanuló Érdemrendet kap. Még ebben az évben figyelmet kelt egy differenciálgeometriával foglalkozó cikkével. Hallgatóként rendszeresen tudományos megfigyeléseket végez a Konkoly-Thege Alapítványi Csillagvizsgáló Intézet Obszervatóriumában, végzése után Detre László igazgató, nemzetközileg elismert csillagász, állást ajánl neki. Az ötvenes években tanul, kutat, előadásokat tart. Az égi mechanika kérdései kerülnek érdeklődésének középpontjába. Bár Nyugatra nem, a Szovjetunióba eljut. Egyre inkább a rakétapályák, a mesterséges holdak keringésével kapcsolatos problémák izgatják, melyek kutatására a SZU-ban vagy az USA-ban van lehetőség. 1956-ban elhagyja az országot, s Detre László ajánlásával gyorsan befogadja a nyugati tudományos világ. Svájcban telepedik le, a zürichi csillagvizsgálóban kap munkát. 1958-ban két értekezése jelenik meg,

az egyik a mesterséges holdak mozgásával kapcsolatos számításokat tesz közzé. Ennek köszönhetően amerikai állásajánlatot kap, előbb Cincinnati-ban dolgozik, majd Cambridge-be hívják. Új munkahelye – a Smithsonian Intézet – olyan kutatóhely, mely a kisbolygók, mesterséges holdak észlelésének feldolgozásával foglalkozik. Új lehetőség, hogy számítógépekkel dolgozhat, ami nagyban növeli munkájának határfokát. A mesterséges holdak geodéziai alkalmazásáról írja egyik tanulmányát. 1960-ban a kutatási-fejlesztési osztály vezetője lesz. 1961-ben teszi közzé azt a felfedezését műhold mérések nyomán, ami világhírűvé teszi: a Föld egyenlítője nem teljesen kör, hanem geoid formájú. A Föld alakjának tanulmányozása terén ez igen jelentős előrelépés, aminek számtalan tudományos következménye ma is érzékelhető.

1962-ben megnősül, felesége Emily Dargado Kuempel Brady angol irodalmat tanít a bostoni egyetemen. 1964-ben gyermekük születik. Sokat dolgozik, előadásokat tart, egyetemi tankönyvet ír. A NASA főmunkatársként foglalkoztatja. Harmonikus családi életet él, sikeres kutató. 1964-ben megkapja az amerikai állampolgárságot.

1965-ben Párizsba hívják egy konferenciára. Előadását nem tudja megtartani, szállodájában holtan találják. Sírja Cambridge-ben van. 1997-től Zalaegerszeg posztumusz díszpolgára.

A rövid, tartalmas összefoglalóból kiviláglik: Zalaegerszeg városa visszakapta elvándorolt, világhírű tudós fiát, akiről a Holdon krátert neveztek el.

A kötetben ezután olvashatjuk azokat a dokumentumokat, visszaemlékezéseket, amelyek ennek a kissé rejtélyes és tüneményes gyorsasággal magasra ívelő pályának állomásait mutatják be. Jelenczki István – aki az interjúkat készítette (bölcsészként is alaposan felkészülve) – joggal írhatja bevezetőjében: „Ez a könyv lehet... zárókő – a megtartó, megőrző emlékezet záróköve...”. Valóban, ez az elégtételadás – legalábbis egyelőre – a sokoldalú kutatómunka eredményeként nyugvópontra juttathatja az Izsák Imre-ügyet. Bényi Zoltán – aki a családi fotóanyagot összegyűjtötte – lírai hangvételű írásban idézi fel a tehetséges egerszegi diák gyermek- és ifjúkorát. Jelenczki István Izsák Magdolnával készített „mélyinter-

júja" az idősebb testvér, a nővér szemével idézi meg a gyermek- és ifjúkor éveit, sok-sok jellemző epizódját, majd az 1956-os elszakadást és újra egymásra találást. Előbb a levelek útján, később, 1963-ban, Bécsben a személyes találkozást. Schlemmer Tamás – az iskolatárs és gyermekkori barát – újabb vonásokkal gazdagítja a zenét és fotózást kedvelő, zárkózott, sokat olvasó fiú alakját. Egyike volt azoknak, akik évekkel később találkoztak – ahogy gyerekkori barátai nevezték: Öcsi – feleségével, Emily-vel és fiukkal, Andrew-val, azaz Andrással. Ő örökölte apja matematikai tehetségét és kíváncsi zongorázik. (Amint ez a zalaegerszegi Izsák-iskola avatóján bebizonyosodott, 2000-ben.) Hasonló élményekről számol be Frimmel Gyula, aki később építészként kísérté figyelemmel barátja, iskolatársa pályáját. Érdekes adalék, hogy az építész édesapja festette meg Izsák Imre édesanyjának, Pálffy Arankának a portréját. A fiatal tudós korai halálát (nem bizonyíthatóan) ő is – s még sokan mások – kapcsolatba hozza szupertitkos, katonai vonatkozású kutatásaival. Édesapja –halálhíreről értesülve – így fakadt ki: „De én azt az infarktust nem hiszem el.” Ő, aki 27 éves koráig jól ismerte fia egészségi állapotát, semmilyen jelét nem tapasztalta ilyesfajta tüneteknek, sem szívpanaszoknak. Hasonló konklúzióra jutott egy másik iskolatárs, Fülöp Miklós mérnök is, aki beszámolt arról, hogy amikor 1966-ban a NASA-hoz hívták meg tanulmányútra a fűvókákkal kapcsolatos kutatásai révén, egy rokonát keresve a személyzetis aktáiból előkerültek iskolatársa, Izsák Imre adatai. Az illető úr azzal a megjegyzéssel kommentálta a történetet: nem meghalt, hanem „he was murdered”. Megölték. Miért? Felmerült az a gyanú, hogy kapcsolatban állt a szovjet hírszerzéssel, s vagy ez, vagy a másik oldal ezt rossznéven vette... ezt a kettős tevékenységet.

A kőszegi osztálytársak közül megszólal még Szmodis Lóránt, aki újabb adalékokkal gazdagítja a kiváló matematikus tanuló portréját az 1939-és 43 közötti időszakból. Izsák Imre 1943-ban az esztergomi Görgey Artúr Műszaki Hadapródiskolába kérte magát, ahol híradós szeretett volna lenni. Végül utász kiképzést kapott az I. században. A folyamatos visszavonulás során májusban amerikai fogságba estek. A budapesti egyetemi évekről Pál László, az

Eötvös József Kollégium-beli évfolyamtárs beszél. Izsák Imre egyike volt – még Keresztury Dezső igazgatósága idején – azoknak a tehetséges hallgatóknak, akik 120 pályázó közül bekerültek a kiváltságos 25-be. Csillagászi pályája is ekkor veszi kezdetét: 1952-ben Detre Lászlónak, a csillagvizsgáló intézet igazgatójának lesz aspiránsa. Ebben az időben már nagyapjánál, dr. Fatér Endre kényszernyugdíjazott közigazgatási bírónál lakott. Egy másik volt évfolyamtárs, dr. Kucsman Árpád naplója alapján eleveníti fel az együtt töltött kollégiumi éveket. Az ott lezajlott politikai küzdelmet, amelynek hatására a tagság java részét eltávolították, vagy önként távozott.

A fiatal csillagász alakját az obszervatóriumban töltött időszakról – mely 1956-ig tartott – Detre László professzor lánya, Detre Villő idézi meg. Izsák Imrét szinte családtagnak tekintették, akit befogadott a csillagász-matematikus társaság. Amikor 1956-ban elhagyta Magyarországot, Detre László ajánlásával talált Európában kapcsolatokat és munkát. Első munkahelye a zürichi csillagvizsgáló volt, innen távozott az USA-ba. Több személyes adalékot közlő interjú mellett dr. Almár Iván csillagász tudományos kutatásainak jelentőségét világítja meg. A kezdődő úrkutatási verseny, a műholdak megfigyelésének és követésének problémája, a számítógép-rendszerek használata a pályák meghatározása szempontjából – nos, ezek együtt alakították ki azt a helyzetet, amelyet dr. Almár Iván így jellemzett: „... a megfelelő képzettséggel rendelkező, megfelelő ember volt a megfelelő pillanatban, a megfelelő helyen...”. Izsák Imre fiatal csillagászként kiválóan megtanulta az égi mechanikát, bravúrosan kezelte ennek bonyolult matematikáját. Ennek eredményeként döntő szerepet játszott annak felfedezésében, hogy a Föld egyenlítője nem pontosan kör, hanem lapult, kicsit elnyúlt formájú. A mesterséges holdak geodéziai alkalmazásában is az úttörők közé tartozott. Nyilván ez érintette a katonai, hírszerzési, biztonsági területeket is. Az ő fegyelmezhetetlen egyénisége nem vette komolyan, milyen veszélyek fenyegetik. Mint ismeretes, 1965-ben halt meg Párizsban, egy nemzetközi tudós konferencia résztvevőjeként. A konferencia anyaga 1966-ban jelent meg, az előszóban méltatva Izsák Imre tevékenységének jelentőségét. Egy

másik szimpózium hasonló témáról Görögországban zajlott, s az ebből született kötet is megemlékezik a tragikus hirtelenséggel elhunyt Izsák Imre kutatásairól.

Képet kapunk – néhány volt munkatárs visszaemlékezése révén – amerikai beilleszkedéséről, életéről, a cincinnati csillagvizsgálóban, a Smithsonian Asztrofizikai Obszervatóriumban, majd a cambridge-i intézetben végzett munkájáról. Dr. Joachim Schubart, dr. Hans Georg Walter egyaránt nagy tudású, vonzó egyéniségként jellemzik, aki Amerikában is megőrizte az európai értékeket. Természetesen megszólal özvegye is, akit 1963-ban ismert meg Izsák Imre. Kapcsolatuk viharos gyorsasággal bontakozott ki, melyből hathetes udvarlás után házasság lett. A fiatal professzornő angol irodalmat tanított az egyetemen, tudományos munkát végzett, hasonlóan elfoglalt volt, mint a férje, de ennek ellenére jól megértették egymást. Két év házasság után megszületett fiúk, Andrew. Elbeszéléséből kibontakozik az is, hogy Izsák Imre hihetetlenül sokat törődött szüleivel, nővéreivel, „megosztott életet élt”. Kereste a kapcsolatokat otthoni szakmai barátaival, s ha lehetősége nyílt, találkozott velük. A fiatal anya saját szemszögéből idézi fel a férje halálhírét, s a temetésével kapcsolatos bonyolult ügyintézkést. Végül férjét Cambridge-ben temették el, bár nővérei más megoldást szerettek volna. A cambridge-i közeli barátok közül Anna Gaposchkin és férje, Mike – aki szoros munkakapcsolatban állt vele – árnyalják tovább a róla kialakult képet. Ő beszél a NASA-megbízásokról is, amelyek közrejátszhattak abban, hogy Izsák Imrere felfigyeltek mindkét oldalon.

Herczeg Tibor matematikus-fizikus – aki szintén az USA-ban folytatta pályáját – a vele készült interjúban kiemeli Lassovszky Károly szerepét. A legtehetségesebbek a professzor óráira jártak, Izsák Imre is, s aztán 1956 után volt tanárával ismét együtt dolgozott a Harvard Csillagvizsgálóban. A másik közeli barát, évfolyamtárs Ozsváth István felesége szintén Amerikában mondja el élményeit az együtt töltött időről, kapcsolatukról. (A hölgy Texas állam egyetemének irodalom- és történettudomány professzora.) Tőle hallhatunk Izsák Imre reménytelen egyetemi szerelméről, bizonyos Ágnesről, aki a fiatalembert a maga területén kiemelkedő

teljesítményekre sarkallta. Ozsváth István szintén Dallasban gazdagítja az Izsák Imréről kialakult képet. Végül ketten idézik fel az 1965-ös, végzetes párizsi konferenciát, Yoside Kozai, aki akkor a tokiói obszervatórium igazgatója volt, és Ill Márton, a bajai obszervatórium vezetője. Yoside Kozai korábban együtt dolgozott Izsák Imrével a Smithsonian Intézetben, jól ismerték egymást. Párizsi együttlétük kedves epizódja, hogy egy neves tudományos könyvesboltban barátja újra megvásárolta a korábban elhagyott, gyakran forgatott Laplace kötetet. Boldognak látta, hisz akkor már amerikai állampolgárként érkezett a konferenciára. A vásárlás után Izsák Imre szállodai szobájába ment. Yoside Kozai szerint nem érezte jól magát. Aznap találkozott vele utoljára. Az orvos szerint a második szívroham végezett vele. Ill Márton csodával határos módon került ki erre a konferenciára. Áttörésnek számított, hogy keletiek is megjelentek egy ilyen műholdmegfigyelő nemzetközi tanácskozáson, az Interobs szervezésében. A konferencia első napján találkozott Izsák Imrével, átadta a Detre László által küldött anyagokat, s estére meghívta egy kis hazaira és beszélgetésre. Beszélgetésük hosszúra nyúlt, éjfél körül váltak el. Másnap késett, és a szervezők aggódtak, mivel neki is előadást kellett volna tartania. Végül Ill Márton vállalkozott arra, hogy elmegy érte a szállodájába, ahol azonban holtan találták. Ő sem gyanakodott „idegenkezűsége”.

Végül a zalaegerszegi féltestvére, Izsák János újabb személyes adalékokkal egészíti ki a családi kapcsolatok – apjához és édesanyjához, testvéreihez való viszony – bonyolult kérdéskörét. Azt is megemlíti, hogy szenvedélyes fotós volt, sok képet küldött haza, és gyakran írt levelet. (Talán egyszer ezekből is közölni lehetne egy válogatást.) Érdi Bálint – mint fiatal csillagász-matematikos – mai szemmel próbálja megfogalmazni Izsák Imre tudományos eredményeit. Véleménye szerint „igen nagy szerepe van az amerikai űrkutatás sikereiben.”. Pályaszámításai döntően hozzájárultak a műholdak sikeres felhasználásához. Életrajzukban is akad néhány érintkezési pont. Az ELTE csillagászati tanszékén ugyanabban az előadásban hallgatták Földes István előadásait. Izsák Imre hadapród iskolájának esztergomi évei is összekötik őket: Érdi Bálint más-

fél évtizeddel később ugyanazokon a helyszíneken járt iskolába. Ő mondja ki a végső konklúziót: „Izsák Imrét a magyar csillagászok nem felejtették el.”. Ne feledjük: 36 éves volt, amikor meghalt.

A kötet alapvetően teljesíti feladatát: hazai és nemzetközi forrásokra, visszaemlékezésekre támaszkodva megalkotni egy minél teljesebb Izsák Imre pályaképet. Talán jobb szerkesztéssel elkerülhetők lettek volna az ismétlések, s néhány erőszakolt kérdés. (Amire a válasz rendszerint ugyanaz.) S az olyan általános problémák, mint a tudományos teljesítmények elismerése, az elvándorlás, a magyar matematikai tehetségek sorsa – csak áttételesen tartoznak a témához. Ezek kitárgyalásához nem okvetlenül Izsák Imre rendhagyó szakmai karrierje a legalkalmasabb. Mindettől függetlenül: az interjúsorozat feltárja a magyar tudománytörténet egyik fehér foltját, és jelentősen hozzájárul a fiatalon elhunyt csillagász helyi és országos kultuszához.

*(A könyvet szerkesztette Bényi Zoltán és Jelenczki István,
Kairosz Kiadó, 2004)*

Az emigráns tudat alakváltozásai Major-Zala Lajos költészetében

Talán megbocsátják Nyugaton élt, élő, részben vagy egészen hazatelepült költő és író barátaim, hogy ilyen merész és direkt, mondhatni: provokatív címet választottam előadásomnak. Én, mint – egykori benti emigráns – próbáltam megérteni és nyomon követni a kint alkotó pálya- és nemzedéktársaimat. Próbáltam hozzáférni köteteikhez – nem volt könnyű –, s valami képet alkotni műveikről. Néhány megszállotton kívül – Pomogáts Béla, Rónay László, Szakolczay Lajos nevét említhetném elsősorban – jó ideig ez a jelenség, helyzet, létállapot nem túlzottan izgatta a hazai szakmai közvéleményt, már-mint az, hogy létezik egy cenzúramentesen alkotó irodalom: eufemisztikus megközelítésekben – nyugati, tengerentúli, nyugat-európai irodalom – egy sajátos atlantiszi vonulata a magyar irodalomnak, melynek egyik lényeges jegye az, hogy művelői emigránsok. Az *Akadémiai Kiadó Magyar Értelmező Kéziszótára* (1989) szerint: „emigrál: politikai okok miatt hazáját elhagyva önkéntes száműzetésbe megy”. Ezt sem tartom valami pontos meghatározásnak, hiszen politikai okokból sokan kényszerből, életüket mentve *menekültek* hazájukból az önkény, a diktatúra megtorlása elől. Nos, ez az emigráns tudat volt az, amivel hosszú ideig nem tudtunk, mertünk (megtiltották) szembesülni: ezzel a sajátos „gyökértelen zászlónyél-állapottal”, amely mégis meglobogtatott egy ismeretlen világot. (A Czigány Lórántól kölcsönzött metafora illetően értelmezése, átfogalmazása talán megbocsátható, és nem idegen az eredeti szándéktól.) A boldogult emlékü és általam rendkívül tisztelt Béládi Miklós a jókora késéssel, 1981-ben megjelent *Vándorének* szerkesztője és utószavának írója így fogalmaz: „A nyugaton élő magyar író nem-

magyar nyelvű közegben alkot... gyakran dolgozik magányosságra kárhoztatva, elszigetelten." Csak arról nem beszél, nem beszélhet, – s nyilván, nem az ő hibájából –, hogy ez az irodalom itthon miért jórészt tiltott „dugáru”, nem olvasható a maga teljességében. Miért ez az első „legális” antológia ad hírt létezéséről.

(Előadásom megtartása után került a kezembe a Magyar Nemzet tavaly karácsonyi melléklete, benne Csokits János *Túl az Óperencián* című „vitairata”, mely a témát kissé új megvilágításba helyezi. Őt is irritálja a lényegét eltakaró eufemizmus, a „nyugati magyar irodalom” kifejezése, amely több szempontból problematikus. Földrajzilag sem pontos, az északi és déli országok irodalmát például „nem fedi le”, de nem tartja elfogadhatónak az „emigráns irodalom” formulát sem. Véleménye szerint „kilóg a lóláb”, mert nem tisztázza a „miért” kérdését: miért távoztak az írók Kádár János Paradicsomából? Tehát sem a „földrajzi fikció”, sem a politikai elkülönítés nem ad megfelelő megoldást. Érveléséből kitűnik: nem volt sem Európában, sem Amerikában hasonló „kánonképző” megkülönböztetés. Álláspontja szerint: „...minálunk a földrajzi segéd-eszköz igénybevételével folytatott irodalomtörténeti kódosításnak eredetileg politikai okai voltak, részben vannak még ma is, és a tisztázás munkájától húzódozó irodalomtörténészek már csak megszokásból, kényelemből is használják a „nyugati magyar irodalom” kádárista terminus technicusát. Ez a kétértelmű szóhasználat, melyet Orwell több mint fél évszázaddal ezelőtt megjósolt és pontosan leírt *Ezerkilencszáznolcvannégy* című regényében.” Ebből az következik: az egyetemes magyar irodalom ilyenképpen nem tagolható. Ebben egyet is érthetünk a kiváló költővel. Az emigráns lét jellemzőit számba véve azonban olyan kritériumokhoz juthatunk, amelyek értelmezik az irodalmárok egy csoportjának bizonyos időszakhoz köthető alkotásait. Úgy vélem, erről nem szabad(na) lemondanunk. Még akkor sem, ha teljesen világos: az emigráns írók „már külföldre távozásuk előtt »az egységes magyar irodalom szerves részei voltak«”. S talán az elnevezésnél fontosabb, hogy a „szerves visszacsatolás, visszaépítés” folyamata – műveik hazai (re) integrációjának tudományos munkája – nem szakadjon meg, megfelelő szinten és következetesen folytatódjék.)

Az emigráns tudat – a kitaszítottság tudata. Annak a tudata, hogy nincs – szellemi – visszatérés oda, ahonnan elmenekültem/kilöktek. Fizikai esetleg, jobbik esetben van, szellemi nincs. A bűnlajstrom, amit a hazai cenzúra-gépezet és kiszolgálói összeállítottak, a névsor, amelyeknek nincs megbocsátás – hosszú évekig kitiltotta a hazai (irodalmi) nyilvánosságból az emigráció jelentős íróit-költőit.

Az elszigetelt létnek, kirekesztésnek megvoltak a belső, lelki, magatartásbeli (de)formációi, melyek idővel különböző fázisokon mentek át. Az alább vázolt tipológiát ugyancsak Cigány Lóránt *Gyökértelen, mint a zászló nyele* című tanulmányából merítettem. Igaz, ő az 56-os nemzedékre vonatkoztatva alkotta meg, de én ennél általánosabbnak látom. De nézzük, miről is van szó. Az általa végzett kutatás szerint a meghatározónak tekintett „tudatkomponensek” a következők: „Mitikus kozmogónia: a menekülés emléke; identitáskrízis: a gyökértelenség, elidegenedés, kívülrekesztettség tudata; Bűntudat; Törmelékes tudat: az értékrend felbomlása; Ext-raterritoriális tudat; Nosztalgia; A nyelvi elbizonytalanodás (és nyelvbe kapaszkodás – teszem én hozzá) tudata” azok az etapok, melyeken az alkotók – műveikből világosan kiszűrhetően – mint valami pokoljáráson, végighaladnak. Nos, ennek a tipológiának nyomait, változatait és változásait kísérem meg nyomon követni Major-Zala Lajos költészetében.

Nem az első, második kötete az *Ötödik síp*. Ez a már vállalt, kiérleltebb versek gyűjteménye. Egyébként 1967-ben jelent meg. Mottójában olvasható:

„Semmi sem keserűbb és költőibb,
mint nyelv-idegenben költőnek maradni.
De ha ez sikerül: minden lehetséges...”

Magyarul írja mindezt, egy identitás-krízis után, amikor német nyelven kezdett publikálni, s a legjobb úton volt, hogy svájci német író váljék belőle. Ám nem tudott elszakadni a „Göcsej / hangkutatiból” létébe sűrített anyagtól. Vállalja, hogy a „világ sok-sok nemzete” közegében akar költővé válni – magyar nyelven. A szerelem (és az erotika) mitikus erővel ruházza fel: megalkotva a technika-korszak

ideálját, nőalakját, mellyel való egyesülés hozza a megváltást. (Ahogy írja: „közös áramkörünk életet teremt / a magunk életén”. A Kassák és Juhász Ferenc hatását mutató, grandiózus lírai opusz, a *Fém-ritmus* költője jól érzi magát ebben az extraterritoriális állapotban, ebben lubickol, él, ujjong, önmegvalósul. Büszkén és kihívón írja: „szívünket / a motorba rakjuk / a gumi húsába izmainkat” (*szíviünket*); a *fém-fenevadakban* pedig a „ a fémoroszlánok... / fémkigyók / szelíd állatok”, „... te bádogketrecű szabadság / a Fémember bőgeti az utakon / fémfenevadait”. Két hosszabb versben is (*idő; modern ember imája*), szinte himnikus szavakkal ünnepli „ezt a csodálatos századot”, melyben „legyőzzük magunkban az űrt: / a félelmet”. Tehát: otthonlét az űrben, valami kötöttségek nélküli, lebegő állapotban, civilizációs közegben. A *kősvatag* című poéma már kritikusabb hangot üt meg: „fel-felivöltő fémszörnyeteger / éjszakai parádéján / az ébrenlét vánkoss-dalain/ ablakaink / rez / gése átvált szívünkre ahol acélsasok verik szárnyaikkal az / impulzusokat / túhangokat okádnak elő begyükből / tűzfogaikkal széttépik körülöttünk a levegőt/ reszelékszemcséjű hangyák / síelnek torkunkon / szomjúhozunk / a kősvatag csodái izzaszt / ják létünket...” Ebben az alapvetően az eufórikus analógiákkal, metonímiákkal zsúfolt szövegben bizonyos ponton megjelenik a kétely, a bizonytalanság. Cs. Szabó Lászlónak ajánlott versében a következő sorok olvashatók:

„Érdemes-e
vagy volt-e az,
nyelv-szikkadó szítálásban,
nyelv-száradó leválásban,
szó-halálban,
jön-e mindig új tavasz...

érdemes-e
meghallod-e
meghallják-e
kinek írni
kíván a szív
melege?”

S valóban, formálódik a válasz, az *Ötödik síp* című poémájában legyőzi a kételyeket: de a biztatás kívülről jön, otthonról, az öreg-apa, Major Gábor üzenetéből.

„fújjad a sípot unokám
édes fiam
az apád-kovácsolta fém sípot
Illyés Gyula nevezte
ötödik sípot...

Az identitáskrizist és nyelvi elbizonytalanodást legyőzi, legyőzi az a robosztus költői vehemencia, amivel Major-Zala birtokba veszi ezt az extraterritoriális gép-ember-világot, sőt, univerzumot. „Én nem szégyellem, jól érzem magam ebben a korban” – írja a *Fémember az áramkörben* című kötet előszavában. A technika-mítosz mindent pótol, ami elveszett. Ennek a szinte gáttalan és korlátatlan optimizmusnak szép hitvallása ugyanennek az előszónak a befejezése: „A szemünk előtt és bennünk felnyíló „hideg” úrt felmelegíteni, lakhatóvá tenni az újra tanult nyelv segítségével. Valóban, nem valami kisstílű program! Az „újra tanult nyelv” – a megújult költői nyelv, mely birtokba veheti a felárulkozó világot.

Kríziseken át jut el az újratanult nyelv „mesterséges paradicsomából” ismét az anyanyelvig.

Anyanyelv című verse – igaz, évekkel később – már nem az identitás krízisnek, az identitás-őrzésnek elementáris lírai dokumentuma.

„nyelv
húsz év óta
cipellek
oxigénpalack a hátamon...
szópalack a lelkemen...
édes anyanyelv
nélküled a felejtés
feledés”

Azonban az identitás-örzés nem lehet öncélú. Előbb-utóbb számot kellett vetnie azzal, hogy költészete – mely több szempontból tabukat döntött – nem jut el az anyanyelvi közösséghez. Ennek a válság-tudatnak a legmeggrázóbb dokumentuma a *Leszámolás*. Már a címében is a szakítást, az elszakadást, a megtagadást hordoz. Mottója pedig nyíltan megfogalmazza az elviselhetetlen ellentmondást – melyben sokáig jól érezte magát:

„Hazám a nyelv?
de ha nekem nincs hazám?
hazám: a Mindenhol
ahol emberek vannak
s a költészet – talán
otthonom”

Ekkor már érzi: ha fogalmaz – „magyarul idegenül” –, nem jut el mondatainak értelméhez azokhoz, akiknek szánja.

Bármilyen fájdalmas:

„kilúgozott jelentések lavinái zuhognak
védtelen szavainkra: a történelem vakolata”

Két nyelven beszélnek: vagy elbeszélnek egymás mellett a benti és kinti magyarok.

„Magyarul beszélünk egymáshoz
idegenül”.

Ennek az idegenségnek a tudata válik egyre nyomasztóbbá. Ahogy az *Egy becehegyi vita margójára* című versben olvashatjuk:

„vendégmunkásként – ha tetszik – vendégekölthőként
félreállni a szavak zsibvásárán...
vendégmunkásként vendégekölthőként
dugdosi sorsodat

a letargiába szakadt hazánk-temetőiben
a szégyen-halál procc sírkövei között"

„disszidensből hazánkfiává vedleni"

Nos, ezt a sajátos átváltozást még tovább bonyolítja a paradox felismerés:

„a költő,
aki elmenésében otthon marad
és érkezésében máris távozik"

Az extraterritoriálitás – a se itt, se ott – már-már megszokott, elfogadott létállapottá válik: erről a *Helyzetjelentés Nyugatról* című ciklus ad kíméletlen látéletet. „beszélj hát magadnak / hallgass magadnak” – szól az önvédelem imperatívusza. De ugyanakkor (át)látja a maga anakronisztikus mivoltát is: *Cowboysizmában* huszárosan nem nyerhet elfogadott helyet az otthoni (irodalmi) világban. A be nem illeszthetőség a honi rubrikákba – számtalan jelét érzékeli –, s csak tisztelni lehet érte: látja ennek a helyzetnek fonákságát, sőt, humorát is.

„hurrá
mi vagyunk a fenegyerekek
az Óperenciás tengeren is túl
ott ahol a kurtafarkú kismalac
malackodik"

Az *Emigráns Jeremiád* pedig valóságos kórképet ad erről a „talaj-talan” (gyökértelen) létezésről. Lehet-e élni – „elbizonytalanodva otthon-idegenben” – teszi fel a kérdést. S a válasz: „Éljen a zsákutca!” És nincs felmentés, mentség a(z) (ön)vád alól: ami a legnagyobb érték (lehetne), az is ellenére fordul:

„Jól bébaszott nekünk az ötvenhatos búcsú
nyeretlenek lettünk
messzi útjainkon se csacsink se apánk"

S tovább, sorolva: anyátlanok, nyelvtelenek, fészektelenek letünk – írja, panaszozza ez a brutális jeremiáda. *Kegy vagy jog* című versében nem gyakorolható jogát, jogait kéri számon, – egy hazán kívüli, hazán belül.

Amikor végre a „hazán belül” kerülhetett, szembetalálta magát a számára elfogadhatatlan politikai változásokkal. Újabb, immár szellemi emigrációjának tragikus konzekvenciáit a *Magyaur himnusz*, *E(z)* – *ur-ópa* és a *Szerelmi vallomás* vonta le. („Megalázták népem és borzasztó megalázottnak érzem magamat – írta az *Ez-ur-ópa* kötet utószavában.) Mondhatnám azt is, hogy a végsőkéig tartó politikai emigráns volt, maga is afféle újkori szélmalmok ellen csatázó Don Quijotének látta magát, de nem tudott ettől a végzetes szereptől szabadulni. (Végletesnek tűnő megállapításait mintha most igazolná az idő.) A *Hogy hívnak ember?* című kötete pedig a gyökerek, a tartozás-tudat megköttő-megtartó erejéről vall, ami nélkül légüres térbe kerül az egyén. Immár befutva a pokoljára és kegyetlen köreit: visszatért a kiindulóponttra.

S végül ez az ellentmondás – ez a se kint, se bent állapot, ez a soha haza nem érkezés, s ennek lehangoló tudomásulvétele – a *Testamentum* című (immár utolsó) kötetében kulminálódik. Politikai emigránsból – melyet makacs következetességével vállalt, számos kudarcából sem okulva – tudatosan a lét(ezés) szökevényévé vált. Immár visszafordíthatatlanul. Rajtunk múlik, hogy művei – legjobb művei – ne váljanak ennek a tragikus emberi és költői pályának áldozatává.

Vázlat egy kritikus hangú, „életpárti” költészetről

Máté Imre: *Vállunkon vízőzönnel*

Többször írtam már arról, hogy a *nyugati magyar irodalom* kifejezés eufemizmus, szemérmes eltakarása annak a ténynek, hogy alkotói 1945-től 1990-ig önként, meggyőződésből vagy kényszerből, kezdetben a kialakuló kommunista politikai rendszerrel, majd a „létező szocializmussal” egyet nem értve, retorziójától tartva távoztak (szöktek, menekültek) el az országból. Tehát emigránsok voltak ennek a távolban született, sokáig jórészt ismeretlen, hozzáférhetetlen műegyüttesnek létrehozói. Ezért aztán korrektebb és pontosabb volna emigráns irodalomról beszélni. Ennek minden következményével együtt.

Ha valamire, Máté Imre költészetére biztosan ráillik ez a képlet. Máté Imre emigráns költő volt, 56-os szabadságharcos, a forradalom eredeti értékeinek őrzője, letéteményese és könyörtelen számonkérője. Sokáig csak a legendája jutott haza, hisz ő volt a budapesti bölcsészkaron, '56 őszén született kritikus hangú folyóirat főszerkesztője, az október 6-diki tüntetés egyik szervezője, a MEFESZ vezetőségi tagja. Fegyverrel is részt vett a budapesti harcokban, s még Győrben is működött Szigethy Attila mellett a Nemzeti Tanácsban. S akkor még nem beszéltünk a rábaközi táltosok, „tudók” hagyatékának, a magyar ősvallásnak fölfedezőjéről, szövegeik összegyűjtőjéről és elrendezőjéről, mely a Szabad Európa Rádióban 1986-87-ben elhangzott előadások nyomán 2004-ben nyerte el könyv alakját, *Yotengrit* címmel, két kötetben, a Püski Kiadó jóvoltából.

Nos, ezek után csak lassan ismerhettük meg a költőt. Nyugaton megjelent kötetéhez – *Fehér fürgeteg* (1966) és a *Karneolszemű macska*

fuvoláján (1982) – itthon kevesen fértek hozzá. Az irodalmi nyilvánosságból ki volt tiltva a neve. Először 1981-ben tört meg a tabu: a Béládi Miklós által szerkesztett, *Vándorének (Nyugat-európai és tengeren túli magyar költők)* című antológiában négy verse szerepelt.

S találgathatjuk, hogy miért csak 2003-ban jelent meg a Pannónia Könyvek sorozatában *Vállunkon vízőzönnel* címmel, válogatott verseinek kötete. De a feladat adott: próbáljuk meg elhelyezni ezt a lírai életművet az egyetemes magyar irodalom mai kontextusában. Szerencsére vannak fogódzóink. Kabdebó Tamás értő előszava részben betekintést enged az „értékek őrzője” személyiségébe, másrészt rávilágít egy lényeges összefüggésre, amikor arról ír: Máté költészetében a regös- és balladaéneklők ősi hangja találkozik a későbbi, modern szemléletű versek „futamaival”. Ez a kettősség mindmáig lényeges vonása ennek a hatvanas években kibontakozott, éretté vált versvilágnak. S még egy forrásból meríthetünk: a szerző utószavából, melyben maga vállalkozik költészetének bemutatására. Én úgy értékelem, ez az írás nem költészetéről szól (vall), sokkal inkább bemutatja (felmutatja, számba veszi, taglalja) azokat a gyökereket és hatásokat, melyek nyomán szövegei elsősorban tartalmilag telítődtek. (Az elutasított paraszttromantika, az ősök dualisztikus filozófiája, az 1956-os forradalomhoz való hűsége.) Szerencsére egy másik, ötvenes évekbeli évfolyamtárs – hisz Kabdebó Tamás is az volt –, Kabdebó Lóránt, a kiváló irodalomtörténész is megírta a kötetről öpuszát, melyben a személyes megközelítések mellett bőven találhatunk az esztétikai érvényességéről szóló fejtegetéseket. Ebből néhány ízelítő gondolat: „Kérdeztem verseitől: ezt a korai – egyszerre balladás és mítoszi – érettséget hogyan tudta felhasználni a távolban. Furcsa módon úgy, hogy a formai feszesség kitöltése helyett egy gondolati feszességet alakít a versben, amely mögött persze ott zenél az elhagyott formafejelem is. Így lett egyszerre formatartó és formabontó, miközben – jó, tanult nyelvészként – grammatika logikát követő formáltságát teszi meg a vers háttérévé.” Igen, a kiforrott Máté-vers nem formai bravúrokra törekszik, sokkal inkább sodró erejű gondolatritmussal, erőteljes – itt-ott rímek pántjával erősített – dikcióval veszi birtokba tárgyát.

De erről még lesz szó. Most vegyük szemügyre magát a kötetet, mely időrend szerint több ciklusba rendeződik. Próbáljuk meg a szövegekből kihámozni, milyen poétikai felfogás, szereptudat rajzolódik ki belőlük. Épp a címadó vers, a *Vállunkon vízőzönnel* sorai-
ban találunk megszívlelendő megállapításokat:

„A boldogtalanok pedig,...
néhány gyöngyragyló kedvéért
vállukra veszik az új vízőzönt...
Ez az a pillanat, amikor csattan a
dimenziók szárnya
és a kromoszómák megtervezett díszmenetéből
kitör a művész Istent szolgálni
örökérvényű, magányos őrhelyen.”

Amint érzékelhető: kockázatos dolog néhány gyöngyragyló ked-
véért – a szépségért és harmóniáért – a vízőzönt vállára vennie a
művésznek, vagy Istent szolgálni magányos őrhelyen az örökérvé-
nyű dolgokért. Még határozottabban vall erről a *Karneolszemű macska*
fuvoláján című versében, mely akár ars poeticának is tekinthető.

„Szép szavakkal,
semmi egyébbel, csupán szép szavakkal,
muzsikálni akartam az egeknek...
kötőféken ragadni száguldó rossz szellemeket,
és szavakba foglalni a gyönyört...”

Nos, ez az evilági szépséget, érzéki gyönyört ünneplő, szinte
panteista álláspont éppenséggel szemben áll(t) a magyar közszol-
gálati költészet normájával, amelyhez sehogy sem fűlik foga Máté
Imrének. Nem óhajt tetszelegni az „igavonó lángoszlop szerepé-
ben”, ..., az életképesség/évszázadok óta / félvállról vett alapsza-
bályait” akarja pusztába kiáltani, s bármi történjék: „a művészetet
/ a Föld minden négyszögére érvényes / jót, szépet és igazat nem
áldozom föl / senkiért és semmiért!” A meghirdetett program: „a
karneolszemű macska / örökérvényű fuvoláján játszani”, azaz azo-

nosulni a természet örök erőivel, áramával – számos remek, nagy hatású verset eredményezett. (*A nyest visszatért, A leguán álma*) Mégis, ez a megtagadás időként feledésbe merül, s Máté Imre megírja ugyancsak nagyhatású közéleti verseit. Gondoljunk az *Üzenet az elszakítottaknak, Fölgyújtott farkú rókák, A vörös tornacipő, A kiskánász* című versekre.

S miért ne tenné?

Azon kevés, hiteles költők közé tartozik, akik már az ötvenes években – ösztöneikre és valóságérzékükre hallgatva – megírták az „igazságot” azokról a feszültségekről, amelyek végül az 1956-os forradalomhoz vezettek. A kötet elején található *Rozsdásodik az ősz* vagy a *Szent tehenek* (megjelent a *Tiszta Szívvel* című, terjesztésre nem került folyóiratban, 1956. október 6-án). Ő az a harcos, aki joggal sirathatja el Nagy Imrét balladisztikus, régi időkre emlékeztető krónikás énekben, és vallhatja meg szerelmét, ragaszkodását bátor asszonyának, aki a barikádokon is vele volt. Az „utolsó töltényéig kitartó” harcosként számonkérheti '56 szellemét, eszményeit – a róla fecsegőktől, a helyette nyilatkozóktól. Ez a kisemmizettség, kívülállás azonban hasznára is válik: éles szemmel átlát a hazugságok, hamisságok ködén, a megmásított, visszamenőleg átírt történelem lapjain. Megvetően szól „az 56-ban világgá futott” szabadságharcos költőről, aki negyedszázzal a forradalom után azt bizonygatja, „ő nem ontott vért, hanem csak menekült eszeveszetten.” (*Fölgyújtott farkú rókák*) Azt hiszem, a forradalom értelmét, tétjét, heroizmusát idéző versek egyik legszebbike született meg tolla alatt ebből az indulatból.

„Én ontottam vért – írja – / pedig én is el tudok merengeni / a szitakötők táncán és beszélgetni tudok a barackvirággal.” „Én ontottam vért. / Vérontók vérét ontottam, meg a sajátomat.” Ez a beismerés azonban nem dicsekvés, nem hősi póz, hanem a helyzet állás felidézése egy végletes emberi helyzetben. S csak innen, ebből a mélységből hangozhat el a megbocsátás szólama: „Mindez már történelem/ és én megbocsájtottam ellenfeleimnek. / Megbocsájtottam, mert nem reszkettem fegyvereik előtt...”

S talán neki az sem róható fel, ha morgolódik az elmaradt *Kárpótlás* miatt, mely szerint a „A hálás szent Haza / végre engemet is / mint sok más / balsorsú, száműzött / szabadságharcost / kárpó-

tolt...P...be küldtek!" Ezt már csak az *Öreg hiba* múlja föl keserűségében: „Föltehetőleg / öreg hiba volt, végzetes melléfogás, / a szabadságért, függetlenségért / fegyvert ragadnom! Lehettem volna bár áruló...vagy opportunist / ma magas posztokon / tömhetném zsebemet.” Ezekből a kiábrándító következtetéséből csak egy dolog derül ki: még mindig nem tudunk mit kezdeni '56 igazságával, emlékével, emlékezőivel. Tágabban értve: nem tudunk mit kezdeni az emigráció szellemi örökségével.

Költészetének másik nagy és meghatározó vonulata szerelmi lírája. Ő is vallja a rábaközi táltosok, „tudók” dualisztikus világnézetét, amelyben a „...nőstényiség az eredendő őserő. A nő ennek okaért az őstenasszony manifesztációja, misztérium, akinek tisztelet, megböcsülés jár. Ő a kék, a gyönyör forrása is, de nem vagyontárgy..., mellyel rendelkezünk. A nőstény-nő-ember hármasság, a nő testének szentéllé emelése...” jellemzik gondolkodását, amint ez a kötet utószavában olvasható.

Szerelem, szeretkezés, erotika... A magyar költészet nagy feladványa. Hogyan lehet beszélni a „szerelmi játékokról” úgy, hogy ne váljék pornográfiává? A hatvanas-hetvenes évek hazai irodalmi nyilvánosságában még meglehetősen „elfojtás” övezte a témát. Weöres Sándor és Lator László kísérletein kívül csak a nyugati/emigráns irodalomban voltak törekvések egy szabadabb kifejezőmód megteremtésére. Érdemes itt megemlíteni Faludy György, Major-Zala Lajos, Thinsz Géza, Kemenes-Géfin László – mint úttörők – nevét. Természetesen, a merészségnek akadtak zsákutcái: mégis, az újszerű megközelítések „beszivárogtak” – kétségtelen, nem csak ezeken a „réseken” – az irodalomba, s ma meglehetősen árnyalt és sokszínű a kép, a korábbihoz alig hasonlítható nyíltsággal tárul fel a szerelmi élet testi ábrázolása. Máté Imre az egyike azoknak, akik már a kezdeti időszakban megtalálták a „kényes egyensúlyt”. A *Biborherevirágban* – mely első kötetében jelent meg – a szerelmi ölelés az elhagyott otthon ízeit idézi fel a költő érzéseiben.

„A Hazától távol most, szerelmes estén
ha ölelsz és öled szorít, bezár,

a lóhereföldek jutnak eszembe
és AZ a határ, a magyar határ.”

A keleti filozófiák és költészet tanulmányozása csak elmélyítette az otthonról, a Rábaközéből hozott „régí tudást”. Az *Asszony a lótuusz-virágból*, *Száznegyven holdtölte*, az *Üzenet Valespirekből* és az *Álmok kék kristályban* ciklusokban szinte kizárólagos téma a szerelem, a szeretkezés, a szerelemes női test(tájak) ünneplése, apoteózisa.

„Te vagy az asszony,
aki napsugarakba öltözködik, –
a rügy fakadásának,
a mag érésének okozója.” – olvashatjuk a *Te vagy asszony* című vers nyitányát...S a befejezés: „Te vagy az asszony, / akit szeretek.”

A *Sárga tearózsa* nem csak extatikusan csapongó, metonímiákban gazdag vallomás a szerelmes társhoz, szeretőhöz, de az összetartozás (az elvágyódás-visszatérés) katartikus mélységeinek felvillantása is.

„Más asszonyok öléből
hozzád tértem meg.
Elveszett ifjúságomat,
a kalandot, a holdfényes romantikát
hiába kerestem másutt.
Azt a macskakövek alá tiporták a hernyótalpak,
de Te megmaradtál...
Mellékessé vált minden,
ami kívülünk van.
Szeretlek.”

Igen, ez az utóbbi gondolat – „Mellékessé vált minden, / ami kívülünk van.” – számtalan érzelmi kört ír le, számos, szebbnél-szebb variációban teljeseedik ki. Analógiák sora fodrozódik – mint a tenger hullámai –, hogy a legegyszerűbb mondatok csendüljenek a versek végén: „Rólad álmodtam megint!”, „Öledbe vágyakozom!”,

„Nélküled elmerülnék / az idegenségbe!“. S még vigaszt is lehet
meríteni ebből mély és tartós kapcsolatból – az öregedés ellen.

„Szerelmed ereje örök
tavaszban tartja, beragyogja
az öregedés kopott küszöbét.”
(*Karrierem*)

Még egy rokonszenves vonása van ennek a költészetnek – nem idegen tőle a humor és az ironia. (Ezen a ponton vitatkoznék a szerzővel, a mai magyar lírában „nem elvárt divat a sírás-rívás”. A versízlés, a befogadás „divatja” szerencsére jelentősen átalakult. Az írók költők is tudnak „nevetni és nevetetni”. Akár önmagukon.) Máté Imre képes a *Magyar tragédiák* cím alatt epigrammaszerű tömörséggel és szellemességgel a „magyar alkat” önfelmentő, önsajnáltató vonását kipellengérezni. („Minden balsikerre van magyarázat.”) S földhözragadt pragmatizmus tragikomikus példája a Szentlélek galambját levesbe főző tiszai fürdőző. (*Sugallatok halála*) „Lüke történelemszemlélete” pedig sok igazságot tartalmaz. Egy másik vonás: a saját igazságának őszinte, kertelés nélküli megfogalmazása. (Több versében is hol gúnyosan, hol megvetően idézi fel a megalkuvás, a meghunyászkodás számára elfogadhatatlan voltát. Nem tudja elfogadni, hogy „az opportunist, a szorgalmas, alázatos/ meghunyászkodó/ volna fejlődés motorja!” (*Az opportunist*).) Hazai elismerése – meglehet – ezért késett jó pár évet.

„Nekem nem jutott rész soha semmiből,
amit a megszokott értelemben
karriernek mondhatnám,
de van saját véleményem,
sőt bátorságom is van
véleményemet kimondani.”
(*Karrierem*)

Mégis azt gondolom, szükség van erre kíméletlen, kritikus hangra, meglátásra, ami Máté Imre hozott haza az emigrációból.

Még akkor is, ha olykor idegennek érzi magát annyi év távollét, a rendszerváltás valószínűtlenségei, csalódásai után.

Sorait akár ostorcsapásnak is érezhetjük:

„Hazamentem és megtudtam,
idegen vagyok.
Kellemetlen, kényelmetlen,
nemkívánatos, –
maradványa egy legázolt,
megtagadott nemzedéknek...
(Idegen)

Azt hiszem, mindent el kell követnünk, hogy soha többé ne íródjanak le ilyen mérhetetlen keserűségében fogant, szerintem számunkra, hazai értelmiségiekre megalázó szentenciák. A legteljesebb elégtételt kell szolgáltatnunk Máté Imrének és „legázolt, (negyven évig) megtagadott nemzedékének”. Újraépítendő nemzeti identitásunknak szüksége van az emigráció szellemi kincseire, költészetére, irodalmára. Többek között ezért is fontos volt kiadni ezt a sok- sok tanulságot hordozó, általam koránt sem kimerített, poétikai leleményekben és eredeti gondolatokban gazdag válogatott kötetet. Csak megerősíteni tudom Kabdebó Lóránt megállapítását: „Máté Imre versei költészetté állnak össze.” S ez az „életpárti” költészet, fentebb elemzett újszerű elemeivel, szervesen tagolódik be a sokszólamú magyar líra értékvonulatába.

Tunyogi Csapó Gábor: *Mérleg*

A nyugati (emigráns) irodalom „rejtélye” mindmáig nincs feloldva. (Sem megoldva.) Lehet, hogy az elmúlt tizennyolc év kevés volt... A kezdeti lelkes (újra)felfedezés után ma elült az izgalom, érdeklődés, ami folyik, az csendes „beszivárgás”, különösebb visszhang nélkül. (Bár már az is látszik, hogy bizonyos (hangadó) szakmai körök elutasítása, averziója sohasem fog megváltozni.) Míg bizonyos alkotóknak sikerült az „áttörés”, akik komoly népszerűségre és olvasottságra tettek szerint, mint Faludy György, Márai Sándor, Ferdinandy György vagy Kabdebó Tamás, addig másoknak, nyugati kiadású könyveik után, alig-alig sikerült érdemi munkáikkal megjelenni a hazai könyvpiacra. Közéjük tartozik az 1996-tól Zalasabaron élő Kocsis – újabban Tunyogi Csapó Gábor is –, aki verseivel, novelláival, magyar és német nyelvű tanulmányaival, a *Nemzetőr*-ben vállalt szerkesztői munkájával komoly szereplője volt az emigráció irodalmának. Az 1973-ban, a *Nemzetőr Kiadó* által gondozott verskötet, *Az időtlenség köszilánkja*, bővített kiadásban 1991-ben jelent meg Szegeden – lévén, hogy a költő-író szegedi, '56-ban a MEFESZ alapító tagja –, és tavaly az *Antológia Kiadó* adta ki tanulmányainak és verseinek tematikus válogatását, *A mérleg jegyében – Tanulmányok, versek Október körül* címmel. Mindebből ki-világlik: a szerzőt az élmények felidézésének és a tanulságok levonásának szándéka vezette, amikor erre a szokatlan műfaji összeállításra vállalkozott.

Erről maga így vall *Az utolsó szó jogán* című kötetzáró jegyzetében: „Egy nemzedék nevében beszélek – megvallom, minden meg-

hatalmazás nélkül –, amelyet a világ '56 után az egekbe emelt, aztán tizenkét éven át ütőkártyaként használt, majd hallgatólagosan csendes halálra ítelt... Az ötvenhatosok nevében szólok." Mint tudjuk – s tapasztaljuk minden, immár állami ünnepen – nem könnyű az „ötvenhatosok nevében” szólni. Nem könnyű szembenézni azzal, hogy az élmény kihunyóban, a tanulságok elkallódóban; a közöny és az értetlenség veszi körül ezt a világot megrengető eseményt. Hogy látja ezt az emigráció éveiben az „eszmét” őrző író-költő? „Azok, akik a harmincas években születtek, 1989-ben 50-60 évesek voltak, fáradt, megcsalt, megtört nemzedék. A kádári „gulyáskommunizmus” évtizedei alatt lerakódott vastag, szennyes és néhol zsíros hamuban már csak itt-ott izzott a parázs...”, hogy az tán 1994-ig az újabb csalódások után végképp kialudjék.” Amire a Tunyogi Csapó Gábor elszánta magát: „a végső számadás, az utolsó szó jogán.” A kötet ennek a számadásnak, hagyatkozásnak lajstroma, végigtekintése.

De nézzük, miként tagolódik ez az érzelmi és értelmi emlékidézés? Kezdjük a versekkel, az emocionális megközelítéssel, melyek a forradalom eleven képét, forró élményét, s utóéletét állítják elénk, megragadó hitelességgel és lírai közvetlenséggel. Kevesen tudják – pedig ez a válogatás is bizonyítja –, hogy Tunyogi Csapó Gábor kiváló, kivételes formaérzékkel rendelkező költő. *A harcba induló Dávid éneke*, mely Szegeden, 1956. október 23-án született, a 24 éves fiatalember tollán (akit kicsaptak „destruktív pacifizmusa” miatt Magyarország főiskoláiról, behívtak munkaszolgálatos katonának, majd a pécsi István-akna csillésévé fokoztak le) olyan remekmű (több antológiában is helyet kapó), amely a magyar Dávid és a szovjet páncélos Góliátok egyenlőtlen harcát a bibliai párhuzam magasságába emeli.

„...parittyámban kő: az Úr neve!
Már nem nevetsz, ijesztés durva szobra.
Fölöttem fények erdeje,
s kezemből sújt az Úr neve
páncélos homlokodra!”

Egy másik vers (*Tankokról beszélek*) látnokian a következőt fogalmazza meg:

„Nem vasból
nem is betonból,
és nem is vérből –
a ma visszafojtott lélegzetéből
épül a holnap
és a halottak
zálogai a feltámadásnak.”

A címadó vers, *A mérleg havában* már tíz évvel később született. Még ebből is, ha visszafogottan is, de bizakodás árad. A megmértés történelmi felelősségének drámai szituációja idéződik fel.

„Október jön. Kezében mérleg.
Most megtudom, hogy mennyit érek.”

Igen, ez a „mennyit érek” a forradalom „mérlegén” – nem könnyű döntés. Vállalni vagy megalkudni? Netán: megtagadni. Kinek van igaza? Az itthon maradtaknak, a túlélőknek, a diktatúrák éveibe belesimulóknak? Vagy azoknak, akik a maguk lehetőségeivel Nyugaton próbálják ébren tartani ’56 szellemét? Ebben a kon-textusban Hamvas Béla *Interview*-jének ’56-tal kapcsolatos (ritkán idézett) passzusa kívánczik ide: „Hogy mi történik ma itt, azt tudjuk. Ezerkilencszázötvenhatot az egész irodalom, az egész sajtó, a zene, a festészet, a művészet, a társadalom, a tudomány, a politika, elárulta. Minek árulta el? Annak, hogy élni csak kell. Senki sem mert meghalni, mint az orosz tankok alatt a munkások és diákok, és gyermekek. ...Soha még nép nem volt ilyen elhagyatott...Nincs az életnek olyan mélysége és magassága, amely ez alatt az árulás alatt ne roskadna össze”. Igen, végletes szavak, de valahol a jövőt involválják. (S már látni, Tunyogi Csapó Gábor gondolatmenten is erről szól, hosszú távon bizony összeroskadtunk ezen árulás rop-pant súlya alatt.) A következő etap, stáció (igaz, 2002-ben fogalmazva) az *Októberi lamento*-ban a következőképpen „szemlélteti” a reménytelenséget:

„Szemeim üvegkoporsójában
bebalzsamozott tetemek
nem bíznak már a feltámadásban

Kedélyes gyilkosaik
fényesre törölt késeikből
érdemrendeket kovácsoltak”

Az „ötvenhatos nemzedék” számtalan alkalommal vetette fel a számonkérés jogi! lehetőségét, de erre – miután nem született konszenzus róla – nem, vagy igen korlátozottan került sor.

A nemzedéki csalódás mind mélyebb, filozofikusabb, személyesebb formát ölt. Az utóbbi években sajátos parafrázisok születtek, Kölcsey, Berzsenyi, Petőfi és József Attila költeményeire. A *Vanitas vanitas* (hiúságok hiúsága) modern léttapasztalattal érvel meg a Kölcsey-vers (formailag tökéletesen azonos) kiábrándító következtetéseit, relativizáló gondolatmenetét. A *Magyarokhoz* Berzsenyi önostorozó láttelejét (és következményeit) ismétli meg, mai fordulatokkal. (A vers születési dátuma is sokat mondó: 2004. december 4. után.)

„E birka-nép már túri e szégyent is
és buzgón nyalja annak kezét, aki
eddig mindig csak ostorozta,
taposta és ma is csak gyalázza.”

A Petőfi-idézése pedig az „Igazi Forradalom” eljövetele mellett tesz hitet. Végül az *Anti-Eszmélet* a József Attilai költői képeket forgatja ki „mivoltukból”, vitázva, felülírva, olykor tovább lendítve az ismert vershelyzetek logikáját. Egy jellegzetes példa: József Attila – gyakran idézett sor – azt írja: „s láttam, a törvény szövedéke / mindig fölfeslik valahol.” Tunyogi Csapó Gábor ezt következőképpen intonálja: „S no, minden törvény föl is feslik... / Valahol? Ugyan! Mindenütt!” A *Záróakkord* pedig a „lezárás”, a belenyugvás verse. Egy idős, bölcsült ember próbálja összegezni élet-és létélményét. Keserű számvetés ez, csalódások és megcsalattatások

sorozata rajzolódik ki a versben az „úgyis minden hiába” következtetése, mint valami lerázhatatlan szándékok, hitek végén. Pedig ez a bizonyos „’56-os nemzedék” a vereség után sem adta fel, hosszú évtizedekig vívta a küzdelmet a forradalom elismertetéséért, eszméinek fennmaradásáért, emlékezetének megbecsüléséért. S ma mégis így látja költő, az egykori harcos:

„Kitartó farkasügetéssel
futottunk elvesző nyomon.
...Magunk is már csak hulladék
vagyunk, történelem salakja...”

E végletes (megszenvedett) pesszimizmust nem kell elfogadni, akkor sem, ha értjük (és tiszteljük) logikáját. A személyes sors, „az élet értelmével” való leszámolás szkepticizmusát csupán a hit enyhíti: „S ha volt értelme bárminek, /annak csupán Isten tudója...” S végül – ahogy a vers végső képe sugallja – nincs más, mint elhajózni Nirvána roncs-hajóján.

A költőnél sokkal optimistább a tanulmányíró. Az 1956-os forradalom – szerinte – olyan tanulságokat kínál az emberiségnek, amit előbb-utóbb meg kell szívlelnie az újkori társadalmak vezetőinek. Tunyogi Kocsis Gábor „forradalom-elméleti” kutatásai során azon elméletekkel ért egyet, melyek szerint „Forradalomról csak ott beszélhetünk, ahol a szabadsággal kapcsolatos elképzelésekkel elválaszthatatlanul összenőtt az újrakezdés pátosza...” A másik tétel: „Soha, egyetlen forradalom sem oldotta meg a szociális kérdést...” A két idézet – melyre a szerző hivatkozik – Hanna Arendt-től való, aki arra mutat rá: a francia forradalom célja, egy bizonyos ponton, már nem a szabadság rendjének megvalósítása lett, hanem a jólét elérése. Ugyancsak a filozófus írja az *On Revolution* című könyvében hogy a 18. század óta a forradalmak a francia példát követték, s ezért szükségszerűen diktatúrába torkollottak. Ugyanakkor: „A magyar és az amerikai forradalom közös vonása, hogy a szociális kérdés egyikben sem játszott szerepet.” A „kis októberi forradalom” új, életképes hatalmi-szerveződési formát alakított ki, a néhány nap alatt megalakult forradalmi és munkástanácsokat.

Tanácsokkal az 1848-as európai forradalmak során találkozhattunk először, majd az 1905-os és 1917-es orosz forradalomban bukkanunk fel újra, hogy aztán a magyar '56 meghatározó szerveződési formája legyen. Hanna Arendt szerint „a demokratikus népképviseletnek csak két formáját ismerjük: a száz év óta mindig diadalmas pártrendszert és a száz év óta mindig vesztes tanácsrendszert...” E gondolatmenetet elfogadva Tűnyogi Csapó az 56-os munkástanácsokat, nemzeti bizottságokat úgy tekinti, mint ama bizonyos (közvetlen demokrácia) népképviselő új formáját. Az alulról fölfelé szerveződő munkástanácsok létrehozták megyei, regionális központjaikat, idővel pedig – az utolsó pillanatokban – létrejött a Nagybudapesti Munkástanács. A munkás és nemzeti tanácsok hálózata – ez tény – átvette a közigazgatás szerepét, s szinte zökkenőmentesen működött az újabb, november 4-diki szovjet intervencióig. A magyar forradalom alakzatai (üzemi sztrájkbizottságok) reinkarnálódtak a lengyel Szolidaritásban, amelyek sikeresen szálltak szembe a diktatúra rendszerével. Tűnyogi Csapó szerint ez a forma fogja felváltani az elavult többpártrendszert. Averziója a „pártokráciával” szemben Nyugat-Európában indokolt lehet, ám Kelet-Európa jövőjében a pártok még hosszú ideig meghatározó szerepet játszanak. „Ne vitassuk el senkitől a jogot arra, hogy így gondolkodjék” – írja a *Totális diktatúra vagy teljes(ebb) demokrácia* című tanulmányában a szerző. Eszünk ágában sincs, hisz az „alternatívaképzés” minden fejlődés alapja. Górcső alá veszi a jobboldal '94-es választási vereségét, s kijelenti: „A nemzet 1994 májusában szégyenteljesen és a nevetségességig ostobán döntött”. A szerző – mint az 56-os nemzedék következetes képviselője – úgy dönt, hogy többé nem tér haza. („Ha otthon élnék, osztoznám kellene e szégyenben és ostobaságban – írja az *Októberi számvetésben*.) 1996-ban – személyes, családi okokból – lelkiismeret-furdalástól és önvádtól gyötörtén mégis hazatér. (Szerintem helyesen tette.) A „*Jöjj el Szabadság! Te szülj nekem Rendet!*” című esszé a két fogalom viszonyát vizsgálja, s arra következtetésre jut: a kettő elválaszthatatlan egymástól. A *Kultúránk sorskérdéseiben* pedig azt (a keresztyén vallás szerint elképzelhetetlen) kérdést veti fel, hogy a jézusi törvény: „Szeresd felebarátodat, sőt, ellenségeidet” – bevállalhatóan. (Legalábbis a szerző

számára.) Ezért egy sajátos „pszeudo-szeretet erkölcs”, egy mintha-magatartás megvalósítását ajánlja az emberiség megmaradása érdekében. Van még egy – ezúttal egy rémes perspektívát – felvázoló gondolatmenet a „nemzethalálról”, s egy végszó, mely azt veszi szemügyre, a hét évtized küzdelmei után –: „mire jó ez az egész?” A válasz: „Ecce homo, íme az ember: a rejtvény, melynek az ad értelmet és létjogosultságot, hogy megfejtetlensége tudatában is fáradhatatlanul keresi önnön megfejtését.” Kideríti: „a jog nem jelent mást, mint a teremtmény felelősségét Teremtőjével szemben.” Az ember nem támaszthat jogot, csak arra, hogy e felelősséget hordozza és vállalja. Végül, mint orvosságot ajánlja (olvasóinak) az önmegvalósítás hamis alternatívája ellen – a szeretet jegyében fogant „mintha-életet” – mintha hinnénk abban, amiben hinnünk lehetne, kellene... A végső kérdések feltevése, a „létezés” értelmének keresése, a „létrend széthullása” ellen tett gyógyító ajánlat: „a tettett – ha úgy tesz, megjátszott – hit műgyökereit eresztjük a keresztény vallás örök táptalajába.” A sok-sok elbizonytalanító érv után *A Testamentum Epilógusa* a következőket fogalmazza meg – amivel valóban lezárható ez a végletes szellemi kaland –: „Megkapaszkodom tehát abban a hitben, hogy minden munkámnak, egész földi létemnek a teremtés rendjébe beágyazva volt (és van még mindig?) valami értelme akkor is, ha azt én képtelen vagyok felismerni.” Valóban ez a székszissel átítatott hit – feloldhatja az öngyilkossá-gig hajszólo dilemmákat.

Tunyogi Csapó Gábor életművének e sajátos szegmentuma is jelzi: van még a tarsolyban sok minden. Elkészült, ki nem adott művek, befejezésre váró kéziratok, s az Arany János-i „örök kétely” nem csak elbizonytalanít, erőt ad. Ez az erő jelen van a 76 éves szerző dörmögésében, zsörtölődésében, (naponta) skandalumot, létbotrányt emlegető erkölcsi szigorában. S valószínűleg ez inspirálja arra, hogy újra és újra tollat ragadjon (felháborodásában), következésképp: újabb versek, novellák, tanulmányok születnek zalaszabari remete-magányában. S ahogy tapasztaljuk: bőven kínál az új évezred felháborodni valót... az 56-os nemzedék e nyughatatlan gondolkodójának.

Kabdebó Tamás „vándorlásai” térben és műfajokban

A magyar irodalom legújabb képződménye, a '45 után kialakult „ötödik síp”, az emigráns, eufemisztikusan „nyugati magyar irodalom” a rendszerváltás után elveszítette küldetését, hanyatlásnak indult. Fórumai, intézményei, legalábbis a jelentősek (gondolok itt az *Irodalmi Újságra*, az *Új Látóhatárra*, a *Szivárványra*, a *Magyar Műhelyre*) megszűntek, vagy itthon próbáltak közönséget találni, az alkotók többsége hazatelepült. A kint született jelentős életművek azonban csak részben épültek be az önmagát öntudatosan „egyetemes magyar irodalomnak” tekintő, hazai irodalmi közegbe, köztudatba. (Pedig az a gyanúm, néhány évtized múlva az ötven-től a nyolcvanas évekig létrejött irodalmi „termés” nagyobb része süllyesztőbe kerül, s helyét felváltja a ma gyakran gyanakvással kezelt, mellőzésre ítélt „nyugati ág”). Hiányoznak az átfogó tanulmánykötetek, tisztelet a kivételnek, mint Pomogáts Béla, Rónay László, G. Komoróczy Emőke vagy Szokolczay Lajos szakmailag magas fokú, elkötelezett munkásságának. S ne feledjük megemlíteni Gülch Csaba nevét, akinek két interjúkötete (*Az idő fénylő nyoma* és a *Túl a nosztalgián*) a klasszikus íróportrék műfajával hozta életközelsébe a világ minden táján élő írókat-költőket, esszéistákat.

Mindez e konferencia kapcsán jutott eszembe. Hisz akiről itt ma szólunk, ő is azok közé tartozott, akinek a művei csak szórványosan (tiltottan) kerültek a haza a rendszerváltás, azaz 1990 előtt. Szerencsére, az elmúlt húsz év sok mindent pótol. Immár a magyar olvasók is szembesülhetnek írói termése java részével.

Sokoldalúsága, műveinek száma már-már zavarba ejtő. Költő, író, esszéista, műfordító, szerkesztő. Versei – ahogy írja a *Summa summá-*

rum című kötetében – „természetesen lettek kétnyelvűek”. (Egyszer majd komoly tanulmányt érdemel összevetni a magyar és az angol változatot.) Angol költőket „toboroz” József Attila fordításához. Könyvtáros, aki e szakterületen is számos tudományos dolgozatot publikált, angolul és magyarul. Történész, aki a lehető legmélyebben feltárta – előbb tudományos monográfiában, majd „regényesen” az angol Blackwell diplomata és titkos ügynök nyilvános és csak levéltárakból kideríthető ténykedését a reformkortól a szabadságharc bukásáig. S persze, mindennek fölött született prózaíró, akinek számos regénye – mint például a *Minden idők* és a *Danubius Danubia* – megkerülhetetlen az újabb kori magyar prózában.

(Én csak hálával tartozom a sorsnak, hogy megismerhettem. Nyitottsága, műveltsége, karakánsága – gondolom, nemcsak engem – elbűvölt. S persze, hogy ő is a „vizek szerelmese”, ami még inkább összehozott bennünket. A *Magyar Odisszeuszok* című novellafüzér – darabjai közül néhány olvasható a 75 című kötetben – nem csak egzotikus színeivel kápráztat el, hanem a horgászélmények hihetetlen változatosságával. S ehhez még csak hozzájárul a „közép-európai folyó”, a Duna halállományának változatos és élmény dús – fogással egybekötött – bemutatása. Persze ez csak elfogult „horgász szempont”).

Két dolog jutott eszembe, amikor műveiben tallózgatva, készültem az előadásra.

Az egyik: mennyire hiányzott az elmúlt évtizedek magyar irodalmából ez az írótypus. Aki egyszerre precíz hivatalnok és bármilyen kihívásra kész kíváncsi ember, aki sokszor veszélyes vállalkozásokra is képes, hogy írói tapasztalatait gyarapítsa. Pomogáts Béla írta róla, gyűjteményes jellegű novelláskötetének előszavában, hogy a „kaland és nosztalgia írója”. Hát igen, tudós és kalandor, s ráadásul nemcsak a Nyírségig vagy az Őrségig jutott el, hanem Londonig, Manchesterig, Guayanaig, Dublinig, hogy végül „megalkossa” a maga ír identitását is. (Ír novelláinak változatos témája, feldolgozása kivételes írói bravúr.) Tájékozottsága, otthonos mozgása a világ értelmiségi színpadán – főként az emigráció köreiből – eddig ismeretlen terénemokat fedez fel az egyetemes magyar irodalom számára. Kalandjai folytatódnak a szociális réte-

gek között is, az angol főrendek életmódjáról éppúgy érzékletes képet tud rajzolni, mint a karibi szigetvilág piti kis tolvajairól vagy nagystílú bűnözőiről. Lehet persze vádolni azzal, hogy nem elég kidolgozottak szövegei, vagy éppen nem felelnek meg a posztmodern kánonnak. Pedig írásaiban éppen az a legérdekesebb, hogy képes visszahozni az „elveszett epikumot”, a mesét. Ha eddig csak célozgattam, a mai prózára igencsak jellemző az élményszegénység. (Az ismert írók többsége csupán „elmélyíteni” tudja szegényes élményeit. Az olvasók elriasztására.) Kabdebót nem fenyegeti ez a veszély, még mindig vannak „tartalékai”.

A másik: az ötvenhatos örökség őrzése. Számos írásában találkozunk a budapesti felkelés hőseivel, áruolóival, a *Danubius Danubia* főhőse is ezek közé tartozik. Menekülése a fogságból, beugrása az életet jelentő folyóba, a természeti erők, védő-óvó nemtők és a bátorság apoteózisa. S amiről rendkívül keveset tudtunk, az 56-os forradalom utóélete az emigrációban, amiről írásaiból hiteles képet kaphatunk. A forradalom eszményeinek őrzése, jelentőségnek megértetése a különböző nyugati – egyetemi és politikai – fórumokon, ez is szerves része életművének. Ha áttekintem a róla szóló, meglehetősen vérszegény és hiányos kritikai irodalmat (kivéve a *Danubius Danubia* című regényt, mely megkapta a jelentőséghez méltó fogadtatást), bizony el kell gondolkodnom: az a bizonyos irodalmi kánon – mely ítél elevenek és holtak fölött – nem elfogult és alulinformált-e? Csak remélni tudom, jön egy fiatal nemzedék, amely értékeli ezt a szinte áttekinthetetlen (kétnyelvű), évtizedek alatt felhalmozódott írói termést.

Pomogáts Béla írta vele kapcsolatban: „létezik irodalmi nemzet, amibe csak azzal lehet beleszületni, amit az ember ír.” Nos, Kabdebó Tamás ezt a „beleszületést” – sok évtizedes kirekesztettség után – többszörösen teljesítette. Az elmaradt (elmaszatolt) feladat, amivel tartozunk neki, teljesítésre vár.

Már régóta szerettem volna írni a „prózaíró lírájáról”. A *Summa summarum* című kötetben nagyon szerényen ír költői terméséről. Nem bízta a válogatást másra: maga végezte el. Így készült el a 100 magyar és angol verset tartalmazó válogatás. (Egyébként a szerző kedveli a számmisztikát, esszékötetének alcíme: tizenkét irodalmi

esszé, válogatott novelláskötetének a 75 címet adta.) Egyébként ez a magatartás – végül is: tartás – Székely János hozzáállására emlékeztet, aki utolsó, *Semmit – soha* című verskötetének utószavában szigorúan meghagyta: csakis ezt a szövegtörzset vállalja, tekinti magáénak, a többi nem. Bizonyára lesznek elvetemült kutatók, akik akár az ő, akár Kabdebó esetében filológiai bonckés alá veszik a kimaradt verseket... De ebbe (most) ne menjünk bele.

Az említett szerénység több ízben is megnyilatkozik: „Regény-író vagyok, csak ünnepnapokon költő”. „Abból lett költemény, amit korábban nem tudtam kifejezni.” Nos, komolyan vehetjük e mentegetőzést, meg nem is. Mindenesetre, poétikai felkészültségére nem lehet panasz. Ha áttekintjük e válogatást, egy dolog azonnal feltűnik: a változatos versformák mesteri használata. Találunk kötött verset, szonettet, de találkozhatunk rímelő, áradó kompozíciókkal, prózaverssel, sőt vizuális költeménnyel is. Akár ars poeticának is felfoghatjuk az, *Úgy írj* című versét.

„Úgy írj, ahogy élsz,
Megvesztett vesztésre vágýón,
Úgy írj, ahogy ítélsz,
A Makrokozmosznak: megbocsátón.”

Ez a „veszélyesen élni és írni” program végigvonul lírai oeuvre-jén. S talán még egyre felfigyelhetünk: a kozmikus életérzésre, látásmódra, amely szintén mélyen meghatározza bizonyos verseinek szemléletét.

S persze, ne feledjük: epikus költészet ez, amelyben jelenetek villannak fel, vagy részleteződnek, párbeszédnek hangzanak el, s a Didimus Tamás-i szkepszis is áthatja a szöveget.

A *Diáktüntetés volt* című töredék szép példája annak a paradoxális fogalmazásnak, amely szintén jellegzetessége a Kabdebó-versnek.

Idézhetem, mindössze két sor:

„Diáktüntetés volt október huszonharmadikán délután
Vérbetiporták Élvemaradtam. Nincs kedvem élni ezután”

A tényyszerű, tárgyilagos közlés és a levont személyes erkölcsi konklúzió kataritikus hatást keltve kapcsolódik össze. A hitetlen Tom és a mester profanizált (és történelmileg aktualizált) sztoriját pedig belső monológokban adja elő; a Mester végül így összegzi tapasztalatait:

„nem a vérverejték, a tövis, a lándzsahegye
fájt igazán, hanem hitetlen tekinteted.
Feltámadtam. Hiszen a kétség születése
előtt már vagyok.”

A bibliai példa – és életrajzi párhuzam – más alkalommal is ihletője.

A *Hitetlen Tamás*-ban meg is fogalmazza azt az éltető szkepszist, ami elviselhetővé teszi a szorító körülményeket:

„Te úgy éltél – éjenc –
hogyan visszajára lássad a szent dolgok színét”

Mégis, a hitetlen Tamásnak nem lehet más az útja, mint a megterés, a hihetetlen elfogadása. A verseiben megnyilatkozó humor és ironia (öngúny és önironia) olykor kétértelmű beszédmodot eredményez. S csak a végén világlik ki, lepleződik le a szöveg valódi értelme. A *Janicsár induló* gazdag történelmi utalásokkal szövi össze a török és szovjet időket, amíg az „Éljenek a janicsárok”-tól eljut a „Vesszenek a janicsárok”-ig.

Az elfogadás (befogadás) – egyik kulcsszó. Elfogadása a sorsnak, amelyik épp ilyennek szülte, tervezte a szerzőt, aki hiába lázadna, a mikrokozmosz láncolata szükségszerűen jutott el addig a molekulaformációig, amit Kabdebó Tamásnak neveznek. A *Ha nem* című vers ezt a játékot játssza el, oda és vissza, a másként is lehetett volna logikájával. A fiatalkori *Portré* már ezzel a kétkedő tudattal, ontikus-mitológiai felfogással tekint körül a világban, feltéve az alapvető, metafizikai kérdéseket:

„mi végből vagyunk itt a földön? /A rendet földöntögetni? / Apró
petéket rakni, mint a rovarok? /A mindenségnek nyelvet öltögetni?”

S a válasz roppant egyszerű: „az út érdekelte, nem az eredmény”. Persze, a harminc éves Kabdebó sem tudott kitérni a József Attila-i áthallások elől. A *Vidd az irhád* egyrészt a kései József Attila-versek hangulatát idézi, másrészt felfigyelhetünk erre a két sorra:

„Hazai föld ha hiányzik
Fejd a ködöt, fogd marokra”.

Ami már az emigrációs sors dilemmáját szólaltatja meg: mit tegyünk, ha honvágyunk van? A vers kegyetlen leszámolás az illúziókkal, az önáltatással, a meddő önsíratással.

Ahogy vers végül megfogalmazza:

„Ki virágot könnyel öntöz
Kórót szüretel belőle”

S a *Mintha szívemből folyt volna tova* adja meg a végső választ:

„senki földjén építs házat”. A Kabdebó Tamás-i magatartás ennek a lehetetlen mutatóványnak szép példája, a levonható összes következményekkel. Az *Ahogy lehet* elszántságával. S a mélypont ünnepélye után – talán az örök város, Róma mámora hozta vissza életkedvét, ahogy ez a *Már* című versben megörökítést is nyert. Az idézett versek az első ciklusból valók, amelynek a költő a *Receptek* címet adta. Talán a túlélés receptjei is voltak ezek a versek, amelyek után – lásd, elfogadás – elfogadtatta magát az új környezetben, s vált kettős identitású, kétszívű egyéniséggé.

Annál érdekesebb, hogy a ciklus (*Kétszívű*) nyitó verse azt a címet viseli: *Anyanyelvén*, amely hitet tesz az anyanyelven való szó-lás mellett. Igaz, bármely náció ezen jogát elismerve. (Mintegy Bes-senyei felismerését visszhangozva, hogy minden nemzet a maga nyelvén lett tudóssá.) Ő a trópusokig jutott „vándor magyar”, aki „ötvenhatban útnak eredt”, s pálmafák alatt „Krúdy örökségét” vette számba.

Az avantgárd kísértései, csábításai – talán érdemes ebből a szempontból is vizsgálni a kötetet. A szöveg vizuális elrendezése,

a képszerű ábrák nyelvi formákkal való megjelenítése már a *Jelek* című versében megjelenik. (Az első ciklusban.) A svábhegyi emlék – hasonló kompozíció. A *Meddig botorkálok* kéz-formációja is e körbe tartozik.

Még érdekesebbek a szürrealista prózaversek. Kabdebó versnyelve rendkívül tiszta, világos, azt is mondhatnám, „áttetsző”. Ám ettől szeretne elrugaszkodni, amikor behatol a tudatalatti szómágia birodalmába. Az *Elmélkedés* e túlfeszített szövegek nyitányaként is tekinthető. „lent egyhúron pendült az anyag... göröngy tört görcsét meglátta már a madár/ így látjuk meg mi is, ha létünk lováról leszállunk, megpatkolni a lényeket...” Nos, ez az asszociációs szabadoság már az ismeretlen felé töri az utat... Így válik a József Attila-i *Reménytelenül* című vers alcíme (*Lassan, tűnődve*) egy Kabdebó-vers kiinduló pontjává. A halmozás – az egymásra torlódó hasonlatfűzér végén egyetlen kérdés bukkan elő: „lassan tűnődve kérdezem, szeretsz-e?” Az *Elalvás* szürreális, katasztrofikus látomása, a megfelelő felütés – „Négyszögletes volt a hold és vonyítva makogott” után „míg kéken folyt a bálnatestű idő”, s egy ember húsvéti tojást tojt a westminsteri Margit-híd alatt” – szóval a végítélet –, amikor a kereszt jeléből sarló lesz, idején a lények „szagokba fagytak” – s a „törvény halott volt” – „nem maradt sem számtanunk, sem szemtanúnk, hogy megszámoljuk, kik szörön kívül maradtak”. A szójátékok, az allúziók mögött nagyon is jeges rémület, a megsemmisülés rettegetése rejtőzik, amikor a „nemlét hátán lettünk így göröngy”... Ennek a félelemérzetnek az árnyékában jelenik meg a kérdés: „De boldogok-e a kiveszésre várók?” Akikben „meghalt a jövő”.

S a megsemmisülés lehetősége ellen egyetlen kapaszkodó marad: Isten. A *Könyörgés nyugalomért* ezt a „segítő” Istent szólítja meg („Nagy Jó Isten segíts rajtam”), s ez a profán szakralitás több variációban is visszatér. Mint ahogy ezt a *Messzelátóval* vagy a *Nagyhét* című verssel megfogalmazza. Ennek a kételkedő hitnek szép példája *A kétkedő levele az Úrhoz*. (Némi József Attila-i allúziókat is megszólaltatva.)

„Ha vagy, ha nem vagy, bocsáss meg Istenem, hogy kétkedő, állhatatlan, tehát ál-vagyok. Engedd, ha nincsenek is, egyszer égbe, légbe, a Nirvánába, a Paradicsomba cipeljenek nemlétező angya-

lok..." A szerző sem akar többet: „Engedj néha az égbe látnom”, ahogy J.A. írta. S a könyörgéssé váló szövegben a saját egyéni szerepben, feladatban való hit is megjelenik: „Lásd, hasznomat

Úristen...növekedjék általam a fény, és ne csökkenjen a munkáló szeretet”. S lehet élcelődni ezzel a fenyegető katasztrófával, ahogy a Dies Irae teszi, „haragnapja-gyakorlatot” tartva.

Tán még szólnék a 99. és 100. versről. Az Örökké – Valóság egy szonett-pár, mely a makrokozmosz változásából merít vigaszt, a múlandóság ellen. A folytonos halál és újjászületés az atomok, neutrínok világában is lejátszódik, s fényük el-és fellobanása, akár a léleké is lehetne. Végül – ismét egy kabdebói furcsaság – Prospero eltöri varázspálcája, és Puck – így, angolosan írva. „Elpukkant a mágus / mint a légbuborék. / Hát ennyi lennék csak? / Néhány foszlány-írás / és emlék-vakarék / Mások agyában? Az örök, feloldhatatlan dilemma azért a vers végén elcsitul: „A vég nem lenne vég? / De az. Keveredj el / csepp és légnedvekkkel / s míg idelent élnek csemeték / legyünk így égbeli remetek.”

Szerencsére ez a varázspálca csak a számozott versek kötetben tört el, születnek újabb Kabdebó-versek. Egyet idézek, amit egy papírfecnire rögtönzött, s tán már maga is elfeledte. Címe: *Angyali*

„Egy angyal szállt a háztetőre
Bebújt a házba a kéményen át
A hideg kandalló előtt megállt
Riszálgatva kormos derekát.
Maszatos volt két keze lába
Fekete volt szép fehér ruhája
Átlibbent hát a fürdőszobába
Megnézni ott tükörben
Megvan-e még arany glóriája?
S mit tesz Isten, megszólalt a glória:
„Itt vagyok, ragyogok,
mint a fekete szurok”.

A költészettől kétfelé is vezethet az út: egyfelől a műfordítóhoz, aki ezúttal nem került szóba, bár most – áttételesen – mégis érint-

jük ezt a témát. Ugyanis a számozott versek után a számozott esszék kötetét vesszük szemügyre, a 2003-ban *megjelent A hal(l)ottakról jól vagy semmit* –, s ebben a *Harc a lehetetlennel* címmel a szerző azt a feladványt tekinti át elvi és gyakorlati szempontból, amit itt a következőképpen fogalmaz meg: „az új nyelvi anyagból az eredetihez méltó műalkotást hozunk létre.” A költő Kabdebó, ha ezt tekintjük, állandó tréningben van –, hisz angol és ír költők egész sorát ültette át magyarra. Csak ízelítőül a legutóbbiak: *Száz ír vers élő költőktől*, Mary O'Donnel, Peter Fallon verseinek fordításkötete. Tehát igazán autentikus megállapításokat tehet ezen a téren. S ugyancsak ebben az esszében olvasható az a vallomás, ami egész életpályáját meghatározta. 1956-ban „azzal a tudatos programmal jöttem el Magyarországról, hogy a magyar irodalom klaszszikusai közül annyit ültessenek át angolra, amennyi időmből-erőmből telik...” Nem mennék bele ennek az esszének a tartalmi ismertetésébe, ez kompetenciámat messze meghaladja, csak egy záró megállapítás: „A jó fordítás nem az, mely pontról-pontra utánnozza az eredetit, hanem az, amely a lényeghez hű marad”. A kötetben nagy teret nyer az anyanyelvhez való hűség, ragaszkodás, a nyelvi sehogy elutasítása. Számtalan érvvel bizonyítja: a kis nyelvek – köztük a magyar (mellesleg a 29.) életképességét és jövőjét.

De számunkra, ma, majd' tíz évvel a megjelenés után, még lényegesebbek azok a gondolatok, amelyek a haza fogalmának kitágulása kapcsán keletkeztek. A külhoni magyarság számára is van hely (akár a nagyvilágban), ahogy Kabdebó értelmezi, „Elsősorban azoknak, akik határtologatással számon kívül maradtak. Nem ők hagyták cserben hazájukat, hanem honostul cserbe helyezték őket. Mentség a földcsere azok számára is, akik emberségük megőrzése érdekében telepedtek le külföldön. De külföldön is lehet szülőhazájához hű a magyar, ha egyszerűen azzal, ha megőrzi nyelvét, kultúráját, fölmutatja értékeit, nem csak a trianoni határral körülzárt kis területnek, hanem mindannak, amit földrajzilag, történelmileg, és kulturálisan a haza a magasban, a legnagyobb szellemi Magyarország jelentett és jelent.” A modern világban: „A haza kirajzott, és mégis közös kultúra irányába tágult.” A kultúrahazák, a szigethazák épp úgy a realitás világába tartoznak, mint a szülő-

haza, a semmivel sem pótolható „anyaország”. Az emigrációban töltött évek, az a bizonyos kétnyelvűség, kétszívűség, Kabdebó Tamás esetében (is), termékeny alkotói helyzetet teremtett. A magyar nyelv és irodalom külhoni állapota, az itthon, ’44-ben, ’49-ben, ’56-ban megszakadt folytonosság továbbélése, kötelességeket is rótt a nemzedékek legjobbjaira. Hisz életművel kerültek ki a hazai irodalomból, alkotókról nem eshetett szó, akik – mint Határ Győző vagy Cs. Szabó László – aktívan dolgoztak tovább a befogadó országokban, kiteljesítve írói pályájukat. Kabdebó egyike azoknak, akik felvállalták ezt a felelősséget, és esszéik sorában „mérte fel” az addigi és az újabb teljesítményeket, a hazai folyamatokra, kontextusokra is figyelemmel. Cs. Szabóról írott esszéje – *A mi Kazinczynk* – az önismeret, az önértékelés csapdáira figyelmeztet, hisz a magyar esszéírás mestere is kételyekkel küzdve tekintett életművére, „Kudarc a legtöbb élet, a sikeresnek látszó is, az enyém csődtömeg.” Ezzel az igaztalan megállapítással száll szembe az író, feltárva az előzményeket, a Montaigne-hatást, az angol-amerikai iskola példáinak befolyását. A Cs. Szabó-i életműben való kalandozás az esszé műfajának titkaiba is betekintést enged. Az alkalmi definíció – „Az esszé az ismeretközlés eszköze, és a játszva tanítás szerszáma – a tanulás hajója.” – elgondolkodtató tanulságokat közvetít. Kabdebó felfedi, hogy Cs. Szabó is „kapocsegényiség” volt – mint példaképe, a görög Pletho –, ám ez a „közvetítés”, az emigráció és a hazai kulturális-irodalmi élet között életében nem, csak jóval később valósult meg. Esszéinek gyűjteményes kötete épp mostanában látott napvilágot. Kabdebó a saját esszéírói gyakorlatának is iránytűt talál e művekben tallózva, amikor így ír: „az esszéíró saját lelkének tájain kalandozik, és maga köré rajzolja az egész tájképet.” A nagy elődök által is használt „megszentelt vándorbotot” viszi ő tovább, a „másként látás” immár hazatért mestere. Búvárlata a grandiózus mű, Határ Győző *Golghelógiájában*, valódi szellemi és filológiai kaland, a „sokrétűség bemutatása”. A mű, világdráma, sok kritikusban ébresztett kihívást, Hanák Tibor, Gömöri György, G. Komoróczy Emőke, Szegedy-Maszák Mihály, Kabdebó Lóránt, Szokolczay Lajos egyaránt birkózott vele. Kabdebó így összegez: „Nemes és eredeti kísérlet,

szem-értelem- és bicskanyitogató. Legalább annyi ideával szolgál, mint ahány új gondolatot gerjeszt. Eposz, mely irodalmunkból hiányzott, s amely a világirodalomban most már hallgatólagosan jelen van." A kötet egyik izgalmas írása az *Inspiráció és ihlet az irodalomban* címet viseli. Mind a két fogalom az alkotáslélektan elemi egysége. A Kabdebó-i értelmezés – amely akár vitára is serkenthet –, miszerint az Ihlet a rövidebb távra szól, míg az inspiráció „a szellem hatása az emberre, hogy az gondolkozzék, beszéljen, írjon, az ő akarata szerint”. A két „ikerfogalom” olyan betekintés a műalkotás születésének állapotába, amely az írói-költői működés rejtett folyamatait igyekszik megvilágítani.

A Kabdebó-i esszé, értekezés racionális, felfejtő módszere egy még izgalmasabb témán próbálódik ki, amikor a *Tízparancsolat* kapcsán vizsgálja meg a parancsolatok korábbi és mai értelmét, jelentőségét, univerzitásuk eredetét.

Kabdebó azt feszegeti, mit kívánnak ma a parancsolatok –, amikor Isten-képünk radikálisan megváltozott? Hogy is hangzik az első, katolikus megfogalmazásban? „Uradat, Istenedet imádd, és csak neki szolgálj!” A vizsgálódás során lényeges megállapítás: „Az első parancsolat feltételez egy erkölcsi világrendet, melynek megalkotója és törvényhozója az Isten. Feltételezi továbbá az ember szabad akaratát, amellyel választhat Isten szolgálata, az első és legfőbb törvény betartása, illetve be nem tartása között.” A parancsolatok megszegői bűnhődnek, de nem a világi hatalom által. Vízválasztó az is, ki élet, ki halálpárti. Az utóbbiak a hamis Isten szolgálói. További következtetések: a ma embere Istent inkább belül, mint kívül keresi. Ez a bennünk lévő lelkiismeret biztos etalon a dolgok megítélésékor. Végül a parancsolat Kabdebói átfogalmazása is elgondolkodtató: „Vezérelved legyen a jóindulat, és cselekedeteidet ehhez igazítsd.” Szép gesztus ez az Istent el nem ismerők felé, kérdés: nem lúgozódik-e ki a lényeg, a parancsolat súlya és értelme?

A II. parancsolat – Isten nevét hiába ne vegyed – erkölcsi töltetének vizsgálata is napirendre kerül: „szolgál-e még olyan erkölcsi töltettel, melyet nem tanácsos sem kikerülni, sem elhallgatni?” Kabdebó áttekinti az eldurvulás kultúrtörténetét, és arra jut:

„A hívő ember számára az Isten személyes valóság, káromlása velőbe vág... van egy fórum, egy apelláta, egy legfelsőbb bíróság, amit nem lehet túllicitálni.” Az ateista káromkodása csupán érzelmi kitörés, esetleg, provokáció. Komoly tartalma nincsen. Mégis, Kabdebó óv a káromkodástól mely némi lelki torzulásra is utalhat. Isten nevének hiába vétele ma, a huszonegyedik század elején, következményeiben mindenképpen sértésnek hat, és boszszút, megtorlást vált ki. S végső soron bűn, sérti az örök erkölcsi kódexet. Ha csak intellemtnek tekintjük is, egyetlen olyan figyelmeztetés, mely a szó mérgező erejére utal, összeköti századunkat Mózes korával.

Kabdebó esszéírói teljesítménye munkásságnak meghatározó vonulata, melyben megnyilvánul páratlanul széleskörű műveltsége, rejtett összefüggéseket meglátó és kifejező írói talentuma, valamint a jóra, az erkölcsösre, a humánusra ösztönző emberi habitusa. Immár nem „kűnnhalász”, nem „bedúdolgató”, nem „kabdebótamás molekula”, hanem autentikus írói életmű létrehozója, az egyetemes magyar irodalom kivételes alkotó egyénisége.

A Tüzek tüze élesztése

(Utassy Józsefről)

A tőbbedik nekifutás, újrakezdés időszakát éltük Zalaegerszegen, elfoglalva a *Pannon Tükör* kiadásának szerzői és anyagi gondjaival, amikor Zsóka (Utassy József felesége) felhívott: segítsen neki, hogy a mosdósi szanatóriumból Bázakerettyére, az utókezelő intézetbe kerüljön át súlyos tüdőműtétje után Dzsó barátom. 2005-öt írtunk akkortájt, és Zsóka is nagy elhatározásra jutott: felszámolja budapesti lakásukat és Récicsre költöznek, ott alakítva ki a beteg férjnek és költőnek megfelelő, nyugalmas pihenőhelyet. És belefogott a családi ház átépítésének nem kis munkálataiba. Szerencsére akadtak segítők ebben is, abban is. Mindkét tábor prominens képviselői felkeresték támogató leveleikkel a megyei elnököt, aki történetesen Utassy költészetének nagy tisztelője, korábban verseinek aktív szavalója, s így a leggyorsabban, bürokráciamentesen sikerült az áthelyezést lebonyolítani. A rédicsi ház felső szintjének kialakítása is rohamtempóban zajlott. Néhány hét után, május vége lehetett, újabb telefon Zsókatól: Dzsó már Bázakerettyén van, látogassam meg.

Ahogy tudtam, kocsiba ültem, és felkerestem a kanyargós, serpentine utakon megközelíthető, szépen kiépült, valamikori olajos településen „eldugott” intézetet. Miután már láttam ilyeneket, kissé szorongva csöngettem be: de zajos, kedélyes társasági élet a földszinten, s az egyszemélyes szoba a második emeleten, ahol Zsóka otthonos környezetet teremtett a lábadozó beteg számára; kellemes csalódást okozott. Mindketten kicsit meghatódva öleltük át egymást: hisz’ már jó régóta nem találkoztunk. Csak a híreket hallottam, s néha Zsóka, Mezey Katiék, Győri Zsiga, Kiss Bence beszámolóiból tudtam követni a nem túl vidám eseményeket. Könyvespolc, könyvekkel, folyóiratokkal teli, családi fényképek a falon, kényelmes berendezés. Még kávéfőzésre is nyílt lehetőség;

nagyon kedélyesen elbeszélgettünk – bevallhatom, volt miről. Dzsó betegségének stációiról számolt be, én pedig előadtam Fehérvárról való „menekülésünk” történetét, valamint vázoltam a Pan-non Tükör kissé zilált, de azért működőképes helyzetét. Próbáltam felmérni szellemi-fizikai állapotát, s úgy tűnt: szellemileg nincs vele semmi baj, de fizikailag eléggé legyengült. S ebben nem is csatlakoztam, a bázakerettyei versek alkotóerejének nagyszerű felcsil-lanásai, de a gyaloglás nehezére esett. Ezt sétáink alkalmával mértem fel, hisz ő kérte, nézzünk el a közeli boltba, kocsmába, ahol egy-egy kólát szopogatva csócsáltuk a legújabb irodalmi híreket, a folyóirat ügyeit, publikációit. Engem némileg az töltött el rossz érzéssel, a berendezés láttán, hogy valamiféle hosszabb távú be-rendezkedésről van szó, de persze nem említettem. Inkább a rédi-csi ház épüléséről, az új otthonról beszélgettünk. Láttam, hogy ő is vágyik – a majd egy éves kórházi tartózkodások után – valami nor-mális, személyes létre, ahol végre lesz egy kis asztal, kéziratokkal, noteszekkel, s egy kis váza tollakkal, gondosan kihegyezett ceru-zákkal. Mert Dzsó barátom – ellentétben velem – csak és így tudott írni, precízen előkészítve mindent, a legszabályosabb rend körülményei között. Az Ond vezér utcai lakás konyhájában, ahol ily módon berendezkedett, gyakran tapasztaltam: még egy rossz, nem megszokott helyére tett tárgy is idegesíti, meg is igazította, mond-ván: Filozkám, annak nem ott a helye. De persze, ezt tudomásul vettük, mint az íróember efféle mániáit, babonáit. S mint ismeretes, Schiller rothadt almákat szagolgatott az ihlet érdekében, ahhoz képest Dzsó mániája igazán tolerálható csekélység.

Talán még kétszer fordultam meg nála, amikor kaptam a hírt: Dzsó már az új otthonában tartózkodik, a rédicsi kertes ház man-zárdjában. Állapota is javult, Győri László főorvos gondos kezelé-sének köszönhetően.

Nos, az első látogatást még számtalan követte az új otthonban: az Ady utcában már messziről látszott az új, megmagasított kocka-ház. Garázs, zúzalékkő, rendezett udvar. Az előszobában Baby néni fogadott, Zsóka édesanyja, akinek vendégszerető kedvessége változatlan maradt. (Dzsó is szép verssel idézi alakját.) Ismeretsé-günk még a hatvanas évekbe nyúlik vissza, patakparton épült, régi

boronaház idejére. Ennek alapja egy régi, hosszúderekú parasztház lehetett, amit fokozatosan átépítettek, modernizáltak. Az épület legkedvesebb része a tornác volt, melyen korábban bizony előkerült „a piros bor”, a környékbeli otelló, Elek bácsi, Erzsi édesapja, a lenti pálinkafőző üzemeltetőjének tálalásában. Ő, aki mestere volt a pálinkafőzésnek, csak bort ívott. (Ő tudta miért. Szép kort is ért meg.) Itt, a teraszon adta át Dzsó a frissen készült, *Jaj, ne hagyjátok magamra!* című verset Dinnyés Jóskának, aki – kalandozó természettudó lévén – eljutott nemcsak Rédicésre, Lendvára is, hogy dalait, s a megzenésített verseket előadja.

(Egyik húsvéti látogatásakor nálunk, valahogy elidőztünk, és tapasztalatból tudtam: már nem éri el Dzsó a rédicsei vonatot. De azért elindultunk (természetesen, kikísértem) sebesen –, s azzal vigasztaltuk magukat, ha lekéssük, beülünk a Gödörbe, és megvárjuk a következőt. Valóban, az állomáshoz közeledve, futásnak eredtünk, látva, hogy begördül a személy, s hátha megvár... Emberileg erre nem számíthattunk, de meglepetésünkre a vonat nem mozdult, szemmel láthatóan várt, s mind nyilvánvalóbb lett: minket. Még inkább szaporítottuk lépteinket, s kiderült: öcsém állt az állomás előtt, piros sapkában, az indítótárcsával a kezében vigyorgva, és a következőkkel fogadott: „Két ilyen nagy emberre még a vonat is várhat!”. No, nem volt olyan nagy késés a rédicsei végállomásig, de vasúttörténeti tény: két költő előtt még a menetrend is meghajolt, a zalaegerszegi-rédicsei vonalon, 1974-ben.)

Az új ház a hetvenes években készült el, nem messze a hajdani hajléktól. Itt is többször találkoztunk már, főként ünnepek idején. Én anyámat látogattam meg, Józsiék ugyancsak hazatértek családi látogatásra. S milyen öröm volt, amikor már unokástul! S olykor egyeztettük az utazás időpontját, összejártunk, Dzsóék még a lentihegyi pincénkben is megfordultak, egy alkalommal Kovács Pista társaságában, amint egy régi fotón látható. Szóval, a földszint nem változott: ám a belőle nyíló lépcsőn felhaladva, három szoba és egy lakókonyha képezte az új otthont. Szép, kényelmes, barátságos. A falon Bazsonyi Arany festménye Dzsóról, Szeift Béla grafikája, emlékeztető fotók. S persze, a dolgozószoba, zsúfolt könyvespolcokkal. S az a bizonyos, precízen elrendezett íróasztal, a gondosan

elhelyezett, ceruzákkal, tollakkal, mappákkal. S szövegre áhítózó fehér papírlapok, noteszek.

„Míg fel nem száll kék terhével / galambfehér papírom.”, jutott eszembe, mikor ezt megláttam, s kissé megnyugodtam. Ez nem a depresszió tünete, sokkal inkább az életre, munkára készülődés jele.

S öt év telt el, változó állapotban. Néha ingerült volt, iszonyú indulatok munkáltak benne. Máskor kedves, figyelmes vendéglátó. Ilyenkor szellemes szójátékokat gyártó, kiapadhatatlan humora is visszatért. Ittuk az alkoholmentes sört, s beszélgettünk, próbáltunk úgy tenni, mintha mi sem történt volna. Soha nem panaszkodott, betegségét sem emlegette. S egy szerkesztő mit tehet: verseket kértem tőle. A bázakerettyei fellángolás után reménykedtem, születnek újabb sorok az előkészített noteszek valamelyikébe. De egyre inkább be kellett látnom: erre még (vagy már) nem került sor. Viszont kitalálta a legjobbat, amit tehetett: drámai szerkezetbe rendezte verseit, a versszínház gondolata foglalkoztatta. Az 1956-os forradalom 50. évfordulójára az *Őszvilág* el is készült, 2006-ban, a Zalaegerszegi Városi Hangversenyteremben be is mutatta a lenti versmondó kör. Dzsó ott ült az első sorban, és végigzigzulta az előadást.

Korábban nagy terveket forgattam a fejemben: kirándulásokat a környéken, lendvai barátkozásokat, látogatást Szent György-hegyre, Kiss Bencéék rezidenciájába... De egyre inkább beláttam, ezekre – legalábbis egyelőre – aligha kerül sor. Többnyire Dzsó ott feküdt, görögös pózban, kedvenc heverőjén, s én pedig egy kis széken ültem mellette. Emlékszem, egyszer sétára bízattam, s eljött majdnem az utca végéig... Átéreztem, micsoda erőfeszítést jelentett ez számára, a megoperált tüdejével... S többször nem erőltettem.

Most, amikor már nincs köztünk, én is sokszor érzem hiányát. Hisz még betegen, nem csak neki, nekünk is szükségünk volt rá. S erre az írásra készülve, felmerült bennem: mikor is ismerkedtünk meg? Talán a menzán, talán a kollégiumban. A lényeg: a hatvanas években már én Filoszként, ő pedig Dzsóként jellegzetes alakjai voltunk a pesti bölcsészkar írógató, alkotókörebe járó kompániájának.

A Ráday utcai kollégiumban – az utolsó évben – vidám élet folyt. Gyakran jártunk felolvasásokra, kezdett kijegecesedni a mag, amely később az *Elérhetetlen föld* csoportját alkotta. Dzsóval olyan természetes, magától értetődő baráti viszonyban voltam, annál is inkább, mert Zsókéval kötött házassága után kissé ő is zalaivá vált. S ez – ahogy korábban írtam – még közelebb hozott egymáshoz. Bár azt is elmondhatom: totálisan ellentétes alkatok voltunk. Én hajlottam az elméletieskedésre, ő pedig a természetes, spontán megnyilvánulások híve volt. (Csak később derült ki, legalábbis számomra, mennyi tudatosság, felkészültség rejtett e mögött, amivel nem szokott dicsekedni.) Engem az akkoriban megjelent beat antológia, az *Üvöltés* (1967) nyűgözt le, őt pedig Nagy László, az erdélyi költők hagyományosabb világa érdekelt. Kiss Bencével, ebben az elkötelezettségben, egymást erősítették. Ha van, volt legendás irodalmi barátság, az övék mindenképpen. Testvérekként figyeltek egymásra, s persze féltékenyen egymás publikációira, sikereire. Bármennyire közel kerültünk, éreztem, Bencével én aligha vetélkedhetem...

Am történt valami 1968-ban. Én boldog elsőházas ember voltam Lentiben, megbecsült tanár a gimnáziumban, amikor az augusztusi bevonulás után valaki feljelentett. Mert kritizálni mertem a bevonulásunkat Csehszlovákiába. Akkoriban még hittem (hittünk) abban: az ő példájuk nyomán a szocializmus megreformálható. És nagyon bántott a brutális beavatkozás. No, nem valami tüntetésről van szó, baráti körben keltem ki „baráti” akciónk ellen. De épp elég volt ahhoz, izgatásért rendőrségi figyelmeztetést kapjak. Hogy mit jelentett ez, az akkori légkörben? Tovább nem taníthattam a lenti gimnáziumban, napközis felügyelet várt (volna) rám, ezért úgy döntöttem, Budapestre menekülök, azért ott jobban el lehet tűnni szem elől... S a *Kilencek* kapcsolata segített is: bekerültem a Várna utcai szakmunkás-képző kollégiumok világába. Munkakönyvemet hívtam segítségül: 1969. február 20-tól június 30-ig tartott e számos tanulságot kínáló, pedagógiai kaland. Akkor már Kiss Bence idegei felmondták a szolgálatot, Rózsa Endre szerencsésen landolt a Móra Kiadónál. Lassan, lassan Dzsó és én fősze-replőivé váltunk e makarenkói hőskölteménynek. A szabolcsi,

nyírségi gyerekek nagycsaládból, borzasztó szegénységből érkeztek. Keményen dolgoztak, jó pénzt kaptak, már az első tanulóévokban. Nehéz volt rendet tartani. Dzsó határozott fellépése, valamint az én empátikus magatartásom végül is csodát művelt. Vagy legalábbis: elviselhető viszonyokat. A tanári irodából mi nem féltünk végigjárni a hálókat, szankciókat alkalmazni a renitensek ellen, voltak „bizalmasaink”, értesüléseink, például arról, ki dobta be az égő cigarettát a szekrénybe, bosszúból, aminek következtében majdnem leégett a kollégium. Tudtuk, ki a vétkes, de nem árultuk el, hisz szerencsétlent azonnal eltávolították volna, s ki tudja, milyen büntetés várt volna rájuk... A környékbeli kocsmákban is gyakran összefutottunk fiainkkal, s nekünk nem derogált meginni velük egy-egy felest. Hiába, mindkettőnkben megvolt – ami mélységesen összekötött bennünket –, amit én úgy neveztem: plebejus elem. Nem kellett ehhez nagy szavak, gesztusok, de egy harmadosztályú kocsmában, köpködőben megtalálni a hangot a nem épp szalonképes közönséggel: nos, ez nekünk nem jelentett problémát. (Akkoriban az ilyen alámerülés nem csak természetes, talán divat is volt. Emlékszem, a közgazdasági egyetemre járó, lenti és zalaegerszegi osztálytársaim – később a minisztériumok és a pártközpont oszlopos szakemberei – Horváth Feri és Pankár Pista (sajnos, mind a ketten meghaltak) – a Dimitrov téri piac nem túl elegáns vendéglőjében lazítottak, engem, sóher bölcsészt is bőkezűen vendégül látva. S később, már ismert emberként, jó pár évig, ezt tekintették törzshelyüknek, s az elegáns, szolgálati Volgából kiszállva, a nyakkendőt megeresztve, már intették is az ismerős pincért a szokásos körökért.)

S összekötött minket az irodalmi élet is, s főként annak a Hungária Kávéházban zajló forgataga. Itt volt a közelben az *Új Írás* szerkesztősége, napi és hetilapoké, s ami fő: itt volt a lapkiadó házipénztára, ahol a honorárium utalványt készpénzre lehetett váltani. Nos, minden délelőtt, a reggeliztetés hajcihőj után, amikor növendékeink tanulni, vagy gyakorlatra mentek, ide menekültünk, itt pihentük ki az ügyelet fáradalmait. Ennek a kávéházi életnek én csak átmeneti vendége voltam, ellentétben Dzsóval, aki éveket áldozott „törzsasztalánál” a Múzsának. (Nem eredménytelenül,

mint a *Hungária Kávéház* című ciklusa mutatja. Erről jut eszembe: miért nem díszpolgára Budapestnek, miért nem jelzi egy-egy emléktábla életének helyszíneit?)

Egy alkalommal különösen „letapadtunk” a márványlapos asztalnál. Bennem mindig mozgott a mehetnék, s említettem neki, menjünk el reggelizni, nem messze van egy remek tejbolt. Legyintett, hívta a pincért, s rendelt valami szerény reggelit. Ebédidőben az Alföld Étterembe kapacitáltam, ahol a szerkesztő elvtársak is gyakran megfordultak. Ismét legyintett, hívta a pincért. Megebédeltünk. Este vacsorázni csábítottam. Persze, fölöslegesen. A zárórát megvárva elbúcsúztunk. S csak annyit jegyzett meg: „Látod, Filoszám, ilyen vagy. Ezért nem jutsz az egyről a kettőre. Mert egy rohanás az életed.” (Ha belegondolok akkori helyzetembe, volt benne valami.)

Egy másik alkalommal nála vendégeskedtem az Ond utcai lakásban. Akkor már beteg volt, rengeteg gyógyszert szedett. S reggel – kávézás közben – nagy elhatározásra jutott: s ezt közölte is velem. „Filoszám, mától kezdve nem szedem ezeket az átkozott dilibogyókat. Lehúztam a valamennyit a wc-ben. Így hát ihatok is.” Nos, a részletekre már nem emlékszem, de estére Kovács Pistáék hívtak meg egy kis kvaterkázásra. S felfigyeltem: Dzsó barátom egyre emeltebb hangon beszél. Átfutott rajtam: a nyugtatók hatása alól felszabadulva, felfeszelt állapotba került. Mi lesz ebből? Ahogy haladtuk Pistáék felé, mind hangosabb lett. Előbb csak hangosabban szólt, később szinte kiabált. Mit tehettem? Ugyanolyan fekvésben válaszoltam neki. A villamoson és buszon kívülről úgy látszott, két örült, feltűnni vágyó fickó rémisztgeti az utazó közönséget.

Lassan elhúzódtak tőlünk, s mikor leszálltunk: már szinte ordítottunk. Szerencsére az utcán már nem volt ennyire feltűnő... Pistáéknál kissé megnyugodott, de – biztos, ami biztos – taxit rendeltem, azzal mentünk haza. Másnap letörtten közölte: nem vált be az új „terápia”. Én elutaztam, ő pedig visszatért az utált dilibogyókhöz. Akkor még – a hetvenes évek elején – kedélyesen fogtuk fel ezt. Ki gondolta volna, milyen súlyos betegség előjátéka zajlott le előttem?

Nézegetem a 2001-es *Tüzek tüze* című, összegyűjtött versek piros táblás kötetét. A kartonborítón mosolygós képe, kissé színhibásan. Benne jól olvasható, gondosan formált betűível a dedikáció: „A hatvanéves Péntek Imrének és az örökifjú Filosznek is minden jót kívánok, családotul ölelem őket: Dzsó. Bp. 2002. febr. 4.” A kiadó a *Littera Nova*. Ismerem Balázs Tibort, a kiadó vezetőjét, s nagyra becsülöm munkájukat. Nem kérdeztem meg tőle, a majd 360 oldalas könyv kivitelezése miért ilyen – fogalmazzunk úgy – „minőség-telen”? Miért hiányzik az NKA Szépirodalmi Kuratóriumának támogatása? Miért nincs benne a versek abc sorrendbe szedett mutatója? Ami végképp érthetetlen: miért nincs benne egy utószó, tanulmány?

Talán az újabb gyűjteményes kötet pótolja mindezt. Én minden-
esetre azzal becsülöm meg barátomat, hogy gyakran forgatom az
itt-ott már megtört, szélein megkopott, fülessé vált könyvet. Tüzé-
nek, lobogásának emlékére.

Utassy József három kötete ürügén

Az élet néha kegyetlen meglepetéseket tartogat. Nekem is, másoknak is. Amikor 2003-ban Fehérvárról elmenekültünk, a kilátástalanság és a politikai bosszú elől, és sorsára hagytam az *Árgust*, az általam alapított folyóiratot, nem gondoltam volna, hogy néhány év múlva Dzsó barátom is Zalában köt ki. Az az igazság, hogy a kilencvenes években kissé meglazult a kapcsolatunk. Engem lefoglaltak a szerkesztés és a könyvkiadás ügyei (mellette még dolgoztam a megyei lapnál), ritkábban találkoztunk. Csak itt-ott, a Kilencekkel való összejövések alkalmával hallottam betegségeiről, amik már nem lélek, a test megpróbáltatásairól szóltak. Alighogy kiheverte fia elvesztését, magának kellett szembenéznie a különböző műtétekkel, utókezeléssel, s még az írásról sem szabadott megfélekeznie, a versek születtek, a kötetei megjelentek.

Önéletrajzában, *A kikelet fiában* írja 1995-ben, amikor sorsuk jobbra fordult: „Alighogy beköltöztünk, jött a betegség, a tíz évig tartó iszonyatos idegbetegség, amit még ellenségeimnek sem kívánnék soha.” Nos, erre jöttek az újabb megpróbáltatások.

Bár mindig voltak hívei, a rendszerváltás előtti években sokan leírták, peremre akarták szorítani. Nem sikerült, mert az újabb és újabb kötetek bizonyítottak. És 2000-ben jelent meg *Tüzek tüze* címmel összegyűjtött verseinek első foglalata. Gondozója a *Littera Nova Kiadó*. Amikor megláttam a kötetet, kissé elcsodálkoztam. Nézem a dedikációt: „A hatvanéves Péntek Imrének és az örök ifjú Filoszna is minden jót kívánok, családotul ölelem őket: Dzsó!”

Nem gondoltam volna, ezt fogom használni szerkesztői munkám során, amikor a fotók és versek könyvét szedtük össze Zsóká-

val, feleségével, majd az *Utassy emlékkönyv* anyagát gyűjtöttem, és ha csak úgy olvasgatni volt/van kedvem, akkor is ezt lapozom fel. Nem akarom bántani a kiadót, de kissé alulmúlta a lehetőségeket, és mintha igazolta volna a korábbi degradáló ítéleteket. De lehet, hogy túlzok, és a lehetőségekből ennyire futotta... Akkoriban nem kérdeztem meg a kiadó vezetőjét, Balázs Attilát, aki jó ismerősöm volt, ma már nincs módom erre. Egyszerűen szükség volt a kötetre.

Bár jó barátok voltunk, engem a Várna u. 23/A-i szakmunkás fiúkolégium hozott össze még jobban vele. A hatalmas épületek ölelésében, a szemetes udvarokban, ahol a magyar fiatalok tanulták a legkülönbözőbb szakmákat. Leginkább a Nyírségből, az Alföldről érkezve. Emlékszem, egy alkalommal az egyik fiú megkérdezte: Ki lesz a hálótársa? Megnyugtattam, senki. És megértettem, milyen mélységből érkeztek ezek a nyíltszívű, minden jóra és szépre áhítózó gyerekek. S igaz, itt a betyárkodást is tanulták, de dolgozniuk kellett keményen, hogy elfogadtassák maguk. Kíváncsiságból fellapoztam újra Dzsó önéletrírását, ezekről az évekről. Nem sok jót találtam! Szinte semmit. Egy kis adalék ebből: „Mentem a barátaimhoz. Bár ne mentem volna. Hiszen ide nem pedagógusok, hanem kiszolgált katonák, kirúgott őrnagyok és buzeránsok kellettek... Természetesen az volt a jó nevelő, aki egy héten háromszor is felsúroltatta, föl-sikáltatta a padlót. Csoda-e, ha menekült innen, aki tudott”

Ez a „Mentem a barátaimhoz” azt jelentette, hogy bizonyos kapcsolatok folytán már itt dolgozott Rózsa Endre és Kiss Benedek és 1969 februárjában megérkeztem én is. Az a bizonyos kapcsolat pedig egyik évfolyamtársunk volt, aki éppen a párttitkár szerepét töltötte be az intézménynél. Kiss Benedek akkor már elfele készült, a lábát nem tette ki a tanáriból. Pár nap múlva a szabadúszás kétes vizeire távozott. Rózsa Endre a Móra Kiadónál landolt, már korábban. Egy szóval, nem mértem fel teljesen a helyzetet, s nem láttam olyan elviselhetetlennek a környezetet. Ezek a hónapok összekovácsoltak. Sokat voltunk együtt. Emlékszem, P. István barátom, a Tervhivatal munkatársa is meglátogatott, és még előadásra is vállalkozott nálunk. (A munkásnosztalgia belőlem még egy verset is kifacsart,

meglepve látom, kimaradt 1995-ös kötetemből.) A napirendünk, főként, ha ügyeletesek voltunk, a következőképpen zajlott le: elkísértük a gyerekeket az étterembe, ahol több száz nebuló kapta meg a reggeli „normát”, s amikor láttuk, minden rendben, leléptünk. Hová? A Hungária Kávéházba. Akkoriban ez volt a törzshelyünk. Itt volt Bella Pista, aki különböző ösztöndíjait bliccelte el, hol sakkozással, hol versírással. Győri Lacival is itt találkoztunk, a Kilencek más tagjaival. Aki ide bejött, betévedt, az megtalált. (Aki nem, az nem.) Akkor már – a hatvanas évek végén – feltűnt itt Szervác Jóska és Szikszai Károly, akik innen indultak Földeák Jánoshoz, az Irodalmi Alapba egy kis előlegért, hogy a cechet ki tudják fizetni. Itt írt Moldova, Görgey, Csurka, itt táborozott a Móra Kiadóból Kormos István, s idővel vele Nagy Gáspár. Nem cifrázom: eltelt az egész nap, nem siettünk „haza”, albérltünkbe. Egy alkalommal, amikor lázadoztam e nem túl változatos életforma ellen, Dzsó barátom, távozáskor, 11 óra körül odaszólt nekem: „Látod, ez a bajod, egy rohanás az életed.” (Nos, ebben volt némi igazság.) Igaz, nem is írtam verseket a kávéházi létről, az ott felbukkanó figurákról, nem érdekelt.

De azért volt szellemi hozadéka is a Dzsóval való – olykor vitáinknak. Engem az ő érdeklődése vonzott Petőfihez. Akkor már megírta híres versét, a *Zúg márciust*. Én neki hittem el, hogy zseniális költő. És egyre jobban kíváncsi lettem rá. Amikor elolvastam Hatvany *Így élt Petőfi-jét*, meggyőződtem róla: valóban zseni. És megtaláltam azt a néhány verset, amit ma is érvényesnek tartok. Dzsót azonban nem érdekelték a részletek, s én magányosan belefogtam – a *Korteszbeszéd* első változata után – a márciusi ifjakról szóló, *Flamingók tánca* című drámámba. (Ennek egyes változatai megjelentek itt-ott. De nem tudtam befejezni.)

Halála után felszakadt a gát. Mindenki adósának érezte magát. A sok-sok neki ajánlott vers azt mutatta, hogy hatott a mélyben, tudat alatt. Hatott arra is, aki – valamiért – elutasította. A nekrológ összeállítások a folyóiratokban szintén erről szóltak. Többek közt ez késztetett arra, Zsókéval együtt, hogy megszerkesszük a *Dalba fog az ember – fotók és versek* (2011), majd az *Utassy József emlékkönyv* (2013) című köteteket. A feladat azonban ennél nagyobb volt.

S Zsóka megtalálta azt az embert, Vilcsek Bélát, aki szakmailag – a költő teljesítményéhez méltóan – hitelesen oldotta meg az összegyűjtött versek és a kritikai kiadás szerkesztői munkáit.

Valóban kellett a Kossuth-díj, hogy valami megváltozzék. A 2008-as díjátadást többszöri jelölés előzte meg. Emlékszem, egyszer egyik zsűritag mesélte: úgy állt fel az asztaltól, hogy megvan a Kossuth-díj. Am a miniszterelnök kihúzta őt, s másokat részesített előnyben.

A következő év, 2008 már meghozta a sikert. Megérte, megkapta. Nagy erkölcsi elégtételt jelentette ez neki, bár egyik-másik interjújában kissé elkésettnek ítélte, már rédicsei magányában, a betegségtől gyötörten. Megjegyzem, nekem soha nem panaszkodott, abban az öt-hat évben, amikor a zalai kis faluban élte utolsó éveit. Legendás humorának maradékát megőrizve, kellemes társalgónak bizonyult. És ittuk az alkoholmentes sört, olykor több dobozzal is. Szinte már feledésbe merült az a bizonyos költészet, irodalom, amelyre felesküdt 1972-ben, a Várna utcából való megszabadulás után.

És ilyen előzmények után jelent meg *A kikelet fia* című gyűjteményes kötet. Szerkesztője az a Vilcsek Béla lett, aki nekrológiájában kissé felszínesen és igazságtalanul fogalmazott róla. De javára írandó: képes volt megváltoztatni véleményét. Bár az előzmények után, egy újabb tanulmányt vártam volna tőle, ám ő maradt az emlékezetes nekrológnál. (De akkor még nem láttam a kritikai kiadást, amiben pótolta az általam reklamált hiányt.) Az *Összegyűjtött kötet* elegáns könyv. Kékes borítójú, keménytáblás lapján a költő „kettős portréja”, a fiatalkor vagányé és az ősz szakállú, profetikus alaké. Amikor először találkoztam vele már Zalában, a műtétek után, ez a szinte szakrális arckép már uralta vonásait. A kissé haragos, kritikus szemállás, a bal szemöldök fura ívelése, ez már megvolt. Engem is meglepett. A kedélyes Józsi helyett egy ítéletmondó Utassy állt előttem. De ez kevésbé érdekelt. Örültem, hogy itt van, köztünk van. Amikor körülnéztem a szépen berendezett kórházi szobájában, Bázakerettyén, láttam a törődést, a figyelmet, vagyis Zsóka, a felesége keze nyomát. És tudtam, készül a

rédicsi fészek, otthon, az emelt szintű manzárd, ahol megpihenhet ez e zaklatott lélek. És ez a terv megvalósult, elkészült, s olyan lett, amilyennek Zsóka – s talán Józsi – elképzelte. Itt születtek versszínházi összeállításai, amit még itt-ott a helyi amatőr versmondók elő tudtak adni. Egyiken-másikon ő is részt vett. Arra azért büszke vagyok, vagy inkább elégedett, hogy 2000 tavaszán, a Költészet Napja alkalmából, a zalaegerszegi Városi Hangversenyteremben volt utolsó fellépése, barátaival, költőtársaival, a Kilencekkel. (Rózsa Bandi akkor már nem lehetett köztünk.) Igen, Utassy, ebben a visszahúzódó küllemében is képviselte az oeuvre-t, az ezer oldalas opuszt, a kortárs líra magasrendű teljesítményét.

Az ezeroldalas mű – ebben a vaskos formájában – kalandozásokra csábít. Visszaforgatni az egyes köteteket, az emlékezetes verseket. Lehet tallózni novelláiban, s el lehet olvasni a *Betlehem csillaga* című forgatókönyvét, amit Illésének írt. A személyesre hangolt visszaemlékezések közül engem Horváth Erzszi, Zsóka, a feleség „*Sétáló sírköved vagyok*” című írása ragadott meg leginkább. Érzékletes képet rajzolt Bükkszenterzsébetről, erről kis hegy alatti, borsodi faluról, az Utassy-rokonság belső, családi titkairól. Arról az apahiányról, mely a költőt egészen haláláig elkísérte.

S végül 2017-ben megjelent a kritikai kiadás. Ez mindenképpen Vilcsek Béla érdeme. A küllemében is impozáns könyv borítóján egy ismerős portré, fraktál-mintákkal körülölelve. A matematikai virágminták keretében egy mosolygó arc, az érett, sokat megélt emberé. Bár a kritikai kiadásnak megvan a maga szakmai kerete, kritériuma, filológiai eszköztára, dokumentációja – belelapozva a kötetbe, tallózva a jegyzetanyag közt – elégedett lehetek. Gazdag, részletes, pontos szöveganyaggal találkozhattam. (Sajnos, egy-két epizódja személyes emlékeim közé tartozik.) Valami előtűnt, ami eddig elsikkadt, eliminálódott. Kirajzolódik egy nagy költészet kontúrja, távlatokat nyitó horizontja. Ami már így – a miénk. Hozzáférhető, olvasható, forgatható. Idézhető. Utassy József költészete elindult azon a „csillagi pályán”, amely a magyar irodalom halhatatlanjai közé vezet.

A töredékesség teljessége

Győri László: *A kései Éden*

A költő előbb-utóbb prózát (is) ír. Győri László esetében erre elég sokáig kellett várni, holott egész pályája alatt mocorgott benne ez a műfaj. Ha valaki elolvasta korábbi könyveit vagy beletekintett *Bizonyos értelemben* című kötetébe (Válogatott és új versek, 1964–2001), akkor felfigyelhetett arra a tárgyias, leíró jellegű, epikus elemeket felhasználó megközelítésre, amely némely versének oly jellegzetes karaktert ad. Főként az orosházi gyerek- és ifjúkori élmények megjelenítésekor találkozunk ezzel a szikár, pontosságra, lényegre törő, metonimikus versbeszéddel. (Csak néhányat ezek közül: *Ki emlékszik?*, *Csuhé*, *Disznóölők*, *Szénakaszálók*.) Azt is mondhatnánk, érett ezekben az a prózai mű, amely (végre) 2005-ben megszületett *A kései Éden* címmel. Egyébként meg lehet érteni a szerző késlekedését, hisz egy hatalmas és értékeiben is jelentős irodalmi műegyüttes, hagyomány után, a vidéki, a falusi-tanyai élet témájában nehéz megszólalni. A népi írók faluról szóló, meghatározó művei ismeretében. De mégis, van valami, az ötvenes-hatvanas évek vidéki Magyarországá, az elsüllyedt gyerekkor világa, amit még ennek a '45 után, az ötvenes években szocializálódott generációnak kell kibeszélnie. Nem csak versben, prózában is. Oláh János, Serfőző Simon, Oravecz Imre és Sárándi József már letette a névjegyét ezen a téren, s most kézbe vehetjük Győri László „szociomemoárjait”, reflexiókkal sűrűn átszőtt kisprózai szövegeit. A költő szeretné megérteni: mi történt vele, velük, családjával, tágabb rokonságával, települése lakóival, ezért – egyfelől – valóságos oknyomozásba kezd, levéltárak kiadványaiban, néprajzi-nyelvészeti művekben kutakodik, másfelől viszont elmerül az emlékezés finom struktúráiban, mélyre süllyedt tudattartalmaiban, valóságos lélektani analízisnek veti alá „megcsontosodott” szemé-

lyiségét. Ha meg akarjuk érteni motivációját, érdemes idézni a kötetének hátlapján lévő olvasható sorokat.

„Ebben a könyvben gyerekkorom részleteit, az ötvenes éveket, ötvenhatot, egy kisváros, egy család, egy fiú életét írtam le, amikor már semmi sem fáj, amikor már minden csupa derű... az öröm, a humor, a gyógyító ironia vezetett mindvégig.”

Azt hiszem, az egyik kulcsmondat: „amikor már semmi sem fáj”. Mert Győri László – más, első generációs értelmiségi társaival – sokáig hordta magában a be nem gyógyuló sebeket, sérelmeket, megalázásokat. A „sakkozó kulák” apa dühét, aki megunva a beszolgáltatók zaklatásait, otthagya a paraszti életet, és bányába ment dolgozni. A helyi gimnáziumba való föl nem vétel szégyenét, mert a származási kategóriája nem volt megfelelő... A végrehajtok zaklatásainak felfoghatatlan igyekezetét... Bátyja 1956-os távozásának családi traumáját... S hogy érzékeny gyerekként kíméletlenül „befogták” a „paraszti munkák”-ba, „a régi alföld nagy tevékenységei”-be.

Igen, a versek sebzettségé ezekben a prózában gyógyító ironiává szelídült, az események, alakok, tárgyak analízise, már-már tudósi alaposságú vizsgálata némi gyöngyházcsillogásba vonja „az eltűnt időt”.

Pedig családfája kezdeti ágán jeles ősök találhatók: azok, akik a somogyi Zombából az 1744-es években az ágostai vallást ért üldözések elől e helyre vándoroltak, hogy megalapítói legyenek a településnek. A Győriek, a Győri Daniak. S megalkotva azt a vér szerinti szövevényes hálózatot, ami a tágabb rokonságból, „sógorságból” szövődött össze. S aminek a számontartása – gondolom – mind a mai napig tart. A szereplők pedig a legkülönbözőbb társadalmi szinten futották be pályájukat. S az író is meglepődik, amikor történeteit elmesélve, egy ismerőse azt kérdezi: ha már ilyen érdekes családból származol, miért nem írod meg az életed?

Az „érdekes család” főszereplője kétségtelen a parasztpolgár apa. Akinek ambíciói túlterjedtek a szűk családi körön, sakkozott, újságot olvasott, s a maga módján fellázadt a körülmények ellen. „Kívül élt”, s megvetette a benti házi munkát. A szülők megosztottak a két gyereken, a báty lett az apja fia, a kisebbik az anyja szok-

nyája mellett nevelkedett. A bátyja elmenekülése után a szülők „osztottak” a maradék fiún, ami a szerzőben sokáig ható skizofréniát okozott. A mindkét elvárásnak való, szinte összeegyeztethetetlen megfelelés. De hiába jelenik meg némi lelkipurdalással az anya alakja, a haldoklásának megrendítő jelente, akinek „finomságát” az író nem tudta viszonzni, mégis az egy év múlva feleségét követő apáé az „utolsó mondat”...

S megismerjük a tanyai rokonságból a három Császárt, a három, nő nélkül élő, magának való férfit, akik azonban rendet tartottak maguk körül, és segítettek annak, aki hozzájuk fordult. Egy galambvitelkor esett meg az aludttejézés szertartása, a kanalazás a közös tálból. A legyek eltávolítása a hátracsapott kanállal: ez a mozdulat immár örökre bevésozott a kisiú emlékezetébe. A gyerekkor szerves része az állatokkal való barátkozás. Ezen a gyermeki horizonton feltűnik Citrom, a magyar tarka tehén. S az örökmozgó Mici, a tejet adó kecske. S tragikus véget ért Tudode, a kitorék eb.

A társadalmi környezet kitörölhetetlen alakja – Győri verseinek is meghatározó szereplője – a végrehajtó. Tudományos nevén: a transzferáló. Egy különösen szorgalmas és kitartó nő – az elhordott bútorok után – a többszörösen lesöpört padláson keresgélt elvihető holmikat. Természetesen, semmit sem talált. Kivéve a nyüzsgő egérhadat. Az ötvenes évek falusi életének jellegzetes nyári foglalatossága volt a tűzörség. (A kulákok gyűjtogatását megfigyelendő.) Intézménye: a Szernevál (Szerves Trágyagyűjtő Vállalat), mely a budikban összegyűlő fekáliát értékesítette. Minderről érzékletes följegyzésekben számol be a szerző. Ahogy eszmélkedésének – a negyvenes években születettek nemzedékének – jellegzetes (olvasmány) élményeiről. Az akkori tankönyvek ugyanis az orosz és szovjet irodalom gyöngyszemeiből válogattak szemelvényeket a magyar kisiskolásoknak. Az Acélos Szoszó műmeséje pedig a nagy államférfi gyerekkori próbatételével sugallta a vezér állhatatosságát.

Megelevenednek a korabeli orosházi iskolai élet tanár- és gyermekfigurái. A Petőfi-rajongó Nyári Laci bácsi a zseniális ötletével: a pecsétnyomó jegyekkel, amiket imádtak a gyerekek. A „Gyűjtsd a vasat és a fémét” úttörő mozgalom hőse és nyertese: Swarcz

Gusztai, a győztesnek járó Csepel kerékpárral. S kissé nosztalgikus-szomorúsággal ötvözötten íródik le a találkozás – negyven év után – az osztály legmenőbb fiújával, Szőke Boldogh Jóskaival, aki gyógyíthatatlan betegsége utolsó stádiumában keresi föl gyerekkori barátját. Főlelevenítődik a Hajnal és Tükör utca gyerekcsapatai között a már-már legendák ködébe vesző focimeccs, mely a „tyúkszaros körülmények” között is a sportszerűség és a helytállás példáját adta. Annak ellenére, hogy a szerző – a „kis Penyege” súlyosan megsérült. A *Pál utcai fiúk* előadása nyolcadikban mindenképpen a mű hangsúlyos jelenete: ekkor kerülnek előtérbe fel a jó és rossz közötti választás dilemmái, a szerep és ember közötti távolságok, a hűség és az árulás próbái. S még van egy motívum, ami a színielőadás kapcsán kerül felszínre: Geréb szerepében a szerző nem a kellő időben lép színre. „Elvétem a pillanatot, még nem én vagyok soron, beszédelgek az oldalfüggöny mögül. Félúton észbe kapok, sziszegnek, vissza, vissza...” (Nemzedékünknek egyik meghatározó élménye volt, hogy „színre lépéseinkkel” elvettük a pillanatot. Ma is csak megütődve tudok gondolni azokra a 69-es „sziszegésekre”, későbbi igaztalan támadásokra, leminősítésekre, amelyek az *Elérhetetlen föld* című antológia megjelenését kísérték.)

A kötet egyik legmegragadóbb része az 1956-os forradalom orosházi eseményeinek gyermeki szemmel történő és mégis hiteles felidézése. A helyi gimnáziumból való kitiltás, a hódmezővásárhelyi továbbtanulás, a szegedi egyetem hangulatának kisugárzása – mind-mind egyetlen napba, október 26-dikába sűrűsödik össze, amikor – ahogy a szerző írja –: „a mi városunk is utolérte a forradalmat.” A *Hannibál tanár úr* vetítése közben törnek ki a „sajnálatos események”, a tömeg az ismerős jelszavakat skandálja, a Kossuth szobornál beszéd hangzik el, majd egy másik férfi lázító verset szaval, melynek refrénje: „Kisöppönni a szovjet szemetet!” S persze jött a visszatérés november 4-én, a fehér tankban az elmenekült városi vezetővel. Valamiféle summázat – nem tanulság – fogalmazódik meg hitbuzgó „komonista” tanár, Kozárdi kísérletei nyomán: „Sohasem derült ki, milyen gáz keletkezett akkor a lombikban, s milyen vegyi folyamat zajlott el azon az órán, abban az évben.” (Valóban, máig találgatjuk.)

A kötet utolsó harmada néprajzi-szociográfikus hűséggel és hitelességgel mutatja a paraszti munkákat és eszközöket, az életmódot, melyben „a falusi kisgyerekkorától dolgozott”. A kapálás, a marokszedés már a gyerek dolga is. „S a munkák munkája az aratás.” A kaszkalapálástól a kötélvetésen, a kévekötésen át a keresztrakásig. (A kukát – a horgas végű marokszedő fát – a Dunántúlon nem használták, a sarlót annál inkább. Magam is végeztem vele egypár nyári gyakorlatot. Eminnen üzenem a szerzőnek, az éles sarló alkalmas marokszedésre...) Abban viszont mélyen egyetértünk (hasonló élmények alapján), hogy: „Parasztságot fölöttébb *ellenkedveltem...*”. A belé(nk)szorult tudásvágy, könyv- és olvasásszomj sohasem tudott kielégülni. S ahogy Győri írja: a népi-urbánus ellentét még „rá is tett” ezekre a feltörő averziókra. S joggal mondja – az irodalom nem a témája, világa – hanem „az érték vonalában reped szét”. S talán az irodalomból való „ki-lépés” sem akkora gond, a kihátrálás, hiszen – ha akarjuk, ha nem –, olyanok is vagyunk (az irodalom valamilyen szintű szereplői), mint akik közül származunk.

S persze, el kell jutni az ünnepekhez, a könyv egyik meglepő megállapításáig: „nálunk az ünnepek nem voltak ünnepek; olyan ridegen éltünk, hogy abba nem illett bele névnap, születésnap, húsvét, karácsony”. Ám ezt a sommás megállapítást visszavonja, finomítja az író: „itt is, ott is egy-egy kis fény hunyorog ki a vak-homályból”. A szegények karácsonyai a maguk módján igyekeztek egy kis melegséget, meghittséget hozni a munkás hétköznapiok végtelen tengerébe. Az első karácsony emlékének felidézése (hat-éves korból) nem nélkülözi a „csodás elemeket”: a kádban sikló gyertyás kishajó máig a „világ legleleményesebb játéka”. Ahogy a másik, a dobókockás János vitéz is. S persze, a szomszéd kicsi boltban vásárolt leporellók és meséskönyvek mégis a fa alá kerültek, oltani vagy felcsigázni a gyermeki kíváncsiságot. S a szegénység igazi szimbóluma a napraforgószárból eszkábált karácsonyfa az apai rokonnál, amelyre otthon főzött szaloncukor, dió, papíran-gyalka költözött, s ahogy a szerző írja: „a hamis fa igazibb volt az igazinál”. Mert az ünnep alkalmából a családtagok „szemükre álmod, szívükbe szeretetet” kötözgettek. A névnapok, különösen a

János nap már valódi lakomára hívja a vendégeket. A tanyasiak körében is. S a Jani sógor és felesége kitesz magáért, a nénje „sütfőz sokféle jót, nem fárad bele.” A nagy-nagy vacsora elfogy az utolsó morzsáig, és megszólal az egy szál hegedű is. S a felszabaduló kedély „kis meséi”, adomái színezik az együttlétet.

S persze a legnagyobb események a lakodalmak voltak. Ezek „mozgósították” leginkább a település lakóit. Főként az összefogással, kalákában szervezettek, melyeket nem a háznál, hanem valamely közösségi helyen – iskola, kocsmá – tartottak. Egy ilyennek a leírásával tetőzi meg Győri az eddigi ünnepi forgatagot. Hogy aztán a rokon új párnak hibás kisgyereke szülessék, az esküvői fotó ünnepélyessége sem feledteti: „Hasztalan, az ítélet végleges, a jövő egyszer s mindenkorra förtelmesre zárult”. Az idióta gyerek a rokonságot is eltaszítja, míg egyszer aztán intézetbe adják. S a félelem, hogy ez mással is megtörténik, jó ideig „befagyasztotta” a házassági hajlamot.

Hogy merre, hol van a „világ közepe”, az is kiderül az egyik utolsó fejezetből. Hát Lócon. Ezen az Isten háta mögötti településen, ahol képzeletben járva a szerzőben ismét összeállnak a falu jól ismert hangjai, Horváth Kovács üllőjének csengése, a porolóvessző puffanásai, az eketaliga csörgése (amint a szekérre fölteszik), a libagágintás, pulykaöblögetés... S ebben az érdektelen kis faluban élt három különleges ember, három értelmiségi. Egy festő, egy régész és egy matematikus. Akik valamilyen Isten csodája révén ki tudtak emelkedni ebből a poros, lehúzó, szellemileg igénytelen emberi közegből. (S vegyük közéjük a költőt, a szerzőt is!) A festő, Tömböly Antal afféle naiv-amatőr alkotó a Szárazér partján, a maga tanyáján, aki fél évig paraszt volt, fél évig pedig a „művészet burkában élt.” S ahogy szerző leírja: a kisváros, a falu elfogadta, megbecsülte, nem tekintette bolondériának festősködését. Sőt, még vásároltak is tőle! S aztán a helyi régész, a „félkezi tudós”, Oláh András, akinek portréja oly furára, félbe sikerülte kerekedik. Hiszen a gyermeki kíváncsiság kincsek nyomára szeretne bukkanni, de a sötét és dohos szobában sorakozó cserépdarabok kiábrándítóan hatnak meglóduló fantáziájára. A harmadik Gabnai Raymund matematikus, őt az 56-os forradalom szele sodorta a lóci

általános iskolába, fizikát tanítani. Győri egyetemistaként találkozott már vele az ELTÉ-n, a fiatal tanársegéddel. S idővel a tv-ben látta, amint egy hatalmas monográfia szerzőjeként beszél munkájáról. A szerző két dologgal zárja eszmefuttatását. Az egyik: „mindig meghatott, hogy abból a kis faluból idáig emelkedett valaki”, a másik: „Az a semmi koszos kis falu egyszerre három emberrel büszkélkedhetett volna...” S hogy miért nem tette? „Nem az a dolga a világon.” – írja a szerző. Valójában egész könyve arról szól, hogy innen, erről a horizontról bizony másként látszanak az „oly természetes” dolgok.

A költő – a szavak művésze – hogyan lenne érzékeny arra a sajátos, szülőföld adta szókinszre, amelyet a gyerekkor eszmélkedésével sajátított el. A dokumentáló hajlam – a későbbi könyvtárossá – már korán megnyilvánult, amikor kék füzetébe írta a korabeli srácoktól az utcán hallott szavakat. Nem azokat, amelyeket szüleinagyszülei használtak. Most mégis ezeket, az akkor lenézett kifejezéseket idézi fel. Nagyanyja korholását: „Punt, punt muziba kell nektek járni örökké!” Vagy a káromkodást, melyet apjától hallott. „A pék lova faszát!” Az „amúgyos” Kocsondi János szavajárását. A néven nevezés tisztességét, amely mindenkinek kijár.

S aztán egy gyors leltár a sokat forgó, mindennapi eszközökről. Köztük akadt néhány különleges is. Mint a „triőr”, a magtisztító, a maga franciás nevével, a gépi rosta, vagy a „három emberes” kukoricamorzsoló – mindegyik közrejátszott, nem is akármilyen szerepet – a paraszti gazdálkodás lélekölő tevékenységében. A disznó orrdrótozó, aminek használatától a szerző iszonyodott. Viszont az „íjfúrót”, ezt az őskori szerszámot – nagyanyja útmutatása alapján – újra feltalálta. A káposztáshordó, a zsírosbödön, a lekváros szilke, a tejesköcsög vagy öntöttvas lábas között is komoly tekintéllyel bírt; a káposztagyálulás és eltevés pedig valóságos kis családi ünnep volt. S a fűszerezés! Annak tudománya! Ami csakis férfimunka lehetett, akárcsak a taposás. S a végtelen munkák sora, az önellátás megannyi kis műhelymunkája. A pattogatott kukoricakészítés miniünnep az udvaron. (Az író ma is gyakran készíti ezt a gyerekkorra emlékeztető csemegét, de már popcorn-t, s amerikai gépen.)

Végül a *Kulcs* című utolsó fejezetben Győri ismét összegezni próbálja visszatekintésének célját, érelmét. „Mi volt az egészben az a különös, az az egyedi, az a rejtélyes, az a titokzatos, amiért érdemes volt papírra vetni?” Maga is érzi: a részletek halmozásával nem kiteljesíti, inkább elbizonytalanítja vállalkozását. Kissé szomorúan állapítja meg: „nem találtam meg annak a világnak a kulcsát...” Viszont sok mindenre mégis érzékenyen rátapintott. Elhalványult részletek gazdagságát idézte fel. Beletekintett (ez nem kis bátorságra vall) abba a mélységes mély kútba, amely családja és önmaga eredetéről, viszonyairól szolgáltat lélektanilag is hiteles adalékokat. S talán a legfontosabb: sikerült feldolgoznia a bántásokat és sérelmeket, és kibékülnie önmagával. S a vállalt töredékeség itt beteljesíti küldetését: mert minden sorából előtűnik az örök gyerekkor elhalványulhatatlan fájdalmas szépsége és ragyogása.

A „daloló kedvű indulástól” a teljességet szólaltató beérkezésig

Ködöböcz Gábor: *Kiss Benedek*

2010 óta némi módosulások zajlottak és zajlanak a honi művészekben. Megszűnőben van az az elfogultság, amely az irodalmi életnek csak az egyik feléről vett tudomást. Ha körültekintettünk, többnyire a posztmodernhez közelítő kánon uralta a terepet. A szerzők ösztöndíja, díja, a kritika és a monográfusok figyelme, az idegen nyelvű fordítások „kegyelme” – mind egy irányba húzott. A kilencvenes években azért alakult meg a Magyar Művészeti Akadémia, hogy valamelyest ellensúlyozza ezt a tendenciát. Ám az állami mecenatúrán kívül nehéz érvényt szerezni a saját elképzeléseknek. A kormányváltás óta a változás nyilvánvaló: az MMA meghatározó elemévé vált a kulturális folyamatoknak. Igaz, megküzdött a szakmai elismerésért, de ma már látható: célját elérte. Korábban háttérbe szorított értékek kaptak fórumot, díjat, elismerést. Homályba húzódott (taszított) életművek jutottak kiemelt figyelemhez, nem utolsósorban elemző, feltáró, kontextusba helyező monográfiához. Az MMA Irodalmi tagozata az utóbbi években jelentette meg Kiss Annáról, Marsall Lászlóról, Ágh Istvánról, Tamás Menyhértről, Temesi Ferencről és másokról szóló köteteket, amelyek a már hetvenes éveikben járó, vagy netán el is hunyt íróknak-költőknek szolgáltatnak elégtételt. Elismerés illeti a kritikusokat is, hisz az ilyen munkákra legalább egy-két évet kell áldozniuk. Köztük van Ködöböcz Gábor is, aki a Babérkoszorú-díjas Kiss Benedek költő oeuvre-jét vette bonckés alá. (A kötet azért is érdekes, mert a Kilencek közül elsőként őt érte az ilyen jellegű megtiszteltetés.)

A szerző bevezetőjében egy kis líratörténeti áttekintést ad: kiemelve az integer lírai személyiség fontosságát. Ahogy írja: „A nyelvben és formában otthonosan lakozni csak az tud, aki idejekorán felismeri a saját növéstervét”. Az „arányt és az irányt”. Figyelmeztet – Petőfi nyomán – a költészet veszélyeire. A kezdő poéta azonban túljut ezen, hogy megvalósítsa hivatását, szövegeiben: „a hagyományos módon felfogott szépséget”. Ködöböcz híuen követi ezt az Isten adta „növéstervet”, mely elvezet Kiss Benedek költészetének kiteljesedéséhez.

Szemügyre veszi a kezdeteket: a szülőföldet, Akasztót és környékét, a Kiskunságot. Bizonyára belejátszott valamilyen titokzatos módon a költői elhivatottságba az is, hogy Akasztó 10 kilométerre esik Kiskőröstől, s akadnak egyéb mágikus egyezések is. Az első jegyek: az otthonosság és a ragaszkodás a gyermekkor világához. A korai versmondó sikerek az általános iskolában, amelyek folytatódnak a kalocsai gimnáziumban, a figyelmes tanárok, mind-mind oda vezettek, hogy a diák negyedikes korában megjelent a Kiskunság (a *Forrás* elődje) című folyóiratban. Ahogy a kritikus írja: „A költő személyes érintettsége, bölcsőhely általi meghatározottsága, kiskunsági beágyazottsága” mélysegesen befolyásolta az indulás időszakát. Így jutott el, ilyen előzmények után az ELTE Bölcsészkarának magyar-népművelés szakára – közben belekóstolt a fizikai munka világába is –, hogy tágabb körbe lépve megtapasztalja tehetségének lehetőségeit. Itt találkozott össze társaival, az írogató bölcsészekkel, akik közül az évek alatt kivált az a csoport, amely létrehozta a *Kilencek* költői társaságát, és kiadta az *Elérhetetlen föld* című antológiát 1969-ben.

Ködöböcz elsőrendű feladatának tekinti, milyen csoportosulást, analógiát talál a korábbiakban – a Tízek Társaságát –, amely a hatvanas évek végi nemzedék tagjait minősíti. A Kádár-rezsim nyúlós és iszapszerű diktatúrája csak akadályokat gördített a kibontakozás elé, ezt Ködöböcz is nagyon jól látja. Az írástudói felelősség, az „élére állított vers” méltósága és messze ható ereje Kiss Benedek számvetésében is pontosan érzékelhető: „Az irodalompolitika, a hatalom bármennyire prűszkölt is, megjelent az *Elérhetetlen föld*...

Meggyőződése, hogy a mi önszerveződő, kalózzakciónk nélkül nem lett volna sem *Első ének*, sem *Költők egymás közt*...

A monográfusíró ezután szemügyre veszi Kiss Benedek produkcióját az *Elérhetetlen földben*, és nem csak a maga ítéletét tárja elének e vizsgálódásában. Hivatkozik Juhász Ferenc, Tornai József meglátásaira is. Tornai például azt írja: „Irodalmunk abba az állapotba jutott, amikor elodázhatatlan föladata a népi műveltség és a magaskultúra elválaszthatatlan egységének megteremtése... Kiss Benedeknek megvan ehhez a költői programja.” Ködöböcz is megerősíti: a költő elrendeltetése képviselni azt a tradicionális értékvilágot, amely alkotóként útra indította. Kiemeli azt is, hogy korán eljutott a kortárs líra nagyjaihoz, Nagy Lászlóhoz és Juhász Ferenchez. S ez személyes kapcsolatot is jelentett. Nagy László biztatása, hatása juttatta első kötetéhez, a *Gazdátlan évszak*hoz, mely a *Móra Kiadónál* jelent meg 1970-ben. S még egy lényeges meglátás: feltűnik neki a felnőttben tovább élő gyermekember tisztasága, ami nélkül „létteljességére” törekvő költészet sohasem született volna meg. A „csillag-fegyelmű ének” költője így jutott el az első, legkomolyabb megméréstetéshez.

A kritikus érzékelteti a kort, az irodalmi körülményeket, amikor a *Gazdátlan évszak* napvilágot látott. Kányádi, Kálnoky, Kalász Márton, Marsall László, Pilinszky és más rangos költők kötetei közt bukkant fel Kiss Benedek könyve. S ebben a mezőnyben megállta a helyét. Szakolczay Lajos, Kiss Pintér Imre feltétlenül dicséri, míg Bata Imre némi fenntartásokkal fogadja el, s hitelt ad ennek a megfogalmazásnak: „én az vagyok csak, ami ez után jön”. Ezt az ígéretességet szólaltatja meg a Varga Lajos Mártontól vett idézet: „Kiss Benedek képtelen akármi elől is elbújni. Nyitott mindennel szemben. A teljes nyíltság, az igazmondás... szép és fontos verseket teremt.” A kritikus pedig meggleli azt az optikát, amivel végigkíséri az életmű szakaszait: az „örök-gyermek” meditációját és a költő-Hamlet kifejezőmódját.

Felhívja a figyelmet, hogy ebben a kötetben „a zenei fogantatású népköltészeti formák túlsúlyban”, s maga a cím is figyelemfelhívó. A „gazdátlanság” a forradalmas tavasz kapcsán kerül címlapra, a szemlélet fókuszába, hogy megfeleljen a maga

választotta tradíciónak. A „kagyló-türelmű küzdelem” – ahogy a szerző fogalmazza – megteremtette a daloló kedvű indulás feltételeit, az a bizonyos „gazdaszem” élénk tekintettel felleltározta a neki felkínálkozó hazai világot.

Az eddig jól működő elfogadás, egyértelmű siker a *Békesség nektek, utak* megjelenése után megbicsaklott. A pletyka szerint a második kötet, az a nehéz. Nos, Kiss Benedek esetében mintha bejött volna a babona. Ködöböcz is foglalkozik ezzel a jelenséggel, ahogy írja: „Az üstökösszerű pályakezdés... az erősnek mondott első kötet nyomán felfokozott érdeklődés, nemegyszer túlzott elvárás övezte a költőt.” A kétarcúság, az egyenetlenség, a disszonancia a tamaskodó, türelmetlen kritikákban hangot kaptak, az elkomorult szemlélet, a negatív töltésű hangütés, az önsiratás mind kifogásolható elemmé vált. A gondolatiság felé való tángulás is lefojtotta a felfelé igyekvő versvilágot. A szerző – némileg egyetértően – Gróh Gáspárt idézi: „Ez a kései és kényszerű társadalmi pubertáskor a legfőbb oka Kiss Benedek... második kötetében annak a spleennek, amelyből jócskán jut a további kötetek alaprétegébe is.” A *Bőjti szél* kimagaslik e kötet anyagából, melyről a költő is kimagasló teljesítményként szól. Elsőrendű szempontként hatja át a kötetet az idő, a felgyorsult idő, amivel nem tudunk mit kezdeni. Az egyensúly, a megnyugtató értelem, a biztonság keresése idézi elő azt a bizonyos lefokozottságot. Azonban a költő nem ragad meg a kárhoztató dilemmáknál, a formakeresésekből később is profitált, a deprimáló összegzésnek pozitív hozadéka a továbblépésben segítségül is szolgált.

A hetvenes évek végén szüksége is volt erre. A költő látja így egy interjújában: „Azt hiszem, elkerülhetetlen, hogy bevalljam, vagy másfél-két éve alig írtam új verset... Terveim... a műfordítást illetően vannak...” Ám ezek a hangulatok nem hatalmasodnak el rajta, Ködöböcz írja: „Kiss Benedek bármilyen életvonatkozásához is folyamodjon költőként – minden arannyá válik kezében.” A *Szemem parazsa* mellett a visszatérés kötete: a motivikus ismétlődés, a jellegzetes értékjegyek, a kiérlelt metaforák és a megélt szimbolika szinten tartja szövegeit. „Az elégikus hangoltság és a disszonáns létérzékelés” – szintén Ködöböcz leleménye – áthatja Kiss Benedek

lírai univerzumát. Ennek a folyamatnak eredményeként, szintén Kődöböcz fontos felismerése: „Eredendő hajlamaival összhangban Kiss Benedek második magára találása a meditatív-kontemplatív költőeszmény jegyében következett be.” A *Napok és szemek*, a *Március perzselt mezőin*, a *Szűkülő szemmel* ezen elképzelések jegyében szerkesztődtek.

A szerző egyik megfigyelése: a költő művében fontos szerepet töltenek be a ciklusok. Kiss Benedek is szól erről: „Én tudatosan szerkesztem köteteimet...” Így kerül elő a személyes szféra egyik intim rétege, a szerelem, az összetartozás, a hűség. A költő megtalálja azt a hangot, amivel a társhoz való tartozás teljességét, erejét érzékeltetni tudja. Ez a vissza-visszatérő érzelmi hullám később is megjelenik az újabb verstermésben. Kődöböcz érinti a maszkyszerű verseket is, az olyanokat, mint a Bruno-dalok. A szenvedő, igazságkereső lét, „a maszk mögül megszólaló költő a teljességre tekintő szemlélettel, illúziótlan bátorsággal, könyörtelen őszinteséggel néz szembe a méltatlan törpeség, illetve a fogvacogtató szabadság létbeli esélyeivel.”

A szerző – folytatva „élveboncolását” – fontos határhelyzethez érkezik: számot kell adnia arról a poétikai és világképi gazdagodásról, amely a kilencvenes években lezajlott. Kiss Benedek kilábalta korábbi válságából, többet publikált, a köteteiben csak műveinek javát, az együvé illő darabokat tette közzé. Mégis, a *Március perzselt mezőin* olyan válogatás, amely egyben erőgyűjtés és számvetés is. Kődöböcz megjegyzi: a költő hajlamos a végső számvetésre, az utolsó stáció depressziójára, „meglepően koravén alkotó képét mutatja.” Kitörési pont is lehet a kötet, melynek ajánlásában a következő olvasható: „Fiataloknak ajánlom ezt a versgyűjteményt, de szeretném hinni, hogy a felnőtt korosztályok lelkiismeretét is meghorzsolhatom, megérinthesem vele.” Az öngyógyítás részét képezték „magyarság-versei”, mint *Az én földem*. „Magyar föld! Suhogó jegenyék ostorhegyét szalagozó szelek hazája! Milyen szépek meggyfa-menyasszonyaid, rózsaszín virágos kajszibarackkoszorúslányaid...” Ágh István, Szakolczay Lajos és Vasy Géza elismerően írnak teljesítményéről, míg Márkus Béla az üzőttség, a lelki kérgesedés jeleit véli felfedezni.

Ködöböcz ezzel vitába száll, az elmarasztalást nem tartja jogosnak. Sokkal inkább Szakolczayval ért egyet, aki szerint a költő egyre inkább a mítoszra épít. A szerző szerint – s ez már a *Szűküllő szemmel* című kötetre vonatkozik – a nagy szimbólumoktól az élet apró csodái felé tájékozódik a költő, a „mikrovilág, a mindennapok világa felé” irányul figyelme.

A gazdagodás része, amit Ködöböcz így fogalmaz meg: „Kiss Benedek ötödik kötete elsősorban és mindenekfölött a hűség apoteózisa”. Ebből az attitűdből bontja ki a továbbiakat, hűség a szülőföldre, a múlthoz, a magyarsághoz, a hagyományhoz. Hűség az eszményekhez, önmagához, nemzedékéhez és hitveséhez. A világ örökbefogadása és örök befogadása azt jelenti, hogy a költő az univerzum polgára, „verseiben a lét kozmoszát éli újra”. A *Szűküllő szemmel* a kettősségek kötete: idill és tragikum, életöröm és elmúlástudat feszülnek egymásnak. A múlt idővel való szembesülés előhívja az ifjúkori pillanatokat, a labdatéri nagy viháncolásokat, vigaszként megtartó erőként. Itt figyel fel Ködöböcz arra a sajátosságra, amit „Az elégiába oltott dal és a dalba oltott elégia” jellemez. A műfajképző elem az évszakkal függ össze, azoknak lecsapódása. Kitér arra, hogy Kiss Benedek ez úttal is szívesen választja a maszk mögül megszólaló versbeszédet. A Babits-idézés számos ponton érintkezik életformájával, a szőlőhegyi élet nyugalma, az „értékkeremtő magány” szemben áll a város zajával, zűrés nyugtalanságával. Az álom és élet jelenségei egymásba csúsznak, s a két szféra – a reális és szürreális – határán imbolygó lélek elveszíti tájékozódását. Ködöböcz itt fogalmazza meg fontos konklúzióit: „Valóság és képzelet, reális és szürreális határát sokszor nehezen tudjuk megvonni, de talán ez nem is szükséges. A verseket olvasva eltűnődhetünk azon, hogy a költői személetben mennyire összetartozik mindaz, amit a mindennapok során fragmentumszerűen érzékelünk...”

Így jutunk el 2000-ig, *A havazás mögött* című kötetig. A szerző a 8. kötet kapcsán fogalmazza meg a költői kiteljesedés jelenségeit, a mesterségbeli tapasztalat és létről való tudás évtizedek alatti felhalmozódását. A versben való otthonosság, ez a titka e költői mentalitásnak, amelyet a *Verset írva* című opusz közvetít.

Az éles szemállás jobban észrevételi az életöröm és elmúlás, az idill és tragikum kettősségét.

„Spirituális realizmus” – ez a szerző leleménye, melyet a költő szemléletére alkalmaz. Az idővel való szembesülés, az idilli múlt és a homállyal takart jövő összeszikráztatása remek verseket produkál. A kiteljesedés része az is, hogy vallási, metafizikai kérdések kerülnek elő. Ahogy Ködöböcz írja: „a nagy költészetnek úgy szólván nincsenek profán darabjai, annak minden verse szakrális kell, hogy legyen.” A szakrális és profán együttes jelenléte új minőséget jelent Kiss Benedeknél is, mely a mélység és magasság rétegeit köti össze. Az a bizonyos „keresztyéni” lelki tartalom sokoldalúan jelenik meg ebben a felívelő költészetben. Erről írja Ködöböcz: „A Kiss Benedek verseiben megszólaló lírai alany istenélménye... egyedi, istenképe ezredvégi módon összetett és nyugtalanító.” A lét minőségeinek vibráló egybejátszása – ez az, ami ennek a költészetnek csúcspontját jelenti. S ez a folyamat tovább erősödik az újabb kötetekben.

A szerző a *Nyáresti delírium*, az *Októberi tücskök*, a *Szomorún és boldogan*, az *Apokrif litánia* című köteteket – melyek az ezredforduló után jelentek meg – a kiteljesedés munkáiként értelmezi. A harmóniába olvadó teljesség, az élet szépségének eufóriája hatja át a *Nyáresti delírium* verseit. A monográfia írója különleges „élmény-és érzékenységformákról” beszél, melyek átfogják ezt a szakralitással érintkező természeti zugot. Vasy Géza is érzékeli ezt a felfokozott állapotot, amikor így ír a címadó versről: „Kiss Benedek 'az elmúlástól tettenérten' az ember számára felfoghatóan végtelen létének tudásával oldja fel a nyáresti elragadtatást”. A Zen buddhizmus „költői lélegezte” is tovább tágitja ezt a gazdag versvilágot. A szembenézés a teremtettség érzetével azt eredményezi, hogy a költő számtalan pozícióból „szól az Úrhoz”. Rátalál az „Isten csavargója” metaforára, amely találóan fejezi ki a két elem viszonyát. A költőnek sikerült magas rendű költészetté emelnie a borral kapcsolatos élményeit. Ahogy Ködöböcz írja: „a Szent György-hegy Kiss Benedek magánmitológiájában az éden hívószava”. A zöld veltelini világa elvarázsol, költeményei révén. A sajátos „borapoteózis”, ami a hegy révén előkerül, magyar hungarikum, a pannon

szellemiség elválaszthatatlan része. A lírikus jellemzője, hogy közösségi-nemzeti horizontból tekint a jelenre. A költészetellenes tendenciákat tekintve írja a *Sziréna-üvöltésben*: „Az éneket, jaj, emberek, / ne hagyjátok magatokból kiölni!”

József Attila és Ady Endre példája megerősíti a benne élő „etikai fenomént”, s az emberek, a „technicizált nyomoroncái az időnek” sem menekülhetnek végzetük elől. Az összetartozás, a hűség és kölcsönös megértés szép versei születnek ebben a ciklusban, melyeket a költő feleségéhez írt. Az a bensőséges kapcsolat, mely Garai Katival összefűzi, nemcsak érzelmekről szól, hanem munkáról, értelemről, az írástudó felelősségéről. Az Istennel perlekedő Kiss Benedek sohasem jut el barátja, Utassy József harcos-provokatív ateizmusáig. Sőt, megírja Utassy barátja *Fény a bilincsen* című versének pandanját. (*Vita és bizonyág*)

A kötet végén a szerző joggal idézi a befejezést sugalló *Könnyű szívvel* című verset: „Dolgaim rendben befejezvék... Szórakozás volt? Munka? Most emlék.”

Sőt, személyes szférákra is kitér, amikor a Királyhágó téren álló lakást és környezetét felidézi. Jól ismeri Kiss Benedek azon szokását, hogy „virrasztó költő”, számára az éjszaka az ihlető környezet.

De a konklúzió túlmegegy a személyességen, amikor értékítéletet fogalmaz meg: „Kiss Benedek kristálytisza, gyönyörű magyarsággal ír...Versvilágában a ki nem mondás, az elhallgatás révén a csönd esztétikája is fontos szerepet játszik...az ő költői mágiaja sokak számára az emberség és magyarság példaszerű egységének szakrálisan megélhető rituális alkalmak...” Szép és eligazító gondolatok ezek. Hogy a vers „megtartó erejű legyen”.

Ködöböcz Gábor felfedező kedvvel, jelentős felkészültséggel és kiváló értékszemlélettel tett bizonyosságot egy jelentős korpusz, Kiss Benedek költészete mellett. Egy kissé fordítva azon az egyoldalúságon, amiről írásom elején szóltam. Mindig azt szoktam említeni, nem egy kánon van – bármennyire is bizonygatják egyesek – versengő kánonok küzdenek az elfogadtatásért. Ez a monográfia a zajló versengés nagy aduásza, példaszerű megvalósítása. Ezért érdemes forgatni, olvasni, idézni.

MMA, Közelképek írókról, 2014.

Az életöröm és mulandóság motívumai Oláh János költészetében

A földi létből való távozást kísérő szenvedéstől nem kímél meg az élet. Az élet – mondom –, amikor jórészt a halálról akarok beszélni, az elmúlásról. Azokról a pillanatokról, amikor ember magára dőbben, elmagányosodik, s ha módja van, mérlegre teszi a cselekedeteit, amelyekből egy pálya vagy egy sors lett. Néhány barátom küzdelmét a betegséggel, a halállal közelről figyelhettem, s megrendített az a tudatosság, amivel felmérték, hogy az út végére értek. Nincs tovább. Baráti körünket meglepte Rózsa Endre megbetegedése és korai halála. 54 éves volt, alkotóereje teljében kellett küzdenie a szorongató gondolatokkal. Korábbi versében még élt benne a virtus, a dac. A *Bevágom az ajtót* – mely az *Ámokfutó álmaiban* jelent meg – még ennek a hetykeségnek a tükre.

„Ha feldobom egyszer a talpam,
nem nő helyettem csapongva
elandalító buja rózsza.
De kihajt a krumplivirág...
De mögöttem lassan a testtel!
Ha az isten halni parancsolt,
bevágom utánam az ajtót...”

Persze, ez a dacosság azért idővel megszélidült. Az *Amit adsz a világnak* című versében már így ír, kissé ironikusan:

„Amit adsz a világnak, el-
fekvő nyolcasok,
végtelenbe tekerednek,
és elnyugosznak ott.”

Az *Aeternitás*ban még szerényebben fogalmaz. Nincs megdicső-
ülés, heroikus dráma:

„...arcod megtöporodik.
Szétporladsz a kereszten.”

Talán a „kereszt” emeli magasabb dimenzióba a helyzetet, ám a
heroikus vég helyett a szétporladás jut sorsul az idő múlásával
küzdő halandónak.

A *Berzsenyiben* még így fakad ki:

„Szándékom ítélet őrli,
nem lehet innen kitörni –
Gyűlölöm azt, ki helyettem
él majd, egy boldogabb rendben.”

A *Bal négyes beteg*ben már ott a kórházi életkép, a végkimenetel-
lel, amelyből az együttérzés sem hiányzik:

„Megérkezik a Halál-Nagyvizit Úr
Kitöltve minden földi rekvizitum.
És mellettem befuccsol...
a bal négyes beteg.”

A vég közelsége még direkter vallomásra készíti:

„Halál, te hülye húgyagyú!
Bármit is játszunk, nálad van utolszor
az ász, a szív-adú.”

Ám a hadakozás nem segít, a kötet utolsó verse, az *Isten vár* pró-
bálja levonni a konzekvenciákat:

„Az Isten vár. Valamit tartogat.”

Utassy utolsó időszakában egy kicsit zalaivá vált, miután Rédcésre költöztek. Az az utolsó öt év, amit itt töltött, talán adott neki egy kis „megállót” az őt emésztő betegségek közepette. Ateista mivolta, lázadó természete nem tudott belenyugodni abba, ami vár rá.

Egyik utolsó versében így írt:

„A haláltól nem félni kell,
hanem várni: emelt fővel.
Szólongatnak már őseim:
csalnának a temetőbe.

Csak fiam vár szótlanul,
csak az ő, az egyetlen árva.
Ő tudja csak, dolgom van itt,
és nem siettet a drága”.

Istennel is igyekezett rendezni dolgait:

„Született eretnek
vagyok. Így szeress meg.”

Humorát a legvégső pillanatokban sem veszítette el. Kissé könnyelműen kérdezte:

„Vajon egyszer
majd nekem is
el lehet
sorok közé
temetni a
testemet?”

A testét elhantoltuk, a szellemét nem. S most, hogy forgatom több mint 1000 oldalas gyűjteményes kötetét, kiviláglik: a sorok közé temetkezett, a magyar líra halhatatlanjai közé. S bár az utolsó évek-

ben viszonylag gyakran láttam, látogattam, tartotta magát, verseinek titkát magába fojtotta, magával vitte a „szemfedő földbe”.

És Oláh Jánost is jól ismertem, rajta is próbálgatta körmét az elmúlás, és a szenvedés őt is alaposan próbára tette. Ekkor gondoltam arra, hogy ne csak a nyomasztó élményeket mutassam meg, hanem a kontrasztot is, miként jelent meg életében az életöröm, a lét birtokbavétele a betegség, az elmúlás meganyi árnyoldala mellett.

Vissza kell térnünk a pályakezdés idejére, amikor a lét birtokbavétele zajlik, amikor az egyén rádöbben: képességeivel felülkerekedhet az anyagi világ tehetetlenségén, mozdulatlanságán; ezt tükrözi a *Milyen távol van* című korai vers. A különleges, szinte mitikus képességek és a szűkebb világ jelenségeinek áttisztázása – ez az a „nyitány”, ami betölti a szülőföld kiáltó völgyeit. S szinte himnikus hangon szólal meg a költemény:

„Milyen távol van már az idő,
amikor először megérintettem
a két falu templomtornya között
kifeszült húrokat...”

Itt még „Lobog, lobog a szélben / a fák levele” és „szeretném erős kezembe fogni / a nyár örömét / és futni vele”.

A gyerekkori tájak érzéki gazdagsága örömmel tölti el a szemlélőt, s úgy tűnik: minden a nagyra nőtt Ént szolgálja:

„ringasd eléje sötét pázsiton
fáradt karom, fáradt fejem...”

S a *Három égtáj* végén megfogalmazódik a hűség és ragaszkodás örök parancsa:

„Csak te gyökerek járhatatlan
labirintus-vak otthona,
te ne hagyj el soha
volt igazamban.”

A gyerekkor tudatos átélése, a természet ezerszínű környezete lenyűgözi az eszmélő fiataalt, s a meglett belső harmóniák szólalnak meg ebben a sorban:

„Gyerekkorom a fű zenéje volt...”

Ám az *Egy nap* című versben felbukkan valami más is:

„Várunk.
Nem marad más
Pusztá létünkbe varrva,
Csak a halálunk.”

Az önismeret útján is jelentős lépéseket tesz meg az eszmélkedő:

„álarc helyett hordom az arcom”.
(*Álarc helyett*)

Ennek a teljes önmegmutakozásnak tételverse a *Proletár induló* – ráadásul J.A. motívumára. Ez már költői indulás időszaka:

„Ne búsulj! A toll, a tinta –
Te vagy, ki e verset írta...”

Innen már nincs visszaút, az ifjúság, a kudarcok varázsa, „ha kell, ha nem, élni segít”.

A mohó élni vágyás helyett némi bölcsesség kezd uralkodóvá válni:

„mindent ki kell bírunk csupán
Ki többre vágyik, ostoba.”
(*Gramofon*)

A *Bohócban* pedig az én elrejtésének a programja fogalmazódik meg.

„Legjobb üzlet bolondnak lenni,
Nincs, aki ennél jobbat mondhat,
Nem tántorít el ettől senki,
A valóság is erre oktat.”

A korlátozottság ezernyi csapdájának formáit mutatva meg, valahol a kitartásra, meg nem alkuvásra, a föl nem adásra biztattak az Oláh János-i enigmák. A *Térképeink* ennek a bezártságnak a felrajzolása:

„Mi nem dühönghetünk,
Kiszámított és kiszámítható
Gondolatunk és érzetünk,
A tudás börtöne, a való,
S ami nincs, de lehet,
Ránk zárul lélek és anyag,
A világtalan önismeret.”

Igen, ebben az időben már a hogyanra helyeződött a súlypont. Jánosi Zoltán helyesen állapítja meg: „Éppen Oláh János egyike azoknak, aki például a Nagy László-i költői szenvedélyesség és drámai vitalizmus képpé és hangzásfelcsigázó, látomásos mágiaját az elszürkítésre berendezkedett „történelemszünetes” kor silányságainak jellemzésére és elutasítására bizonyos szempontból alkalmasabb, vagy legalábbis tárgyszerűbb nyelvezettel váltja, cseréli föl, aki a „torkonvágott forradalmak pirosát és gyászát (Nagy László) társaival együtt viselve a hétköznapiok lélekölő sivárságát és hazugságáradását is realiztikusabban kívánja már megjeleníteni.”

Ez már program, a feladat, ebbe már nem fér bele a lenni vagy nem lenni ontologikus dilemmája. S évek teltek el ebben a birkózásban.

Mégis, a gyűjteményes kötet vége felé felbukkan egy-két vers, ami ezt a végesség témát szólaltatja meg.

A *Bebázódva* például. Ebben a misztikus hangulatú versben feltűnik valaki, „szeretném megszólítani,... de nem jön ajkamra a szó”.

„Meddig késik a pillanat,
amikor a halál-röpte nyár örvénye
gubóm szétfeszíti,
szárnyamat kibontja?”

A *Mindent láttam* a kiábrándultság verse, amely egészen az elhagyatottságig, az ürességig fut. S *A nyárfa a keresztútnál* is fájdalmas élményekre utal, akinek „kínok kínja / sajdul bele / hajthatatlan derekába.” S a Fodor András emlékére írt vers is ezen ontológiai síkságra ér:

„hahotázom a sok sületlen viccen,
bólogatok: ha volt is Isten, nincsen”...

A vers vége pedig többértelmű: egyszerre utal a földi és a halál utáni pihenésre.

„Jaj, megpihenni pedig de jó volna,
és nem sodródni tovább e sodorba.”
(*Vak tükör*)

A lepergő pilleszárny, a lecsukódó pávaszem is jelzi a tragédiát, s „árad a semmi az önkény helyébe / hallgat hűvösen, azt se tudni vége.” A *Nyárvég* „körmönfont kivégzésről” beszél, a *Bomlott szigetben* pedig „Kitartóan csupán / a durva deszka hallgat.” A *tűlevelű nyárvégben* „Zokogva vagy nevetve, / de elmúlik minden létező” – állapítja meg. S hozzátennivalója ennyi: „Nem reméltem, most mégis meglep / hogy még mindig itt vagyok”. S a továbbiakban is ebben a hangnemben íródnak sorai: „A nemlétre hangolódva élvezem/a ringó lomb-sötét/elvesző ritmusát”. (*Tűlevelű nyárvég*)

A *Mint fecskék a dróton* folytatja ezt a szkeptikus hangot: a nyilvános római márványreteráton is lehet készületlenül várakozni „a lesben álló, aljas elmúlásra”.

A nehezen felfogható szenvedés verse a *Nem iszom mérget*.

„Elfogyó türelem,
amit felkavardult porszem karca sért.
Szél lábnyoma
a holdpor lepte úton.
Nem iszom mérget,
nem küldök golyót agyamba.
Elég, ha rám vetül,
Uram,
a tekinteted
odaáról.”

A betegségtudat átgondolása, ahogy áthatja egész valóját, a *Maradni szeretnék* kétségbe esett verset facsarja öntudatából.

„Most – az utolsó, nagy utazás
előszelének fuvallatában –
hirtelen megbicsaklik bennem az ifjúkori vágyakozás,
maradni szeretnék a helyemen, 'szeretteim' körében,
talán éppen azért, mert érzem, hogy lehetetlen.”

Ennek a lehetetlenségnek a variációit olvashatjuk a továbbiakban, mind fájdalmasabb, végletesebb formában, kivitelben. A robbanásra kész benzin a csillagokba röpítené ezt a „katasztrófa-álmot”... „Hadd bámuljon a rozsdát virágzó, hoppon maradt enyészet.” Az ontológia néha Gaia anyánkhoz löki a kétségbeesetten költőt, amikor azt írja: „Óvnunk kellene létünk ősforrását, hogy legalább addig adjon enyhét mindannyiunk számára, akárha szűköset is, amíg a világerő e földi lét végpillanatát a csillagóra állása szerint el nem üti.” Aggodalmat érez, hogy megroppant önbecsülésünk, létünk immunrendszere. S a születés előtti csendben értjük meg magzatkorunk emlékezetét. S túl sok terméketlen szó fenyegeti a teremtet világot. S „a költészet titokburka” azonban sérthetetlen, ha a tiszta ész hidegségével közelítünk hozzá, csak a nyirkos semmit találjuk. Ezek a konklúziók a prózaversekből derengenek elő, az *Éjszaka hangjaiból*. S ebben a szorongattatásban

még tud foglalkozni a magyarokat érő szerb atrocitásokkal, s tud üzeni a székely hercegnek, Farkas Árpádnak:

„Nem gondoltuk, hogy túléljük
kényszerű esélyinket,
s bár túlélünk, ma sem értjük,
hőstett volt ez vagy büntett.”

Persze, ez a nagy nekibúsulások ideje is ez. Utassy Józsefnek ajánlott versében írja:

„Elbukva vagy győzve a harcunk,
nem adtunk fel semmit se önként,
mindegy most már, akárhogy történt,
ami megtörtént,
abba kell belehalnunk.”

Úgy érzi, a kétely jogos, az igaz út keresése sem volt sikeres. A Kodálnak ajánlott verszáró szakasza keserűen összegez:

„Kétkedve nézünk magunkba:
nem találtunk az igaz útra,
a kerek erdőn eltévedtünk,
vak büntudat köröz felettünk.”

Ennek a „vak büntudatnak” számtalan jelét érzékelhetjük az utolsó korszak verseiben, amelyben már összefonódott a magyarság sorsa feletti aggodalom a saját egyéni sorsa felett érzett kilátástalansággal.

Ám ez a kilátástalanság minduntalan visszatér, és nyomasztó víziókkal terheli az ént. A *Visszafojtva* című versben ez így jelenik meg:

„A gyulladt lét lükető gennyét
gyógyírnak véli a beteg,
azt hiszi, álom csak a nemlét,
s a végső seb is beheged.”

Igen, vannak bizonytalanságok, reménykedések, elérhetetlen partok, végtelenbe tolt határidők. A "nincs jogunk feladni" számtalan formában, módon megszólal, ennek a „szétszabdalt, kivégzett, hazátlan országnak” szüksége van ránk, „Maradtunk sérült inakkal a vártán”. (*Olyan nehéz*)

A halálos víziót sugalló látomásokban sincs hiány: „a hallgatóg hóhér” nem tudni milliókért öl vagy bagóért? (*A hallgatóg hóhér*) Néha a szkeptikus hang segít túlelni a nyomasztó, végzetes találgatáson:

„Letörött a világfa ága,
felsüt a nincs döbbsent csodája.
Bármily nehéz, örülj neki,
hisz mindezt az Úr rendeli.”
(*Tabula rasa*)

Ebben a bizonytalanságban jelentenek kapaszkodót a *Históriás énekek*, fogódzót jelent a múlt, a végbement események sora, amelyeknek tanúsága ma is megdobogtatja szívünket. A *Varas sebünk vére* ilyen. A régies stílusú, balladisztikus hangvétellű vers az ország árulóit idézi meg, ahogy olvashatjuk:

„Pajtás, hány csalatást
felejteni kéne,
de kiserkedt mégis
varas sebünk vére.”

S a befejezés nem végződhet másutt, mint a Városliget legöregebb fáján, ahol véget érhet az árulók aljas, szégyenteljes élete. De az 56-os ballada is fájó emlékeket idéz, a szégyen és megtorlás időszakát, amikor az anyaföld is megtagadja hites magzatát, nem marad más hátra, csak a halál kószolgatása. (*A csobbanó hideg kútba*) A *Budai hegyek alatt* is az 56-os forradalom megtagadásának balladás idézése, míg az *Európa udvarlása* a „gőgből szült erény” felmutatása, a viszonzatlan vonzalom szerencsétlen állapota, ahogy a vers konklúziója:

„Szegény legény gazdag ringyót
mért szeretlek téged,
létem, hitem, mért, ha most is
játékszernek véled.”

Az eddigiekből is kitűnik, hogy az elmúlás érzékelése nem szakasztja meg a közéleti gondokkal való számolást. Az egyéni lét végességének fel-felcsillanása, a bezáruló horizontok sem tűntetik el a haza iránt érzett aggodalmat, de újabb és újabb nézőpontból tűnik elő a szerencsétlen ország visszaszólása.

A *Hófiúvás* ismét a haláltudattal való szembenézés, míg a *Vak lelkek* a „bot csinálta látnok” szemével nézi az életét, s nem talált magyarázatot arra, miért a leselkedő bosszúvágy, egészen a halálig. S a „nemlét térerő-nyarában/mosolygón kortyolod le kínod”. (*Tétova*) Hát igen, közeledve a végponthoz, egyre kegyetlenebbek a következtetések: „Be kell látnod, hogy már semmit se értesz / és nem tartozol sehova” – szól vers, s ez már a betegségnek szól, amely kiteszította (ha ideiglenesen is) a világból. A *Sötét szavakon* ismét abba a világba visz, „ahonnan nincs tovább”, csak a „kialvó léleklobbanás” félelme hatja át a várakozót. A *Túlélő ballada* ennek a félelemnek a verse. „Döbben, mint szívritmus a semmi.” És az sem vigasztal, hogy az én „túl sok mindent túlél”, mert végül „omlik Isten kártyavára.” A *Kopogtatva* a végső leszámolás az illúziókkal:

„Nem keresem helyemet a világban,
nem érdekel, hogy ki vagyok, ki voltam,
végtelen filmként pereg, ami láttam
e torz ízlésű, elhibázott korban”.

Sajátos kivonulás ez, a maradék erők összeszedése. S nem marad más: „lakatlan bolygó lett a lelkünk.” A visszahúzódás, a remények visszanyesése, a szabadság, mely a szolgálatban van, ha van, és „Ne kívánj semmit, érd be azzal, mit megadatott élned.” ezzel a tudattal lehet valahogy elviselni azt, ami van. A szabadság-szindrómában gyötri magát a költő ezekkel a megoldhatatlan dilemmákkal, s a

végén – mégis kell valami vigasz – „egy morzsányi hit mindennél több lehet, ha megéled”. Ez a hit hiányzik a *Kötéltánc* című versből, mely a teljes kiszolgáltatottságot mutatja, és elhangzik a kérdés: „Vagy-e még, aki voltál” –, s amire – túl a megpróbáltatásokon – csak ez a válasz érkezik: „mégis elhagyott minden”. Igen, „élni kellene, élni”, de ez a vágy csak önbecsapás, nem lehet sértetlen viszsza térni sehonnan, s egyszerűen csak élni. Az „esdeklő szívütem” sem segít, a gyilkos kor vagy kór martalékának nem marad semmi. „Nem ismer fel már senki se”. Ezek a végletek kavarnak a beteg testben – hozzáteszem: lélekben –, amelyeknek csapongását meg lehet érteni, s követni egyre fájdalmasabb.

Ezeknek a búcsúzó verseknek egyik, talán legjobbika a *Pincséri elégia*. A szituáció ismerős: a borosgazda a pincében figyeli, miként forr ki a bora, s hallani lent a Balaton mordulását. A négy soros strófa négy sora azonos rímmel futja végig a verset. Már az elején megemelkedik ez a motívum:

„A szemembe csillagi aritmia hull,
odafönn is mind, aki él, halni tanul”

Ez a magányosság mind éteribb dimenziókba repíti a szerzőt:

„Fekszem a fűben hülyén, valahol
az elmúlás, hallom, unottan zakatol,
befogad a párolgó égi akol,
a lámpalángra jajgató csönd jege forr.”

S a párbeszéd hirtelen véget ér:

„Nem tudlak megszólítani már,
bekerített a gészszagú, lomha halál.
Bujkállok, de hiába, nyomomra talál.”

És a párbeszéd sajátos monológgá válik. Az elégikus „remegés” áthatja a vers minden porcikáját, ahogy mind magasabbra, s mélyebbre vág, az ontikus kérdések feltolulnak:

„Nem értem, a szikrázó ég mit akar,
s mit a rebbenő nyárvégi avar
búcsúzóul, hisz úgyis betakar...”

A fölc sillanó bor is az elmúlás ízét közvetíti, s „létem tűszúrás-
nyi fájdalma kiforr” – hangzik a záró metonímia.

Az utolsó ciklus nem titkolózik, a *Betegágyból* címet viseli. Ami-
kor már a költőt „ördögsarkantyúk” gyötrik, s magára ölti az ős-
tudat vigaszát. A betegség tétlenségre kárhoztatja, egy kis anekdo-
tikus mozzanat felidézése kapcsán jegyzi meg:

„örült szúnyogként csíptem orcád,
most meg a halál torkában keringek.”

Az életvágy és a haláltudat vívnak egymással,

„ha meg kell halni, meg kell halni,
de miért a semmiért”

Vagy később:

„végső soron Isten se érti,
miért is szeretnék én élni.”

Eltűnik az a szemérmesség, amit a korábbi Isten-megszólítások
jelentettek, most már mer ilyen közvetlenül Istenhez fordulni:

„Segíts meg engem, Istenem...
és ne járasd a bolondját velem
habár lehet, járni én azt szeretném”.
(*Segíts meg*)

És elérkezünk a *Nemlét dallamához*. Amikor leírja: „nem nyílok
meg többé már senkinek”. S „rémálmú vallatás aláz.” Még üzen
Vasy Géának: „csak az felejt, aki emlékezik”. Olykor még felrém-
lik valami ősi megérzés: „A boldogító borban / Isten tudata vol-

tam..." Ám végül ez is mindegy: a kiürített érzékek semlegessége hatalmasodik el rajta. „A jövőtlenség foglyaként” fogalmaz, csak magára gondolva, a vak rabszolga létben, az omló Babel tornya tövében,

„S dadogva, öntudatlan hajtom
a meggyalázott földre arcom”.

Számtalan bukását ebben a ciklusban éli át, de nem tud ellenállni a belső késztetésnek:

„Mégis, mégis jól volna
forrás fölé hajolva
újjászületve élni,
s mint egy igazi férfi”...

Megízlelni „a tékozló öröklét / érlelte ősi almát / Isten fluid hatalmát”.

S a végső vergődés még két nagyon szép verssel megajándékoz bennünket. Az *Isten horga* és *A nemlét dallama* – mint két súlyos harangütés ebben a lírai requiemben. „Vacog a nemlét peremén / el nem álmodott álom” – siratja el a meg nem valósuló lehetőségeket az *Isten horgában*. *A nemlét dallama* pedig lezárja ezeket a föl-fölcsillanó lehetőségeket, amikor már csak egy felelet születik a kérdésre: „Ki vagyok? Nincs nevem.” Aki a „nemlét dallamát hallja”, annak már tudatát nem evilági zajok, zenék töltik be. S egyetlen biztatás hangzik fel ebből a hangzavarból:

„Zengj, hol minden üres,
új kódban ősi nesz.”

Próbáltuk végigjárni az utat: a lét birtokba vételétől a végső búcsúzásig. Kétségtelen, a kezdet derűjére, bukolikus hangvételeire kevesebb figyelem jutott. A feladat, a program, a küzdelem a láthatatlan ellenséggel, minden energiáját elszívta, lekötötte. Az időben is elhúzódó betegség azonban számtalan etapját kínálta fel

a szenvedő embernek, hogy kijusson ebből a kikerülhetetlen csapdából. Oláh Jánosnak, amíg volt ereje, össze tudta kapcsolni súlyos tételekkel megterhelt magánmitológiáját a társadalmi ügyekkel, ám a mind mélyebbre hatoló betegség kioltotta belőle az érdeklődést, s nem tudott mással foglalkozni, mint önmagával. De így is, magasrendű esztétikum született a csillapíthatatlan szenvedésből. A költő értékteremtő nagyságát én ebben is látom. A végső pillanatokhoz közelítő időszakában sajátos útikalauz készült az olvasónak, az utolsó versek közt lapozva. A közéleti emberből jelző nélküli ember lett, egy tiszta, szenvedő lélek, aki megtalálta az Isten felé vezető utat. Nemcsak kereső volt, biztos vagyok: eljutott ahhoz a Lényhez, aki szentesítette törekvéseit. S felmentette mindazon esendősege alól, amivel vádolta önmagát, gyengébb perceiben.

Muravidéki mindenés

Bence Lajosról, úgy az 50. táján...

Nem könnyű – még ma sem, az integrálódás korában – a kisebbségi irodalmárok helyzete. Meg kell küzdeniük az autentikus kifejezés-móddért, a lehúzó viszonyok közepette, az „önmagunkat önmagunkkal mérjük” kritikátlan szemlélete ellenében. S mindezt úgy, hogy lokális kötődéseiket meg nem tagadva, egyetlen percig se veszítsék szem elől az egyetemesség mércéjét, az „örök kétely” Arany János-i elégedetlenségét. Persze, a mentség és a feloldás sokfelől kínálkozik: a feladatok halmozottak, a körülmények csöppet sem ideálisak. Az elszigeteltség sajátos védettséget is teremt: kitermelve a (ön)felmentő érveket. Ez a nehézség még halmozottabban jelent a meg a muravidéki irodalomban. Garai László éppen Bence Lajos *Rá-olvasások* című kötetéről írva a következőképpen rajzolja meg ezt a sajátos ellentmondást: A különböző nemzetiségi „különmércék belterjes-séghez vezettek, és az egymás közötti hierarchikus alá-, mellé- és fölrendelődésben is szerepük volt. A nagyságrend íratlan törvény-ként, értékmérőként is funkcionált... Így az olyan kisebbségen belüli kisebbségnek, mint a muravidékiek, akik Jugoszláviában a vajdasági tömbmagyarsághoz képest távoli szórvány voltak, a népcsoport nagyságrendjéből eredő lefokozás automatizmusával is meg kellett hogy békéljenek”. Kétségtelen, Bence Lajos egyetemről – mellesleg a budapesti ELTE-ről – való hazatérése után jellemző volt ez bántó kényszer és besorolás. De éppen az ő mentora, tanára, Czine Mihály által írt ajánlás első kötetéhez, a *Szíves szívtelenhez*, jelezte: van átjárás a két értékrend között, s a fiatal költő pályája már nem csak ebben a lokális anyanyelvi „gócban”, az egyetemes magyar irodalom horizontján jelenik meg. 1981-ben történt mindez, s ma is felemelő olvasni a kiváló irodalomtörténész sorait: „Ember szól, igaz ember, váratlan asszociációkkal, hangja oly tiszta, mint eső után a levegő.”

József Attila és Nagy László bukolikus hangzatai szólalnak meg verseiben, kiváló formaérzéssel és építkezéssel. S hogy nem könnyű odahaza prófétának lenni, azt mutatja, hogy második könyve, a *Létlelet*, jókora késéssel, 1989-ben látott napvilágot. Mi minden fért bele ebbe a kilenc évbe? Hát a tanítás szellemi energiákat felőrlő időszaka, a lendvai közép- és szakképző iskolában. A Szlovén Televízió magyar nyelvű műsorának, a *Hidaknak* a szerkesztése. Óraadó tanár a Maribori Egyetem magyar tanszékén, majd tanársegéd. Szerkeszti az időközben létrejött *Muratáját*, s 1993-tól a *Népújság* felelős szerkesztője. Időközben megszerzi az irodalomtudományi doktori címet, méghozzá a muravidéki irodalom történetének feldolgozásából. (Lásd: *Írott szóval a megmaradásért*, melynek két kiadása is megjelent.) Műfaji sokoldalúsága példaszerű: ír kispírózat, esszé, képzőművészeti elemzést, néprajzi-nyelvészeti tanulmányt, kritikát. A szükség hozza így, s Bence Lajos az adott feladatokat színvonalasan oldja meg. (Bizonyítja ezt 2005-ben megjelent tanulmánykötete, az *Identitás és entitás*.) S akkor még nem szóltunk irodalom- és kultúraszervező munkájáról, a legkülönbözőbb határon túli és anyaországi szervezetekben való aktív részvételéről. A nyugat-magyarországi kapcsolatokról külön érdemes szót ejteni. Amikor 1990-ben Szlovénia is elnyerte függetlenségét, nyilván meggyengültek, esetlegessé váltak a korábbi jól kiépült kapcsolatok a Vajdasággal, a vajdasági szellemi élettel, sajtóval. Az új tájékozódási irány adott és természetes volt: az egykori Pannónia, a Dunántúl felé. Ennek a váltásnak kitüntetett pontjait jelentették a '95-ben indult *Pannon Tükör* és a győri *Hazánk Kiadó*. Szervezetileg a Zalai Írók Egyesülete és a hévízi Csokonai Társaság. A Trianonban elszakadt, Szlovéniához került Zala megyei rész, jórészt Hetés, részben neki is köszönhetően ma már szerves alkotóeleme az anyaországi Zalának. Bence Lajos a *Népújságában* és a *Muratájában* rendszeresen ír zalai kulturális eseményekről, kiadványokról, alkotókról. Felfedezi magának Mayer Zala Györgyöt, és szép versben köszönti a magyar historizmus mesterét a millicentenáriumi évfordulóján, abból az alkalomból is, hogy szép album jelent meg munkásságáról, és a Lendvai Vár Múzeumban állandó kiállítás nyílt, köszöntve a város jeles szülöttét. Ahogy írja: „Boldog lehet, ki

kerülőkkal, / dűlőutak mentén, / kertek alatt végül / mégis hazatalál." (Óda a hazatérőhöz). A történeti Zala számára természetes egység, amelyben Zrínyiek és Bánffyak, Deák, Wlassits egyaránt mulhatatlan példát adtak az utánuk következő nemzedékeknek. Új kötetének egyik legszebb verse éppen ezt az eltéphetetlen hagyományt elemzi, eleveníti fel (A „világos” Zaláról). A „világos” jelző egyszerre erősíti és cáfolja a közvélekedésben elterjedt előítéleteket, a maga teljességében mutatva fel a zalaiság ellentmondásait. Hisz kétségtelen – ahogy írja –: „ritka itt a lélekvirág”, de ennek a „Mindig sötét, mindig ködös és sáros” vidéknek „volt Zrínyije, / kinek hódolt Európa”. S vallomással érnek fel a sorok:

„Itt is Zala, itt is sár,
itt is Zala, itt is vásár –
Ez is Zala, szívünk
csücske, lelkünk ezüstje.”

(„Zala-szeretete” és kultúrateremtő fáradhatatlansága érdemelte ki a megyei közgyűlés alkotói díját 2005-ben.) Ám hasonló mély érzések fűzik a szülői tájhoz, a Muravidékhez. Néha „tékozló fiúnak” érzi magát, akit mindig szeretettel fogadnak (vissza) a szülői házban és tájon. Bár voltak gondjai a befogadással és elfogadással, ma már egyértelmű:

„Itt ez a táj,
e szűkre méretezett
haza, talpad alatt
zokogó rög, őszöd sírja”.
(„Csak a tudata tiéd...”, Hódolat Vlag Lajosnak)

Ennek az öntudatos vállalásnak, az idetartozás tudatának súlyos megnyilatkozása (idézet ugyanebből a versből):

„... S hívhatnak
már tornyos városok,
párizsok, csalogathatnak

idegen pamlagok és pázsitok,
el nem indulsz már soha..."

Egyik meghatározó műve, a *Hazatérítő vers* ugyancsak ennek a makacs hűségnek megrendítő lírai dokumentuma. A „fogcsikorgatva” ismételtgetett mondat: „itthon vagyok, / itthon vagyok...” arról is árulkodik, nem mindig (ma sem) könnyű megtalálni az egyensúlyokat, a lelki békét ebben a két (de inkább több) nyelvű, identitású környezetben.

2003 óta nem csak külső szereplője a zalai kulturális életnek, hanem a *Pannon Tükör* főszerkesztő-helyetteseként aktív alakítója. S az uniós csatlakozás után ez is magától értetődő, természetes; a magyar-magyar és szlovén-magyar kapcsolatok további fejlesztésében, az adósságok törlesztésében még rengeteg teendő vár rá. Bonyolultabb és gazdagabb lett világunk: Bence Lajos újabb „hosszú versei” ezeknek az új kihívásoknak igyekeznek megfelelni. Meditációk, analízisek, lassan hullámmzó asszociációs szövegláncolatok próbálják bemérni a változásokra adható értelmes válaszokat, változatokat. S valóban: szellemi mindeneként, közösségeit szolgálva, írástudók felelősségével, olykor kényszerek hatására születnek újabb és újabb művei, a legváltozatosabb műfajokban. A termés részleges betakarítása is sok meglepetést okozott, s egyre inkább nyilvánvaló: egy különleges életmű formálódik Bence Lajos kultúrák, szellemi hatások keresztútján lévő műhelyében.

De hát szóljunk az emberről is, ezen a jeles évfordulón. Mackós mentalitása, zsörtölődései, dörögései épp úgy jellemzik, mint nyíltszívű vendégszeretete, felvidulásai. Melyek egyébként főként a Lendva-hegyen esnek meg, baráti társaságban a saját „présházában”. (A magyar irodalom anyaországi és határon túli „derék-hada” megfordult itt.) A falon látható számos arany és ezüst oklevél, magyarországi és szlovén borversenyekről, tanúsítja: nem hiányzik innen a borosgazda szakértelme sem. Persze, foglalkoztatja az idő múlása – kit nem ebben a korban –, ő a bálókából hazakívánczozó Bálint (másnap reggel korán vezércikket írni vagy metszeni kell!), s ő a „bölcs főszerkesztő”, aki így morfondírozik:

„ – Ilyen a sors,
nincs mit tenni – dörmögi
maga elé – ma én,
holnap más lesz soron,
az élet elsuhan, az
élet elsuhan, minden
írás a szemétkosárban köt
ki végül. S az ember közben,
egyfolytában vénül,
csak vénül.”

(Kirekesztő, avagy az ember egyfolytában vénül)

Nos, ennek a kora(nem)vén szerkesztőnek, költőnek és írónak, irodalmi és kulturális mindenesnek kívánjuk barátai és olvasói nevében, hogy még sokáig birizgálja „a számítógép kill'torisát, magyarán / pöckét...”, és ne szoruljon belé a vers sem, hanem ellenkezőleg: íródjon meg mindahány. Mert szükség van rá, rájuk, Zalatájon és Muravidéken, mindenütt, ahol az anyanyelv ápolásával, „írott (szép) szóval” küzdenek a megmaradásért.

Pályakezdéstől a (be)érkezésig

Bence Lajos lírai korszakai

Bence Lajos indulása még a volt Jugoszlávia keretein belül történt, 1981-ben. A muravidéki irodalom tehetséges tollforgatója – „pennahajdere”, ahogy később nevezte magát – a budapesti bölcsészkaron nyert kiképzést, tehát egyszerre az anyaországi és vajdasági (határon túli) magyar, valamint a szerb-horvát-szlóven irodalomban kellett elhelyeznie, identifikálnia magát. Első kötetének – a *Szíves szívtelennek* – ajánlásában Czine Mihály a következő (lelkes) szavakat írta: „Fiatalember, bölcsészhallgató, készül a holnapra, s birkózik a verssel. Szívmoccanásait figyeli, s teret meg az időt, amelyben él. Mindenre érzékeny, ami a világban történik. Tüzes és piros dalokat is szeretne írni, de leginkább a fehér csendet érzékeli és a hiányt. Úgy érzi olykor: „csőre töltött puska a tér; omlandó az álmokatedrálisok” talán a szerelem a legfőbb megtartó bizonyosság. Ember szól, igaz ember, váratlan asszociációkkal, hangja olyan tiszta, mint az eső utáni levegő.”

A pályakezdő költő több ars poeticát is fogalmaz:

„Forgolódok az ágyban,
holnap verset fogok írni
ezen is túl kell esni

versem tüzes lesz és piros
fölszisszen ha víz-ember
nyúl hozzá”

Az érzelmi telítettség első látásra észlelhető, az érzelmi megközelítés dominanciáját azonban lerontja a szkeptikus zárás:

„egyébként
teljesen fölösleges
szerepet töltenek majd be
(az élnitudásban)”

A beköszöntő vers után még egy egész ciklus születik *Harc a verssel* címmel. A *Tisztább dalokat kérek...*-ben nem csak a vers – némileg ironikus – eszményi követelménye fogalmazódik meg:

„Tisztább dalokat kérek
eszmei mondanivalóval
tragikus hangvétellel
másképp egy fittyet
sem ér az egész, – „

A „harc az identitásért” első motívumai is megjelennek.

„Szabad asszociációmban nem
tudom meddig terjednek énem premisszái
Ilyenkor riadtan menekültünk
tőlem”

Az újabb ars poetica Domonkos István idézete („kiki a költők tehetetlenek napjainkban”) már a költői szerep ellehetetlenülésének – érzelmi interpretációja („Ökölnagyságú szíved meddig nem robban még?”). De mégis – „száműzötten a látóhatárra” – a lét peremére – fel lehet, sőt fel kell mutatni a mellőzésre ítélt értékeket. A szóval, a leghatásosabb kifejezésért folytatott küzdelem újabb etapja fejeződik ki a *Leteszem a tollat (a lantot már letették)* című versben.

„Letettem a tollat
holtan fordult ki alóla
az utolsó szó”

S egy csavarral már a (el)temetés, a szertartás és feltámadás nélküli megsemmisítés folyamata bontakozik ki szemünk előtt. Hogy aztán az áthallásos sor zárja:

„minden szökési kísérlet
szigorú megtorlást követ.”

A Karhatalom

A költői szerep elhárítás és vállalása között dilemmát a *Harc a verssel* tetőzi be.

„Kihörpintettem méregpoharadat
VERS

Te pedig aggódsz hiszen
csak próbára akartál tenni
és jössz föl bennem”

Nos, azóta is „jön föl a vers” Bence Lajosban.

De mielőtt erre rátérnék, még vessünk egy pillantást a kötet más motívumaira.

Itt van a „Hova tartozom, ki vagyok én „– kérdésköre. A *Pillanatnyi helyzet(em) def-finiálása*”. A hiányérzet, amire Czine Mihály is felfigyelt. De van ennek egy lokális vetülete is – mely majdan kiteljesedik –; exponálása legszebben a *Felvonom vitorlám* című versben jelenik meg.

„szakadtak úszó
földem vitorlái”

„Sírom fölött
a kitagadott ember
zokog”...

A bizonytalanság, a kötődés hiánya, az identitászavar érződik ezekből a sorokból. Ami nem csoda az ismert történelmi előzmények után.

A félelem, hogy „Érthetetlené fajul beszéded” – nem alaptalan. Ami az anyaországban természetes, az egyáltalán nem az egy hol erőszakos, hol rejtett asszimilációval fenyegető közegben. Ebből a

situációból sarjad a *Vigyázzatok rám!* érzése, vagy az a groteszk egyoldalúság („egész nap sóval etetnek / te pedig paprikát köve-telsz”), ami találó megfogalmazása az asszimiláció kísértésének. (S a pincérek molesztálása sem ajánlatos.) Az „elkészt-korán jöttek”-ben némi generációs türelmetlenség is tetten érhető: „láza-dásunk szükségszerű”. Ez a konkrét, történelmi szituáció a *Töredékek* sorozatban már rendkívül áttételesen, szinte ontológiai probléma-sorként transzponálódik.

„Töredék VI.

Kiterjedésünk korlátja
vagy te
bőr

nem zavar
befelé terjedünk?”

Ez már a valamiféle védekezési program, a behúzóadás a „belső végtelenbe”, ahol mint tudjuk, „nincs határ”, s ahol a határőr is tehetetlen. A *Mérgeim, ha megmutatnám* – tehát a rejtőzés az önfeltá-rulkozás helyett – éppen erről ad érzékletes képet. A közölhetetlen belső tartalmak („lelkem fényévei, szívem moccanása”) valami idegennek hódolnak, a figyelmeztetés is elhangzik: „vigyázz az órád / nincs összhangban a miénkkel...”. De mégsem valami fel-oldhatatlan tragikumba torkollik ez az ellehetetlenülés, hanem váratlanul az idill, a bukolikus hang oldja fel a feszültséget. Ennek rendkívül szép példái a *Kettesben az örökléttel* és a címadó vers, a *Szíves szívtelen*. (Én úgy vélem, maradandó antológiadarab.) Az utóbbi azért is meglepetés, mert – joggal a *Híd* és az *Új Szimpozion* „emlőin” nevelkedett költő – kötetének jelentős része a szabadvers tömör, szentenciózus, aforisztikus formáját míveli, s ez a pazar rímelésű, ritmusú, szürreális képekben (és érzelmekben) gazdag szöveg a maga panteista hangulataival igazán kivétel. A kicsit József Attilás áthallások sem zavaróak. S végül is egy első kötet a szerep és hangkeresés fóruma is.

A második kötetre elég sokat kellett várni. A *Létlelet* 1989-ben jelent. Az a jó nyolc év, ameddig a megjelenés váratott magára a második – ahogy mondják –, a meghatározó könyv, csak javára vált az alkotónak. Ebben felerősödik az identitás kérdése, az öndefiníálás kényszere. Ennek egyik reprezentatív verse az *Öndefiníálási kísérlet két képen*. Az első részben a költészet haszontalansága, a költői szerep modern értelmezésének a szinte megoldhatatlan, tehát ambivalens megítélése foglalkoztatja a szerzőt. A „hasznavehetetlen dolgok lomtára” – nem illeszkedik a normális hétköznapiakba. Mint ahogy egy-némely esemény sem, amit meg kellene fogalmazni... Mindazt, „ami történeteink háttéréből / kimered (vagy értsd: kimarad)...” Vagy csak a „sorok között” fogalmazható meg. Az *ilyen* című versben találjuk: „ha a mondanivaló is / feljebb / lejjebb csúszott / nem járt érte megrovás... elírásnak vélték – később megtanultunk / olvasni is így...” Ebben a kettős cenzúrában (nemzetiségi és rendszerfüggő) „szóvirágok illata mögé húzódva, jelek, kódok / kolosszusában több / értelmet keresve / vállalva a versben bujdosást... megkíséreljük a lehetetlent / bízva-remélve, hogy a világ / mégis lefordítható...”

Ebben a kötetben hangsúlyos motívum a kifejezés és az öncenzúra viszonya, az anyanyelv megőrzésének számtalan nehézsége. A *Szó, jel, nyelv* ennek a kérdéskörét járja körül. „Versem a teremtet / – ama végső főhajtás előtt / a tudomány és nyelvteremtő / anyanyelv előtt hajt fejet.” S ennek a főhajtásnak a végső konklúziója: „Elfeledni sem lehet Téged... kilopózni belőled, kilépni angolosan, mert a létezés igéi kerülnének veszélybe...” Ez a vallomás egyértelművé teszi, hogy csak a romlatlan, tiszta szó menthet meg, a valós önismerethez csak ez vezet el, s ahogy a hamisságok, félígazságok után: „nagyon fog fájni a mocskától / megtisztult beszéd, a tiszta szó.” A nagy összegző, szintetizáló vers, a *Létlelet* már a címében telitalálat. Hiszen a legkisebb kisebbség már-már anakronisztikusan létezik (a feltételek ellenére), mint egy őskori lelet, zárvány.

Az alkalmi vers „kanyarítása” a 33. születésnap alkalmából sok mindennek a végiggondolására jó. Az ironikus „ráközelítés” a témára: a laza asszociációkkal kanyargó tudatfolyamat követése, lejegyzése, kommentálása, a helyzet többszörös körülírása, körbejárása – a tudós poétikák szabályait felrúgva – a költő „végre jól érzi

magát ebben a versben". S a József Attila idézés segítségével még mélyebbre hatol a személyes múltban, rétegekben, méghozzá „halálos szójátékok”, szómutatványok közepette: „szaporodnak bennem a lélek meg az élek, ettől / didereg számban e szabálytalan / nemének...”. Így válik a születésnap tortája „létszületévé” a fordulatokban gazdag vers, kitöltve a Hiányt, amelyre annyiszor hivatkozik a költő.

Örök kérdés, mint függ össze a lokális és az egyetemes. A mura-vidékiség és a egyetemes magyar szellemi univerzum. A lokalitás – melynek felidézése korábban negatív tartalmakat hívott elő – az újabb időkben pozitív élmények előhívója. Ennek a foglalatja is a *Rá-olvasások* című válogatott és új versek kötete. Garai László az *Árgus*ban megjelent kritikájában a következőket írja a kötetéről: "Az ő ígézései, bűbájos imádságai, fenyegetéseket elhárítani akaró varázslásai, Istennel feleselő zsoltárai láttatják az olvasóval – hogy csak egyetlen versének kelléktárából merítsünk – a halállal születés, a beteljesülés, a tűzlopás (Halállal jön) misztériumát... Az istennel, a költészet istenével is feleselő *Rá-olvasások* formai jegyei szándékos vagy véletlenszerű hasonlóságot mutatnak a népi imádságokéval, szint oly prózai és lírai ötvöződések, s a bajáthárítás gyakori bennük. A bájlástól csak ugrás a mitológia, a helyi – lásd Marquez – mitológia megteremtése. A családi versek kinyitása – éteri magasságok felé – jelzik ezt az utat."

A családi mitológia mellett – *Kettesben az örökléttel, Műemlék-vers apámnak* – a helyi kulturális mítoszok, toposzok kerülnek előtérbe. Ennek sajnálatos részét képezik az eltávozott barátok – Szűnyogh Sándor, Gálics István – emlékét felidéző és éteri szférába emelő költemények. (*Olorisi rekviem, Lepkei I. Lepke II.*)

Egy szép idézet:

„Barátom, ki ismered
a lepkék nemi életét is,
mondd hány lepkehalállal
mérhető egy élet??!"

Innen jön a *Halicanum az időnek*, a pannon provincia múltjának felidézése vagy Zala/Mayer György szobrászatának és személyé-

nek példaként való felmutatása. Az *Óda a hazatérőhöz* nyilván több-
rétgű, több jelentésű lírai kompozíció. A nyitó és az Odisszeusz-
motívummal bővült záró sorok hűen kifejezik e vidék
magyarságának ragaszkodását identitásukhoz, szülőföldjükhöz.
Azt, amit az eltávozott költőtárs, Szúnyogh Sándor így fogalma-
zott meg *Halicanumi üzenet* című versében: „Halicanum szülőttei,
kutyánál hűebb fiai vagyunk e földnek.” S amit a fiatalabb Bence
Lajos, bizonyos értelemben Szúnyogh Sándor szellemi örökségé-
nek folytatója imígyen intonál:

„Boldog lehet, ki kerülőkkel,
dűlőutak mentén,
kertek alatt végül
mégis hazatalál.”

Ennek a hazatalálásnak az élménye, öröme, amit az újabb nem-
zedék kivívott magának. Hazatalálás a befogadó országban, az
anyaországban, és az egyetemes magyarság szellemi hazájában.
Sokat tettek is a lendvai értelmiségiek, hogy a muravidéki Őrség –
áttételesen és szellemi értelemben – ne csak védekező, hanem köz-
vetítő is legyen a délvidék felé, a határon túli magyarság felé. És ez
a sajátos, új „honfoglalás” – anélkül, hogy lábukat kitették volna –
céljához érjen.

Legújabb kötete, a *Szóval vágok rendet* 60. születésnapjára jelent
meg – a *Vers magunkról, avagy kósza emlékek 56-ból* című verssel kez-
dődik. Joggal, mert a két születés szinte egybeesik. S a költő felidézi,
miként élték át a forradalom híreit a Muravidéken, s miként virág-
zott ki az őszirózsza, s borzongott meg a tér is az események láttán:

„Összerázkódik, fut-szalad
az ország, szanaszéjjel,
indul a világljáró, földönfutó
kaland...”
De feltűnik a tragikus vég:
„Rendet kell itt tenni,
rendet kell csinálni.”

A megfakuló emlékek, a „letörölt könnyárok” vezet a „történet nélküli történelem” állapotába, amelyben már semmi sem biztos: „mi történt itt”?

Bence Lajos újból visszatér a múltbéli, neuralgikus pontokra. A *Zrínyi új várát épít* című vers az elszalasztott lehetőségekről szól. S a felkínálkozó alkalmak, megsegítő esélyek szükségességét vallja:

„Pedig fel kell építeni
a várát, a templomot,
mely ellenáll minden
gaznak, akadálya lesz
összeesküvésnek, széthúzó
akaratnak...”

Érdekes fordulattal él, Kölcsey *Himnuszának* sorait variálva: „Isten verd meg / a magyart: ne nagyon, / ne nagyon”. A *Jövendőmondó újévre és Himnusz-töredék a XXI. századra* című versében is feltűnik ez az irgalmat, védelmet sóvárgó gondolat. S a *Tomboló türelem*ben pedig a két nép – a szlovén és magyar – II. világháborús értelmetlen bosszúiról szól: „a ki nem váltható pokol”-ról. És a szörnyű következtetés: „senki sem tudta: miért a bosszú”.

A kötet második ciklusa a *Megszólítalak, megszólítanak* címet viseli. Feltűnnek a régi (holt) barátok, mai társak, szövetségeseik. Szűnyogh Sándor – mint joggal emlegetett előfutár – alakja tűnik elő az *Agrólszakadt haikufüzér* soraiban.

„Tapogatom a bizonytalant.
Leoldva róla minden mezt,
Mint tétova harcos a tegezt.”

A korán távozott, emblematisztikus írástudó Hornyik Miklós gyászszzavai: „Van, hogy a halál a vigasz.”, egy tépett sors után tesz pontot. A 70 éves Németh János köszöntése is egy teljes élet előtti tisztelgés. A vers vége a legszebb bizakodás: „megvéd téged a rontások ellen / magad teremtetted / Agyag-(had)-sereg.” S persze, nem maradhat ki Hagymás István, a muravidéki tudós doktor, népraj-

zos, álom-és mesefejítő sem. Aki a „fel nem / dolgozott / ki nem beszélt / múlt” elkötelezettje, a hajdani és mai hagyomány feldolgozója. A borosgazda is megszólal, amikor a lenti-hegyi társ, Kovács Lajos pincszentelőjéről ír megragadó sorokat. Hisz a házigazda szívesen látta a szomjas írókat is.

„Pincéd – mindig szomjas –
írótorokot öntözött eddig is...”

Az utolsó ciklus miről is szólhatna másról, mint a versről. Az „írni és az inri” gyötrelméről. Hogy nyomtatni a „rögre” is akár, ha nincs más. Feltűnik a „vidéki költő” örök témája, akit „köttűnek” csúfol szűkebb környezete, a városi költő az igazi, a király. A *Kinek kell?* az ébredés után szétfoslott verset gyászolja, az *Ahogy békésen indul egy álom, s lesz belőle vers* pedig ennek fordítottját írja le: „irdatlan merengések / között írtam, míg bírtam”.

A kötet vége elégikus hangra vált, Berzsenyis hangulatokat idéz. Az *Őszülő színek mögül* az elmúlás jeleit, jelzéseit veszi számba. „Firtatom magamban/a lombhullást, az ősz.” Az egyéni sors traumája mellé felsorakoznak a pusztulás rekvizitumai, „az istenverte föld/emelkedik arcomhoz” – panaszkodik a muravidéki énekes. Az *Elestvéledem* a végső kiábrándulás konzekvenciáit igyekszik levonni. Amikor már nem vonz semmi, „csak a hullám”, mely levet hátáról.

„Elfáradtam Dani uraság,
vagy ahogy te mondanád:
lassan „elestvéledem?”

A *Születésnap*i címmel megszületett az összegzés is. A túlélés vádja, a lelkifurdalás gyötrelme árnyékolja be az alkonyuló horizontot. De a végső konklúzió mégis a feloldozást ígér:

„ernyeteg perceimben
a megnyugvást, s a felismerést,
lakonikus válaszként a létre:
talán mégsem éltünk hiába...”

A *Szóval vágok rendet*-ben lapozgatva találtam az ima formátumú verset: *Hiszekegy a kiábrándulásra*. Ennek a végén olvashatók e sorok:

„...”hiszek egy Istenben
és hiszek egy hazában”,
s a házban, mely otthonommá
fogad, hiszek a lélekmelengető
esőben...
hiszek az elmében, s az észben,
mely a Földről száll az Égbe,
hiszek a bűnbocsánatban s
az áldásban, hiszek az Észben
és a közös Akaratban”

(Ámen)

A „hazatérítés” és hazatalálás – a vers motívumai szerint – megtörtént, az otthonosulás folyamata be vagy még inkább kiteljesedett; s bár a körülmények (külsőleg és belsőleg) nem javultak, a küzdelem nem volt hiábavaló. A befogadás gesztusa immár végleges és visszavonhatatlan. Az indulástól, az identitás kereséstől eljutni az „és hiszek a nyájban, / mely végre hazatalál”- felismerésig, az eszmélkedés, az önfelismerés kanyargós útjai után valamilyen nyugvó pont, megkerülhetetlen jelzőkaró. Ennek a tudatát is közvetíti az immár 60 éves minden-es-énekes, aki a legkisebb magyar kisebbségből hozza a megmaradásért vívott mindennapos küzdelem emberi-lírai mementóit.

Életjelek a szlovéniai magyar kisebbségből

Bence Lajos: *Írott szóval*

Újabban kevesebb szó esik a Muravidék magyarjairól. Akik Szlovéniában, a magyar határvidék közelében őrzik a nyelvet, kultúrát, identitásukat. Időnként egy-egy kiemelkedő alkotó hívja fel figyelmet rájuk. Mint most Bence Lajos könyve, az *Írott szóval*. A tanulmányok esszék, kritikák foglalata hiteles képet ad e népcsoport évtizedeiről, hányattatásairól, küzdelmeiről. Bence Lajos könyvének is megvan a maga sorsa. A szlovéniai magyar kisebbségben élő Bence Lajos író-költő 1994-ben írt esszé- és tanulmánykötetet, *Írott szóval a megmaradásért* címmel. Ebben igyekezett feltárni a magyar írásbeliség, kultúra megmaradásának körülményeit ebben a kis zárványban, amely éltető szálakkal a vajdasági „centrumhoz” kapcsolódott. Ki gondolta volna, hogy a kötet harmadik kiadást is megér, javított és bővített formában, szép borítóval, bár a megmaradásért szó lekopott a címből. A muravidéki áttekintés sok szempontból ma is érvényes, a „titokkeresés” ma is izgalmas. Mi erősíti az itteni kisebbséget abban, hogy anyanyelvét őrizzé, ápolja, népművészetét gyarapítsa, sajtóját – a lehetőségekhez képest – a maximumig fejlessze? Bence Lajos egy másik könyvében is érintette a témát, az *Identitás és entitás* címűben, de míg az tudományos megközelítéssel tárta fel a viszonyokat, addig az *Írott szóval* a példák elevenségével szól az itteni életformák változatosságáról, az írott szóért folytatott küzdelem állomásairól.

Az első fejezet a muravidéki sajtóviszonyok fejlődéséről ad részletes képet. A szerző érdeme, hogy történeti-szociológiai elemzésekkel hitelesíti állításait, amikor részletesen ír arról, hogy a változás: „Az új délszláv államba kerülés után az akkor még 14 ezres

lélekszámú Mura menti magyar közösség csak nehezen talált magára." A paraszti rétegeket ellehetetlenítették, az etnikai elnyomás teljes spektrumban érvényesült. A húszas években az itt maradt magyar tőke magyar sajtótermékek indításával próbálkozik, kevés sikerrel. A sajtószabadság kérdését csak később lehet tárgyalni, érdemi sajtótermékek híján.

A magyar lap megszületett 1945 után, de csak doktrínákat közölt, tájékoztatást jelentett, és érdemi változás csak a nyolcvanas években történt. Ahogy a szerző írja: „A független magyar sajtó ügye végül csak a Muravidéki Magyar Tájékoztatási Intézet megalapításával ért révbé.”

Az említett terület fejlődése lényegében a kiegyezéstől elindult. Megjelent az *Alsó-Lendvai Híradó*, majd napvilágot látott a *Délzala*. Egy fiatal tőkés, Balkányi állt a Híradó mögött, aki 1904-ben az ernyőgyártást is elindította. Munkássága – ezen a téren is – meghatározta a sajtóviszonyokat, bár Balkányit be is perelték, bár a vádak nem voltak megalapozottak. A 20-as évek a lapalapítások és megszűnések időszakaként volt, melyben Klekl pártja szerezte meg a győzelmet. A betelepítések és a kitelepülők alaposan megváltoztatták az etnikai arányokat, ám a Hartner Nándor által kiadott *Szabadság* 1923-tól 1925-ig megpróbálta képviselni a magyar érdekeket. Felemelte a szavát a magyar nyelvű oktatás megszüntetése miatt, s ahogy írták: 50 tanító hiányzott a muravidéki iskolákból. A visszacsatolás után Hartner Nándor ott folytatta, ahol abbahagyta: újra indította a *Muraszombat és Vidéke* című lapot, és megszervezte a Vendvidéki Magyar Közművelődési Egyesületet. Ám ez sem bizonyult hosszú életűnek.

1945 után egy teljesen új korszak vette kezdetét. A hároméves „kussmagyar” korszak végeztével Vlagyimir Lajos baloldali irodalmár és politikus került a terület élére, s a magyar sajtónak is új esélyei jelentkeztek. Ezek elsősorban az 1956-os forradalommal voltak kapcsolatosak. A *Pomurski Vestnik* részletesen foglalkozott a magyar forradalom esélyeivel, Nagy Imre sorsával, már csak azért is, hisz a magyar kormány a jugoszláv követségre menekült, a második szovjet támadás után. A viharos események után 1958-ban jelent meg a Népújság első száma. Pár évig csak *Pomurski Vestnik* fordí-

tásai közölte, ez a bizonytalan korszak 1963 végéig tartott, amikor az alapító Szocialista Szövetség ismét tárgyalta az újság sorsáról. Ekkor határozták el két újságíró felvételét, az egyik Bádi Koncz Zsuzsa volt, a másikra tovább kellett várni. A nyolcvanas években már teljes sajtószabadságot élvezett a lap, és megúszva a privatizációs bizonytalanságokat, 91 és 93 között egy lendületes, sok műfajú lapot vehetett kézbe a Muravidék magyar lakossága.

Bence Lajos többször is hangsúlyozza, hogy milyen nagy jelentősége volt a Magyar Nemzetiségi Tájékoztatási Intézet megalakulásának. A *Népújság* alapítói kompetenciáit a Muravidéki Magyar Önkormányzati Nemzeti Közösség vette át, a lap főszerkesztője Bence Lajos lett.

Kibontakozott a magyar nyelvű rádiózás és televíziózás is,

Az „írott szó” újabb fejlődését az „ötágú síp” új ága jelentette. A középkori előzmények – Kultsár György prédikációi és egyéb munkái, valamint könyvkiadása – újra felfedezést nyertek, és önbizalmat adtak a muravidéki tollforgatóknak. Vljaj Lajos költeményei, a *Versek* című kötet a kibontakozás újabb etapját jelentették. A lokális irodalom jelentkezése ismét gazdagította a tájegység kulturális arculatát, az olyan művek, mint Szúnyogh Sándor *Halicanumi üzenete*, Szomi Pál *Őszirózsája*, vagy Varga József *Tavaszköszöntője*. A *Tavaszwárás* című antológia pedig igazi szenzációt jelentett a muravidéki olvasóknak. Később az *Összhang* – antológiák jelentették a folytatást, az egyik igazi kezdeményezés volt a *Pomurska Zalozba* részéről, a zalai és vasi költők bevonásával, egy hármas együttes jött létre, messze megelőzve a hasonló későbbi kiadványokat.

A muravidéki magyar irodalom 50. jubileumán a szakma és kritika valódi sikertörténetnek értékelte a 200 szerzői művet és 4 periodikát felvonultató kisebbségi irodalmat. 2000 után az ifjúsági és gyermekirodalom kötetei, valamint történelmi regények születtek a helyi identitás megerősítésére. Dr. Zsiga Tibor *Trianontól Muravidékig* című könyvének torzító megállapításai is megkapták a megfelelő tudományos választ, magyar és szlovén részről egyaránt.

Bence Lajos, a maga összegzésében arról ír, hogy a szlovéniai magyar sajtótörténet feltárása nélkül nem képzelhető el a szlové-

niai magyarság jövőbeli stratégiája. A sokoldalú kutatás, anyaggyűjtés, feltárás valóban különleges munka, s csak dicséret illeti a szerzőt e tevékenység elvégzéséért.

A másik nagy téma – melynek a szerző is részese – a szlovéniai magyar irodalom kibontakozása, rövid története. Az első indulás Kulcsár György irodalmi működése, könyvkiadása az 1550-es években történt. A második indulás az 1950-es időkben vette kezdetét, Vlag Lajos költői tevékenységének kibontakozásával. Az a bizonyos „szélárnyék”, amiről Bence beszél, javára vált a pályakezdő alkotóknak. Annak ellenére, hogy hiányoztak bizonyos műfajok, s a líra vezető szerepét az elmúlt 50 év alatt sem kérdőjelezte meg semmi. A szerző elégtételt kíván szolgáltatni Vlag Lajosnak, akiben sokan csak a politikust látták. A *Versek* (1961) mindenképpen mérföldkőnek tekinthető. Bár a „becsületes kommunistának” meg kellett küzdenie az elfogadtatásért a muravidéki magyarok körében. A világháború előtti versei elsikkadtak, holott a Kalangya megbecsült munkatársa volt. Második kötetében, az 1967-es *Szelíd intés*ben nagyobb a minőségi ingadozás, a szerkesztés politikai elfogultsága miatt. Az indulás azonban nélküle nem képzelhető el. A *Tavaszwárás* nemzedéke sokat tanult tőle.

A hetvenes évek elején elindult a *Naptár* és megszerveződött a *Tavaszwárás* című antológia, Szomi Pál, Varga József és Szúnyogh Sándor közreműködésével. A következő években ugyan nem sikerült továbblépni, de az említett triász folytatta kiadói működését, ami az irodalmi élet további előzményének tekinthető.

Szúnyogh Sándor sajnos korán távozott (1942-1998). Költőként az avantgárd formákkal is megpróbálkozott, haikukat és betűverseket is írt. Ennek ellenére nem tagadta meg a népköltészetet, a történelmi hagyományt sem. Első könyvében, a *Halicanumi üzenetben* (1975) nagy szerep jutott a kísérletezésnek, bár a klasszikus hagyományoktól sem távolodott el. Irodalomszerzői munkája sem volt sikertelen, a *Naptárban* sikerült a legváltozatosabb anyagot eljuttatnia a helyi olvasókhhoz. Megérte a Muratáj megalapítását, annak oszlopos tagja lett.

Varga József gyermekversekkel kezdte, később több kötettel jegyezte be nevét a muravidék irodalmába. (*Pásztortüizek*, *Élni*,

Konok hit, Sorvadó népem). Újabb verseiben a magyarságörzés vált fontos témává, például a *Mag-Szó-Álom* című kötetben. Elbeszélései és hangjátékai, valamint tanulmányai is megjelentek. *Keresd az égi harmóniát* című kötete 2012-ben látott napvilágot, gyűjteményes kötete 2017-ben jelent meg.

Szomi Pál prózája a mikszáthi és móríczyi hagyományokat folytatta, az anekdotikus, humoros történetmesélést hozta vissza. Első novelláskötete, az *Őszirozsa*, ezt a stilisztikai irányt követi. *Szeretni kell* című regényében a mozaikos szerkesztés, a vendégsszövegek alkalmazása egy modern regényt jelentene, ha nem követne egy valamilyen szocialista emberképet. Ígéretes életműve mégis a muravidék irodalmi és emberi dokumentációja.

A nyolcvanok években jelent meg az *Összhang – Szozvocje*, amelyben Sz. Kanyó Leona, Bati Zsuzsa, Szúnyogh Sándor, Varga József és Bence Lajos is szerepelt. A kapcsolatépítés, a folyamatos jelentkezés ekkor vált valódi tényezővé, kulturális jelenséggé. Akkor figyeltek fel rájuk a vajdasági kritikusok és a 95-ben indult zalai *Pannon Tükör* szerkesztői. Az újdonságot Bence Lajos második kötete, a *Létlelet* hozta ebben az időben.

A szerzőről, mint a muravidéki irodalmi élet jeles szereplőjéről, Bence Lajosról egy hosszabb egységben kapunk tájékoztatást. Első kötetét, a *Szíves szívtelet* Cziné Mihály – egyébként volt tanára – ajánlotta meleg szavakkal az olvasóknak. A második kötetben, a *Létlelet*ben a „tisztá szó” bűvölete ragadja meg az olvasót, a harmadikban, a *Rá-olvasásokban* közli a Zala György újrafelfedezéséről írott ódáját (*Óda a hazatérőhöz*), amely számos helyen megjelent, valódi, időtálló antológiadarabnak bizonyult. A *Hazatérítő* újabb elismerést szerzett Bence Lajosnak, Bata János a „hazateremtő” akarat költőjét tiszteli a szerzőben. Valódi reveláció az 1956-os forradalom megidézése. Az utóbbi két verskötet: a *Vallani* és a *Szóval vágok rendet* – a költői továbbépülés dokumentumai. Itt tűnnek fel sajátos hosszú versei, amelyek a költői megújulás termékei. Bakonyi István a következőket írta a *Vallaniról*: „Mögötte a történelmi-kisebbségi sors kálváriája, s persze az esztétikai tájékozódás és tájékozottság is kiemelt szerepet kap a szövegformálásban. Költőnk tud közhelymentesen szólni pl. a Trianon-élményről is... Így lesz a

vers megrázó imádság és könyörgés, mélységes lírai feltárulkozás."

Az *Identitás és entitás* (2005) az *Írott szóval* folytatása is lehetne, ám a válogatás elvontabb jellegű, szinte tudományos mércével mérhető egységeket, írásokat tartalmaz. A szerzőről Mák Ferenc írta a legtalálóbbsorokat: "...lehet, hogy a Muravidék a példa arra, hogy igazából a Szülőföld teremti meg a maga hű embereit, és nem az esendő ember alkotja meg szülőföldjét? Lehet, hogy a Szülőföld mégis csak egy magasabb rendező erő, amelyet nem kezdenek ki az emberi megalkuvások, árulások?" Az *Ötven felé, hazafelé* című vers tanulsága ez. A továbbiakban ezt írja: „Az itt folyó gigászi munkának volt cselekvő részese Bence Lajos, aki nem csak költőként, de a tudomány eszközével is a megtartás harcosa lett. „az átélt felelősség súlya alatt görnyedve, de meg nem inogva” – ezt már Bakonyi Istvántól teszi hozzá megállapításához.

Külön kategóriát alkotnak ebben a körben a „hagyományteremtő kapcsolatépítők”, aki műfordításaikkal járultak hozzá a muravidéki irodalom életképességéhez. Ennek szép példája Szűnyogh Sándor – Ernest Ruzic Naj-Leg, kétnyelvű lírai kötete. Vagy az *Összhang*-sorozat darabjai. Zágorec-Csuka Judit versei szlovénul is megjelentek, *Slepici na zemljevidu* címmel. A kapcsolatépítés egyik lehetőségét a Pannon Tükör kínálta volna, de ennek esetlegességéért mindkét felet felelősség terheli.

Új színfoltot jelentett a gyermek- és ifjúsági irodalom megjelenése, Bence Lajos: *Napraforgó-papagája*, vagy Bence Utrosa Gabriella *Egy kis makk története* című kötetei. A Muratáj folyóirat folyamatos jelenléte és a Szlovéniai Magyar Írók Társaságának megalakulása az intézményes formák terén tett előrelépés.

A szerző ezek után a rendszerváltás utáni nemzedékek kibontakozását elemzi az irodalmi élet további alakulásában.

Zágorec-Csuka Judit első kötete a *Viharverten* 1997-ben jelent meg, melyhez Pomogáts Béla írt rangos méltatást. „Egy fiatal lélek vet számot azzal, hogy mindenkinek el kell múlnia egyszer, a versek képi anyaga, érzelmi töltése mégis maradéktalan és feltétlen életszeretet mellett bizonyít.” A családversek a költő egyik erőssége, melyek főként a *Kiűzve az Édenből* című kötet anyagát színesíti.

tik. A *Sivatagi szélben* (2012) válogatás az eddigi versekből. Ennek egyik újdonsága a történelmi analógiák keresése, a másik a burkolt erotika, nő szempontból. Érdekes az *Új horizontok* szlovén-német-magyar nyelvű antológiája, melyet Zagorec-Csuka Judit fordított. Prózakötete *A fény győzelme* című levélregény és *A szív akkumulátora* címmel összegyűjtött novelláskötet.

A generáció másik tagja, Halász Albert a technika világából érkezett az irodalomba. Kezdetben a „varázslás” érdekelte, így született a *Varázslatok, avagy a bűvészek receptkönyve* című mű. Követte ezt egy muravidék sajtótörténet, majd egy néprajzi monográfia. Lírája kissé minimalista, a világ komplexitásának furcsa kapcsolatait állítja elének. A szófacsarások, a nyelvkritikai játékok színesítik a köteteit, maximálisan kihasználja a tipográfia kínálta elrendezéseket.

A legutóbbi kötet a kissé provokatív *Könnyű versek* címet kapta, holott nem is olyan könnyű szövegek tárulnak elének. A szöveg súlyos pszichés terheket hordoz. Haikukötete mesterségbeli bravúr, mely a műfajt is megújítja. Tudományos munkái Bellosits Bálint életéről, munkásságáról, azt bizonyítják: ez a szakma is közel áll hozzá.

Göncz László prózája mind érettebb korszakába lép. A korábbi szociológiai-szociográfiai előtanulmányok jó alapot szolgáltattak a későbbi regényeknek. Az *Olvadó jégcsapok* a muravidéki kisember sorsát jelenítik meg az I. világháború idején. A mű hitelességét a történész felkészültsége garantálja. A regénytechnikai eszközök hiányosságai a későbbiekben kiegyenlítődték, a *Kálvária* sokkal kiforrottabb mű, s nem marad el belőle a szenvedés és a szenvedély, az erőteljes szerelmi szál, az epikai tét, amely a határok lezárulásával válik végletessé. Újabb kötet, a *Határ-szél* ennek elzárt világnak történeteivel szembesít, az újrakezdés, a talpra állás konfliktusaival.

Gábor Zoltán festőművész a magányos alkotók közé tartozik, Gálcs Istvánnak írt leveleivel vált ismertté, mint író, a nyolcvanas években, akit Bori Imre is nagyra értékelt. Az *Elmondom* életrajzi írása számos kuriózumot tartalmaz a magyar-horvát-szlovén határmódosulásokat megérve. Érdeemes megemlíteni Krecsmár Rózsa helytörténeti írásait, de nála sokkal izgalmasabb alkotó Hagymás

István, aki orvosi praxisa mellett vált jelentős esszéíróvá. Kezdetben filmelméleti tanulmányokat írt, Fellini filmjeivel foglalkozott, később a *Magsejtés* című művében a képzőművészet terén végzett jelentős kutatásokat. Szerintem és a szerző szerint is irodalomtörténeti jelentőségű műve – *A mitikus József Attila* –, mely a költő életének titokzatos egybeeséseit vizsgálja. Az alsólendvai csillag pedig Gálics István tüneményes, de rövidre szabott pályájáról tesz érvényes megállapításokat. Újabb kutatásai – filológiai elemzései – a *Shakespeare-látlatok* – a drámaíró műveinek mélyebb értelmét próbálják felszínre hozni. Czimmermann Toplak János az avantgárd jegyében írta meg *Flagelláns énekeskönyvét*, érdekes útirajzzal jelentkezett (*Szentimentális utazásom a kanadai On(l)tárijóba*), de jelentős szerepre nem tett szert a muravidéki irodalomban. A Muratáj 30 évének áttekintése – melyet a szerző a saját élményeiből is meríthet – arról győzhet meg, hogy felétlenül szükség van egy hasonló periodikára a térségben, amely a kapcsolatteremtésnek is egyik hatásos eszköze.

A tudományosság a néprajzi és a történeti kutatások révén jelent meg ebben a publikációs körben.

Sokkal érdekesebb az *Évfordulók, méltatások és emlékezések* című fejezet, amely a szerző – túl az írásművek kvalitásain – szerepvállalásairól is érvényes képet ad. A Berzsenyi-tanulmány a költő prózájával foglalkozik, mezőgazdasági elképzeléseivel és azzal, hogy milyen szerepet játszott a nemzet kulturális felemelésében leveleivel. Felidézi Szúnyogh Sándor emlékét, akinek egy sajátos „követelménye” alakult ki, magával és másokkal szemben is: „Megírni a 'magunk' versét.” Kissé meglepőnek hat Pék Pál idézése – pedig kanizsai kötődése közismert –, elköszönése Utassy Józseftől, és hosszabb elemzése Gálics Istvánról és pályájáról, aki testi-lelki jó barátja volt a szerzőnek. Természetesen a Munkácsy-díjas Király Ferenc sem hiányozhat a sorból, akinek szép verset ajánlott. Áttekinti azt a folyamatot, amelynek során az alkalmi lendvai művésztelepből egy rendszeres, évenkénti együttlét, együtt-alkotás kerekedett ki.

A kötetet egy sajátos vallomás, utószó zárja. Ebben Bence Lajos betekintést enged családi viszonyaiba, gyerekkorának körülményeibe, szülei, családfája sokágú viszonyaiba. Egy tisztas paraszti élet képe bontakozik ki elbeszélése nyomán, amelyből az egyke, a

fiú Budapestre mehetett tanulni. A magyarságukat őrző Bencéék ezt a tulajdonságukat csemetéjükre is átörökölték. Bence Lajos sok szép versben idézi fel ragaszkodását az ősi földhöz. Szülőföldről így ír: „Én a szülőföldre törpült hazát látom benne, a hazátlanok kitartó ragaszkodásával, őseim földjét, melyet, ha kellett, testükkel védelmeztek, életüket áldozva annak szabadságáért.”

A kötet harmadik kiadása is megőrzi az első szellemi elevenségét, ennek a kis tájegységnek és magyarjainak sorsáról adva hiteles beszámolót. Az anyaországnak, a szomszédos Zalának és Vasnak is kötelessége, hogy minden segítséget megadjon azoknak, akik itt anyanyelvüket, kultúrájukat ápolva, ragaszkodnak magyarságukhoz. Bence Lajos könyve arról győz meg, hogy mennyi érték rejtőzik ebben az országok „sarkába” szorult, határok kereszteződésében élő, már-már elfeledett népcsoportban.

Személyiségkutatás – egy töredékes világban

Halász Albert: *Mindenszó(l)*

„Szabad szórakások”, szinte kényszeres alliteráló szójátékok és népi mondókák, kántálások, rigmusok „bejátszása”, variálása – valamilyen képp ez jellemezte a szerző *Ikonok* című kötetét, amely éppen tíz éve jelent meg. Fotók, fotógrammok, grafikák és képversek „kísérték” a szöveget: hol kiegészítve, hol ellenpontoszva azt. Az utószó írója, Gyurácz Ferenc joggal említi: szabadverseinek oldottsága csak lát-szólagos. „A vers felütése rendszerint meghatározza a képek és képzettársítások rendjét”. A lírai logika konzekvens végig vitele azonban egy „töredékes” világról ad a benyomásokat, meghatározója ennek a szemléletnek a végletekig vitt relativizmus. Posztmodern tapasztalat, szövegkritikai játékok, szótorzítások – az abszurditásig csigázott jelentés(ek) „holdudvarának” derengései mögött kell(ene) felfedezni a közösség – legalábbis az utószó szerzője szerint – a nemzeti sorsközösség illúziótlan szemléletét. Nos, talán a *nem-zetlen* című vers reflektál erre a helyzetre: „kit érdekel / van-e karmod / és van-e feketéd / és van mivel nemzened / nemzetet / kit érdekel... / vagy-e / van-e / nemzeted”. Bence Lajos a *Konok ikonok könyve* címmel írott kritikájában ugyancsak ezt a verset emeli ki, amely „reflektál” a sajátos nemzetiségi létállapotról, a délszláv válság idején. Ám ő is elsősorban a megformálás kérdéseit vizsgálja, az „ikonitás” jelentésrétegeit, azokat a költői technikákat, amivel a szerző szövegét megalkotja. Rendkívül találó az a megfigyelése, hogy a Halász Albert nem lezárja, „nyitva felejt a verset”, tovább gondolhatóvá, „lebegővé” téve az utolsó sorokat.

Ha mindebbe belegondolunk, akkor nyilvánvalóvá válik, hogy a muravidéki költő már ahhoz a nemzedékhez tartozik, amelyik

egyrészt természetesnek veszi az őt körülvevő multikulturális közeget, s bár kötődései rejtetten, utalásaiból kivehetők, számára fontosabbak a saját személyiségének (végül is: identitásának) problémái. Legutóbbi kötete ennek a „vizsgálódásnak”, kutatásnak sokszínű lírai dokumentuma. A kötet címadó versében olvashatjuk:

„minden szavam kevés hozzá
hogyan megalkosson
minden szó kevés hozzám
hogyan megalkosson”

Mindenszó(l)

Ez a kettős küzdelem folyik szakadatlanul, „így birkózom a sor-sommal / minden verssorommal”. Számítatlan nekifutást találunk a kötetben, amelyik az érvényes megszólalás, beszédmód, pozíció titkait akarja megfejteni.

„nem más ez
szerepvállalás
hol ennek
hol annak
a bőre alá
(bőrébe) bújok”

– írja az *Ami a versemben*. Ám ez a folyamat fordítva is lezajlik: „mert hol ez / mert hol az / bújok a bőröm alá (bőrömbe)”, s a kölcsönös „egymásba hatolás” csupán egy eredményhez vezet: a személyiség manipulálásához, elvesztéséhez. Hasonló megközelítést találunk az *Érthetetlen mód* című versben. Bár itt ez a nyelvi, kommunikációs csőd némi rezignációval jelenik meg. Már a felütés is ezt intonálja: „nem kell tudnod egyetlen mondatot sem... kútba az énnel lobbanjon lángra...” A világ és az én elvesztése, lemondás a ráció mindenhatóságáról („aki érti magyarázza nekem is el”), a tömegkommunikáció zagyvaságai és közhelyei megfojtják a (lehetőséges) értelmet „a minden után a kitalált világban”. Ezek végén találjuk a némileg cinikus-ironikus konklúziót: „a legjobb ha minden

csupa kód / és ez tényleg érthetetlen mód". Ebben a ki/és megfosztottságában természetes a kétely, az elbizonytalanodás: „van-e *van* a porondon...hogyan is mersz megszólalni csak úgy” – írja a *Játékom: ki van meg* című szövegben. A megszólaló képessége „nagyképűség lidérc”, a megértés és magyarázat csak a félreértéssel járhat együtt. Pedig a mérce belül megvan, ha elhomályosulva is: „ha csak a tiszta szó elfogadható”, akkor a kevesebb nem lehet(ne) beérni, a „nyögveköpve” vállalt (gy)alázatra nincs felmentés. Az utolsó versszakban idézett „erős várak” utalás a protestáns zsoltár szövegére, ahogy az elején a József Attila-i sorok derengenek föl: „Le vagyok győzve, győzelem, ha van”... Ezeknek a kulturális-nyelvi stabil pontoknak a „megingása”, ironikus feloldódása a vereség beismerésével egyenlő. Ez a sajátos relativizmus, ez a „negatív-tudat” nem áll meg itt, fájdalom gúnnnyal veszi célba a halhatatlanság, a maradandóság maradék toposzait.

„mi marad belőled humuszon kívül vagy még annyi sem” – intonálja a *Nem maradsz fény* című vers felütése. Mi marad az egyénből a halál, a megsemmisülés után? „szavaidat csótányok lopkodják szét a szép sötétben” – rémlik fel a nem túl biztató kép, A „vanitatum vanitas” életérzése jelenik meg modern hangszerelésben, az elveszés, a szétszóródás, a leépülő díszletek, a természet környe. S ehhez csak újabb adalék a költői mű veszendősége, amelyre szintén az elkallódás, a szétilálódás vár a „csótányirtó” sötétben. S hiába a várakozás: „csak fény fény fény gyűljön”.

Az egyetlen értelmes magatartás a beletörődés, a helyzet elfogadása. A védtelenség vállalása. A *Kirohanás innen* ennek a megadásnak végletes megfogalmazása.

„páncélom rozsdás
csatjai kilazultak
most-most a földre hull
csörömpölve a kőpadlón
megkönnyebbülve a tehertől
de védtelenül – melyik a jobb

csupaszon anyaszülten”

Ehhez az eleve veszteségre álló küzdelemhez egyetlen méltó pozíció: a tragikomikus kellékek elhajigálása, a „szabad mell” – a „mellső kényszer”. Mintha ennek a „lefegyverző” beletörődésnek volna a pandant-ja a *Palackposta*, címként *jobb híján: Levél az uralkodó(k)hoz*. Ez a sajátos „végvári anzix” éppen a helytállás, a reménytelen helytállás és kitartás apoteózisa. Nos, ha valahol, ebben a szövegben kétségtelenül jelen van a kisebbségi sors legbelül élő és sajgó, kikerülhetetlen törvénye: a széthúzás, a romboló erők, az állandó szemrehányás, lelkifurdalás („nem vagyunk olyanok, mint amilyeneknek lennünk kellene”) ellenére: „itt vagyunk / és itt maradunk... mert ezt a végvárat is védeni kell”. Mintha elválna egymástól a lét és az itt-lét; a „létezésbe vetett ember” viaskodása hiábavaló az idő, a mulandóság ellen, míg a kisebbségi lét „végvári harcait” vívó katonák azt üzenik a kívüllátnak, a földi uralkodóknak: „maradunk és megmaradunk”. Az *Igában* „gyökerezettségének” korlátait veszi számba: az itthoni púposodás lelki torzulásait.

Az „itt-lét” otthonossága nemcsak védelmet adó oltalom, le-
húzó kötelék is, amely alól jó lenne kibújni. (*Hajszám, Kiúttalanul*,
vagy a kötetzáró: *Megigázva*) A különbözés pedig az „itteniektől”
valóságos lázadás. (Lásd: *Józan világ*) Normáik nem vállalása, eset-
leg megtagadása. „mit szólnak majd / odabent a fröccsözők, a pin-
tesben” – kezdődik a vers – s a folytatás: „ha látnak / józanul még
csak másnaposan sem... ha látnak / sima arccal fehér ingben mint
bérmáláskor”. Ám a költő még egy facsarással toldja meg fura
okfejtését: „magyarázat nélkül megértik... kábulat a józan világ is
hát minek még”. Nyilván: inni, berúgni. Az utolsó vers – nyilván
nem véletlenül – a szökés, a menekülés motívumait villantja fel.
(„kertek alatt / titokban/ dűlőkön / ingoványon átvágva / el innen”
– olvashatjuk a végsőig lecsupaszított sorokat. Az indoklás pedig
roppant egyszerű, vaskosan valóságos: „itt az idő szétfeszít / elnyel
a mocsár...a síkság...el innen / batyu sem / bot sem kell...még a
por se szálljon fel”).

Halász Albert mélységesen átéli ennek a kettősségnek, kínos
kérdéseket involváló helyzetnek dilemmáit: reagálása pontosan
azért szimpatikus, mert hiányzik belőle a patetikus, romantikus

póz, az önsajnálát. Ez a megfelelni akarás, a megfeszülés a vállalatlanlanságok keresztjén „csigázza elő” az olyan verset, mint az Égmeszelő.

„kimeszeltem
minden hibát eltakartam...
amit tudtam jóvá tettem
mindig is adtam ha tehettem
jó voltam
amikor jó(nak) lehettem”

Néhány szemérmes, rejtőzködő és tartózkodó szerelmes vers enyhíti – mondhatni: a kötet depressziós hangulatát. Az *Óte* már-már tetten érhető vallomás a másik nemhez: finom, stilizált (cizellált) erotikus utalások hatják át a szöveget. A megszólítás összeforrasztott szóalakzata valódi lelemény: a csodálat és csodálkozás kifejezése. A „magig égett gesztenye” fellelése számos ötlet kibontására ad alkalmat.

„beléd bolondulok aztán majd jobb híján
az orvosok
kikaparnak...
ha forró vagy lehűtlek
hűtlen ne légy ez sem az üzenet...
ismét szemedig
szem-éjedig
érek érek elérek...”

– írja a költő, mintegy fokról-fokra jutva el valamiféle beteljesülésig (lezártságig). Ám az utolsó sorok a már említett Halász Albert-i verstípust idézik: a közlés elbizonytalanodik, „kinyílik”, a feltételes módú ige „ismételgetése” (lehetne) visszamenőleg is hipotetikussá teszi a „folyamatos” belé bolondulást. Játék ez, melyet az egyik „ját-szó személy” visszavon, és valódi vágyait nyelvi nyelvöltögetésbe, retorikai alakzatokba fojtja. A *Borba(n)* egy hasonló „nyelvérintőle-

ges" kapcsolat töredékes képsora. „nem hiszem hogy egy pohár borba / minden belefér” – írja a költő, s egyre képtelenebb fokozatokon át hajszoja a maga bizonyosságát, sorolja a kedves lény jelzéseit („rúzsod a poháron mosogatólányok / bosszúsága mint csók”, „fekete pupillád is csak üvegesen néz át rajt”), míg végre kimondja: „az igazság is máshol keresendő mint ahol én vagyok, mint a borban”, és ezekből a máshollétekből nem lesz együttlét. Egyik legszebb szöveg ebből a témakörből a *Naputazó*.

„a gyűlöletől az imádatig
valahol a kettő között
és mégiscsak létezel”

– indul a vers, s ennek a létező kedvesnek kell bizonygatnia, bizonyítania, tán egy veszekedés után – „másként lesz reggel meglásd ... a madarak nem mosolyognak rajtad rajtam rajtunk”. A gyöngédség és figyelmesség apró gesztusai jelzik a békülékenységet („a papucsok is ott várnak majd / az ágy mellé igazítva”), és a zuhany mindent lemos... De vannak, amit csak a napok moshatnak le... És bemocskolódás és megtisztulás (emberi) ritmusa váltja egymást, nap, mint nap, összezördüléstől kibékülésig. A *Kiútalanulban* is szép sorokat találunk: „lepke vagy a tavaszban igaz most tél van / és vetkőzől fátyladból ajaj szemezel velem” – arról a legyőzhetetlen vonzalomról, amelynek nem lehet ellenállni.

Amikor Halász Albert poézisét kialakította, tudatosan egy alulstilizált nyelvet, kifejezésmódot választott. Ebben benne van Tolnai Ottó, Parti Nagy Lajos, Kukorelly Endre és mások műveinek hatása, okkal-joggal, hisz ez a dekonstruktív irányzat a kortárs irodalom egyik markáns, sőt, meghatározó vonulatává vált. A közhelyek „bátor” beemelése az irodalmi szövegbe azonban bizonyos kockázatokkal jár: ha hiányzik a megfelelő kontextus, a közhely közhely marad. A banalitás pedig banalitás. A szerző néha kritikátlanul engedi „szabadjára” ezt a szervezetlen, spontán szövegfolyamot, aminek a végeredménye kiábrándító (lehet). Az *Álom legyen* első két sora, jó (rossz) példa erre:

„hogy mennyi álom ment potyába
lett a tékozló hétköznapiak prédája”

Tegyük hozzá: a vers egésze sem sikerült.

Az ismétlődések, felsorolások – amikkel gyakran él – sem mindig szolgálják a költői szándék megvalósulását. Ezen a téren is találhatunk jó és kevésbé jó (rossz) példákat. A *Fal* mindenképpen a jó példák közé sorolható, a végsőkéig kihasználva a „fal” és a „fel” szavakban rejlő jelentésséget, szókombinációt. Itt még a „piros piros téglá” is „helyén van”, nem zavaró az ismétlés. A politikai vers esetében a „búcsúfia / mézeskalács / csecsebecse / minden kacat...” sorjázása bizony erőtlen, mint ahogy az egész vers is.

Végző soron a *Mindenszó(l)* mindenképpen figyelemre méltó poétikai teljesítmény, egy következetesen tovább vitt metódus megvalósítása, kiteljesítése. Egy töredékes világ töredékes nyelvi leképződése. Fragmentumok láncolata, mely a „mindent” – vagy másként a *semmit* – szeretné – ha nem is szóra – megnyilatkozásra bírni. Arról, ami a „mögött” van... S bár ennek a költészetnek alapelve az ismeretelméleti szkepszis: mégis, Zelk Zoltán emlékezetes sorainak – „Szél fúta levél a világ, / de hol az ág, de hol az ág” – parafrázisa: „nincs világ csak elképzelt tüskés ág” – arról a metafizikai „fájdalomról” beszél, amely „átvérzi” a legbanálisabb pillanatok szövetét is... A „minden után kitalált világban”.

Végül feltétlenül említést érdemel: a kötet valódi könyvészeti remek, a borítótól a belső tipográfiáig. Kuriózumok gyűjtőinek (is) ajánlható. A grafikus Halász Albert a szöveg és a kép a korábbinál is egységesebb és hatásosabb egységét igyekezett megtervezni, s ebben a kivitelezők abszolút partnerei voltak. A szövegoldalakkal párhuzamos színes ecsetrajzok, nyomatok és fotográfikák (montázsok) ismét kísérletet tesznek arra, hogy vizuális többlettükkel növeljék a „hatásfokot”. Kulcsszavak, asszociációs és meditációs pontok, szürreális kompozíciók fonódnak egymásba, jó esetben, máskor viszont a szöveg jelentéssíkja és képi megjelenítés „elúszik” egymás mellett. Találó oldal a *Naputazó*, a *Vonat*, az *Ami maradt* szöveg és kép paralelje, kevésbé sikerült a *Minden szó*, az

Alkalom (egyébként is vázlatszerű) szövegének képi megfeleltetése. Akárhogy is: újszerű asszociációs kihívások (gyakorlatok) ezek, amelyet az olvasónak, műélvezőnek kell elvégeznie. A multimedialitás abban is megnyilvánul, hogy a könyvhöz CD is tartozik, melyen versek hangzanak el Szilágyi Zoltán válogatásában és előadásában. Kétségtelen, a színvonalas versmondás növeli a kötet értékét és élményét.

(Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, 2006)

A túlélés „embermeséi”

Göncz László: *Egy peremvidék hírmondói*
(*Mura menti életképek a 20. század első feléből*)

A muravidéki magyarság Trianon utáni történelme számos kérdést vet fel, melyre csak az utóbbi tizenhat év kutatásai adnak megnyugtató feleletet. A Zala és Vas megyékből kiszakított részek az elcsatolás után még szinte színmagyar térségnek számítottak, s mára megfordult az arány: a szlovén népesség alkotja a többséget, s a magukat magyaroknak vallók létszáma évről-évre csökken. Kovács Attila *Földreform és kolonizáció* című könyvében találjuk az 1921-es – vagyis már az új hatalom által szervezett népszámlálás – adatai szerint a 12.920 főből 10.587 magyart és 2056 szlovén lakost regisztráltak. A három impériumváltás, a két világháború közötti jugoszláv földreform, amiből a magyar nemzetiségűek kimaradtak, a több hullámban lezajló kolonizáció (betelepítés) – mondhatjuk – sikerrel bontotta meg a korábbi etnikai arányokat. Ha belegondolunk abba, hogy ez a tájegység a 20. század első felében kétszer vesztette el értelmiségének javát, akkor érthető a nyelvi-történelmi tudat meggyengülése, a szlovén asszimiláció felgyorsulása. A folyamat mindmáig nem állt meg, igaz, az okok már mások. Tény, hogy a hatvanas években megindult – megindulhatott – a küzdelem a kulturális identitás megőrzéséért, s a Lendva-vidék újra kitermelte azt a réteget, amely meg tudta törni az „életfojtó láncot” – Varga József érzékletes kifejezése –, s a magyar nyelvű sajtó, irodalmi termés, folyóirat-és könyvkiadás mind gazdagabb anyagot szolgáltatott a lelki újjáépüléshez. Olyan alkotók tűntek fel, mint Vljaj Lajos, Varga József, Szomi Pál, Sz. Kanyó Leona, Báti Zsuzsa, Szúnyogh Sándor, majd a fiatalabb nemzedék: Bence Lajos, Göncz László, Halász Albert, Zágorec-Csuka Judit vette át a stafétabotot.

A helyi tudományosság is erőre kapott, Bence Lajos az irodalmi élet kibontakozásának folyamatát jelenítette meg *Írott szóval a megmaradásért* című kötetében, Halász Albert néprajzi kutatásai 1999-ben formálódttak kötetté, *Jeles napok, népi ünnepek a Muravidéken* címmel, Göncz László szépirodalmi (költői) kísérletek után a történelmi pályán mutatott fel meggyőző teljesítményt. Ma már látni – utólag visszatekintve –, hogy a szakirodalom tanulmányozása, levéltári és egyéb források feldolgozása, a helyi-egyéni történetek gyűjtése, a szociointerjúk készítése felszínre hozták epikai tehetségét. Így született – *A muravidéki magyarság, 1918-1941* című monográfiával szinte párhuzamosan – az *Olvadó jégcsapok* című történelmi regénye, amely egy jellegzetes, átlagos paraszti család, Kisék életén keresztül mutatja be a hányattatásokat, melyek az itt élő embereket érték, a nagyjából hasonló időszakban. Ennek a szívós és sok türelmet igénylő gyűjtőmunkának újabb eredménye az *Egy peremvidék hírmondói* című kötet, mely 35 életutat mutat be a Muramellékről, döntően a húszas évektől 1945-ig. Az előszóban Bárdi Nándor lényeges megállapításokat tesz az „életút-vázlatokkal” kapcsolatban. A szereplők elbeszéléseinek a „határmentiség a meghatározó sorsélménye”, amely különböző „átlépésekkel” jár együtt, az impériumváltások nyomán. A település, az anyanyelv, a saját kultúra átlépése mind-mind olyan – gyakran váratlan, előre nem látható – próbatételek, amiknek hatásait az egyénnek ki kell bírnia, el kell viselnie, ha életben akar maradni a megváltozott környezetben. Visszatérő elem a gyerekkorban magyarul nem tudó szlovén tanító, a telepések feltűnése, a számukra biztosított „igazságtalan” előnyök tudomásul vétele, a partizánuralom, a kitelepítés és deportálás, az ötvenes évekbeli zaklatások, szervezési kísérletek. Mindez a „mindennapiság mezőjébe ad bepillantást”, ami ha nem is írja felül az „etnopolitikai” megállapításokat, az általános politika-intézménytörténet szintjét, ám feltétlenül árnyaltabbá teszi a képet.

Nézzük hát, kik is az interjúalanyok, és történeteikből miféle tanulságok hámozhatók ki?

A társadalom szinte minden rétege reprezentálva van a kötet „merítésében”. Jogász, építész, szobrász, pap, borász, ipari munkás,

ács, asztalos, földműves egyaránt akad a nyilatkozók között. Ezek javarészt magyarnak vallják magukat, akik azonban békében szeretnének élni szlovén szomszédaikkal. Visszatérő helyzet, amit Soós Gyula földműves így jellemzett: „Hetésben a lakosság erősen magyar érzelmű volt, ezért nehezen fogadták el a jugoszláv hatalmat.” Magyarságuk vállalása gyakran állította őket nehéz döntések elé; a magyar nyelv használata vagy annak megtagadása, hátrányt vagy előnyt jelentett az új berendezkedésben. A gyerekeknek például megtiltották, hogy az iskolai szünetekben magyarul beszéljenek, s ezt különféle módon ellenőrizték és megtorolták. Máskor a földosztásnál kellett érezniük a helybéli gazdáknak, iparosoknak – a magyarosan hangzó név egyenlő volt a listáról való kimaradással. A magyar többségű falvak bírói rendszerint szlovének lettek. A kisebbségi sors megalázó procedúráit hosszasan lehetne sorolni. Sokan, akik elköltöztek, elszöktek, úgy érezték, beszorították őket ebbe a határ menti zugba, ahol kilátástalan az élet. Bíró József véleménye szerint a lakosság „nagyon érezte a határ negatív hatásait, hiszen csak egy irányba közlekedhetett, a tőle akkor még idegen szlovén közeg felé.” A nehézségek ellenére az őslakosság jól kijött egymással, ennek számos jelét lehetett tapasztalni. Hajós Ferenc – aki szlovénül is jól megtanult, s bíróként dolgozott Lendván – így emlékszik vissza a harmincas évekre: „Abban a kisvárosi közegben, amelyben ő mozgott, igazi tolerancia honolt, nemzeti és vallási tekintetben egyaránt.” A telepeseikkel való viszonyt azonban sok minden megrontotta. Az a vélemény alakult ki róluk: az itt élők kenyerét vették el. A megélhetési nehézségeket is az ő rovásukra írták. Varga Sándor meséli, hogy a szőlőhegyről hazafelé tartó, a hídvégi kolónián áthaladó magyarok többször verekezésbe keveredtek az ott lakókkal. A bálókön, kocsmákban gyakran tört ki verekezés a két népcsoport fiataljai között. A betelepített szerbek gyakran vágta a magyarok szemébe: „Govori srbsko, posto jedes srbski kruh!” (Beszélj szerbül, ha szerb kenyeret eszel.)

A vallás is megosztotta az itt élőket, a szlovének inkább a katolikus, a magyarok az evangélikus vallást gyakorolták. Ám jellemző: a hitoktatás folyhatott magyarul is, a hittételek elsajátítása magassabb érdek volt, mint a nyelvi hovatartozás. Egy rendkívül érdekes

egyéniesség, Camplin Iván plébános, akit kétnyelvűsége, kettős identitása nem akadályozott meg abban, hogy tisztán lássa, milyen tragédiát jelentett a trianoni döntés a magyar nemzetnek. Toleráns álláspontja ellenére mégis konfliktusba keveredett a '41 utáni magyar hatóságokkal, mert diáktársa be akarta szervezni a partizánok közé, de ő nem állt kötélnek. Ám nem is jelentette ezt, ami utólag mégis kiderült. Másik bűne: piros szegfűvel jelent meg Grósz szombathelyi püspök látogatásán. Három paptársával letartóztatták és fegyházbüntetésre ítélték, s ezzel a püspök is egyetértett. Ám a börtönben is érvényesült az egyház szolidaritása, a Vatikán befolyása kimentette, s később maga a püspök instanciázott – sikerrel – szabadulása érdekében. Végül Dobronakon szolgált. Ő mondta, mintegy összegzésül: „Nemzetiségi jellegű konfliktusokról nem tudok, gyakorlatilag talán nem is voltak.”

A kötet lényegi történései a visszacsatolás időszakával kapcsolatosak. Számos interjúalany elmondta: a harmincas évek végén, a magyarok várták az események jobbra fordulását, „hogya bármi áron, csak a magyarellenes jugoszláv fennhatóságnak legyen egyszer vége, s kerüljenek vissza Magyarországhoz.” (Varga Sándor) Ugyancsak ő fogalmazta meg – akkor is, amikor ez nem volt divat a II. világháború után – „hogya a muravidéki magyarság a visszacsatolást egyértelműen felszabadulásként élte meg.” Számos dokumentum, fényképfelvétel tanúsítja ezt; a bevonuló magyar csapatokat díszkapuval, virágcsokorral, ünnepi szónoklatokkal, lakomával fogadta az örömmámorban úszó lakosság. Mivel a németek jelentek meg először a térségben, a helyiek aláírásokat gyűjtöttek, Lentiben tüntettek, hogy a magyar hatóságok mielőbb váltsák fel a jugoszláv hivatalokat. „Az első napokban eufórikus állapot uralkodott” – mondja Göncz János, a Ptujba került neves borász. Ám azt is érthetőnek tartja, hogy a szlovének meglehetősen tartózkodóan viszonyultak az újabb váltáshoz.

Az eufórikus ünneplés után következtek a kijózanító hétköznapiak. Megtörténtek a közigazgatási változások, helyreállították a vasúti és autóbusz közlekedést, az oktatás nyelve ismét magyar lett, az ún. „kettősbirtokosok” akadály nélkül művelhették földjeiket, a határ megszűntével. Megkezdődtek a leventefoglalkozások, amelyben számos elbeszélő részt vett, s ez vezetett a háború végén, főként

a Szálasi-puccs után a fiatal életek értelmetlen feláldozásához. A telepeket gyűjtőtáborokba vitték, földjeiket, vagyonukat elkobozták vagy eladták. (Persze, '45 után a visszavágás sem maradt el.) Idővel a háborús viszonyok miatt megkezdődtek a beszolgáltatások, bevezették a jegyrendszert. 1944-ben bizonyos korosztályokat magyarországi munkaszolgálatra osztottak be, többek között Hancs Ferencet, aki társaival a balatonfűzfői hadiüzemben dolgozott, majd különböző időszakokban érkező behívók következtében a visszavonulás során Németországba került, ott esett amerikai hadifogságba. (S ő még a szerencsések közé tartozott, hiszen a szovjet fogság egyet jelentett a Szibériába hurcolással, a hosszú, szenvedésekkel teli lágerélettel, kényszermunkával.) A német megszállás, illetve a Szálasi-puccs után itt is életbe lépett a harmadik zsidótörvény, amely a deportálást jelentette. Az Endre László aláírásával szentesített, 1944. április 20-án kiadott rendelet, mely a „vármegyei és községi ügyvitel tehermentesítése” címet viselte, a deportálások zökkenőmentes, írásbeliséget nélkülöző, gyors lebonyolítását kívánta szolgálni. (Gergely Anna: *A székesfehérvári és Fejér megyei zsidóság tragédiája, 1938-1944*) A sárga csillag viseltetése, a gettókba tömörítés, a bevagonírozás – egy-egy állomás a „végső megoldás”, az Endlösung felé. Fürst Erzsébet története ennek a végzetes folyamatnak a helyi illusztrációja. Elbeszéléséből kiderül: a zsidóellenesség 1941 előtt Lendván ismeretlen volt. Ám még ebben az éven megvonták édesapja kocsmatartási engedélyét, s a hasonló korlátozások igazolták a zsidóság bevonulással kapcsolatos félelmét. Tapasztalhatta Nagy János tanára elfogulatlanságát, amikor kitűnőt adott neki magyarból, holott egy diáktársa hangosan megjegyezte: „Egy zsidó lány is kitűnőt érdemelhet magyarból?” Megjegyezte: barátai, ismerősei nem mertek elbúcsúzni tőle, kivéve Halász Marikát. 1941 és 1944 tavasza között nem érték kellemetlenségek, de 1944. április 1-jén megkapták a sárga csillagot. Barátnői szolidaritásból szintén sárga csillagot akartak viselni, de édesapjuk nem engedte lányait az utcára. A gettósítás előtt a család szakácsnője elrejtette volna kisebb testvérét, de apja nem egyezett bele. S végül elkövetkezett a végzetes nap: megjelentek a csendőrök, hogy csomagjaikkal átkísérjék őket a gyülekezőhelyre, a zsinagógába. Abban a tévhitben voltak, hogy csak „ideigle-

nes munkára” szállítják őket. Édesapja már az úton eltűnt, később sem került elő. A koncentrációs táborban Erzsébetet szerencséjére munkaképesnek minősítették, míg húga a gázkamrában végezte, az idős rokonokkal együtt. Többször szegődött mellé a szerencse, hisz az utolsó napokban menetparancsnokuk azt az utasítást kapta: lőjék halomra a rabokat, de ezt nem teljesítette. 1945 júniusában ért haza, testileg, lelkileg összetörten. Ma sem érti, miért szánták őket erre a szörnyű sorsra. Nem érez senki iránt gyűlöletet, de felejtetni sem tud.

Az 1945-ös újabb jugoszláv, immár kommunista éra, nem sok jót ígért a magyaroknak. Következett a megtorlás a '41 utáni évekért. Azokat, akik a magyar – immár „megszállás” után – jöttek a Mura-vidékre, minimális csomaggal visszatoloncolták Magyarországra. Ennek legszemléletesebb megjelenítését Nagy Jánosné Vőneki Borbála elbeszélésében találjuk. „Egy szál ruhában mehettek Hosszúfalun át Lentibe. A katonák azt kiabálták utánuk: 'Vissza se nézzetek, mert lövünk!'” Ma Szegeden él. Küronya Teréz, mint gyermek, családja révén került Lendvára, édesapját ugyanis a polgári iskola igazgatójává nevezték ki. Az apa a válságos időkben zsidó családokat próbált menteni, katonaszökevényeket bujtatott. A háború után az új hatalom azt üzenté neki: „24 órát kapnak a távozásra”, addig nem esik bántódásuk. Így is cselekedtek, s talán szerencséjükre. Jellemző, hogy Küronya Jenő édesanyját később Hrastovec környékére internálták. Vágó József, Budapest polgármestere lépett fel, hogy az idős asszonyt bocsássák szabadon.

Egyébként a maradottak közül sokan internálásra kerültek. Nyilván azok, akik együttműködtek vagy szerepet vállaltak a magyar hatóságokkal. De a megtorlás nem kímélte a hozzátartozókat, rokonokat sem. Bíró József meséli el, hogy terhes édesanyjával – apját, a volt falubíró-t közben bebörtönözték – ugyancsak a hrastoveci táborban kötöttek ki. A kegyetlen bánásmódot, ahogy előadta, „nem lehet röviden leírni”. Az elhurcolt családok zöme csak 1945 szeptemberében került haza. Elbocsátó levél nélkül, s a nem éppen jóindulatú figyelmeztetés kíséretében: „ha jót akarnak, a megtörténteokről soha ne beszéljenek senkinek.” Véleménye szerint ez válasz volt a szlovén telepések Sárvárra hurcolására. S ez a megfélemlítő akció főként lelkileg tette tönkre a magyarokat.

A '49-es év sem hozott jót a magyaroknak. Az informbüro – vagy, ahogy Magyarországon hívták: a „láncos kutya” Tito-korszak – határozata nyomán elmérgeződött magyar-jugoszláv viszony. Vasfüggöny ereszkedett le az addig nyitott határra. A magyarországi oldalon – a legmodernebb technikával – milliárdokba kerülő lövészárkokat ástak, bunkereket építettek, míg a jugoszláv belügyisek magyar kémeket toboroztak. Ki tudja, hány embert kényszerítettek „együttműködésre”? Varga Károly mindenestre hálát adott az Istennek, hogy sikerült kívül maradnia a kémszervezeten, a kockázatos határátlépéseken. A határsáv környékén gyakran történt lövöldözés, s rendszerint valakinek ez a tragikus halálát jelentette.

Az '56-os menekülteket, aki csak tehette, segítette, ők többnyire igyekeztek továbbállni valamelyik nyugati országba.

Az írások műfajáról annyit: én inkább – „életút-vázlatok” helyett – „mélyinterjú-sűrítménynek” nevezném Göncz László szövegeit. A kisebbségi sors modelljeinek. Az elbeszélések hitelessége – ami egyik fő erősségük – megkérdőjelezhetetlen. Az idős emberek, tanúk és résztvevők, maguk is megrendülten idézik fel a velük történeteket. (Ez kitűnik személyes reflexióikból.) A tömören, lényegre törően fogalmazott „életképek”, „személyes krónikák” kirajzolják az egyéni és közösségi sorsképletet: hogyan gázol bele a külső hatalom a szerves építkezés finom struktúráiba. Hogyan rombolódik le, ami évtizedeken át szilárd keretet adott egzisztenciáknak, életformáknak. S persze kirajzolódnak a védekezés, az alkalmazkodás (eredményes) taktikai és stratégiai is. Az idős nemzedék – mely legjobban megszenvedte az impériumváltás gyötrelmeit, a háborús évek hányattatásait – kíméletlen emlékeit hagyja ránk búcsúzóul. Csak tisztelet az írónak – a szépírónak és történésznek –, hogy nem hagyta elveszni ezeket a bölcs rezignációba, megbékélésbe torkolló „sorsfutamokat”. A kutató-gyűjtő rendkívül értékes „nyersanyaghoz” jutott: a feldolgozás egyik ága már célhoz ért, hiszen megjelent a *Felszabadulás vagy megszállás? A Mura mente, 1941-1945* című történelmi monográfia. Talán újabb regény is születik ezekből szeszélyesen kanyargó „embermesékből”...

Értékkeremtés és (állami) mecenatúra

L. Simon László: *Versenyhátrány*
– A (kultúr)politika fogságában

A kulturális élet szereplői, résztvevői – közintézmények dolgozói, népművelők, szakterületek kutatói, alkotóművészek – egyik legki-
szolgáltatottabb rétege a magyar társadalomnak. Bármilyen gaz-
dasági nehézség lép fel, az elsők között kurtítják meg a kultúrára
fordítható pénzeket. Olykor az autonómia igénye és politikai erő-
tér hatásai között kell egyensúlyozniuk, ha pedig elkötelezettek
valamelyik oldal irányába, bizton számíthatnak az ellenérdekelt fél
bizalmatlanságára, negatív diszkriminációjára. Egyszóval: nehéz el-
igazodni ebben a megosztott világban, ahol a humán műveltségű
„naivak” állnak szemben egy profin kiképzett, jogi-közgazdasági-
államigazgatási ismeretekkel felvértezett vezetői garnitúrával.
A kultúra „csinálói” a „pénzosztókkal”. Nem kétséges, kinek az
érvei győznek...

Mindez L. Simon László: *Versenyhátrány – A (kultúr)politika fog-
ságában* című könyvét olvasgatva jutott eszembe. S maga is ír egy
helyütt erről az áldatlan helyzetről, amikor a következőket fogal-
mazza meg: „még maguk a kulturális élet aktív alakítói is nehezen
tudják összefoglalni mai hazai kulturális viszonyaink legsúlyosabb
– részben elméleti, részben gyakorlati – problémáit.” Hát, valóban,
nehéz áttekinteni a politikai érdekektől, a „váltógazdálkodástól”
felszaggatott terepet. Pedig a lényeg az lenne, ami a dolgokat
előbbre vinné: „az értékkeremtő kultúrpolitika”. Ám ennek mennyi
és miféle akadályai vannak, arra nem egyszerű a válasz.

A költő-szerkesztő mégis vállalkozik a vizsgálódásra, a statisztikai
adatok, parlamenti jegyzőkönyvek, miniszteri „kiáltványok”

tanulmányozására, tájékozódik az országos és megyei kulturális intézmények finanszírozásáról, s megpróbálja nyomon követni a jelenlegi (balliberális) kulturális kormányzat deklarált és valóságos törekvéseit. Jó mindezt tudni, átgondolni: mert csak így nem válunk a (kultur)politika foglyaivá. Sőt, túszaivá. S miközben elismeri a politika meghatározó jellegét, maga is alkotó emberként kísérli meg feloldani az ellentmondást, ami a kettő között feszül: „úgy tulajdonítok kiemelt jelentőséget a politikának, hogy közben... nem egyszer éppen a mai politika ellenében akarom megvédeni, bizonyos értelemben a politika fölé emelni a kultúrát.” Kövessük hát gondolatmenetét, mely gyakran a jelen ellentmondásaiból indul ki (olykor éles kritikát fogalmazva), s polemikus jellegű előkészítés után vonja le a megfelelő (megszívlelendő) konzekvenciákat. Az utóbbi öt év folyamatai adják a bizonyító- és érvanyagot, s ezek nem hízeltűk a kulturális tárca, mint legfőbb irányító, „vezetésttechnikai irányváltásaira”.

Az „alulfinanszírozott kultúra” problémait nem oldotta meg Bozóki András miniszteri kinevezése, a nagy távlati tervek szövögetése, kampányötletek erőszakolása és a napi pragmatizmus (lásd pénzvisszatartás, összegek zárolása), mely csak az érdekeltek heves tiltakozását váltotta ki. A kulturális járulékkal való „játszadozás”, a különböző művészeti szervezetekkel való eredménytelen tárgyalások, folytonosság helyett radikális – kétes irányú – átszervezések, a szakmai egyeztetések elmaradása végül a kultúra állami popularizálásába torkollott. A nemzeti örökségvédelem mellékes kérdéssé vált, a „közkincsprogram” nyitottságából csak annyi valósult meg, hogy a művelődési házak soha annyi árúst nem kényszerültek fogadni, mint ebben az időben. Az új kurzus ígéreteiből alig valósult meg valami. A forrásnövelés helyett maradt a csökkenés.

A 2006-os „változás” már eleve nem ebből a meggyengült pozícióból indult: a további leépülés felé. A finanszírozás „új modellje” kimerült az újabb megszorításokban, összevonásokban, központosításban. A Hiller István ígérte „fordulat” egy területen bizonyosan megtörtént: a tárca nevéből eltűnő „nemzeti” jelző jelezte, hogy a globális kihívásokra adandó válaszok elmaradnak, a beköszöntőben emlegetett nemzeti identitásörzés, egy újfajta nemzeti identitás meg-

teremtése – csupán hangzatos deklaráció maradt. (A Tengertánc program sikerét ellensúlyozza a PANNK – a kétes könnyűzenei, populáris műfajok támogatása.) Az irodalmi és könyvszakmai területen komoly feszültségek keletkeztek, az írószervezetek működési támogatásának drasztikus csökkentése, a Magyar Könyv Alapítvány ellehetetlenítése, a könyvkiadás forrásainak elvonása – nem éppen kedvező fejlemények. Az az elgondolás, hogy széles közönséget vonzó, nagy médiafelületet biztosító rendezvényeket kell a kulturális terület centrumába állítani, mint fő vonzerőt, még az Orbán-kormány alatt kialakult. Kétségtelen, ezek a kiemelt nemzetközi projektek, mint a Van Gogh-kiállítás, komoly sikert arattak. Csalódást keltett viszont az Illyés Közalapítvány megszüntetése, mely a határon túli magyarság kultúrájának legszakszerűbb, legszélesebb körű gondozója-támogatója volt. Mintha a „vízfejű” főváros túlon túl nagy szerepet játszana ebben a sajátos kultúrpolitikában. Pedig a kulturális intézményrendszer jelentős részét a vidéki önkormányzatok tartják fenn, egyre csökkenő költségvetésükből. A 2006-os helyhatósági választások eredményeként a megyék és a vidéki nagyvárosok többségében a polgári erők váltak domináló elemmé. A kormányzati erők rögtön visszavágtak: erőteljes régiósításban kezdtek, s a megyék elsorvasztása (ismét) napirendre került. Újabb csapásként a nagy építési, útépitési régészeti feltárások után járó összeget elvonták, központosították. (Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat címén.) A „kulturális modernizáció” nagyjából azt jelentette, a nemzeti értékek szinte minden téren háttérbe szorultak.

Tanulságos az a fejezet, amely áttekinti a „kulturális emlékezet düledező megyei bástyáit”. A piaci hatások „begyűrűzése”, a fogyasztói szokások médiumok általi erőteljes befolyásolása ebben közegben érezhető leginkább. A globális hatások ellenszere: a kulturális lokalitás. A helyhez kötöttség nem csak hátrány, erőforrás is lehet, a jó értelemben vett lokálpatriotizmus, a helyi színek, ízek alternatívát kínálhatnak a „világháló” trendjeivel, divatjaival szemben. A lokális identitások a nemzeti identitás szerves részei, ezért ápolásuk alapvető érdek. Fenntartásukra komoly figyelmet és támogatást kell(ene) fordítani. Ezek a tevékenységek a megyei kulturális intézményrendszer keretében zajlanak, amely a megfelelő

szintű állami támogatás nélkül ki van szolgáltatva a neoliberális elképzeléseknek, privatizálási törekvéseknek, az „önfenntartásra” való buzdításnak. A finanszírozási gondok (az állami forráskivonás) miatt a legsúlyosabb a helyzet a szerző szerint a múzeumok terén.” A fililék egy része már a települési önkormányzatok kezelésébe került, ami ugyan csökkenti a megyei kiadásokat, de elvész az egységes szakmai irányítás. (Az értékes ingatlanok pedig kiszámíthatatlan érdekek hálójába kerülhetnek.) A közgyűjteményi, közművelődési normatív csökkenésén túl problémát okoz az intézmények feladatainak átgondolatlansága, a feladatkörök átfedése vagy az ésszerű együttműködés elutasítása. A megyei művelődési központok kötelező és ajánlott feladatköreinek aránya, a városi funkciók ellátása, szerepük a kistérségi szolgáltatásokban – mindmind megoldandó kérdés, amelyek háttérében ott leselkedik a „költséghatékonyság” árnyéka.

Míg az előző fejezetek erősen kötődtek a valóságos – nem túl kedvező folyamatok – elemzéséhez, a kötet második fele inkább elméleti kérdéseket boncolgat. A *Hatalom-hitvallás-eszköz* című fejezet például, azt vizsgálja, hogy bizonyos körök miért a kultúrát tekintik hatalmi pozíciójuk építése eszközének? Kik azok, akik a kortárs irodalom és művészet sokszínűségét és gazdagságát leszűkítik, eltorzítják vagy egyoldalúan találják? Kik azok a média-manipulátorok, akik a populáris (nagy)városi (szub)kultúra jelenségeit favorizálják a magyar kultúra, művészet és hagyomány rovására?

A válasz nem egyszerű. Nyilván értékpreferenciák mentén alakulnak ki a jelen viszonyok. (Bárhogy tagadják ezt a „megvalósítók”). Ezek bizonyos politikai kultúrához, gondolkodáshoz köthetők, és amelyek többé-kevésbé ma az állami befolyásolás lehetőségeit is birtokolják.

A szerző szerint „állami szintű” megoldások szükségesek több területen, ahonnan a liberális elképzelések szerint, ki kell vonulnia az államnak. A kulturális javakhoz való hozzáférés, a kulturális értékteremtés és örökségvédelem, az elmélyült szakmai munka ellehetetlenülése, a csoportérdekeknek való kiszolgáltatottság, a pályázati rendszer terén újra kell „gombolni a kabátot”. Számomra kétséges, hogy létrejön-e az az ideális állapot (államigazgatási felismerés,

Pozsgay Imrét idézve), mely szerint az állam(igazgatás) nem teremti a kultúrát, „de igen nagy szerepe van abban, hogy megfelelő feltételeket” teremtsen a kultúrának. Az a bizonyos „örök konfliktus” (mennyire szólhat bele a megbízó a születendő alkotásba?) aligha fog elenyészni a közeljövőben. Az állami magatartás – bizonyos tipológia szerint – négyféle lehet: rássegítő, mecénás, menedzser típusú, művezető. Ma – legalábbis Harsányi László, az NKA elnöke szerint: „A menedzser típusú felfogás keveredik a mecénási gyakorlattal”. (Szerintem nem valami eredeti felismerés – de arra alkalmas, hogy elkenje a felelősség kérdését.) Az állami szerepvállalás – L. Simon szerint – kikerülhetetlen. A „kulturális szolgáltatásoknak az állam a közjó képviselőjében tulajdonosa, megrendelője vagy támogató mecénása lehet.” Ez már Lányi András meglátása – s az ilyesfajta hozzáállás hosszú távon képvisel(het)i a nemzeti kultúra, örökség érdekeit. S épp elég példát láthattunk, főként az utóbbi öt évben, hogy az állam (önkormányzat) lehet jó vagy rossz tulajdonos, mindez értékválasztás és személyi alkalmasság kérdése.

A pályázati rendszer mindenhatóságába vetett bizalom is erősen megcsorbult. A szakemberek (kis ország vagyunk) összefonódása, a politikai elfogultság, az elosztás decentralizálásának hiánya (lásd: a szubszidiaritás elve), aminek főként a vidéki intézmények, műhelyek, alkotók látják kárát, vitathatóvá teszi a nyilvánosságra kerülő/hozott eredményeket. E téren is folyik egy vita: bizonyos felfogás szerint az „önkormányzati költekezés” elérte végső határát, s legfeljebb a „szinten tartás” jöhet szóba. Elég téves elképzelés ez, az évről-évre csökkenő állami támogatás (visszaosztás) költségvetési számaival ismerve. Sokkal karakteresebb megkülönböztetést kellene tenni a működési és a program-típusú támogatások között. (Önkormányzati szinten létezik az „alanyi jogú támogatás”, míg a központi támogatások esetében keveredik a két szemlélet.) Szorgalmazni kellene az értelmes, tehermentesítő „közszolgálati szerződések” megkötését azokkal a szervezetekkel, amelyek erre alkalmasak.

Újra kellene gondolni a kulturális javak, termékek terjesztésének rendszerét, azt, hogy a megszülető kortárs művek eljussanak a legszélesebb körű közönséghez. A különböző terjesztési formák támogatása nagy segítséget jelentene, legfőképpen a kis, szinte

minimális apparátussal dolgozó-működő, többnyire az ország peremén elhelyezkedő alkotó műhelyek számára. Az így jelentkező „versenyhátrány” (lásd: távolság) csak növeli a kibontakozó alternatívák és a „központi” kánonok közötti (már-már feldolgozhatatlan) különbséget. Ezt a hátrányledolgozó tevékenységet addig kell folytatni – L. Simon szerint –, míg „Előbb-utóbb belátják (a jelenlegi kulturális hatalom birtokosai), hogy nem csak egyféleképpen lehet látni a világot, akik erről éppen bennünket akarnak meggyőzni, akik harsány könyvborítóikról is ezt üzenik: There is always more than one way of looking at the world.”

A „versenyhátrány” további körülményeit, a szemlélet és megközelítés torz aspektusait tárják fel a további fejezetek. Az új koncepció szerint – melyet Bozóki András fogalmazott meg „miniszteri kiáltványában” – „mindennek van létjogosultsága, a kulturális szabadság jegyében”. Az a baj – túl azon, hogy ez a „minden” nincs kellően definiálva –, hogy a támogatási döntések mégis nagyon is egy irányba húznak. A köznapi gondok (fűtésszámlák, stb.) félresöpörése aligha „szabadítja” fel a nagy távlatokat, (hozza el a Nagy Könyv mennyországát), nyitja ki a „zárt” intézmények struktúráit. A digitalizálás bővölete (bizonyos részterületeken) nem oldja meg a nemzeti kultúra átfogó digitalizálásának problémáit. Téveszme, hogy a nemzeti kultúra ápolása, kiteljesítése csak(is) bezárkózást jelenthet, s a különböző társadalmi csoportok (kisebbségek) folyamatosan átrendeződő mozaikjából áll össze. A nemzeti kultúra elsősorban folytonosság és (időben jól körvonalazható) hagyomány, identitásképző (alap)elem. Ezt az évszázadok alatt, több nemzedék által létrehozott tudásanyagot (és érzelmi viszonyt) eliminálni, összekötő-mozgósító erejét lebecsülni – több mint bűn. Hiba. (Erről jut eszembe, amit nem tudok meghatottság nélkül felidézni: az idős, beteg Márai 1984-85-ben esténként, éjjelenként Babitsot, József Attilát, Vörösmartyt és Berzsenyit olvas. S aztán Aranyról a következőket írja: „Később Daliás idők. A bűbájos első ének, mikor Lajos király álruhában megszáll az öreg Rozgonyi és a szépséges Piroška háznál. A szavak íze, illata, mint a friss sütetű soroksári kenyér. Szépséges hazám, magyar nyelv, csak ez maradjon az utolsó pillanatig.”) Mindezt „pisszegő teremőrnek” tekinteni – ahogy Bozóki András teszi –,

valóban vállalhatatlan „versenyhátrány” (lenne) a körülöttünk folyó kulturális versengésben. A hagyomány persze nem jelenthet fundamentalista konzervativizmust, bezárkózást, új iránti érzéketlenséget. A hagyomány akkor él(tet), ha minden nemzedék a maga szempontjai szerint újraértelmezi. Egyet lehet érteni a szerzővel, aki ezt írja: „A nemzeti tradíció ápolása sosem jelentette azt, hogy megőrizzük a hamut, hanem hogy nem engedjük kialudni a parazsat.”

Azt hiszem, a jövő kultúrpolitikájának kialakításában fontos szerepet játszik majd a néhány gondolat, amelyet a *Konzervatív politika – nyitott értékrend* című fejezet felvet. (A jobboldal felé is kritikusan.) Ennek első részében valóságos konzervatív „hitvallás” fogalmazódik meg, azt hiszem, nem érdektelenül. (Mindkét tábor figyelmébe ajánlva.) A „konzervatív politika... fontosnak tartja a szabad sajtó támogatását, de nem törekszik az ország kettéosztására... elsődleges feladatai közé tartozik a konzervatív értékrend vonzóvá tétele... a hitelesség és szakértelem elsődlegesen fontos a folyamatos értékteremtéséhez...” S egy felismerés, aminek a kulturális életben ma lehetetlenség érvényt szerezni: „egymás mellett több, egyaránt autentikus értékrend létezhet...” Ma nem vitázó, hanem egymásról tudomást sem vevő „értékrendek” léteznek egymás mellett. S még egy: „a politikai konzervativizmus nem feltétlenül esztétikai konzervativizmus”. Értekezik a „jobboldali kultúrpolitika hiányáról” is, Láncki Andrást idézve: „nincs politikai siker rétegzett kulturális háttér nélkül. Az egyik legnagyobb hiányossága a jobboldalnak, hogy a kultúrában rejlő ízlésformáló erőt nem használja ki eléggé.” Ami nyilvánvaló: erőteljes kulturális építkezésre van szükség. Ahogy Orbán Viktor 2006. évi kultúra napi beszédében megfogalmazta: „az állam és a politika feladata nem az, hogy megmondja, mi legyen a magyar kultúra, milyen legyen, és milyen ne legyen, mi tartozzon bele és mi nem. Hanem az, hogy lehetőséget biztosítson a magyar embereknek a magyar kultúra ápolására, terjesztésére, megújítására, hogy megteremtse a kereteket ahhoz, hogy az alkotók és a közönség kialakítsák a globális áradattal versenyképes 21. századi magyar kultúrát”. Remélhetően, erre a sokak által várt „fordulatra” hamarosan sor kerül.

Szemléletes képet kapunk még az irodalmi élet anomáliáiról, a támogatások „irányultságairól” (vagy elmaradásukról), a véleményüket vállalók büntetéséről. (Lásd: Nagy Gáspár hosszan sorolható mellőzései.) Az irodalmi élet intézményrendszerének (szervezetek, lapok, kiadók) fenntartásához az állam kevésbé, míg az önkormányzatok jelentős összeggel járulnak hozzá. Azok a bizonyos „kis kiadók” – mint amilyen a *Pannon Tükör Kiadó* is – adják ki az élő szépirodalom nyolcvan százalékát. (Elgondolkodtató adat...) A külföldi párhuzamok keresése helyett a saját rendszerünket kellene kialakítani. S ezen belül is nehéz helyzetben lévő, a központtól távol dolgozó irodalmi-művészeti műhelyeket pozitív diszkriminációban kellene részesíteni, kiemelten preferálni. Gondoljunk csak bele, a minőségi kultúra elfogadtatásában mekkora szerepük van! Egy olyan közegben, amelynek az „ellenállásával” szinte naponta meg kell küzdeni. A szerző szerint „Valóban új rendszerre van szükség, de annak bevezetése előtt néhány dolgot ki kell mondanunk...a magyar állam az összes magyar folyóirat éves támogatására egy közepes színház éves támogatásának töredékét fordítja.” Egyszóval, ahhoz, hogy az irodalom olvasása ne csak az irodalmárok kiváltsága legyen, meg kell(ene) erősíteni a közvetítő eszközöket, a rendhagyó irodalomórákat, a megyei lapok kritikai rovatát, a helyi értékrendek szakmai hitelét.

L. Simon többször idézi Klebelsberg Kuno írásait, gondolatait, joggal hivatkozva időszerűségükre. A kötet elején található ez a részlet, a miniszter beköszöntő beszédéből, mely beiktatásakor hangzott el, 1922-ben: „A kül- és gazdaságpolitika agilitásával és rugalmasságával szemben a kultúrpolitika a pillanatnyi változásoktól való bizonyos függetlenséget kíván meg. Ezt hosszú lejáratú váltóhoz hasonlíthatjuk, és lényege főleg azáltal van meghatározva, hogy mindig a jövő generáció számára dolgozik... Elsősorban és mindenek fölött törekvésünk arra irányul, hogy kultúrpolitikánkban általános nemzeti álláspontot foglaljunk el...”

A rendszerváltás előérzetének idején hallottam ezt a mondást: „Jövönk a múlt”. Úgy vélem, mélységes igazságot tartalmaz ez a kissé provokatív megfogalmazás. És nehéz kitérni előle.

(Kortárs Kiadó, 2007)

Éltető hagyomány – konzervatív értékprioritások

L. Simon László: *Személyes történelem*
(Esszék)

Az utóbbi időben az írói műfajok beszűkülésének lehetünk tanúi. A hagyományos szépirodalom mellett a tanulmány, kritika uralja a publikációkat. A publicisztika, a jegyzet, karcolat, a portré, s legfőképp az esszé, mind kevesebb teret kap a folyóiratok hasábjain vagy a cikkgyűjteményekben. Van néhány megszállott tollforgató, irodalomtörténész, aki nemcsak a szakmai fórumokon, hanem a napilapokban is az elfeledett műfajok eszközeivel fejt ki mondanóját. Csak kettőt említek, Alexa Károlyt és Ambrus Lajost, mindketten bőven merítenek régi irodalmunk sokszínűségéből. S amikor L. Simon László *Személyes történelem* című kötetét forgattam, örömmel tapasztaltam, hogy van követője ezen törekvéseknek a fiatal nemzedékben, a szerző valóságos stílusgyakorlatot tár az olvasó (és a tanulni vágyó) elé.

Bár a belső címlapon „esszék” a műfaji megjelölés, azonban a kötet egyik értéke éppen a stilisztikai megközelítések változatossága.

A hat ciklusra, tematikára, fejezetre osztott, tudatosan szerkesztett kötet két szférát kapcsol össze az egyéni, személyes lét, közeg érzelem-és élményvilágát a tágabb horizontú történések erővonaláival. A születéstől a halálig terjedő ívet húzva meg.

Az individuum beleszületik valahova, egy család, egy hagyomány, egy tájegység keretébe, amihez való kötődése (köldökszínórja) aztán élete végéig elkíséri. Hosszú ideig erről sem illett beszélni, ennek vállalása is gyanús volt, idejétmúlt, anakronisztikus jelenségnek számított. L. Simon vallomásos kisesszéje (*A szülőföld csókjai*) hatásos bevezető, érzelmi ráhangolás arra, miről is lesz szó a

későbbiekben. Mikszáth és Kalász Márton írásaiból idézve – melyek a megye jellegéről adnak érzékletes képet –, vonja le a konklúziót: „Valóban: identitásunk adja az erőket, a tartásunkat, s a megyéhez, a szülőföldhöz való ragaszkodásunk is az azonosságtudatunk elválaszthatatlan részévé vált.” Ez a „mély érzelmi viszony”, mely apró mozaikokból, élménymorzsákból áll össze, nem halványul el, nem enyészik el, s a messzire szakadt egyén a visszatérés reményét, ígéretét hordozza magában (tudatosan vagy tudattalanul) egész a sírig. Alapvető igazságot fogalmaz meg, amikor felhívja a figyelmet: a nagy egység, az ország, a haza, kis egységekből tevődik össze. „Nincs haza szülőföld nélkül.” – szögezi le, s a 21. századi kihívások, veszélyek, szörnyűségek ellen (talán) a „menekülés” lehetőségét kínálja a felnevelő vidék. Bepillantthatunk abba a családi milióbe is, ahol mindez megtörtént... Abba a felfedező – egyre táguló körbe –, amelyben a gyermeki tudat megkapja az első benyomásokat... Élményeket, kapaszkodókat. A kis L. Simon – Csoóri előadása nyomán – a besenyőkről mondottakra figyel fel, hisz a családi legendárium szerint a Simonok „vérvonala”, lázadó természete egészen idáig vezethető vissza. Lám, máris egy, a régi időbe visszanyúló hagyomány, amely megragadta a gyermek fantáziáját, s melyet rövest beépített alakuló identitásába. Németh Lászlót idézi: „a hagyomány a népek emlékezeté”. Ez az emlékezet gazdag tárház, kincsesház, amelyből mindig meríthetünk. Magyarságunk építőköveit tartalmazza. S igen, mindannyian vágyunk valamilyen távoli, felfedezőútra, de az sem lenne kevés – ha minden eszmélkedő nemzedék –, körbejárná szűkebb hazáját.

Mindenesetre, a kötődés megvallása, vállalása arról tanúskodik, L. Simon helyet talált magának a nagy- és kisvilágban, s ragaszkodásának már-már kihívó megfogalmazásával akar példát statuálni azoknak, akikben sikerült – a médiumok agymosása eredményeként – ezt köteléket meggyengíteni, elszakítani. „Az én megyémet, amivel egy életre eljegyeztem magam, kerüljek bárhova is, legyen bármi vele, alakíthatják, szabhatják, régiósíthatják, lekerülhet a térképről, nekem ez marad a szűkebb szülőhazám.” A család, a hagyomány, a bensőséges otthonlét felvázolása után az újabb etap az önismeret útján: „Az elődök tisztelete”. A volt megyei képviselő

– mert magáévá, személyessé éli helyi történelmet –, ismét újabb felfedezést tesz: az elődök üzenetét közvetítő jelek, műtárgyak elpusztítását kéri számon. Az összetört megyei kőcímert, a két hiányzó megyei politikus egész alakos képét, valamint azt az 1930-ban állított vörös márványtáblát, mely gróf Károlyi Józsefnek állított emléket, 1919-es bátor határozati javaslatát idézve fel. Ebben Fejér vármegye bizalmatlanságot szavazott a felálló „forradalmi” kormánynak, s hitet tett a nemzeti eszme, a hagyományok, a magyar állam területi integritása mellett. S hogy 2008-ban a meg-hasadt, pincébe dugott emléktábla restaurálva visszakerülhetett a megyei közgyűlés impozáns épületébe, a közgyűlési terem bejárata mellé, köszönhető annak, aki tudta, mivel tartozik az elődöknek, akiknek munkája nélkül a jelenről sem beszélhetnénk.

Igen, az elmúlt húsz év számtalan jeles eseménye, ünnepe, avatása – a múlt helyreállításáról szólt. A régi, halálra ítélt, megcsonkított, maradék-Magyarország pótolhatatlan értékeiről, amelyet a sárból, porból, romok közül, a föld alól kellett kimenteni. (Hány hátborzongató történet szól erről, hány példája van a hétköznapi, a közöny ellen protestáló hősiességnek?)

A „múltért való küzdelem” szép példája a pákozdi Don-kanyar kápolna története, a köré fűződő civil kezdeményezés, valamint a megvalósult kegyeleti monumentum: a messze, Oroszországban elesett, ismeretlen vagy feltárt sírokban nyugvó hősök és áldozatok emlékét hirdető kegyhely, mely előtt minden év január 12-én fellobbannak az őrtüzek...Az „emlékezés emlékműve” arra is figyelmeztet a szerző szerint, hogy ne engedjük „átírni a múltat”. A tallózás a „helyi emlékek” között, újabb felfedezésekkel jár együtt. Így kerülnek elő a nadapi plébános képei a község (a negyvenes években kitelepített) sváb lakóiról, vagy a nádasdladányi, méltatlanul elfeledett Nádasdy család fényképei, melyek híven őrzik egy főúri életforma dokumentumait. L. Simon akkor érzi magát elemében, ha előbukkan a „személyes szál”, ha a tágabb család valamelyik tagja is érintett a múlt relikviáival kapcsolatban. Felemlíti Nádasdy Ferenc példáját, akinek adakozó kedve a szűkebb esztendőekben sem apadt el, számos jótékony célú megyei intézmény köszönheti neki létét. Itt tér ki arra, hogy milyen döntő

jelentősége van a – a Bibó István által emlegetett, s a kommunisták által felszámolt – „nemzeti intelligenciának”, akik óriási erőfeszítéseket tettek arra, hogy népet megtanítsák a „nemzet leckéjére”. Némi nosztalgiával idézi fel a léghajózás – némileg a magyar feltaláló, Schwarcz Dávid által is befolyásolt – történetét, mely kudarccal végződött. Nem így a rádiózás: Tesla találmánya – aki nek szobra van a magyar rádió épületében – meghódította a világot. S amely őrzi Kossuth, Kosztolányi, Babits hangját...

L. Simon szerencsés ember: hisz a szűkebb család érdekes, jellegzetes tagjai is számos emlékkal, élménnyel gazdagították a gyermek épülő személyiségét. A sárbogárdi ügyvéd nagyapa, aki sok mindent – többek között a szőlő szeretetét is – átadta unokájának, a nagycsalád feje, a nagyanya, aki egy asztalhoz volt képes ültetni a különböző generációkat. (S aki imádkozni is megtanította a kicsinyeket.)

Édesapjától is sokat tanult, nemcsak szeretni, de felvállalni az örökséget: a szőlőt, a borkészítés tudományát. Az ő korai, tragikus halála után már a kötelességek rászakadtak, a birtok művelése és a borászati munkálatok. Ám az író itt is „nyersanyagot” talál: esszéisztikus kitekintése a régi magyar szőlőfajtákra, a régi szüretekre, a mai technológiákra, a gazdálkodás megannyi feladatára, nem száraz leírás, hanem élvezetes olvasmány. S persze: mindig ákad a jelenben is követendő példa, mester, hivatást ébresztő társ, barát... Akik között is kiemelt hely illeti meg Ambrus Lajost L. Simon eszmélkedésében, akár írói, akár szőlészeti-borászati értelemben. „A szenvedelmes kertész” címmel írt születésnap-i köszöntő, baráti kötődés megvallása ismét túllép az alkalmi megnyilatkozáson: az ambrusi életmű lényegének megfogalmazására kínál lehetőséget. „Látom, ahogy az ambrusi életmű összeáll az igényesség, a minőség, a honszeretet és a hétköznapi vált magány négyyszögében...” – írja a fiatalabb pályatárs. Dobos Marianne *Sorsfordító karácsonyok* című kötete az ünnep lényegéről és fontosságáról csíhol magvas gondolatokat. Ebben a „szeretethiányos globalizációban” szükség van bensőséges együttlétekre, érzelmeink kimutatására. Szükség van „sorsfordító feltámadásokra”.

A szerző mindinkább távolodik a személyes szférától: olyan „elavult” fogalmakról elmélkedik, mint a haza és a szabadság, a haza-

szeretet. Sok tanulságos megállapítása közül néhány: „A hazaszere-
tetnek tettekben is meg kell nyilvánulni.”. „A szabadság hiánya
akkor hasít belénk, amikor kalodába zár bennünket a zsarnokság...”
(Ez utóbbit a 2006-os tüntetésekkel kapcsolatosan fogalmazza meg.)
Mit kezdhetünk a különböző, már klasszikussá vált írói örökségek-
kel? Mi az aktualitásuk? Mi a maradandó és mi a romlandó rész
bennük? Ez a kérdés is – szinte kínzóan – foglalkoztatja. Megvédi
Csoóri Sándor „állítólagos avított nézetei”-t, „divatja múlt nyelvhasz-
nálatát”, a művész politikai szerepvállalásával kapcsolatos elképze-
léseit. Az ellentábor csak a „liberális politikai korrektség” követőit
tudja elfogadni, s mindig készen áll, hogy megbélyegezze vitapart-
nereit. Akár az antiszemitizmus vádjával. A *Márciusi Charta* lejára-
tása is ezzel a módszerrel történt. S amire L. Simon felfigyel: Csoóri
„kiáltványa” azért is zavarba ejtő, mert „olyan mély és összetett köl-
tői nyelven képes megszólítani az egyre profánabb propaganda szö-
vegekhez szoktatott közönséget”, ami a magyar nyelv varázslatos
gazdagságával élve újraértelmezi a már kikopott, vagy eltűntetett
értékeket, fogalmakat. Csoóri hiteles nyelvhasználata egyúttal
„fegyver” is abban a nyelvi háborúban, amelyet az érvényes konser-
vatív megszólalásért a nemzeti oldalnak meg kell vívnia.

A Wass Albert-jelenségről is megvan a véleménye: az író szent
vagy dilettáns kérdés – két véglet, valószínű az igazság a kettő
között van. Ő az előzmények felidézésével keresi a választ, Schöpf-
lin Aladár elemzését veszi példának, vagy a Nyugatban megjelent
Kádár Erzsébet értekezésére tekint. S ami a lényeg: „A Nyugat-beli
kritikák óta az irodalomtudomány gyakorlatilag adós Wass Albert
írói munkásságának elemzésével, értékelésével.” Joggal teszi fel a
kérdést: „Vajon mikor jutunk el oda, hogy a politikai, az ideológiai
diskurzus helyett az esztétikai szempontok érvényesüljenek...?”

A kötet egyik legsúlyosabb írása *A kommunizmus természetrajzá-
ról* címet viseli.

L. Simon idézi a kommunizmus áldozatainak szinte felfoghatat-
lan számait, s szomorúan állapítja meg: ezek az adatok ma kevese-
ket érdekelnek. Véleménye szerint e társadalmi utópia „természet-
rajzának” azzal kéne foglalkoznia, „ami utána jött”, az utóélet
máig feldolgozatlan problémáival. Azzal a logikával, amely nem-

zedékek gondolkodását fertőzte meg, s melynek hatása máig érezhető. A „nép” – a szűk hatalmi elit – szabadsága nevében korlátozták az alkotmányos jogokat és a valódi szabadságjogokat. S arra figyelmeztet: az egyik (baloldali) szélsőséget nem lehet bírálni, elutasítani egy másik (jobboldali) szélsőség szempontjai szerint.

Akkor kerülhetünk közelebb a megoldáshoz, ha megértjük: Jászi Oszkár antikommunista írásai miért nem kerültek kiadásra? Ki és miért cenzúrázta életművét? Ő írta: „a szocializmus válsága erkölcsi válság”. (József Attila pedig azt – ebben az időben –: nem „hajt ki” az osztályöntudat a kiirtott emberi öntudat helyén.) Az erkölcsi megfontolások zárójelbe tétele: a máig ható lelki deformálódás.

Egy rendkívül érdekes meglátása, aminek következményeit ma kezdjük érteni: a kommunizmus legnagyobb bűne (s fegyverténye) a „nyelv kisajátítása” és kiforgatása. Ennek jegyében válnak az egyének „kísértetté”, elvi elhajlássá, osztályellenséggé. Akiknek „eltávolítása” nem bűn, „történelmi szükségszerűség”. A tovább viruló utóélet következménye – az átmentett hatalmon túl –, hogy régi politikai elit „megnyerte a fordulat éveinek nyelvi háborúját is.” (Lásd: nácizás, antiszemitázás.) A valóság és a nyelv valódi megfeleltetése, ez még várat magára. Hogy ne legyünk az eufémizmusok országa.

Egy másik írása a *Mire való a magyar kultúra?* címet viseli. Ennek az ad különös aktualitást, hogy L. Simon a téma több éves tanulmányozása, feldolgozása után, melynek két kötet is lett az eredménye (*A kultúrpolitika fogságában* és *A római szekér*) – ma a terület egyik felelős gazdája, a Kulturális és Sajtóbizottság elnöke, az NKA elnöke. Nos, aki elmélyült választ vár a címben feltett kérdésre, csalódik. (Annak ajánlható a két tanulmánykötet.)

A könnyed és szellemes jegyzet – a nagyapa fellelt iskolai dolgozata alapján – arra következtetésre jut: „az idegen dolgoktól csak a magyar kultúra védhet meg bennünket”.

Mikszáth – akire L. Simon több alkalommal is hivatkozik, nyilván nem véletlenül – egyike író politikusainknak. L. Simonnál aligha találtak volna megfelelőbb embert, a Petőfi Múzeumban megrendezett, *Mikszáth Kálmán fekete városai* című kiállítás megnyitására. A kettős szerep ugyanis nem szükségszerűen jár együtt elbutulással (ahogy ezt sokan szeretnék látni). Az írónak van eredeti megközelí-

tése erre a helyzetre. Azt kérdi: „mi a közös pont a regényekben és a politikában? A megtörténhetés illúziója.” Ami a kortárs epikának is megszívlelendő tanulság. Főként az a mikszáthi idézet, melynek igazságát aligha tolhatja félre komolyan vehető író – „egy korszaknak igaz levegőjét” „akartam papírra vetni”. A Csokonai-legendák idézése – a sümegprágai családi emlékezet nyomán – épp úgy az irodalmi élet része, mint a Styxen túlra „küldött” üzenetek, gyászbeszéddek, búcsúztatók, visszaemlékezések. Emberi és baráti főhajtások. S minden halálhír újabb kötelezettségeket ró a túlélőkre! Három megemlékezés mégis kivételes hangsúlyt kap: Mátis Livia, Sobor Antal és Deák László halála alkalmából. Mind a három közelről érintette az író, a személyiség legmélyebb rétegeit sértve, borzolva föl. Mátis Livia esetében a nagy tudású, alázatos szerkesztő portréja rajzolódik ki szavaiból, aki a mindvégig őrizte nőiességét, a legjobb, szinte archaikus értelemben. Sobor Antal esetében Fejér megye és Fehérvár „állócsillaga” távozott, aki távol a centrumoktól élve, kimagasló irodalmi életművet hagyott az utódokra. Wathay-regénye, a *Hosszú háború* máig nem eléggé méltatott műve a török elleni, európai szövetségben folytatott, felszabadító háborúnak. Deák László, a költő-képzőművész-szerkesztő pályája is mély nyomokat hagyott az íróban, aki a lényegről kötetlenül tudott beszélni a fiataloknak, aki az *Orpheusz Kiadónak* magas presztízst tudott teremteni, minőségi kötetek kiadásával, a legnehezebb időkben is.

Végül mit mondhatunk összegzésként?

L. Simon László kötete tematikailag és műfajilag is változatos, olvasmányos írások gyűjteménye. A személyessé élt történelem süt át szinte minden során. De bármennyire elütő tartalmak váltják egymás, két dolog – eltéphetetlen fonalként – végighúzódik lapjain: a történelmi folytonosság érvényesítésének igénye és a konzervatív értékprioritás.

Világos stílusban, megszívlelendő érvekkel. S jó tudni, hogy egy 39 éves, alkotó ereje teljében lévő, sokoldalúan felkészült szellemi ember, pályatárs, barát jár köztünk, akinek nem csak hivatali kötelessége, nemes szenvedélye is a hazai kultúra ügyének – legszélesebb értelemben való – előmozdítása.

(Ráció Kiadó, 2011)

Megéledő konzervatív hagyomány

L. Simon László: *Körbejárni a hazát*
(Esszék)

A kortárs magyar esszéírás is keresi a megújulás lehetőségét. A nagy nemzedékek képviselői, jó tollú írástudók produkciói valahogy kikoptak az időből – szakmai kuriózumokká váltak –, mint Németh László, Szabó Zoltán, Márai Sándor művei, s olyan hazai nagyságok is kidőlték, mint Németh G. Béla, Domokos Mátyás, Görömbei András vagy Csoóri Sándor. Pomogáts Béla még áll a vártán, s újabb régi nevek tűnnek fel, mint Szakolczay Lajosé, Szörényi Lászlóé, Bertha Zoltáné, Ködöböcz Gáboré, Alexa Károlyé vagy Jánosi Zoltáné. A fiatalabbakat figyeljük, mint Pécsi Györgyi, Falusi Márton, Papp Endre, Zsille Gábor írásait. A névsorom némi elfogultságot tükröz, akik személyes vagy más okokból közel(ebb) állnak hozzám, s akiket jobban figyelek. Nos, ebbe a körbe tartozik egy általam jól ismert szerző, a negyvenet öt évvel elhagyó L. Simon László. Aki szinte szerényen, csendben lett az esszéírás ifjabb mestere.

Újabb kötete is bizonyítja: jó úton jár. A *Körbe járni a hazát* a 2017-es Könyvhétre jelent meg, a Közép- és Kelet-Európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány kiadásában. A szerkesztő Békés Márton volt, az előszót Schmidt Mária írta. A válogatásban korábbi publikációk is szerepelnek, de van benne eddig közöletlen írás is. Az előszóban találjuk a mondatot: „Ez a kötet kötelekekről szól”. Valóban, az író alaposan feltérképezi családjá múltját, gyerekkorát, s a számtalan, életre szóló élményt, amely szoros szálakkal fűzi őt Fejér megyének az ősök lakta vidékéhez, valójában a szülőföldhöz. De nem ragad meg itt: megszólal a politikus, a nemzetpolitika elkötelezettje, az irodalmár, a vérbeli esszéíró.

Az esszéírás rangját, becsületét mindenki elismeri, de nehezen tudja megfogalmazni a műfaj lényegét. Montaigne óta így van, aki az írásművészet csúcscsúcsaira emelte az egyéni hangú megnyilatkozást. A meghatározás csatáiban nem kívánok részt venni, de nekem is az a véleményem: az esszé az írói tehetség legmagasabb rendű terméke.

Két dolog feltétlenül kell hozzá: szokatlan, mehökkentő kontextusokat teremteni és a hajdani bölcsességeket aktualizálni. Szerb Antal szerint kell a reflexió.

L. Simon mindkét tekintetben eredetien gondolkodó fő, akinek megvan az alapos tárgyi tájékozottsága is, hogy tudjon érdemi rendelkezésre álló ismeretanyagból és a kivételes megfigyelőképessége által gyűjtött széleskörű emlékezésből.

A kötet első részében a kezdetekről kapunk képet.

A *Gyökerek* számba veszi a rámaradt örökséget. Például a szövegalkotás hagyományát. Ki gondolta, hogy a bölcsésznek, városlakónak készülő fiatalemberről – idővel – szenvedélyes gazdálkodó lesz. S így vall a megöröklött teendőkről: „Örökség a föld, örökség a feladat, örökség a mások által megkezdett és befejezhetetlen élet is.” A „fehérboros vidék” vallomásaiba belefér az egri bor dicsérete, az egykori uraságok mulatozása. Az *Új világ született* a déd- és nagyszülők világába enged betekintést. Ez a visszatekintés nem megy empátia nélkül, s L. Simonban megvan ez az adottság. Előkeresi a családi leveleket, fotókat, egyéb dokumentumokat, előkerülnek a megható sorok, amelyet dédszüloje írt a frontról haza, ezek az egyszerű, nagy hatású mondatok mély ragaszkodásról és felelősségtudatról szólnak. S hogyan lehetett a Nagy Háború szörnyűségei után újrakezdeni és folytatni a mindennapi életet? S a csapások sorát elviselni a második világháború után, amikor „megroppant” ez a vidéki középosztály – amelynek hanyattatásairól L. Simon gyakran ír –, s elgondolkodik azon: ez a köznapiság tartotta fenn a hazát, azoknak a helytállása, akik a legnehezebb időben életüket is adták a földért, a szülőföldért. Az *Akiknek megadta a sors* azokat a megrázó történeteket idézi fel, amelyekből drámai filmet forgathattak volna rendezőink. Ahogy írja: „Adósai vagyunk önmagunknak, felme-

nőinknek és gyermekeinknek.” Az „elmondhatatlan történetekkel”. Az a bizonyos „vidéki középosztály” – több évszázados tradíciójával – fenntartotta az életet, épített, hagyatkozott, kiteve magát a sorsfordulók gunyoros fordulatainak. Van szeme az apróságokra is, mint ahogy ez a *Légy a mi érző meleg bőrünk!* című írásból kitűnik. Egy régi ágy, egy régi festmény a sárbogárdi református templomról, egy lelkész, aki arra kéri híveit, mondjanak hálát azokért, akik segítették az Istenhez való találást... És az úrvacsora klenódiumainak nemes egyszerűsége. Az élet kis örömeinek számbavétele is megteremti a köznap csodát. A *Körbejárni a hazát* az egyik legjobban sikerült írásmű, amely fel tud emelkedni a gyerekkori élményektől a legmagasabb szintű múltidézésig. A besenyőség a Simon családnak egy régi hagyománya, a származás, az ősiség számontartása is erősíti kötődéseket. Az apró pontok is jelentenek valamit: „Egyszer szeretném bejárni a hazámat, Lázár Ervin nyomán eljutni a legkisebb faluba is.” – írja a szerző. Ez a teljességvágy, ez a birtokbavétel, mely L. Simon ambícióit izgatja, hogy megismerje, magáévá élje a még ma is kínálkozó hagyományt.

Ez vezeti tekintetét a hajdani boroskancsókra, melyeket már szinte szétmarta a hajdani gazdák bora. S ennek köszönhető, hogy a remek korsódísz a borítóra került. A disznótor ízes hangulatai után váltás: Bella-kontextusok. A pályakezdés néhány epizódja után előkerül a sárkeresztúri-fehérvári költő alakja, aki lassan már helyi legendává vált. L. Simon találkozása is furcsa volt: bárzongoristának nézte az akkor már ismert költőt. S a felnőtt már gyermekeinek adta tovább az *Áni-Máni* verseit. S neki jutott eszébe az agárdi irodalmi emlékfal elkészítése is a Gárdonyi Múzeum fehér falán, melyen már Bella István portréja is a látható. Az örökség része az is, hogy L. Simon László majd tíz évig az Írószövetség titkáráként tevékenykedett, és első körben foglalkozott „vesztéseinkkel” (*A Styxén túlra*). Az a bizonyos 2006-os év mély nyomot hagyott a lelkében, amikor oly sok neves írónk távozott az élők sorából. Takáts Gyula... Azt reméltük, megéri a 100. évet. Nem sikerült: 97 évesen, az utolsó percekig alkotva, hagyta el az árnyékvilágot. Számomra a dolgozatnak az egyik tanulsága: az értő, számon tartó

szem, az íróközösséghez való tartozás megbecsülése, a folytonosság építésének megkerülhetetlen feladata.

A *Lírai vallomás egy huszonötéves cégről* újra áttekinti azt a több generációs munkát, ami ma a szerző csinál, illetve kénytelen csinálni. Megfogalmazza a tételt: „Közép-Európában mi nemzedékről nemzedékre újramezdünk valamit, ami akarva-akaratlanul, sőt, gyakran észrevétlenül valamelyik elmenőnk életének és munkájának a folytatása” A visszavezető úton sok csalódás, bántás érte nem csak őt, szüleit is, akik Simon és Simon Kft-ét létrehozták.

A modern gazdálkodás sok mindent másként csinál, átélte azt is, amikor az éretlen szőlőt leszedik, hogy a többi fürt szebb legyen. Ez még édesapjának is sok volt. L. Simon elmondja: hiába minden lázadás, makacskodás, el kell fogadni a termelőnek a természet örök törvényeit.

Érdemes alaposan áttekinteni a 2007-ben született *Hatalom – hitvallás – eszköz* című esszét. Azóta a szerző hatalomgyakorlási helyzetbe került, több poszton is. Mennyire sikerült neki a meghirdetett elveket megvalósítani? Az „állam kultúrafenntartó szerepéről” sok vita folyt, a központból irányított módszertől a piacvezérelt közegig, de jó megoldás még nem igazán született. L. Simon próbálja ezt szisztematizálni, amikor különböző gondokra hívja fel a figyelmet. A társadalmi egyenlőtlenség növekedése, az önkormányzatok kivonulása a támogatásból, az értékek kiszolgáltatása a gazdasági csoportoknak, a pályázati rendszer anomáliái, a magánmecenatúra hiánya, a túlbürokratizált apparátus. Nehéz volt eljutni addig a felismerésig, amely a művezetői felfogástól a menedzser típusú irányításig vezetett. A bonyolult kérdéskörnek csak néhány szegmensére térünk ki. A második Gyurcsány-kormány idején a bürokrácia egyszerűsítése együtt járt a kulturális járulék eltörlésével, amely mégis forrásokat jelentett a kultúra fenntartásában. Arra is felhívta figyelmet, hogy miközben az állam az alkotások létrejöttét támogatta, nem fordított figyelmet a befogadókhoz, az olvasókhoz való eljutásra. Végül megállapítja: „A kulturális viaskodásban a hatalom csupán eszköz lehet és nem cél.” És egyik legfontosabb feltétel, hogy elfogadhatóan működjenek a dolgok: „nem csak egyféleképpen lehet látni a világot.” (Akkor ott, ellen-

zékben könnyebb volt ezt kijelenteni.) Ám ma a támogatás része, az olvasókhoz, a befogadókhoz való eljutás. Ha más nem, ez biztosan az egykori kultúrpolitikus javára írandó. Az *Alkotás és befogadás* című írás már az aktuális teendőkről szólt, hiszen 2013-ban született. Megszívlelendő mondat az esszé elején: „Éppen ezért kell világossá tennünk és érvényesítenünk munkánk során, hogy a kultúra az a cél, amelyet a hatalomnak szolgálnia kell.” Hát igen, az értékp-luralizmus – és értékkiegyenlítődé, tenném én hozzá – valóban szükséges volt az elmúlt években. S már látszanak az eredmények. A szakmai közösségek és kurátorok kapjanak nagyobb lehetőséget, pénzzel és felelősséggel. Kellenek az új művek és azok eljuttatása a közönséghez.

A kulturális bukás klebelsbergi víziója gyötörte a szerzőt, az NKA felelős vezetőjét, amikor sok lehetőség volt a kezében. Csak reménykedni tudunk, hogy ez a sorvadásos „elhalás” nem gyötri már nemzetünket. L. Simon világosan látta ezt. S tán az utána következők sem teljesen immunisak Klebelsberg és L. Simon meg-látásaira. Az *irodalmi szervezetek szerepéről* című írásban a szerző visszamegy Kornisig, tőle veszi a feladat meghatározást: „Az iro-dalom művelésével a nemzeti öntudat kimunkálása”. Ezért kell a felelősségtudat és a megegyezés. (Sajnos, ez az, ami hiányzik mai közállapotainkból.) L. Simon úgy látja: „Erős, a hangjukat hallatni képes szervezetekre lenne szükség, amelyekben nyilvánvalóan különbséget tudnak tenni a szervezet és egyes alkotók feladatai között.” Kornis szerint: „Az irodalmi társulás nem annyit jelent, hogy lehetségesnek tartanók a kollektív szellemi munkát a költé-szet terén, a költői-irodalmi mű mindig az egyéniség legbensőbb magvának öntörvényű kivirágzása, amely személyes szabadságot követel.” S ezt a hatalom képviselőinek tiszteletben kell tartaniuk. Ám ez a tisztelet megszűnik, ha a nemzeti hagyományokkal szem-ben nincs megértés, csak szétesés és cinizmus terjeng. L. Simon azt is megvilágítja, hogy már az elfoglalt pozíciókban milyen nehéz volt elfogadtatni valamilyen józan álláspontot bent is és az ellen-táborban is. A felelősségtudat és megegyezés hiánya ma fájdalma-san bénítja le az alkotó energiákat. A válaszok kidolgozásával adós a szakma és politika egyaránt. Pedig aligha halasztható cél:

„A nemzeti öntudat kimunkálása és életben tartása.” S ebből az irodalmi szervezetek sem maradhatnak ki. A *Kulturális Európa*-ban a szerző hitet tesz európai identitásuk mellett, melynek foglalatja elsősorban kulturális jellegű, a nemzetállamok létehez köthető.

Fontos kérdéseket tekint a *Konzervatív politika – nyitott értékrend* című esszével jelzett fejezet. Érdekesekek a szerzőnek a konzervatív krédó alapfogalmaival kapcsolatos nézetei. A konzervatív értékrend fenntartása, a hitelesség és szakértelem elismerése, elismertetése, a kommunikáció jelentősége, a civil kezdeményezések elismerése épp úgy fontos, mint annak a belátása: „a politikai konzervativizmus nem feltétlenül jelent esztétikai konzervativizmust.” (Gondolom, ez lényes egy avantgárdból indult író-politikus számára.) A *kommunizmus természetrajza* címmel írott gondolatok a levitézlett rendszer bűneit tekintik át. Elsősorban az erkölcsi megfontolások zárójelbe tétele. Majd a nyelv kiforgatását, ami együtt jár az elvont társadalomképpel, az egyéniség megtagadásával. Érdekes megfigyelés: a leszerepelt hatalmi gárda mennyire virulensen élt az adódó lehetőségekkel, s megnyerte az átmeneti korszak „nyelvi háborúját”. A változás erőinek ebben az elfátyolozott nyelvi térben kellett megküzdeniük a szavak valódi jelentéséért, a közös igazságért. A demokrácia valódi értéke a demokratikus kultúraépítés körülményeit vizsgálja, s ennek jegyében írja a szerző: „Új polgári kultúrpolitika kell, aminek a zászlaján a következő fogalmaknak kell szerepelniük: minőség, szabadság, közösség, hagyomány, örökség.”

A *Mi a magyar?* címmel írott szöveg a múcsarnokbeli kiállítás megnyitója. A sok vitát kiváltó kiállításnak talán a végső konklúziói figyelmet keltőek. Minden műre szükségünk van, „amely minél több magyarral érteti meg, amit Babits írt: 'nemzet vagyunk, a szó régi, szellemi, jogi, erkölcsi értelmében, nem pedig faj a túlekedő fajok között... Nem átváltozásra, magukból való kikelésre van szükségünk. Inkább magunkhoz való visszatérésre. Magunk-baszállásra.” Széchenyi-portréjában is új vonásokra figyel fel. Falk Miksa nyomán azt nyomozza, hogy valóban igaz-e, hogy nem szeretett senkit? Mások, mint Eötvös, azt hiányolta: nem szertették elegendően, elég intenzíven. Ezért tört össze, amikor nemzetün-

ket súlyos teher nyomasztotta. Csoóri drámaterve sem valósult meg. De kimentett néhány mondatából L. Simon ezt idézi: „Az erős ellenáll, a gyöngé kétségbe esik.” S azt szűri le e tragikus sorsból: a nemzet életében az erő sem lehet meghatározó, sokkal „inkább a gazdag nemzeti kultúrára épülő, korszerű közösségi identitásé” lehet a főszerep.

Az *Elődök tisztelete* az egykori vármegyei élet politikai nagyságaira hívja fel a figyelmet. Nem kis része volt a szerzőnek is, hogy ma az egykori főispánok portréi díszítik a vármegye dísztermének falait. S visszakerült régi helyére az a kettétört emléktábla is, amely az 1919-es februári eseményt örökíti meg, amikor Fejér megye Törvényhatósága ragaszkodását fejezte ki a nemzeti eszméhez, az egy örök és oszthatatlan magyar állam területi integritásához. A Trianon utáni újrakezdések kiemelkedő egyénisége gróf Klebelsberg Kuno volt, fehérvári szobrának avatásán L. Simon mondott beszédet. Az avató kiváló alkalmat adott az írónak, hogy a politikus pályájára visszatekintsen. Kiemelte a ciszterciek iskolai hagyományát, s hogy „Klebelsberg életre szóló muníciót kapott a fehérvári iskolában”. Felidézte a szerző a gróf örökös sietését, azt, hogy nincs idő. Váratlan, korai halála igazolta ezt a természetét. De azért is hajtotta magát (és környezetét), mert „századokat késtünk”. Klebelsberg azt nyilatkozta egyszer – idézi L. Simon –, hogy „a kultúra hosszú lejárátú váltó.” Rövid idővel ez után Klebelsberg utódjának és követőjének, Kornis Gyulának is szobrot avattak a Csók István Képtár árkádjai alatt, Fehérvárott. E szobor avatóján is L. Simon László beszélt. Ez újra alkalmat teremtett neki a konzervatív politikai elvek megfogalmazására. Klebelsberg és Kornis is elítélte az öncélú doktrineriséget, viszont ezzel szemben a „társadalmi-állami élet tapasztalataiból leszűrt cselekvési maximákat..., a közösség érdekeit szolgálócélú gyakorlati szabályokat” kell figyelembe venni. A szerző arra is figyelmeztet: a két politikus idejében nem voltak ideálisak a körülmények. A vagyonosodás erkölcs nélkül társadalmi igazságtalansággá fordul. Néhány következtetés a mai időkre: „Vagyis az anyagi helyzet és az 'események vaskényszere' befolyásolja a kormányzati eszközválasztást...” S Kornist idézi: „Minden sikeres eszköz egyszersmind politikai igazságszámba

megy." Az író arra is figyelmeztet, az ember akkor boldog, ha: „a maga lelki alkatának megfelelő életet él és munkát fejt ki...ha bensőleg érzett hivatását kifejtheti és kiélheti. Ez napjaink... konzervatív politikusainak is erőt adhat az időnkénti féktelen támadások közepette.” Ez a lelki-szellemi felkészítés, muníció abból a tudásból származik, amelyet a két világháború jeles alakjai felhalmoztak, s ma feldolgozásra vár.

S itt tér vissza az a „vidéki középosztály”, amelyre már korábban hivatkozott L. Simon, mert Kornis Gyulának is ez a véleménye. „Az állami közösség is akkor a legjobb, ha a középosztályra támaszkodik.” – citálja a szerző a példának tekintett politikust. Sőt: „a nemzeti gondolatnak és érzésnek is mindenütt és mindenkor a középosztály a leghőbb megőrzője...” S végül levonja a tanulságot: „A nemzeti identitást megerősíteni szándékozó konzervatív politika útkeresésének” városa Székesfehérvár, „a progresszív kultúrpolitika szimbolikus városa.”

A kötet végén találjuk azokat az írásokat, amelyek az esszéista személyes tájékozódásáról vallanak a művészet terén. A 2007-es Fejér Megyei Őszi Tárlat kapcsán kifejti a mai kiállítás rendezés általánosan elfogadható elveit, figyelmeztet arra is: a mai esztétika „gyakorlatilag elvesztette objektivitását”. A befogadónak, az értelmezőnek megadott szabadság lehet az a szempont, amit célul lehet kitűzni. A befogadói választások elősegítése. A városi, megyei vagy akár a nemzeti szalonok szükségesek, a megmutatkozási keretek vizsgálata végett. A zsűri számára fontos az összehasonlítási lehetőségek megteremtése. Számos más kérdés merül fel: miért van az, hogy míg Nyugaton video-installációk, installációk, kinetikus szerkezetek vagy talált tárgyak szerepelnek, nálunk a táblakép helyzete ma is szilárd és megkérdőjelezhetetlen. A lényeg a kassák „kortárs” művészeti érték érvényre juttatása. Szó esik még Kozma Lajos modern villáiról, Kassák Lajos írói életművének szerepéről a Magyar Műhelyben, egy lengyel nő művészcsoporthoz mézítelen produkcióiról. A zárógondolatokat a kormányozható léghajóval hozza elénk a szerző. Egy magyar találmány elkallódásáról szól a mese, Schwarz Dávid ötletéről, amelyet Zeppelin gróf valósított meg.

Amint az elején írtam: L. Simon kiváló művelője az esszé műfajának. Változatos témák, a családi múlt feldolgozása, személyes, politikai tapasztalatok teszik izgalmassá a kötetet. Különösen értékes vonulata a gyűjteménynek a két világháború közötti kulturális helyzet, élet bemutatása, az analógiák felmutatása, Klebelsberg és Kornis életművének aktualizálása. A hazai konzervatív gondolkodásnak van honnan merítenie, példákat, tekintélyeket, érvényes elgondolásokat. Azt szokták mondani, a nagyapák törekvéseit az unokák értik meg igazán. A II. világháború kissé eltorzította a nemzedéki váltás érvényesülését. L. Simon, mint kései, de nem elkésett unoka, valódi értékelője az egykori polgári hagyományoknak.

(KKETTK Közalapítvány, 2017)

Elmerült hangok a múltból és jelenből

Lezsák Sándor: *Társai elmentek Megváltót nézni*

Író politikusok, politikus írók... Nagy téma, nálunk is. Tekinthetnénk a határon túlra akár, de egyelőre maradjunk a honi tájakon. Sokan voltak az elhivatottak, de keveseknek sikerült a politikusi pályán elindulni, megmaradni. Ha csak az elmúlt 50 évet nézzük... Csurka, Lezsák, L.Simon László... Csurka írását adta fel, hogy érvényes utat találjon – a magyarság megmentetése érdekében. Hogy ez mennyire sikerült? Hát, nehéz a válasz. Az életmű egyre hátrébb szorult, a kiapadhatatlan elméjű politikai elemző vette át a stafétabotot, hogy hétről-hétre elkészítse az orákulumot, az aktuális Nagy Receptet mindannyiunknak a túlélésre. L. Simon László a lírai költészet terepét hagyta el előbb a parlamenti, majd kormányzati szerepért. Számomra tehetségének ez új, érvényes arca, mely mögött iszonyatos tanultságot halmozott fel. Lezsák Sándor, a lakiteleki tanár szintén ígéretes költői, drámaírói pályáját hagyott félbe, hogy a politika karjaiba vesse magát. S ma majd mindannyian ismerjük a Lakitelek-legendát, ami a rendszerváltásnak egyik alapmotívumává vált. Már azt hittük: az országgyűlés alelnöke végleg lemondott irodalmi múltjáról, két sikeres kötet (*Békebeli éjszaka*, 1983, *Fekete felhő, teafű*, 1988) szerzőjeként. S tavaly megtört a némaság varázsa: közreadta összegyűjtött lírai opuszát *Társai elmentek Megváltót nézni* címmel. Mindenképpen meglepetést okozva az olvasóknak, a szakmának és talán magának is.

Az újraelolvasás feladványa az, amivel meg kell küzdenie a régi és új kritikusoknak. A „védtelen méltóság” jegyében írja verseit, elszántan, érzékenyen, állhatatosan. Belső ereje, tartása van. Képei lenyűgözőek, ma is. Igazat kell adni egyik mai kritikusának, Tamási Orosz János-

nak, aki felhívja a figyelmet: korai „recenziói egyértelműen és helyesen, pontosan helyezték őt Nagy László és Csoóri Sándor vonulatába”. Érdekes ez is. Utassy és Kiss Benedek is „ősforrásnak” tekintette Nagy Lászlót, de számukra e példa inkább formai, mint tartalmi azonosulást jelentett. Lezsákban megvolt a szándék és tehetség, hogy a Nagy László-i hosszú és szabadversek mély lélegzetében fogalmazza meg mondanivalóját. Kellett ehhez némi epikai hajlam, a részletek iránti fogékonyság, a teljesség átlátása. Ma furcsának, szokatlannak hat első kötetének „öregség-kultusza”. Az első ciklus mélyen és érvényesen markol ebbe a témába. (*Anyám, Magyar Ilona, Drága Nagymama mellett virrasztani*) Kevesebb a mítosz, több a szociológia. „halottas ágyban ijedt öregek ülnek” – írja *Este* című versében. A mindent túlélők ennek a Békebeli Éjszakának az igazi hősei. És érdemes figyelni a *Nagymama levele karácsonyra* című vers intelmére: „öltözzél melegen, mert hideg idők jönnek”. Az éles szemű széttekintés után: „az ijesztő hiába fontoskodik, / ma sem döglök éhen, / fészkenben még Csillógók is vannak” – ez a felismerés egyre távolabb viszi az Előtapsolók, a Táblafigók világából. Például Erdélybe, Sütő András és más szívbeli társak közelébe. A földmérő kivonul a díszteremből ennek az elégedetlenségnek eklatáns képe. S a végső konklúzió: *A zúzdadáról másik verset írok*, s az elszánás sem hiányzik: „aki ennyire védtelen már, az kiülhet az idő elé –...”. És a folytatás sem maradt el, hiszen a szétnézés és a kivonulás a békebeli díszletek közül a *Fekete felhő, teafűben* még fokozottabb formában nyer lírai érvényességet.

Ennek a korszaknak, a rendszerváltás közelének tudata hatja át a kötetet. Az a bizonyos önbizalom megvan benne, de megvan a félelem is, mely a nagyszabású parti elvesztésének lehetőségéből adódik. Erre a motívumra Pécsi Györgyi hívja fel a figyelmet a *Népszava* 1989. jan. 28-i számában, amikor lényeglátó elemzést ír a *Fekete felhő, teafűről*. „A költő nem fél, de benne van a félelem, a rettenet, a borzalom, mi történhet akkor, ha egyszer mégis elvesztené a partit.” Mert hosszú távon nehéz ellenállni a „gonosznak”, az embertelennek, főként olyan helyzetben, amikor minden esély, eszköz az ő kezében van. A fáradtság és kiábrándultság életérzése tűnik elő, „a fejem nem vámköteles” – írja a *Titkok titka* című versében. Vagy másutt ezt olvassuk: „Már megint egy mondhatatlan vers vagyok”. A költözés,

az elvándorlás kísértése ugyancsak gyakran megjelenik: „vissza a gyerekkor örökzöld laposára” – tűnik elő a *Mint a madarakban*. Elég volt a megfigyelésekből, a rejtett kamerákból, felrémlik a klasszikus tanár szerep nosztalgiaja. A *Fenyőrigó* szonettje azonban a fel nem adás szólamát őrzi: „hogymárcius a remény ünnepe legyen”, s hangot ad „egy elhagyott mondat utáni vágyakozás”-nak. A kötetben is feltűnik tehetségének egy különleges oldala, a szimbólumképzés. Képes arra, hogy a feltűnő jelenségeket megszemélyesítse. Így jön létre – kétségtelen Ady és Nagy László nyomán – a *Vigyázó Vasutas*, az *Öregember*, a *Teremőr*, a *Vasárnapok*, a *Cukorszalon*. A népköltészeti hatásokra is felfigyelhetünk. A *Séta a Grand Trianonban* szólások, csujogatások, felkiáltások teszik elevenné a szöveget.

„Ó hajnó, ó hajnó,
Szép piros hajnakó,
Szép piros hajnakó,
Világos virradtkó!”

A *Felnőtt fiát siratja* pedig szláv eredetű szavakkal idézi meg a régi, középkori időköt.

Az „Elfáradt bennem a vers”, vagy a „Már megint egy mond/hatatlan vers vagyok” – érzés a kockázat növekedésének, a feszültség felgyűlésének következményei. A korabeli politikai helyzet következménye az *Éjszaka* című vers:

„Valaki áll az esőben
figyeli a házunkat”

A kötet egyik lehatásosabb motívuma, amire Pécsi Györgyi is felfigyelt: elég volt a képes beszédbe rejtett tartalmakból, nyíltan, világosan kellene szólni, beszélni, megnyilvánulni. Ez a mondat: *Metaforában zsarnok él*, azt hiszem, sokunk számára eldöntötte: nem érdemes pazarolni a bravúros költői képek sorát, le kell győzni a kommunikációban rejlő gyávaságot. A belső zsarnokot, öncenzúrát. Emlékszem, a kötet egyik lehatásosabb versére: *A kimondhatóság határáig könnyelmű helyszínrajz az LS-49/1030-íróasztal és környé-*

ke/I. jelzésű aktához. A látszólagos tárgyas felsorolás a köznapi jelzések, elemek és az új, szokatlan és addig elképzelhetetlen információk vegyüléke volt, emigrációs kötetek, cenzúra alatt lévő munkák, minden, ami addig ebben az országban tiltott – még tűrt sem lehetett... Persze, 1988-ban fellazultak viszonyok, a rejtett összekacsintások épp úgy előkészítette a változásokat, mint a forrongó utcai tüntetések. Ma már nem mondanak sokat az ilyen címek: *Magyar Füzetek* (2. szám), Határ Győző: *Sírónevető*, Hanák Tibor: *Az elmaradt reneszánsz*, Vitéz György: *Missa agnostica*, Ezra Pound: *Cantok*, Csoóri Sándor: *Nomád napló*. (Ez utóbbit munkás-örök vágta ki ollóval a *Forrás* című folyóiratból.) A vers pikantériája, hogy a szöveg végén derül ki, hogy ez egy rendőrségi „leltár”: „'az utolsó mondata', a most olvasható szavak mellett kézírás: „És monda a kigyó az asszonynak: Bizony nem haltok meg.” Utána kék tintával többször áthúzott szavak, legvégül géppel írott szöveg: „Az idézet szerzőjét nem jelzi, azonosítása folyamatban.” Mindenki érezte akkor ennek a gyilkos iróniáját...

Talán nem tűnt fel még egy motívum, melyet a *Társai elmentek Megváltót nézni* című vers szólaltat meg a kötetben. Én megértem a szerkesztő, Bíró Zoltán figyelmét, amely ezt a verset emelte ki, helyezte a gyűjtemény centrumába. Számomra ez a felelősség költeménye, a nem lankadó virrasztásé. Az ismerős szituációt Lezsák új szempontból értelmezi: a pásztorok egyike nem megy ünnepelni Betlehembe, a „maradék” virraszt, mert rossz érzései vannak:

„Hiába üvöltök hosszan,
PÁSZTOROK, INDULAJTOK,
SOK LESZ AZ ANGYALOS VIGASSÁG,
A JUHOK NYUGTALANOK.”

Nem csoda, ha ilyen személyesen fogalmaz a költő:

„Ilyen vala életem is,
mindig a maradék lettem,
elmém végső reménye,
hogy üdvözülök Betlehemben.”

Lezsák Sándor élete valóban ilyen: vigyázni, figyelmezni, figyelmeztetni. A politikában is. Hitelessége megkérdőjelezhetetlen.

Még egy érdekesség: vannak kritikusok, akik pályája „megtörtéséről” beszélnek. Lehet így is érteni irányváltását, de ennek ma már kevés jelentősége van. Az életmű így teljes, és – véleményem szerint – kikezdhetetlen. A két kötetben antológiadarabokkal találkozunk, a rendszerváltás emblematikus kifejezésével. Pécsi Györgyi kritikája is ezzel végződik: a hagyományos, a népi-nemzeti irodalmi ág erős, jelentős hajtása Lezsák Sándor költészete. A „megszenvedett személyesség” a hitele, amelynek hatása alól ma sem tudjuk kivonni magunkat.

A színpadi vonzalom, a Nagy Kaland, az *Attila, Isten kardja* nem lett igazi beteljesülés. A szövegekönyv, a librettó ereje, költői megnyilatkozása kétségtelen, azonban a két jeles alkotó – Szörényi Levente és Lezsák Sándor találkozásából nem született meghatározó mű.

Sokkal inkább kíváncsiak voltunk a nem publikált, a gyűjteményben közzé tett versekre, az *Amit nem mondtam el* című ciklusra.

A kezdeti verseken feltűnik a „rontani-bontani” és megtartani problémája. A *Közben* ezt így intonálja:

„Rontani kell, bontani,
új tetőt építeni...
mert bontani kell,
ami fölösleges,
de maradjon,
ami használható –
és félretesszük mindazt,
ami majd valamire jó.”

A „sebhelyes pulpituson” ülve, megannyi közéleti gonddal küszködve sem merülnek feledésbe a hajdani izgalmak, a nemzedéki összetartozás élményei. Az *Üdvözlét* ennek egy érzéketes képe, képlete, amelyben együtt vannak a két tábor meghatározó irodalmi szereplői, alakítói. A „szembeszélnék” készülő antológia

szerzői Csordás Gábor, Parti Nagy Lajos, Szervác József, Csajka Gábor Cyprián, Tóth Erzsébet egy szójátékot gördítenek tovább, ki-ki hajlama, kedélye, ízlése szerint. S visszaérő gondolat ez, a *Tudósítás a Millenárisról, egy születésnap félkaréjról* című vers alapján, amelyben a 95 éves Borbándi Gyula mondja ki az igazat: VAKÍT A FÉNY! És Lezsák ezt a baráti-szakmai összejövetelt igazi költői ünneppé avatja, ahol a résztvevőknek „világol minden mondata”. Ezt a világosságot közvetíti számunkra e későn született vers, nagy erudícióval. És ismét egy értelem mozgató tételmondatkal ajándékoz meg a *Tudósítás a Millenárisról*: „mert most is van tétje a versnek”. Igen, néha már veszni látjuk e tétet, de az ilyen mondatok (és kötetek) visszaadják a reményt: van értelme, súlya lírai szónak, ami képes áttörni a közöny, az értetlenség és a hosszú hallgatás falát is.

(Kairosz Kiadó, 2015)

A teljesség megkísértése – „tízlépésnyi” végtelenből

Markó Béla: *Tulajdonképpen minden*

Vannak költők, akik különböző okokból megnehezítik a saját dolgukat, és a legszigorúbb kötöttségeket vállalják műveik írásakor. Szerepet játszhat ebben a hajlam, a bizonyítás vágya, vonzódás a poézis formakincse iránt. Mai költészetünk két véglet pólusai közt mozog: az oldott, szabad- és prózaversek mellett reneszánszukat élük a rendkívül zárt, feszes szerkezetek, elfeledett versformák felfedezésének vagyunk tanúi. S akkor még nem beszéltünk a japán költészetből átvett haiku népszerűségéről, sőt kultuszáról.

Nos, ilyen mesterségpróbáló strófaszerkezet a szonett. A nyugatos formaeszmény immár klasszikus alkotói, mint Tóth Árpád, Babits Mihály, Szabó Lőrinc, József Attila vagy Faludy György után számos nemzedék jeles képviselője használta, alkalmazta a különböző szonett-változatokat. A közelmúltból Weöres Sándor, Rónay György, Somlyó György, Lator László nevét említhetjük (Az utóbbi ma is nagy hatással van a fiatalokra.) Az erdélyi irodalomban János-házy György és Székely János példáját lehet említeni. A fiatalabbak közül pedig érdemes Markó Béla költészetére hivatkozni, nem véletlen, hogy a nyolcvanas években kibontakozó költő szonettjeire, sőt, szonettkoszorúira már Szerdahelyi István is felfigyelt, az 1995-ös kiadású *Verstan mindenkinek* című tanulmánykötetben hivatkozva rá.

Mindezt talán azért érdemes felidézni, mert a marosvásárhelyi költő – ismert politikus – tíz év után újabb kötettel jelentkezett, mégpedig egy szonett-gyűjteménnyel, lírai naplóval. A *Tulajdonképpen minden* címet viselő kötet más szempontból is érdekes. Fő motívuma a Kert – így, nagybetűvel, a szó hihetetlen gazdag jelentésárnyalataival –, s a dátumozott szonettek lényegében három év-

szakot fognak át (mindegy is, melyik évről van szó), a nyártól az őszi át, a télig jutva el. Felfogható ez valamiféle „szonett-folyamnak” is, hasonlóan Csontos János *Szonettregényéhez*. Persze, ez csak a külső forma megközelítése, hiszen a versfüzérben megjelenő gondolati-érzelmi tartalmak ennél meghatározóbbak. Az a lelkiállapot, amit az egyes versek rögzítenek. Alföldy Jenő írta Csontos János *Szonettregényével* kapcsolatban (*Tiszatáj*, 2001/6): „Nem epika ez, nem is versnek álcázott esszé... szigorú formai keretek közé szorított tudatfolyam, kép-asszociációs láncolat...” Nos, valami ilyesmit mi is elmondhatunk: annak ellenére, hogy e költeményeknek van három szereplője: Anna, a hitves, Balázs, a gyermek és maga a költő. Ám megjelenésük (megjelenítésük) betagozódik abba a motívumrendszerbe, amelynek centrumában a Kert áll.

S hogy a szerzőnek is milyen fontos az általa „művelt” technika, arról némi képet kaphatunk *A szonett meghódítása* című versből. (Némileg igazolva a kötöttségről szóló, fentebbi okfejtésünket.)

„Megnyugtató, hogy annyi csak a tét,
hány másodperc alatt tudod a százat,
s amikor minden centiméterét
legyűrted már a változatlan távnak...”

Valóban, aligha kétséges: a költő legyűrtte a távot, a végeredmény (a teljesítmény) őt igazolja. De nem éri be ennyivel, külön *Kerti ars poeticát* fogalmaz.

„Én is hozott anyagból dolgozom,
mint régebb nálunk a legtöbb szabó,
a kertet reggel végigkutatóm,
hogy összegyűlne egy versre való...”

Jellegzetes attitűd: találunk rá hivatkozást több interjúban is. „Realista szonettek ezek” – mondja a szerző. Legalábbis kiindulópontjukat tekintve. Ám az asszociációs körök, a jelentésség tartományai, amelyeket bekalandoznak, rendkívül tágasak. A fönt és lent, a kint és bent, a felszín és a mély dimenzió váltásai a néző-

pontok folytonos változásait hozzák létre. Egymásba úszik itt álom és realitás, múlt és jelen, pszichikum és testiség. Kétségtelen, a korai művek technikája ez, gondoljunk csak a *Mindenki autóbusha* (*Kriterion*, 1989) vagy a *Száz szonett* (*JAK füzetek*, 1989) szonettjeire, amelyekben már feltűnik ez a rendkívüli koncentrációt, komplexitást igénylő szemlélet.

Markó Béla hihetetlen erudícióval és érzelmi telítettséggel alkotja meg a maga bensőséges mini-univerzumát (a szimbolikus és valóságos Kertet), amely nem más, mint a Nagy Univerzum „leképezése”. Lehet beszélni visszatérésről az ifjúkori szenvedélyhez – ám ezek versek egy letisztult, érett poézis eredményei. Kristályos szerkezetűek, és mégis élő organizmusok. Az állandó és változó díszletek között, az évszakok alakváltozásait követve, szembesülnünk kell a vegetáció titokzatos folyamataival. A Kert hangjaival, a növekedés csodájával, a növények hajtásai „egy láthatatlan kézbe kapaszkodnak”. S „Titkolnak tőlünk valamit a fák” – érzékeli a költő. A benti mindenséget, amelynek ők öntudatlanul is részei. A Kertnek épp úgy hangulatai vannak, mint az embernek. Egyszer simogató, harmonikus, idillt sugalló („kíváncsok a kert a fényben”), máskor a körtefa „ha hozzányúlunk, végigkarmol minket.” Ezt az intim környezetet át-meg átszövi egy emberpár jelenléte, viszonya, egymáshoz tartozása. Nem Éden-kert ez, az itt élő férfi és nő már túl van a „bűnbeesésen”, szorosabb kapcsok kötik egymáshoz őket. A kötetnek ez a vonulata a legérdekesebb, legizgalmasabb. Hogyan lehet a mindennapi együtt létben megelégni az egymásra találás csodáját, egyedi-egyszeriségét. Mulandóságát, sérülékenységét, s mégis feloldhatatlan, végzetes azonosulását. Ahol ilyen sorokat találunk, mint az *Egymás mellett parázslókban*:

„külön gyökér és külön korona,
se közelebb, se távolabb soha,
egyformán élünk s egy halálba tartunk.”

– nos, ott már elnémul szó. A szerelem-szövetség lázas etapjai váltakoznak előttünk, az extatikus egymásba olvadás a kétellyel, az eltávolodással. „kint zárt, bent üreges az éjszaka, / alszunk

benne, mint két külön egész, /s ismét egymásba nyit az ébredés." (Aztán bezárulsz) Akár édeskés idillnek is tűnhetne mindez, mégsem az. Mert a kétely és szorongás – az elmúlás árnyai – számtalan módon átszövik, átítatják ezt a körbe ölelt, kibélelt, otthonossá élt kisvilágot. „Illeszkedés nélkül nincs széthullás” – írja egy helyütt. Vagy másutt: „kettészakad, / mi együtt volt előbb, és megtagad, / ismét nem kell neki, csak önmaga.” A külső (és belső) démonok is itt tanyáznak, áldozataikra lesve. „s miniatűr a lenti / pokol, a sűrű fű magába rejti a szörnyeket. Ki vagy te? Ki vagyok?”

A kertnek és birtokosainak azonban van egy nagyobb gazdája is, akiről így ír a költő: „együtt feküdtünk, két külön darabban, / akár két alkatrész Isten kezében...” Ennek a viszonynak (talán bizarrnak tűnő) verse a *Szonett egy tubus fogkrémről*. „Tárgya vagyok Istennek, s néha társa... egyszer-egyszer szeret, s mindig haragszik, / de vigyáz rám, és éjjel velem alszik...” A kötetet áthatja a transzcendencia, a megváltás (megváltódás) gondolata. A figyelem a fentről sugárzó üzenetre. Persze, ez a viszony nem alárendeltséget, fejet hajtó alázatot jelent, hanem a magyar költészetben nem szokatlan, egyenrangúságra törekvő, vitázó, perlekedő magatartást, de legfőképpen azt: Istennek is szüksége van ránk. A *Közhely Istennel, tücsökkel*ben olvasható:

„s akár egy szív, már én is csak ütök
megint s megint, mert ettől él az Isten,
hogy foghat minket, más értelme nincsen.”

Markó Béla valóban talált néhány meghökkentő, eredeti (teológiai) megközelítést a megszokott bibliai fordulatokhoz. Az *Azóta* is arról a gyengeségről, manipulálhatóságról beszél, amely – Jézus elgyötörtsége miatt – nem nyilvánulhatott meg. Mert ha igen, valószínű, ő is Barabbást kiáltott volna. („kétségbeesve felnéz Jézus, tátog: / Hát Barabbás! Barabbást válasszátok”.) Az *Amit ígértél* pedig a megváltás elmaradásáért szurkolókat ostromozza, akik abban bíztak, hogy Jézusban nem lesz kitartás, s megdöbbenően hatott eltökéltsége: „se visszatáncolás, / se szószegés, mind arra várt pedig, / hogy meggondolod magad reggelig.” A *Szikrázás* a

kertek kertjének állít emléket, a Getszemáné-kertnek, ahol Jézus „gyümölcsök gyümölcséként” összetört Isten markában, az öröklét áldozataként. De ezen kívül is, a versek metafora-készletét is áthatja a bibliai ihletés: „A fák között ide-oda lengő, / hatalmas, tépett Veronika-kendő”, másutt: „Jézus lehull, mint a lomb, s ott marad”, vagy: „Jézus hallgat, elmúlt a vacsora”.

Érdemes még a kötet címadó adó versére tekinteni. A *Tulajdonképpen minden* nyilvánvalóan több értelmet hordoz. Valami teljességre utal, amit a Kert lakói átélnek, kozmikus lényként, szerelmes társként, Isten teremtményeként. A költő szonett-világa ezt a teljességet bontja finom, apró, mikroképekből álló részletekre, állítja ezerszínű fénytörésbe. Nehéz nem megilletődni e versek panteisztikus áhítatán. S néha oldja ezt a súlyos, visszafogott erotikától sem mentes, grandiózus vallomást, hogy a költő (olykor) kívülről szemléli ezt az egészet. A távolságtartás tárgyilagosságával. S megcsillan a humora is, például a *Macskaszonett*ben vagy a már említett *Szonett egy tubus fogkrémről*ben. A *Kering az égi kép* a kis és nagy univerzum „párhuzamát” fogalmazza meg:

„Kering az égi kép, ragyog s halott,
de élő, romló másolata kertem,
s ebben a tízlépésnyi végtelenben
egymáshoz érnek hulló csillagok...”

Ebben a „tízlépésnyi végtelenben” lejátsszódik a természet és az ember drámája: hullása és felemelkedése, a valóság spirituális szférába való transzponálása. A szonett zártsága képes kinyílni, tág asszociációs jelentéssíkokat beszáguldani, és végül visszatérni a kiinduló pontra. A helyzet, amelyről szinte napi tudósításokat kapunk: „beüztetés” egy modern Éden(kertbe), ahol a létértelmezés origója rejtőzik. Ennek az élmények az újra és újra felfedezése és átnyújtása az olvasónak, valódi, átélhető líra, s nem melleleg: poétikai bravúr. Markó Béla, a költő visszatért... S nem is akármilyen teljesítménnyel!

(Bookart, 2010)

A plebejus magatartás mai változata

Agócs Sándor: *Lepkék a könyvtárszobában*

Ha a sokszínű kortárs lírában tájékozódni akarok, egyre gyakrabban nyúlok Szepes Erika *A mocskos mesterség* című kötetéhez. Ennek első fejezetében taglalja a posztmodern felfogás lényegét: eszerint két dolgot akarnak száműzni a líraesztétikából, a képviselői elvet és a személyességet. Kötete vitairat ezzel a felfogással. Jómagam is hajlok arra, hogy mindkettőre szükség van. A költészet „kiüresítése” nem lehet értelmes program, bár az elméletírásban ez az irányzat jelentős pozíciót foglal el. Azonban mindig voltak ezzel kapcsolatban szkeptikus hangok, és maguk az alkotók is idegenkedtek ennek elfogadásától. A múltkorában Agócs Sándor: *Lepkék a könyvtárszobában* című új kötetét olvastam, és a *Mindig tétje van* című versére akadtam. Idézem:

„Mindig tétje van a versnek
mindig
csak ezt a mai költők
nagyrészt el szokták felejteni

bravúros versformában
ömlengenek sokszor arról
amire
senki sem kíváncsi...

de nem hiszek most sem
a politikamentes költészetben”

Ez a nyers, szinte drasztikus vallomás az elkötelezettségről, a „képviselési elvről”, az ügyek felvállalásáról szól, arról, hogy nem érdemes lemondani a lírai szó „ősforrásáról”, mely a társadalmi élet mélyeiből buzog fel, s elnémíthatatlan szólama a plebejus magatartásnak. Az erre való érzékenységről szól a kötet utószavában Alexa Károly, amikor az első kötet, az 1990-ban megjelent *Forgató időből* veszi a tételmondatot: „a versben didereg a szó”. A költő negyedik kötetében ez a hiperérzékenység kap hangot, bár a kötet címe finom, légies, szinte barokkos tartalmakra utal, de benne az elvesző, eliminálódott érdes valóság jelenik meg, sértve, karcolva a manipulációból épült, Patyomkin-falakat.

A kötet klasszikus felépítettségű – Agócs, a lakiteleki könyvműhely tervezője, kivitelezője nem hisz az álújdonságokban –, az erősen személyes jellegű, bevezető vers, az *Élhetnék itt is* – meglehetősen őszintén szól emberi helyzetéről. Amit vállal, mert vállalnia kell. Ez a magára is döbbenő igazság: „élhetnék itt is / de csupán itt lakom” – kegyetlen felismerés, de identitásának szerves része, amivel együtt kell élnie.

A három ciklusra tagolódó versanyagban többször is találunk ars poétika jellegű, a költészet fontosságát érintő sorokat. Az első ciklusban, *A reptér környékén* olvasható: „de talán már hiába minden/maga a VERS nem tud a / szemedbe nézni átölelni se” – a tehetetlenség, egy kapcsolat ellehetetlenülése érzetén szólítja ide a költészet varázsát, amivel talán még élni lehetne a mindennapok közönyében. A *festőkhöz* című vers a „legfontosabb” művek megírására biztat, míg a *Könnyed sorokban* – kissé ironikusan – feltűnik az óvás: „nem kell annyi líra hidd el”. Agócs jól ért ahhoz, hogy a lírai megközelítés miként váltson erkölcsi dimenzióba. Ennek szép példája a címadó vers, a *Lepkék a könyvtárszobában*. A könyvtárszoba kipakolásától jut el Vörösmarty verséig:

„jönnek a festők egyenként fogom
bele-belenézek leülök olvasok
egy-egy résznél megragadok
a kérdés: MENT-E A KÖNYVEK
ÁLTAL A VILÁG ELÉBB?
megleő ma is mennyire időszerű –”

És a „felvonulási terület” – milyen többértelmű, találó kifejezés! – átlényegül történelemmé, amelyben „mindig csak vonultunk valahová.../ és reméljük már soha többet” – vonja le a konklúziót. S a könnyelmű ígérlet – a kipakolt könyvek – helyére tódul a fény, belopóznak a bogarak, a pókok, a lepkék...

A történelem ebben a költészetben nem csak valami elvontság, személyes módon is jelen van, szereplőinek sorsa egészen a jelenig ér. A *Mi vár még ránk* a megszenvedett életokról beszél: arról, ami átzúgott a fejünk felett, ezt a „teljességet” csak azok tudják, akik a bőrünkön érezték a következményeket. Agócs kérdésére: „mit tudnak ők a / fájdalomról” nehéz válaszolni. Nehéz válaszolni a magyarság múltbéli és mai szenvedéseire. A *Szégyen* című vers ennek felidézése:

„mondjuk ki végre
szégyen volt még néhány éve is
magyarnak lenni...
itt Európa kellős közepén
ezer éve
mindig is azok voltunk
és ma is azok vagyunk –
önérzetes konok szégyenteljes
magyarok”

A *Gyűrött térképet* is azok értik, akik a megaláztatás stációit járták (és járják), s ma a brüsszeli parlament hahotáit és ordítózását kell eltűnnyük. S a *Temerinben* a jelenkori kiszolgáltatottság megalázó fokozati tűnnek elő, ahol magyarokat vernek, Európa közönyével a háttérben.

Számomra a kötet harmadik része hordozza a legtöbb „gyúanyagot”. A *Tűzszerező dala* címet viselő ciklus az „állandó robbanás-veszély” közérzetét fogalmazza meg. S feltűnnek azok a „karcok”, amelyek „átvérik a történelem szövetét”. Azt hinné az ember, hogy nem lehet újat mondani az ügynökmúltról. Agócsnak mégis sikerült. A *Megint rámköszönt* című vers már nem az újdonság felizgató erejét, inkább ennek az élménynek mélyre süllyedt, a köz-

napok szégyenteljes foltjai mögé áporodott undorát szólaltatja meg, amivel együtt kell élnie a jelentőnek és feljelentettnak. Ez a „tudom és ő is tudja – s mind ketten tudjuk”-érzés lassan elsüllyed a tudattalan mocsarába. Nagyapa is szót kap a *Szórén az Időt* című versben, amikor a tudományos kötetben olvas a II. világháborúról:

„én ott voltam én ott voltam
megint hazudnak mondta”

A plebejus érzés, az alulról átélt élmények ismét felülírják a fennkölt elmélet magyarázatait.

Agócsnak sikerült a részvétet és együttérzést felkeltenie a „kommunizmus áldozatainak emléknapján”. Az a bizonyos „gödör-ásás” a bűnösöknek túl kicsire sikerült – állapítja meg fanyar humorral. „Gyertyaláng vagyok most / ásóval a kézben” – írja minden nagyképűség nélkül, fejet hajtva az áldozatok előtt.

A mai költők ritkán írják le a Balassi óta fennforgó jelzős szerkezetet: „Édes hazám”. Nos, itt Agócs is „enged”: nem minden irónia nélkül próbálja felhívni magára a figyelmet az *Édes hazám!* című versben.

„Mi minden megtörténik
velünk naponta
és te nem is nézel rám
Édes hazám!”

A haza azonban számára a bácskai föld, a szülői ház, a benne élő és élt generációk sora, akik közül is felmagaslik édesanyja alakja.

A *Nézzétek meg a kertet!* éppen erről a véget nem érő szorgoskodásról szól, amit az idősebbek példamutatóan produkálnak, bár a fiak, unokák már nem értékelik ezt a csendes, önfelmutató munkálkodást. Ám Agócs versében ennek a magatartásnak hiteles apotheózisa jelenik meg:

„NÉZZÉTEK MEG A KERTET
ilyen szép nem volt mostanában
ha ezt apátok látná”

A köznapi hazafiság, amelynek példái nem a hangzatos szavakban, hanem a tettekben nyilvánulnak meg, áthatja Agócs kötetét. Az „itt életem, ahogy lehetett” a ragaszkodás, az ide tartozás mély gyökérzetét rejtí, amelynek vannak áldozatai, halottai, akiket számon kell tartani. Több verse is erről a veszteségről vall: a *Mementó* és a *Mementó II.* nem tesz mást, mint sorba szedi a közelmúlt veszteségét, név szerint. E mögött az önvizsgálatot ébresztő megrendülés mögött ott sejlének a tragikus dátumok, megszakadt kapcsolatok, kallódó életművek. Ám ezek számon tartása is erkölcsi kötelességünk.

De Agócs nem csak a veszteségeket tartja számon. Tud örülni az új értékeknek, s hangot adni a közösség gyarapodása felett érzett elégedettségnek. Ennek jó példája a *Naponta tornyosul...- Vers a nyomda új épületéről* című opusz. Az átépített épületnek megmaradt a túl nagyra sikeredett kéménye, amely némi játékos, fantáziát megmozgató kalandozásra csábította a költőt. Ez a „talpra állított gondolatjel” nem csak felmagasodó építészeti szimbólum, hanem „örökös harc a múlttal”, személyes vonatkozása is van, ahogy a költő írja: „apám lobbanós-konok hite”. A termékeny gondolat, a homokos földön felmagasló hit építménye az furcsa jelenség, amely a mindennapi munka, a kéziratok könyvvé válásának szentélyén magaslik, hirdelve az alapítók, a legyűrhetetlen szellemi intézményeket, épületeket teremtők igazát.

Agócs magának élte ezt a tájat. Nehezen tud elszakadni a hozzá közel álló jelenségektől, mozzanatoktól. Az üres ház előtt meggyőzően vall erről a mély beágyazottságról.

„A kaputól még el sem léptem
és máris ez a furcsa érzés
MOSTANTÓL
HOVA HAZAJÖNNI
ez a ház már nem a mienk”.

Ám a gyerekkori szívdobogást nem lehet feledni, amelynek örök őrzője marad ez a régi ház.

A költő azon nemzedék tagja, amely nem feledte a tiszteletet, amivel tartozik őseinek. Az *Örökmécs-kísérletek* egyszerre ad képet

a főhajtásról és továbbélő–továbbívelő nyugtalanságról, az elmúlása törvényeivel szembeszülve. Édesanyja emlékét idézve arra is képes, hogy a továbbélés parancsairól is megrendítően szóljon.

„Mindent ott hagytunk egykor
a leheletünk ráfagyott a földre

magamban bíztam eleitől fogva
és most lepkeszárny présel
a jövőbe”

A kötet végén olvasható Bozók Ferenc beszélgetése a költővel, érdemes belelapozni, jobban megérthetjük alkotói és szerkesztői motivációit. Ebben olvasható: „Néhány éve a Svájcban élő dr. Lőrincz István pszichiáter a „nemzet napszámosainak” nevezett minket...Több mint két évtizede mi csupán tesszük a dolgunkat.”

A végső megállapításokat Alexa Károly teszi meg utószavában, aki lényegre törő mondatokkal világítja meg e költészet esszenciáit. S már idéztem az ő leleményét, az első kötetből: „a versben didereg a szó”. Számomra e kötet summázatát a *Több fényt!* című vers hordozza.

„Fényt!
Sokkal több fényt
a közöttünk járó
Igazakra!”

A felkiáltó jelek jelzik: a Goethe idézetre utaló, s a jelen körülményeit figyelő kötelességtudatnak van meg mit tennie.

(Kairosz Könyvkiadó, 2017)

Egy „korszerűtlen” költő lázadása

Szálinger Balázs: M1/M7

Az utolsó évtized egyik legromantikusabb pályakezdése kétségtelesen Szálinger Balázsé. Valóban, nem kis elszántság, sőt, vakmerőség kell ahhoz, hogy valaki 18 évesen otthagyja jogi tanulmányait a budapesti ELTE-n, és Nagyváradon bekapogjon a helyi redakcióba, hogy írni (s élni) tanuljon Ady városában. S tán más is mozgathatta a fiatalembert: szenvedélyes hit tehetségében, leküzdhetetlen vonzalma az irodalom iránt. S hogy ez a (kitörés) kísérlet sikerült, annak fényes bizonyítéka a *Kievezni a vajból* című kötet, amely három év múlva, 1999-ben – ekkor 21 éves az ifjú poéta – látott napvilágot, az *Erdélyi Híradó- Előretolt Helyőrség* kolozsvári sorozatában. (Szerkesztő: Orbán János Dénes, kiadó: Szöcs Géza) Nos, sokféle dolgot összeírtak e kötetéről. Ami számomra meglepő volt: a kötet csöppet sem romantikus. Sokkal inkább hűvös, tárgyias, ironikus. A szöveget metaforák helyett metonímiák szövik át, a költői én egyáltalán nem árad ki, nem akarja birtokolni a világot, sokkal inkább rejtőzködik, szerepeket próbálgat, az elődökhöz való viszonyát méricskéli. Számos „önmegfigyeléses” verssel találkozunk, valamilyen képtelen helyzetbe hajszolódik bele az „én”, de mindig jelen van a kontroll, a megfigyelés, s a zárás szinte „száraz” konklúzió. Egy ellehetetlenülő viszony, egy elhalkuló mobil, egy rossz hangulatú szombat esete. A *Hajnali kicsiny ellágyulásban* olvashatjuk:

„...Nézd, tudom, veszélyes
ily magasról ábrándozni, mégis,
ha más csinálja, hadd lágyuljak én is,
hadd játszódjam néhány árnyalatnyi
változtatással el csak gondolatban...”

Igen, a kötet verseiben erre a játékos gondolatkísérletre számos példát találunk. (*Emlékszel, a pókhálóra, Lilla?, Jeanne d'Arc búcsúéjszakája, Édes, édes Anna, Vándorszínész naplójából*) Megfricskázott elődök, illúziótlan múltidézés, formai felkészültség. Egy új nemzedék szárnypróbálgatásának, kirajzásának dokumentuma is a *Kievezni a vajból*. Félreértés ne essék: jó és egységes kötetről van szó, amely ma is állja az „(olvasó) próbát”.

És tíz év telt el... Jöttek az epikai művek, a drámák, színpadi átdolgozások, egyszóval volt teendője bőven az időközben hazatért ifjú irodalmárnak. S tíz év után újabb verskötettel jelentkezett, mely a szokatlan M1/M7 címet kapta. A kötet előversre és három ciklusra tagolódik. Első olvasásra az volt a benyomásom, hogy – bár a szerkesztő igen gondosan „összerakta” –, mégis az anyag túlságosan „széttartó”, a különböző tematikák nem válnak szerves egésszé, s logikusan nem is válhatnak azzá. Az egy-egy versek kötete ez (a megcélzott koherencia nélkül), találunk benne kiváló költeményeket, de megoldatlan, kevésbé sikerült darabokat is.

De nézzük a ciklusokat. Az első a *Sport* cím alatt olvasható. Sajnos, a cím nem egy telitalálat. A vers – amire cikluscím utal – egy foci és történelmi párhuzamra épülő, inkább szatirikus, mint komolyan vehető (társadalmi) „pályakép”, analógia, aminek aligha lehet köze bárminő (nemzeti) sportteljesítményhez. *A helyi ménes* inkább az alkalmazkodás gunyoros szituációja, a *Megnőnek a fiúk* nemzedéki erőfelmérés, (ön)biztatás, s található még itt klasszikus tájvers, zsánerkép, melyek közül tán legérdekesebb a *Város mólótájon*. Az elveszített szülőváros iránti nosztalgia verse ez, ahogy fogalmazza „eltékozolt fiú”:

„Apad vagy terjeszkedik a város,
Ha alsó kövei szót kérnek s kapnak?
Szülővárosom elveszítve –
Idegen utcákon megláthatnak.”

Ám a végső konklúzió mégsem ez, hanem a hűség és ragaszkodás vallomása:

„Bárhova vitt az utunk: otthoniak maradunk.”

Ezt a motívumot viszi tovább és helyezi kissé mitikus mesei közegbe *A vándorlegény és a vadkan*. Az (kis)epikai forma itt párbeszédre vált: nyilvánvaló utalásokkal az anyaországi (ott)honi és erdélyi kötődésekre, s azokra a dilemmákra, melyek ebből a „kettős kötődésből” fakadnak.

A *Költőshadvezér* is csak nehezen illeszthető a képbe, ha csak a (halálos kimenetelű) vadászatot nem tekintjük veszélyes sportnak. Egyébként ez a visszahúzódás, visszavonulás emberi helyzete (az életrajzi párhuzam nyilvánvaló): némileg emlékeztetve a nyitóvers leszűkített haza-képére, de még inkább a Pesten való meghúzódás „bejelentésére”.

A *Szőlőszínház* cikluscím – amelyik valóban gazdag és bővelkedik remek versekben – sem igazán találó. A címadó költemény az első generációs értelmiségi visszatekintése az elődökre, nagypajára, szinte szociológiai „ballada”, a hajdani borosgazda magára maradásáról, a városba szakadásról, a szomszédok temetéséről. S az utód tárgyilagos (ugyanakkor fájdalmas) számvetése az elszakadásról, a „szőlőszínház” hanyatlásáról, a lehulló függönyről – csak a veszteség konstatálása, érzékeltetve, nincs visszaút. A „kénköszagú-nemesszeri bor” ihatatlanná vált.

A *Mint börtönkonyha képzett csillagásza* szintén szerepvers. Hiába szól egyes szám első személyben, az idézőjel világosan utal valakire... Ez a középkorias allúzióktól sem mentes vallomás, önreflexió szintén a bezártság, a korlátozás tapasztalása és a kitörés, a nagyra törés elrendeltetése közti feszültséggel játszik. A cím képtelensége is erre utal. Az „Isten nyomába” eredő titkos észlelés ugyancsak messzire vezet ebből a „hajlított kanál”-perspektívából. A versvégi „ellehetetlenülés-szituáció” sem igazán csüggesztő: az a bizonyos „én”, aki itt megnyilatkozik, nagyon is tisztában van hatalmával...

A beszívargó dezillúzió verseivel találkozunk, a továbbiakban. A *nőstény piéta* meglehetősen elidegenült, kiábrándító vers az anyaságról, a „megváltó” fiú születéséről. A magát elhagyó, kiszolgáltatott anya „rossz piétája” aligha kelt áhítatot, a szülés utáni „félre-

tolása", mellékszereplővé válása – magának az apának a legfájdalmasabb élmény. Talán ennek feloldása, ellentéte a *Szűnyog, szűnyog* című, gyermek-védő, ringató költemény. Annyi gyengédség, iróniával fűszerezett szeretet van benne, hogy csak ámulunk. A „rossz fára nőtt aranyág” pedig némi lelkiismeret-furdalásra utal, hisz az örök szülői szerep – kötöttségekkel, nehézségekkel – vállalása kikerülhetetlen kötelesség. A több szakaszon át áramló vers remek ritmikájával, pazar rímeivel, bensőséges képeivel bármely gyerekvers-antológia díszé lehetne. A kivétel azonban erősíti a szabályt. A fanyar ízek továbbra is dominálnak. A házastársi ölelés disszonanciái (*Hogy nem látlak természetes fényben*), „A kettejükön kívüli karácsony”, „S halott huszárok jönnek / Megvédeni a hazug birodalmat” – a felbomlott idill nem épp kellemes élménykörét indukálják. S levonódik a kíméletlen következtetés: „Nők szabályozta, kemény világ ez”! – ahogy olvasható a *Könnyű klarissza* című versben. Amelyben mintegy intelem hangzik fel: „szerelemről / Félve beszéljünk...”. A költő verseinek egyik sajátossága, hogy a köznapiból rendkívüli természetességgel találja meg a (ki) utat a spiritualitás szférájába. A *Két katolikus* erre szép és meggyőző példa. A teológiai vita folyik a maga elvontságával, míg az Úr a maga közvetlenül – szinte észrevétlenül – van jelen a kétségbeesetten hányódó felek között, „hanyag törökülésben”. Az Istenkereső ember(ek) ismerős helyzete ez, amiről oly sokat írt József Attila is. (Ott van, jelen van, és nem vesszük észre.) De végül is bekövetkezik a „színvallás”: a *Közétek dobva búcsúzó* című vers számot vet a „gyors lefolyású” viszonyokkal, s távolodva egy hajszolt, ellentmondásos érzelmi állapottól – „vigyen vízre egy hajék” – nincs más megoldás, mint búcsút venni: a „Szép hűgaim, ti huszonévesek” nemzedékétől. Ennek a ravasz csapdákkal teli „érzelmes utazásnak” vet véget a látogatás a „kegyeleti múzeumban”, ahol a végzetes pár kettőse elutasítja a megkövült látomásokat, s kilépve a szabadba, ismerkedik az ősszel („megyünk az őszbe”), s felszabadultan áll tovább...

Végül a *Nemo plus iuris* címmel, a záró ciklus. (Senki sem ruházhat át több jogot, mint amennyi saját magának van.) A jogász tanulmányok líra „lecsapódása”. Kétségtelenül, egységes, már-már

„egynemű” lírai anyag. De mielőtt „kibontakozna” a jogi fogalmakkal operáló *Album*, három meggyőző vers (*Téglás Gábor 1878-1906, Épül-épül, Lélekvesztő*). A legjobb, a legtöbb asszociációt keltő vers, a *Téglás Gábor*. Sok mindent jelöl-jelez a „Korán lehullott jurátus-poéta” alakja, akinek klasszikus büsztje büszkén, öntudatosan magasodott a házsongárdi temetőben. Az elemzők joggal figyeltek fel a versre, az önéletrajzi vonatkozásokra („saját szobromat porolgom benned”), a „századfordulós” költői szerep újraélesztésére. En egy más vonatkozásra hívnám fel a figyelmet: aligha született meg volna meg a szerző „Kolozsvár-élménye” nélkül. Szálinger Balázs magáévá élte a várost, úgy van otthon benne, mintha ott született volna. A házsongárdi temetőről sokan sokszor írtak. A költőt nem valami patetikus nosztalgia vezeti, egyrészt megtalálja a legszemélyesebb érintkezési pontokat: s valódi lírává nemesül ez a „rátalálás-ráismerés”. Amikor azt írja: „Kétszer temetnek téged, lángörző, / Magyar s utolsó romantikus költő”, akkor a példa élni és hatni kezd... A kétszeri eltemetésből – utalás arra, hogy a szobrot ellopták, s valószínű beöntötték – kétszeri újjászületés... – ez a (magyar) kultúra életerejét szimbolizálja, s a korszerűtlen (romantikus) költői magatartás hirtelen felmagasodik, és érvényessé válik az időben. A jogi kalandozás (lábjegyzetekkel) akár jó is lehetne, ha a poétikai átlényegítés meggyőzőbb. Sajnos, inkább személyes kommentárok kísérik a jogi processzusokat. Izgalmasabb a három külön vers, ami a kötet befejezi. Az *Ultramontanus* – számomra a poétikai különállás kinyilvánítása. („Bátrabb és neme-sebb latint beszéltem...”) S hogy ez saját, önálló út miként és hogy érvényesül (járható) – a „parasztos horkantású torzók” között – nagy kérdés... A *Régvolt királyok* – az öregekhez való ifjonti viszony bonyolult „életjátéka”. (Lásd: Kafka novelláját.)

Szálinger szépnak látja (látatja) a „halni bátor, régvolt királyokat”. Akiktől nem lehet elvitatni a méltóságot. Egy „korszerűtlen” költőhöz méltó ez a gesztus. Végül az utolsó vers, az *Intro*. Méltó cím, bevezetés, egy kötet végén. Meglepetés, bár nem annyira. Az „újépítésű ember” hódításának ironikus dicsérere. Újabb kérdés: mennyire azonosul a szerző ezzel a felvázolt modellel? Ki ő? Eszmény? Utópia? Falanszter figura? Valóban: „programod új erőt ad

a szónak, hogy fölösleg"...? Szálinger a modern ipari-üzletembert idézi meg – szemben a művésszel – mint új, feltörekvő démont, akitől a lecsupaszított életviszonyokat várja. Semmi mást. S tudomásul veszi: ez is Isten kifürkészhetetlen útja...

Nehéz valami summázatot mondani. Az emlegetett széttartó lírai anyag miatt. De talán egy mégis megfogalmazható: Szálinger romantikával oltott, a személyességet, eredetiséget istenítő lázadása a posztmodern másodlagosság ellen, valóban szembe megy a kor(ízléssel). És kánonnal. Én mindenesetre – neki drukkolok.

(Magvető Kiadó, 2009)

Kalandozások a líra és epika határmezsgyéin

Turczi István: *Szeresd a vándort*
– *Történetek versben*

A kortárs líra egyik megbecsült szereplője Turczi István. Mint költő, és mint szerkesztő is. Életművé növekvő corpora sokakat vonz, másokat inkább taszít. Sikerei ellenére megosztó jelenség. Csábíthatják az érdeklődőt a különféle versválogatások, a műveiről íródott magvas tanulmányok és kritikák. S immár Vilcsek Béla igényes, tartalmas monográfiája is megjelent 2017-ben *A halandó bosszúja – Turczi István* címmel, amely a korábbi hosszabb tanulmányokat is tovább gondolta, mint Kabdebó Lóránt *Rögeszmerend: Turczi István tragikus derűje* vagy Szepes Erika: *A hagymaember – Turczi István költészetének mélyrétegei* címmel készült dolgozata. A kritikus sincs könnyű helyzetben, ha ezen sokszálú kórushoz akar csatlakozni, valamit hozzátenni az eddigi eredményekhez. Többen is hangsúlyozzák sokműfajúságát, én kifejezetten csak lírájával kívánok foglalkozni, amely önmagában is jelentős része a szerző eddigi irodalmi termésének.

A fentiek figyelembe vételével forgattuk a tavaly megjelent *Szeresd a vándort* című újabb kötetet, mely a Scholar Kiadó gondozásában jelent meg. Számomra kissé puritánnak tűnik, nincs fülszöveg, kísérő tanulmány, pedig ebben (eddig) jeleskedtek a Turczi-kötetek. Az alcím – *Történetek versben* – pedig túl nagyvonalú, ha a műfaji eligazítást nézzük.

Viszont van „nyitóvers” *Türelem* címmel. Számomra kissé nehézkesen pereg, az ormótlan rímelés, a ragrímek, az egyenetlen szótagszám nem könnyíti meg a befogadást. De fogadjuk el a nyitányt, mely a kiegészülés története. Valószínű, hogy az időről

van szó, mely oly nagy mértékben hat a szerzőre („Az idő rám rajzol, színez, átszíroz.”). Még néhány fokozat – „szembenézni, elrejtőzni, igazságosnak lenni a múlthoz” – és elér a folyamat a beteljesülésig:

„Hozzáadódok és elvesz belőlem,
kimondja, amit gondolok”.

Vagyis: a belső külsővé válik. Meglátjuk, ez a kölcsönhatás mennyiben járul hozzá a kötet szerkezetéhez?

Vilcsek Béla a *Kortárs* 2012/6-os számában, *A változás memóriája* című tanulmányában, felmérve Turczi költészetének fő irányait, a következőket állapította meg:

„Egyik fő irány a történelem, elsősorban a személyiség identitásával kapcsolatos kérdések. A másik: a nők, az erotika. A harmadik az irodalom.”

Vehetnénk ezt is kiinduló pontnak.

Bányai Tibor Márk szintén a *Kortárs* 2017/4-es számában, *A fázis-rajzoló átmeneti gyötrelmei* című kritikájában a következőket írja: „Turczi egész életműve felfogható úgy, mint ami az emlékezés jegyében áll.”

Zsávolya Zoltán tanulmányában (*Holdkatlan*, VI/11.szám) *Cédulák egy a („)Költészethez („)* címmel, főként az *Áthatások* szövegeit elemezve a következőkre jut: „Sokkal érdekesebb – egyben szinte kísérteties – adottsága ennek a szövegállománynak, hogy egyes mű-individuumai a hol szűkebb, hol bővebb paratextuális indexeléssel jelzett tartalmi-diszkurzív áthallás-mivoltukon belül milyen hatalmas változatossággal rendelkeznek”.

Ez is egy megközelítési lehetőség. Engem viszont az elméleti jelenségek mérlegelése helyett a konkrét szövegek elemzése foglalkoztatott, azok költői eszköztárának mibenléte, történetesen azért is, hogy lássuk: miben áll a Turczi-vers lírai sajátossága?

Azon is elgondolkodhatunk, miért itt, a *Szeresd a vándort* első ciklusában olvasható a *Válságvers*. Vilcsek Béla – szintén a *Kortársban* (*A változás memóriája*, 2012/06) közölt kritikájában – kiemelten kezeli ezt a verset. Mi több, a következőket írja:

„A mostani kötet jelentősége csak ennek az emberi és alkotói folyamatnak a pontos és érzékeny megértésével és megélésével értelmezhető igazán. Nagyon leegyszerűsítve, a Turczi-pálya alakulás- és fogadtatástörténetének jelenlegi szituáltsága egyetlen szóval jellemezhető, s ez a szó: a válság... nagyon is jó értelemben vett termékeny, inspiráló válság, emberi és költői értelemben egyaránt.”

Ha követjük a válság-teóriát, eljutunk a következő verssorokhoz:

„Mai ésszel szinte semmi gond. Létjogosult
lettem, birtokba vehettem az álmaim.
Ilyenkor én vagyok a nagy alkonyhalász...”

Ez a szerep – az álmok keresése és birtokbavétele kifejezetten romantikus póz – távolodás a posztmodern kliséktől, a teljességnek elkötelezett ember vallomása. Amibe még a szépség bálványozása is belefér.

Talán innen értelmezhető a *Szeresd a vándort* kötet, a lírai én vándorlásai folytán önmagához, végső koncentrátumhoz ér el. És minden eszközt felhasznál, hogy megpillantsa a vállalható szellemi horizontot. Felkeresi kedves halottait – Kertész Imrét, Esterházy Pétert, Kazinczyt, Vörösmartyt, Tagorét –, hogy magatartásukból erőt merítsen a maga számára. Kertész Imre vitatott magyarsága ebben az interpretációban fényesen megdicsőül, amikor azt írja:

„Hazai szavakat hordunk össze,
nincs irigység és nincs harag.
Ma ki lehet biztos az erejében?
A múlt folyói összetartanak.”

A papírra csorduló fájdalom a mulékony időnek van kitéve, s csak innen, ebből a pozícióból lehet ítélni „eleveneket és holtakat.”

Esterházy Pétert idézve az „elfogyó ember” tragédiáját állítja önmaga elé. Ezt fogalmazza meg a talányos mondat: „Töredéknek lenni maga az élet.” A fű természetessége a példa: nem feltűnni, visszahátrálni a homályba, ahonnan vétettünk. A hosszan tartó

álomból is van ébredés. S az első szó már ennek a fogyatkozásnak a kincse, ami a maga elementaritásával gördül a napvilágra.

Így jutni el Vörösmartyig, ahogy a *Hazádnak rend* című vers bizonyítja, hogy a káosz ellen igenis tenni kell. Igen, a rend – amiről József Attila is álmodott – ennek van súlya, tekintélye. Még ha a klasszikus költő életművéből is van kivonatolva. (A rövidítésnek néha ilyen haszna is van.) A *Szózat* „áthallásai” – nem „áthalásai” – befutják a verset, számos érintkezést találva az eredeti szöveggel. A nagy számvetés – mert hisz az ambíció erre utal – önkritikusan kezdődik:

„Van itt szégyellni pár dolog
a Dunatáj körül.”

Hiába, „régi dicsőségünk” helyett érdemes kritikusan kezdeni. Hisz, ahogy a vers írja: „takarásban vagyunk.” A Rózsa Endre-i „történelemszünet” pedig arra utal, a maradék, a hálátlan utókor „nem differenciál”. A megmaradás is kétséges, a magyar nyelven alkotó ember nélkül kell, hogy írjon (szántson-vessen), hogy nem lehet biztos abban: „így lesz-e mindig”? Ám a bizonytalanság nem lehet a vég, az önbiztatás felülkerekedik: „Kezdődjön el a fény!” Bár mégsem olyan világos, tudunk-e hozzáadni valamit az „égi rendeléshez”? A jövő, a gyerekenyér ígérete megmarad, ennyi a biztatás az „élni-halni” helyett.

A bizakodás erőtlenül felveti a fejét: a *Nagy kifestőkönyvben*, amely a versek közül a jobbak közé tartozik, „az angyalok panaszdalát” hallani, „Már semmi sem mozdul. A hanyatlás általános.” És némi rezignációval teszi a vallomást a költő: „késik az eljövétel”. A ciklus további értékes vonulatát adják a szerepversek, a Tagore-, József Attila-, Géher István-, Kovács András Ferenc-, Lászlóffy Aladár-idézések. S Marsall László halál utáni faggatása sem oldja fel a kétségeket: „érdemes volt-e, mint egy gázpedálba beletaposni az időbe”? Hisz a „két rejtvény egymást aligha fejt meg.” Vigasztalóbb hangot üt meg Jókai Anna kapcsán. A kaotikus idő, ami adatott, apának és fiúnak egyaránt nehéz. A közönyt feloldani még nehezebb. A korszerű „lármafa” nem érezheti magát „kor-

szellemnek". És keserűen állapítja meg a költő: „Legfőbb tartozásunk az idetartozás”. S „csak szavaink mérik az úgy-ahogy mérhetőt.” És: „Kitérni nincs mód.”

Ezt különösen szépen, megkapóan összegzi a cikluszáró verse, *A teraszon vidám társaság*, mely a zuglói *Parnasszus* szerkesztőség teraszán lezajlott együttléteknek állít emléket. És sajnos, a társaság egy-két tagja már nincs az élők sorában. Köztük a tragikusan korán eltávozott Prágai Tamás, akinek hiányát sokan átérezzük. Komolyhon tartomány befogadta a „versek bús csavargóit”, „Világba borultunk, együtt és külön, akkor és ott / a teraszon, hol az óta is, lassan húsz éve / a van múlt ideje nem a volt, hanem a nincs.”

És az elmúlásnak kitett baráti kör „ahogy kimondom: eltűnik”, és a fájdalom kúszi a torokra, ahogy szétfoszlik a bizonyosság, és a Semmiben sem lehet megkapaszkodni.

Különös sírkert ez, amit Turczi alkotott. Itt nem virágok nőnek, hanem emlékek, emlékfoszlányok folyondárjai kússzák be az egyre sűrűsödő (irodalmi) vadont.

Az epikai szál a *Hol volt hol, nem* második ciklusban kap történelmi távlatot, amikor Jedlik Ányos és Kazinczy alakját idézi fel a szerző.

Az *Ermitázs – jelenetek Jedlik Ányos ifjúkorából* a tehetség titkát igyekszik megfejteni. Hogyan lesz egy parasztyerekből tudós elme? Megszületik a fiú keze alatt a fából faragott ingaóra, a pozsonyi diákévek alatt mélyen beleivódott Bokor János, az aranyász megannyi művelete az arany kinyerése végett. S az egyházi regula miként faragta szilárd keretbe az ifjú szerzetes jellemét? Turczi elmélyülten tobzódik a részletekben, bár a jellem változásai érdeklik, kénytelen foglalkozni a korabeli tárgyak színes forgatagával, s azzal a különös átváltozással, amely a beöltözéssel következik be. A szerzetes élet keménysége, fegyelme, az „Ora et labora” szelleme új színeket csaltak elő a novíciusi életből. A kis Ermitázs – remeteklak –, ahova Jedlik kijár, az érlelődés, a megkomolyodás időszakát hozza magával. És egymás után ébrednek a gondolatszikrák „az alkony kimondja helyettem, amit gondolok” – ahogy olvassuk. S előtűnik a kísérletező, nyughatatlan lélek, „aki az ásványvizek

mesterséges előállításával" foglalkozik, nem hagyja nyugodni „az erős és állandó villamos áram termelése”, és egy lokomobilról álmodik, ez nyűgözi le fantáziáját. S az is megkapó, ahogy a lírai elbeszélés végén elhangzik a feltaláló vallomása:

„Élenyek és illanyok az én igazi társaságom.
És te Uram, aki mindezt látod, érted,
nem kételkedsz bennem, ahogy én
kételkedem folyvást magamban.
És nem kérdezed meg, mi végre ez a
nagy akarás,”

Az egyházi és a tudósi lelkület megszületésének vagyunk tanúi, Turczi István mesteri előadásában.

Ahogy írásunk elején taglaltuk, Turczi érdeklődésének homlokterében az irodalom áll. Ennek szép példája a *Vadszőlő a balusztrádon* című epikai mű. Alcíme: *Kazinczy naplójából*, 1803. május 21.

Keveset tudunk Kazinczy és Tata kapcsolatáról. Pedig a város nevezetességei már 1800-as években is felhívták magukra a figyelmet. A tó, a nevezetes angolkert és Magyarország első szállodája, a Szarka, ahol a költő is megszállt és gyógyult, 1803-ban, balesete után. Turczinak erre is volt szeme, amikor a *Vadszőlő a balusztrádon* című epikai művét megfogalmazta. Kazinczy fiktív naplója arra is alkalmat adott neki, hogy szülővárosa iránti tiszteletét, hódolatát megfogalmazza. Kazinczy kényszerűen töltött itt napokat, és a helyét kereste 1801-es szabadulása után, hat és fél éves várfogsága után a Habsburg önkényuralom nyűge alatti Magyarországon. Egzisztenciális gondjai voltak, *Széphalom*nak tán csak a gondolata született meg akkortájt. Válságban volt, többféle értelemben is. (Emlékezhetünk Vilcek Turczi-elemzésére a válságról, a költő belsőleg is átéli a szituációt, amit Kazinczy élt át Tatán. A kötet címe is innen, ebből a poemából vétetett.)

A kényszerű itt-lét végiggondoltatja a költővel életét, visszatérését nyolc év után, amikor büntetését ment letölteni, és Plecz kapitány, a rabok felügyelője megengedte neki, hogy megtekintse a nagy hírű Angolkertet.

A napló feltéteti a kérdések sorát:

„Most visszatértél ide,
mit vársz e helytől? Mondd mit vársz,
megnyugvást? Feloldozást?
A sok sebhely a régi pontokon sajog megint.”

A gyötrő gondolatok visszatérnek, a nyomasztó álom, amit a börtönévek hagytak benne.

Kissé ironikus megjegyzés (ez már biztos Turczi reflexiója):

„De te nem nőttél fel az óta sem.” A napló a szubjektív bejegyzések sora: a létezés gyönyörét kifejező ciklus a látás totális felhasználását írja le, főként annak a tekintetével, aki évekig el volt zárva a külvilágtól; a várakozás sajátos delíriuma is megjelenik, ami a jövő lehetőségeit vetíti előre (a költő „csak képzelmeit kolo-rozza”), és a kastély szertelen szimmetriái kápráztatják el, és ekkor egy mitikus látomás vetítődik elébe: a vadszőlő indái, amelyek a kastély vasrácsaira fonódnak. S ebben az összefüggésben látja meg sorsa további parancsait.

„Ami eddig csupán csak szép volt
és éber utazót gyönyörködtető,
mostantól égi jel és felbujtó parancs.”

S itt vonja le a tanulságot:

„Visszafelé nem visznek lábnyomok.” Tehát előre kell nézni, a sérelmeket feledve, a jövő lehetőségeit kell kutatni.

Még két vers zárja a ciklust, a *Szobrok a medencében* és a *Kezdet és vég*. Én úgy érzem, ezek már nem tartoznak szervesen és szorosan a korábbi művekhez, akár el is hagyhatók lennének.

Az egyik a *Szobrok a medencében*. Előkerültek Marcus Valerius Messala villája birtokán Niobé és gyermekei szobrai. Íme: a régészek kitartásának és a költők szavahihetőségének bizonyítékai! S a kővé vált, gyermekeit gyászoló Niobé, az örök fájdalom szobra, ami a maga módján megéri a halhatatlanságot. Turczi ennek adózik, ennek az időn áthatoló momentumnak. A mese a hun Atti-

láról egy ismert mondát dolgoz fel: amikor Attila Aspar vezért megleckézteti, és elviszi a hunok arénájába, a puszta mélyére, ahol elpusztul a szabadon engedett fogoly. Számomra itt a mesei-mitológia elemek túltengenek, öncélúak, az áthallások, amik a két előző munkát színezték, elvesznek, elfakulnak. Mégis többségében tanulságos, mély gondolatokkal, történelmi analógiákkal élő szöveget olvashatunk a kötetben. Turczi életesen rajzolta meg modelljeinek lelki fejlődését, élve a kínálkozó, epikai hitelt adó motívumokkal, szavakkal, idézetekkel, stílusfordulatokkal. A *Történetek versben* – ez a műfaji meghatározás – mégis találó, a szerző az újkori hosszú versek epico-lírai mintáját követi, megfelelve a maga korai elköteleződésének is. Életművét pedig új alakzatokkal, példázatokkal gazdagítva.

(Scolar Kiadó, 2018)

Túlterhelt lírikum

Lackfi János: *Emberszabás*

Kortárs költészetünknek is megvannak a maga celebjei. Ezt a címet ezúttal nem negatív, hanem pozitív értelemben használom. Bizony ennek elnyeréshez kell jó pár tv-szereplés, játékos részvétel irodalmi fórumokon, népszerűség a gyermekversek által az ifjúság körében, a felnőtt korosztály pedig hallgathatja a Pázmány Péter Egyetem tanárát, és bekapcsolódhat az általa szervezett kreatív írás programjaiba. Bizonyára ki is hagytam valamit, amit Lackfi János végez ezen a közismereti-közvetítő pályán, az irodalmi ismeretterjesztés területén.

Ám én most a lírikusról szólnék, aki immár második nagyobb versgyűjteményével lép a közönség elé a *Helikon Kiadó* jóvoltából. Több mint kétszázötven oldalnyi szöveg, a mai világban nem kevés. Egyébként, ahogy néztem, a kritikusok komolyan foglalkoztak vele, engem leginkább az zavart, hogy mindegyikük egy saját megfejtetést adott a Lackfi-lírára. Nyilván ezek korábbi kötetekre, majd az *Élő hal* című, gyűjteményes kötetre vonatkoztak. Kelemen Lajos Lackfi „Nap-alapú munkamódszerére” figyel fel, a *Bárkában* megjelent kritikájában (*Bárka*, 2012), s felfedezi a művész szerepét is: „a költő világ-mindenes”. Ugyancsak ő írja: „az ismeretlen szintjén hódít”. Szemlélődő alkat, „napestig töprengő szív”. Jellemzője a terjengősség, én inkább részletezésnek nevezném.

Ijjas Tamás a *Kortársban* írja: Lackfi saját köznapiságát ünnepli költészetként. A „leromboltságból” vezeti az olvasót egy új otthonosságba. Költői szemléletváltása egyfajta beavatási szertartással analóg. Szávai Dorottya *A seb* és a *gumimaszk* kritikájában írja:

„A maszk emblematisz szerepe, s talán még inkább az átváltozás képességének hangsúlyozása biztosítja az átjárást a két kötet között: a költészet Lackfi számára mindenekelőtt bűvészmutat-

ványt, átváltoztatást és átváltozást, szerepjátékot és metamorfózist jelent.”

Prágai Tamás a parabola alakzatának jelentőségét emeli ki, erről ír hosszabban elemzésében.

Persze, mit bizonyít ez? Lackfi valóban egy sokoldalú, sokfelé tekintő alkotó, aki külön-külön meg akarja valósítani az összes kínálgató írástudói szerepet.

De próbáljunk az újabb (gyűjteményes 2010-2016) kötet szövegeiben tallózni, mit kínál a poéta az újabb művekben, amelyeknek az *Emberszabás* címet adta? A kötet egészét tekintve, hamar rájövünk: a személyestől a személytelenig, az egyestől az általánosig vezet a felvázolt gondolati ív. És ez a személyes – nem más, mint szerelmes versek sora. Míg Prágai Tamás parabolának tekinti e versezeteket, én inkább monológoknak látom őket. Olyan shakespeare-i kreációnak, mely előbb eltávolítja, majd egészen közelre hozza a témáját. S valamilyen (csavart) poénnal ad új értelmet a felvázolt szövegnek. *Úgy moccansz bennem* – mondja a cikluscím. S ez a „moccanás” már egy kettős személyre, „szerelemszörnyre” vonatkozik. Az egymásra vonatkozásnak egy sajátos, igen tág körét teremti meg a költő. A *Hány asszony lakik kedvesemben?*

Kissé József Attila-i felütésekkel megy végig a képzelt alakokon, akik mind egy-egy tulajdonság jelképei. Aztán sorjáznak a versek – motívumok –, a rátalálása, a fény-visszfény tükröződéseié, majd a *Kalandfilm* vallomásaé, melyben minden versszak refrénje: „szerelek”. A *Zsoltáros* az Úr dicséretét zengi, mert megkapta kedvesét, az összetartozás, a férfi-nő párosának élményét jeleníti meg a *Kettős fogyó hold*, és a szoros összetapadás, melyet összeforrt testrészekként él át a „kétfejű, nyolclábú szerelemszörny”. Az őrzítő távolság-érzet- és hiány, a beszélgetések jó ízű, egymás melengető kapcsolata, mely eltart egész halálig. A *Hálaének* egy megindító köszönetfolyam, melynek ismétlődő sora: „Azért adott nékem Isten”, s ennek végkifejlete ezt a kettőséget, egymáshoz tartozást áldja, dicsóíti:

„Azért adott nékem Isten,
hogyan minket megdicsőítsen?

Testünk-lelkünk kettős létra,
egymáson mászunk az égbe?"

Egy szakrális lendület zárja le a ciklust, ezt a patakzó-áradó valamóssorozatot, mely a végletekig vitt önfeltárulkozás is. Az eltéphetetlen összetartozás fokozatai tárulnak fel ebben a fájdalmasgyönyörrel telt hajszolettségban, a végsőkig vitt szerelmi érzés rejtett és nyilvános metaforikus alakzatai halmozódnak egymásra. A két *angyal* pedig égi dimenzióba emeli a költő és kedvese kapcsolatát:

„van valahol két angyalunk,
két testedben melengetett
kis lény, kiket nem lehetett
életre melengetni már”

S fordult a kocka: ott figyel egy kisfiú és egy kisleány, ezek vigyázzák a szerelmes pár lépteit.

Szokatlan és kimerítő vallomás-csokor ez, az epikus vázon mindig kivirágzik a lírikus szólam, s mindig eljut addig, amit talán lírai fluidumnak nevezhetnék, mely ezt a többszörösen ellenpontozott dallamot a végső elhalkulásba juttatja.

A következő ciklus típusok sorozata. Egy széles kitekintésű társadalmi-lélektani tipológia kap helyet ebben a blokkban. A *Fuldokló*, a *Dühöngő*, a *Gyűjtögető*... A ciklus a *Persze boldog*, *persze, nem boldog* címet viseli. Akár megtévesztő is lehet a két részre osztás, a tipológia ennél sokrétűbb. Rendszerint a típusnak van egy kontrasztja, egy ellenlábas – mint az *Iszonyodóban* –, amikor a valamikori orgonásíp készítőből építész-vállalkozó lesz, aki lyukakat épít a falakba, hogy a szellőzést megoldja. A határozatlankodó nem biztos semmiben, milyen vízben fürödjön, nem biztos önmagában sem, akit nap, mint nap el kell viselnie a tükörben. A temetőbe járó virrasztó a találkát keresi azzal, akitől meg akar szabadulni, az *Állatvédő*, aki kiveteti az örökké ugató kutya hangszálait. A *Követelő* önzését tupírozza fel a magas égig, a *Szeretethőszugárzó* pedig kiirtaná azokat, akik nem értik az ő szeretet megnyilvánulásait. A *Rémlátó* potenciális gyilkosokat észlel a tömegben, képzeletének fog-

lya, amíg haza nem ér az esti meccsre. Az utolsó darab a *Kárörvendő*, a megfigyelő, akinek megvannak a potenciális ellenlábasai, aki minden rosszat tud a másiktól. Ahogy a versben írja:

„Nem kell, hogy szemtanúja legyek pofára
esésük pillanatának, nagyon is jó látom
berogyni a sok nagymenőt...”

Zavarba ejtő sorozat ez. Mintha kis ötletek indították volna a verseket, amik aztán erkölcsi példázatokká magasztosultak. Olykor az az érzésem támadt: ezek túlírt helyzetek, amelyek a már említett parabolák szerint befutják a maguk körét, hogy a tanulság valamilyen módon kifacsaródjék belőlük. Túlírt bevezetés – például az *Átkozódóban* –, amelyben többszöri nekifutással kerekedik ki a téma.

„Tudtam előre, hogy ez lesz, minden áldott
nap ugyanez van, nem lehet kihagyni egyszer sem,
nem létezik, hogy az emberi időben be tudjunk zárni...”

– és így tovább. Az előadó közhelyes okfejtései sem ragadnak meg, a végső kiátkozás pedig lehangolóan kiábrándító. Talán ezekből kevesebb is elég lett volna.

Egy kis városnézés sem árt. Lackfi itt túl akar jutni a bedekker-szemléleten, de újabb közhelyekbe fut bele. A párizsi hajléktalanok roppant hasonlóak a budapestiekhez, az egyik otthonosságával tüntet, tárgyaival rakja körül magát, a másik tudósi pózban jegyzetel, mintha doktori disszertációjára készülne. A színes kosarazók sem maradhatnak ki, különösen a két méteres brazil, aki mellett nem élhet meg a többi ugrándozó figura. S van egy kedves játék a bagettel, melyet a költő hurcol reggel óta magával a városon át, és ennek estére egyre nagyobb keletje lesz a környékbeli nézelődők körében. Bámulatot keltenek a Roissy-reptér birkái is, ők az önfenntartó gyepnyírók, ebben a reklámokkal zsúfolt, totálisan urbanizált környezetben. A karakter-kavalkád epikuma hajszojja az élményfaló utazót, látványról-látványra, míg az ismét-

lődés mozaikjai összeroskadnak, szétmállanak, s marad az utcai káosz.

A *Minden pillanat* a valakik-sorozata, akik különböző élethelyzetekben bukkannak fel/elő a mindennapi élet kaotikus forgatagából. Egy kis keleti ízelítő: a japán vendéglős család tragikomédiája. A Houshi família 1300 éve tartja fenn fogadóját, amelynek tradíciójától szabadulni lehetetlen. A családban születő leánynak megfordul a fejében, hogy férjhez megy, elköltözik a városból, csak szabaduljon ebből a nemzedékeket összekötő mitológiából. De a sors és tradíció másképp dönt: a leányra marad a tradicionális fogadó, ami megnyitotta az újabb kaput a jövőbe. A kukucskálókat öt ablak várja: a levegősakk-faragó, az időablakok maszkjátékos figurái, a mániákus mozirajongók, a szeletelt emberek és a jobb-bal irány elpuskázói.

A öt korkép ismét egy kiemelés a tömegből: az őrült festő, a pucér lantos, a levágott mellű filmcsillag, az okos értelmiségi, a sajtoérzékeny pápa paradigmái csaponganak szemünk előtt. Itt olvashatjuk a kissé árulkodó sorokat:

„de ezek már az én fellobbanó
képzeletem termékei”.

Talán *Az okos értelmiségi paradigmájával* érdemes részletesebben foglalkozni. Az „okos értelmiségi” magára veszi „kinyúlt kritikai álláspontját”, és bámulja az eseményeket. Az ironikus szemlélet az első sorok után nyilvánvaló, hisz a főszereplő, mint a „társadalom mérnöke, a társadalom lüktető lelkiismerete” jelenik meg a színen. Hitetlensége „olyan elegáns”. „

„Az okos értelmiségi reggel bemelegítésképpen
bepelenkázza kormányát és miniszterelnökét,
úgyesen megtörli mosdatlan ellenzéke orrát
és hajlatait.”

Tombol a gyűlölet meg a gyűlölködők ellen, igazságos, mint Mátyás király, megvan a véleménye a magyar fociról, ügyel arra, hogy meg ne kattanjon, és így tovább.

Végül:

„Az okos értelmiségi
annyi mindent tud és szinte mindent megért,
csak azt nem érti, miért nem hajlandó őt,
egy ilyen okos értelmiségit vezérének elfogadni
az a buta emberiség”.

A torz- és gúnykép rendkívül találó, benne van a politikusság és az apolitikusság kiábrándító forgókereke, a Dankó-rádiós műveltlenség, a kertitörpékkel telirakott kert és más ízléstelenségek. A karikatúrának el kellene gondolkodtatni a nyomuló, csörtető és újdonságokra bukó réteg tagjait, akiknek melázása kivezet a realitásból, a térből és időből.

A *Pedig* lezárja ezt a villódzó jelenetekből összeálló kavalkádot: kiderül, hogy ez egy bruegheli haláltánc felvonulás. Ennek a monotonája valóban szíven üt: bármit teszünk, bárhogy védekezünk, a vége mindig egy:

„Emberekkel kerülünk kapcsolatba, és mély érzéseink támadnak,
haragra, örömré, nevetésre ingerel a háromdimenziós illúzió,
pedig meghalunk, s velünk halnak mély érzéseink...”

Betekintést kapunk a lackfi-i játékosságból is, a *Gyermekdalok másképpen* bravúros motívumokkal idézi fel klasszikus költőinket, akiknek „újraköltése” nem jelent problémát Lackfi számára.

Számomra ezekből a nem túl érdekes stílusgyakorlatokból meszsze kiemelkednek az „apa-versek”. Az *Óda, a Helycsere, a Kapaszkodó*. Ebben az a szép, hogy a rajongó, felfelé tekintő gyermeki megfigyelések miként válnak valóban megrendítő, emlékidéző költeménnyé. Szerintem itt mutatkozik meg Lackfi lírikusi énje, személyessége itt válik öntörvényű, már-már elemi erejű megnyilatkozássá. S az *Egy mondat az időről* valóban igazi lezárása ennek a könnyes-játkos jelenetsornak, s az illyési metrumok itt átváltoznak az „idő balladájává”.

Az *Emberszabás* találó cím, a költő a maga és kreációi „teremtését” oldotta meg, a Lackfi alkotta univerzum lakói a teljességre törve jelennek meg előttünk. Ám ez a „teljesség” néha túlméretezett, súlyától roskadozó, a vállalt tartalmak alaposan próbára teszik a líra műfaját. Mini/monodrámák bontakoznak ki némely esetben, a Prágai Tamás emlegette parabolák rajzolódnak ki más-kor, meseálmok tűnnek elő lírai köntösben. Úgy vélem, a kevesebb több lett volna, a kötet értékei ebben a valódi lírai sávban valósulnak meg. Ám így is figyelemre méltó könyv született, az elmúlt 6 év termése elmélyültségről adott bizonytságot. Az „emberszabászat” titokzatos, messzire tekintő, tovább bontakozó művelete még sok meglepetést okoz(hat) a rokonszenvező közönségnek.

(*Helikon*, 2018)

„Mondd, amit nem várt senki”

Finta Éva: *A tékozlás genezise*

Az elmúlt harminc év egyik jellegzetessége a hazai és a határon túli irodalmi műhelyek összefonódása. A folyóiratok, a könyvkiadás és az egyéb műhelyek a pályázatok és szellemi innováció révén is cserélgetik, felkarolják a jelentkező tehetségeket, és így bocsátják az egész magyar nyelvű közösség nyilvánossága elé. Igaz, ez egyelőre egyoldalú, főként a honi nyilvánosság által meghatározott folyamat, de vannak biztató jelek arra is, hogy van kisugárzás visszafelé is, kisebbségeink nyelvi megmaradása érdekében.

Finta Éva esetében ez az oda-vissza áramlás szerencsésen alakult. Első magyarországi kötete, *A lét dicséretének* anyaga még Beregszászon született, de a kötet a *Hatodik sípnál*, egy budapesti-ungvári kiadónál jelent meg. A *Felsőmagyarország* és a *Bíbor*, a miskolci kiadók is adták ki könyvét, a 2013-as *Örök partokat* az *Intermix* ungvári-budapesti kiadó jegyezte, ahogy újabb kötetét szintén ez a kiadó gondozta.

A költőről elmondhatjuk, hogy a kárpátaljai műhelyek kineveltje, Vári Fábián László, Balla D. Károly, Berniczky Éva, Dupka György és Nagy Zoltán Mihály után újabb nevet kell megjegyeznünk, aki ebből sokat kínlódott térségből indult. Annál is inkább, mert a kilencvenes évek óta Magyarországon, Sárospatakon él, s irodalmi tevékenységét e kettősség jegyében végezte, alakította. Bár verseit régóta ismertem, számomra költészetének jelentősége a *Szapphó a szirten* című kötetével vált evidenssé. Pécsi Györgyi utószavában így ír róla: „Új kötetében az antik görög hagyományokhoz fordul, e hagyomány klasszikus tónusait és versformáit (különösen a sapphóit) újítja föl, illetve honosítja a magyar költészeti hagyományokhoz, illetve saját költői oeuvre-jéhez. A hangsúlyos antikos karakter azonban mégsem uralkodik el, mert a magyar iro-

dalmi hagyományoknak is meglepően gazdag versformáit és nyelvi regiszterét szólaltatja meg a költő." Csordás László, a kötet egyik kritikus felemlíti a kötet kidolgozottságát, egységességét, azt, hogy a kötet anyaga egy év alatt született. Sapphóban Finta Éva rokonlélekre lett.

Akárhogy is, meglehetősen ritka a módszer, amivel költőnk élt: az azonosulásnak ezzel az irodalmi formájával. Egyébként én nem aggódnék annyira azon, ahogy Csordás László teszi: hogy nem a vers, a vers formája, mértéke a maradandó. A kettőt egymástól nem lehet, nem is érdemes elválasztani. Finta Évának ez a sapphói élmény inspiráció, ihlet, formai és tartalmi bizonyítás. De nem csak az. Hanem női lényének felfedezése, a női princípium érvényesülése, érvényesítése. Az a bizonyos „villámfény női alakban” sok mást is meglát, észrevesz, amit ez a távoli nemi-kulturális érintés felszakít benne. Például a *Háború* című versben a női áldozatvállalást. A

„Felfeszülő kicsi asszony
megszüli újra a törvényt
osztódik osztozik újfent
erőszakosan vagy önként”.

A szülés, a születés drámája újra és újra végbemegy. Ám a végletes megoldás, ha szála szakadna a világnak, mégis asszonyi tettest hívna életre: „ki méhéből bombát csináltat.” Hogy mennyire női hangoltságú e költészet, jól bizonyítja a *Szapphó a szirten* című vers. Mert a titok, hogy a sapphói sors mit üzen folyvást, ezt kell megfejtetni... Ahogy a *Lopják Európát* című vers sugallja. Az „ócska szűz, a rusnya ribanc” a bika hátán raboltatik el, ám a vénség jelei már nyilvánvalóak.

„Mit nemz ami vén már?” – hangzik a kérdés? Az életképtelen hölgyet már nem érdemes sajnálni sem. A Nyugat hanyatlása – a spengleri gondolat – ebben a formában jelenik meg a versben. A költő vállán érzi a nagyanya könnyű kezét, miként a *Vállamon még...* című vers idézi fel, vagy a tragikus életű Silvia Plath-t hozza elébe a tenger.

Sok-sok motívum tűnik fel a kötetben, amely ezt a tartalmi és formai megújulást sugallja. A *Szapphó a szirten* valódi lelemény, amelynek komoly szerepe van Finta Éva költői előrelépésében. Ahogy írja az *Alakzatok nélkülben*:

„Elvesztem ma úgyis Ariadne fonalát
S kilépek andalgó alakzataitokból ugyancsak.”

És most itt van az újabb kötet, amely már szabadabb, szerteágazóbb, céltudatosabb. Öt ciklusra oszlik a versanyag, s ez is a tudatosabb szerkesztést mutatja. S feltűnő az is, ami már a *Szapphó a szirtenben* is megjelent: a versek dátumozása, ami sajátos öndokumentációra utal.

A *krónikás vallomása*, az első ciklus számot vet a jelennel, ahol a földi utazás zajlik. A *Kiürülnek* című vers azt a fájdalmat szólaltatja meg, mely az otthoni állapotok láttán fakadt fel benne.

„Kiürülnek a házak, a kertek
elnémulnak a nyelvek a szavak”.

S még fájdalmasabb: „Kiürülnek a lélek bőségkosarai”. A nyelv a versekben él tovább. A szavak gyűjtése, magyarázata kire marad?

„Szaggatja ékezetait
nyelvünk írott szavú világa”

– sóhajt fel a költő, és József Attila sorait és a nyelvemlékek varázsigéit idézi fel a fogyatkozás, a sorvadás ellen.

A ciklusban meghatározó elem az elmúlás, a búcsúzás. Az *Elmúlásaink* ezt a kíméletlen folyamatot érzékelteti.

„Kronoszt rendszeren táplálni kell
fiat ledugni a torkán”.

Megrendítő a férje alakját idéző vers, az *Imé, az ember*. Kosztolányi *Halotti beszéde* juthat eszünkbe, az „ilyen az ember, egyedüli

példány". Finta Éva éppen ezzel a kontraszttal él, a művészek is meghalnak, megcélozva az „öröklétet”, de mi van a hozzá közel álló férfival, a férjjel, a „nem tökéletes emberrel”, aki épp úgy kénytelen itt hagyni a múltját, értékeit, jövőjét és jelenét. S ez mind eltűnéséből válik nyilvánvalóvá, ami „feltárja, egymás mellé rendezi sorsa apró mozaikkockáit”.

S ehhez képest minden más mellékes. „minden öröklétnek szánt vergődés sárba merül”. És a dráma ezzel a lehangoló mutatvány-nyal ér véget: „lényege ott hever savakkal marva testünk omladékaiban”.

Arany János feltámadása éppen kivétel.

„Amikor a nagyság akarta magát.”

A mesterséget akarta, ami által az évfordulón ismét feltámadt.

Bertha Zoltán köszöntése is annak a férfinak a szólítása, aki túlélte a maga évfordulóit, és egészséges öntudattal nézhet a tükörbe. A költő arra a gyerekekre emlékezteti, aki a „sosem-múló csodavárás” légkörében élt. S ha külső és belső arc egyezik, akkor a jövőben sem kell tartania a tükörtől.

Finta Éva több versében is foglalkozik az idő múlásával. A *krónikás vallomásának* ez jellemzője, azokat a változásokat is megjeleníti, amelyek felforgatják a rendet, a „megsebzett látó eretnek” keze nyomán, amit nem tolerál a hatalom. A változatlan női szerep – „a nő csak szüljön kurválkodjon” – annak ellenére fenntartja a világot, hogy a felfordulás azt jelzi: „Új rend akar születni éppen”. És ezt semmi sem akadályozhatja meg. Felteszi a kérdést: „az ide álmodott világ miért torz”? A „kor gyermekeként” ő sem tudja a maga elképzeléseit belevinni a kínálkozó „blondel” keretbe. Mert a keret maga elfuserált.

Az első ciklus után lassan feldereng a kötet váza, gondolati-érzelmi íve, a pusztulástól a megmaradásig. A *Passió* sajátos szenvedéstörténet, az *Angyaljárás* a szakrális érintése, a *Dalolgotok* a kísértések láttelepe, s ez az izgalom nyugszik el az *Ami megmarad* ciklusban.

A depressziós hangulatok, a háború rémségei ellen mi adhat nyugalmat, nyugodt, feledtető álmot? Az *Ólomos mély* című vers ezen a témán mereng el, s a védekező gyermek félelmén, aki az anyaölből

keres menedéket az ijesztő világ rémeivel szemben. S ebben a ciklusban találunk több verset is, amit gyász munkának is nevezhetünk, hisz a költő társa, férje elvesztésének fájdalmát igyekszik feldolgozni. A *Hiába*... a végső óráknak állít emléket, amikor a beteg ember hazatért, hogy megadja magát a végső kegyelemnek.

A hazatérés

„abban az energiasávban haladva
melyben te már magasan a tested fölött lebegtél
az idő fölött lebegtél
fölöttünk lebegtél”.

A végletes metaforák gördülése érzékelteti a riadalmat, amikor a családi ház még néhány óráig volt a hazatérő beteg otthona. S a kíséret csak az „elválás kapujáig” szólhat, s utána már „az az éjszaka volt végtelen csendünk / és utolsó békénk egy végtelen háborúban”. A végső stádium átélése, a felkavaró riadalom, a belső könnyek patakzása zárja le a kegyetlen időszakot. S az elszakadás fokozatai... A *Tárgyak lázadása* ezt írja le, miként törnek el, zúzódnak szét a „kedves tárgyak”, s a visszatérő refrén ezt visszahangozza: „El kell menniük tárgyaidnak”. S hiába minden mentség, az *Odaítéltelek* arról a feltartóztathatatlan folyamatról szól, ami elszakítja a szálakat, s az önvád lelki traumáit sodorja elő:

„S Te is kiestél mint az érett gesztenye múltad foglalatából”.

S a gyötrelem nem nyugszik: „odaítéltelek a sakáloknak a hiénáknak vicsorgó senkiknek / mert nem tudtalak már megmenteni magadtól”. S végül a *Hátrahagyott* az itt maradók keserveit próbálja felmérni. S bár a vigasz is megszólal: „Magaddal vitted azt is ami bánthat”, a súlyos örökség tovább nyomasztja a családtagokat: „Hátrahagyta asszonyod gyermekeid háza”. A végső konklúzió, az emlékékezés etapjai nem a sírkertben, „A szemgolyó mögött a halánték táján” zajlanak. (*Három év telt el*)

A *Tudás helyett*ben a kétely kap helyet. „kiért harcolok magammal magam ellen” – teszi fel a kérdést. S bár megnyugtató közlés-

sel igyekszik lezárni ezt a lelki megpróbáltatást, nem lehet megkerülni, sem megspórolni a kínlódásokat.

„mert fájdalommal érkezik és él az ember
És fájdalommal búcsúzik
ismerős kínjait vigyázza”.

Finta Éva megharcolta a maga küzdelmeit, s tisztességgel elbúcsúzott párjától. Az *Isten oltárán*ban talál némi feloldást. A „halott-fehér horizont” titkai közt ott van a pusztulás, s ismét a kérdés tolul fel: „miért marad minden titok / mikor a kép kítárva áll”? A *Barátom gyógyulásáért*, a *Porhó* a lecsendesülés lelki állapotát közvetítik. Ez mondat a *Porhó*ban az elnyugvást sejtetik: „Van megnyugvás és sokan hisznek benne”.

Az utolsó vers, a *Passió* – a szenvedéstörténet – formailag is szinte kalapácsütésszerű sorokkal zárja le a végső talányokat:

„a feladatok fejlődéstörténetek...
a fejlődéstörtétek szenvedéstörténetek”.

Érdekes az *Angyaljárás* című ciklus. Erről a szerző maga is ír: „Főszereplőim Angyalok. Nem kerestem őket, maguktól látogatnak. Az utóbbi időben egyre gyakrabban vannak jelen írásaimba, rejtetten vagy kiemelten.” Kissé rejtélyes magyarázat ez, de a szövegekből talán több is kiderül. Egyébként irodalmunk angyal-kultusza már több irodalomtörténész figyelmét is felkeltette. Én csak részleteit idézem fel ennek az átfogó jelenségnek. Kortárs irodalmunk egyik első alkotója volt Nemes Nagy Ágnes, aki az angyali lényeket meghívta költészetébe. Hernádi Márta erről hosszú tanulmányt írt a *Kortársban*. Ahogy az angyal közvetítő, hírnök, úgy Nemes Nagy Ágnes számára a vers vált ilyen „közvetítővé”. De találkozhatunk Kántás Balázs ballonkabátos angyalával, vagy Borbély Szilárdéval. S Csontos János *Angyaldekameronja* szintén e különös szellemi lényekkel incselkedik.

Kissé talán csalódunk a fülszöveg bevezetőjében. A versekben megjelenő szakralitás, „angyalság” épp csak érinti az égi szférákat.

A Csetneki József képei alá írt sorok kapták az *Angyalmúmiák* címet. A meghasadó képek teréből különös lények kerülnek elő: „Csetneki angyalai, szkafanderek / leányarcba göngyölve, szétkent, eltorzult asszonyarcba rejtve”. Itt más a lényeg: a kép azt mutatja be, miként szövetkezik a tudatalatti bűn „az angyal ellen”. A Matl Péternek ajánlott *Angyal* is csak játékos elemként idézi fel a szárnyas lények lehetséges alakját, melyről csak a vers végén derül ki:

„Angyal ez mégis – látom.
Földi és éteri
egyszerre mint az ember
ki sorsát szenved.”

A családját ért gyász megszülte a „fekete” verseket, az *Áldás* azonban éppen az ellenkezője ennek a letargikus hangulatnak. A leánya változó figuráját idéző kedves, gyengéd szavak az útra bocsátás szép példáját adják. Az *Angyalos* szinte gyermekvers meghittséggel hívogatja az égi vendéget, s ha már senki sem vállalja: „angyalnak is el kell menni”. A *Messzeségdal születésnapomra* egy kis magánünnep, mely éppen azzal lep meg: „A messzeség már itt van bennem”. Ám a telhetetlenség az ellenkezőjére változik a vers végén:

„De már nem vágyom lenni semmi –
gyűjtő s ki mindenét elejti –”

A vágyak megmaradnak a földi perspektívában.

Az utolsó két ciklus könnyedebb hangra vált. A környezet egy álomjáték, „Csak könnyelmű legyecské légy”, dűnnyögi a hárító mondatot, ami megvédi az ébredőt a gonosz hangoktól. A *tékozlás genezise* is gyermeki játék a szavakkal. Egy Dantés-töredék ismét férjét idézi meg, s az alvilági látogatás kényszere egy halotti csókkal zárja le kapcsolatukat. A *Gyógyírás* a „vers gyógyít” interjú egyik motívumát bontja ki, amint „balzsamos mázat ken rejtett sebekre”.

A megmaradás reményteli horizontja is feltűnik a kötet végén. A *Jönnék* az egykori halottakat hívja elő, akik énjének mását keresik.

Ahogy írja:

„Ki lennék én ha mégis
valaki más lehetnék”

Ám ez a „másulás” nem hozna semmi jót. Az a másik lény „tükörből rám vigyázna / asztalomról zabálna”, felélné a költő életét. Épp ezért nem nyit ajtót, „morzsázzon madarakkal / nem lakhatom halottal”. Finta Éva a tájversek mestere: egyik szép példája ennek az *Őszelő*. Az ősze végi hangulatokból előtűnik a múlandóságon túli „örök ős”, mely a tudat legmélyén ragyog fel. A *Hiánydal* remek szerelmes vers az elhunyt férjhez, amikor a nem szűnő kapcsolatról vall a költő:

„A világ lábnyomoddal van tele
Üveglapon az ujjenyomatod”

– s a végkövetkeztetés: a víztükör a kedves arcát szétrezgeti, csak:

„agyamban felejtett illatod
ölel meg olykor felkelő napot –”

Az *Ülnék melletted* hasonló metonímiát használ, milyen a várakozás bűvöletében élve megtapasztalni a reménytelen idő múlását, a visszatérés esélye nélkül. A *Tebenned lenni vágytam* ismét az idő múlását panaszolja:

„Minden kifut a végtelen múlásba”.

A *Legyen csend* ismét az eltávozót siratja, a szétfoszlás díszleteit idézve:

„vele játszani nem játékos időtöltés
vele játszani nem az időző feladat
vele az eltűnés marad és csak az elszakadás.”

A ciklus egyik záró pontja a *Túléléseink* című vers. Ismét az eltávozott élettárs, férj, barát, a fel-feltűnő árny, az együtt töltött évek emléke idéződik meg. Az összefonódás kapcsai, amelyek a két személyt széttephetetlenül összekötötték.

„Te vetted el, ami enyém volt előbb
én vettem el mi lényeged talán
és mégis: minden tűnő maradék
kiteljesedve érkezik a révbe”.

Igen, ez a révbe érkezés, a kimentett érték mindenképpen megmarad. Finta Éva nagy kísérlete sikerült: az együtt töltött idő, az egymásért vállalt évek, a közös gondok – nem mellesleg: a szerelem – és a gyermekek egy tartalmas, változatos élet eltörölhetetlen nyomai. Versek emlékművébe „faragta” férje személyiségét a költő, maradandóbban, tartósabban, mint a sírkerti kő vagy márvány obeliszkek. Egy sokfelé tájékozódó, mélyen vallomásos líra nyilatkozik meg *A tékozlás genezisében*.

És számomra az is elgondolkodtató, hogy a depoetizáltság megnyilatkozásai közepette a *Szapphó a szirten* egy költői reveláció, metapoétikai ellen-forradalom, egy a görög hagyományból merítő, tartós értékeket görgető, maradandó megújulás. És a miénk is, hisz a görög hagyomány mélyen beívódott irodalmunk közegébe. A Kárpátaljáról indult tehetség ma egy kiteljesedő életmű újabb kötetével bizonyítja, hogy költészetét a legjobbak közt érdemes számontartani.

(Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 2018)

Lírai sorselemzések

Finta Éva: *Ötkönyv*

A kortárs irodalom – legalábbis a líra – a klasszicitás irányába halad. Onnan meríti inspirációit, a posztmodern csak egy átmeneti epizód volt, viszont a rég letűntnek hitt formák, motívumok újra és újra előkerülnek. Ilyen a hosszú vers, a már-már eposz, mely törekvés a legújabb nemzedék tájékozódásában is megjelent. De ilyen a klasszikus időmértékes verselés újrafelfedezése is, mely egyre több költőnk formaeszközei közt megtalálható. Finta Éva kettős igény-nyel nyúlt ehhez a hagyományhoz. Egyfelől felfedezte magának a görög költőnőt, Szapphót – mint a mitikussá vált személyiséget –, másrészt azt a serkentő irodalmi gazdagságot, amit az antik formák jelentenek. Kódöböcz Gábor, az *Ötkönyv* utószavának írója így foglalja össze a költő szándékait: „Finta Éva nyelvi tradícióból és kulturális emlékezetből forraszó, tág horizontú lírája a hagyomány újítását és az újítás hagyományával kapcsolja össze. Magas-ságsszférákat és mélységperspektívákat egybevillantó költészetében a megtartó hagyományhoz való ragaszkodás biztonságérzetét talán csak az állandó megújulásra kész ambíció lendítőereje múlja felül.” „Klasszicizálódó líravilága” – szintén Kódöböcz leleménye – folyamatos mesterségbeli és világképi gazdagodást mutat, ami akár azt is jelentheti, hogy megtalálja azokat a karaktereket, akiket a szerepükért megszeret, felvállal, akikkel azonosulni tud, és a megrajzolt portrék egyúttal önportrék is. Szintén Kódöböcz írja már idézett utószavában: „A szövegalkotó nem egyszerűen csak empirikus belehelyezkedéssel szemléli a megidézett alakok pozícióját, hanem magára is veszi az életre keltett hősök keresztjét.” Tehát nemcsak „szereplíra” ez, hanem sorsvállalás és vallomás. S mindegyikben ott a tragikum, a tragikus vétség, ami felszikkasztja a felmutatott életpéldákat. Vitéz Ferenc Csontos János monográfiá-

jában így ír erről: (a költő) „nemcsak az egyes szám második személyben megszólított lírai alteregó bőrébe bújjik, hanem az alkotás egzisztenciális hiábavalóságát is szavakba (versformákba, illetve gondolatai alakzatokba) ölti. S bármennyire hadakozik az ellen, hogy a létrehozás (mű és alkotás) mámora elcsábítsa az értelmes létcselekvésektől, nem kerülheti el az önmagával és szerepeivel (verseivel és lehetséges értelmezéseivel) való azonosulást.” S ennek az azonosulásnak számos következménye van. Ahogy ezt az *Öt-könyv* hőseinek „átvilágítása” mutatja.

Egy kis kitérőt tennék, mielőtt folytatnám. Nemrég olvastam Turczy István *Szeresd a vándort* című kötetét. Két emblematisz figura került elő a szövegben: Jedlik Ányos és az ifjú Kazinczy. Ezek is szerepversek, de a költő e félhosszú poemákban erkölcsi példát állít az olvasó elé. Finta Éva a tragédia feloldhatatlanságát mutatja fel, megosztva a példa kozmikus, világot szétfeszítő fájdalmát, amely egy artikulálatlan kiáltásként hasít bele a mindenségbe.

És az epikai szál is elhomályosul: hisz hősei több perspektívában, több nézőpontból kerülnek elénk. Ili, Péter, Sylvia, Ted és Marie könyve taglalja ezt a tragikus képsorozatot, jellemfűzért, amik megpróbálják ezeknek a drámai életpályáknak a titkát felfejteni.

Ili könyve egy vak nőről szól, aki felnőtt korában veszítette el látását. A költő bevezető versében szinte táncba viszi modelljét, amikor a fény útját követi a kis- és nagyvilágban, ám a „vak szemű társunk” bolyongása, kanosszajárása adózás (vélt) bűnéért. (*Vak erényhez*) A *Látszani a létnek* ennek a kulissza közegnek áthatolhatatlanságát írja le, „a kezdet ajtóba botlik, beledöngetheti kinyáját: hogy átlépni tilos, játszani szintúgy”, „beborít elmét, sivár végzetet írva”; és a kérdés is elhangzik: „vajha elég látszani létnek” mindaz, ami a vakság állapotából fakad. A *Vakvers* a vakság zártságát variálja szellemesen, a v betűk vakogásával, a vége nincs képzeletnek adva az utolsó szót. A költői aktivitás kap hangot a *Botorka* című darabban, amikor a séta közben feltűnik mindaz, amit a vak Ili nem láthat. A színes kirakatok, textilek, ruhák látványa elveszik, „Csak a huzat a kapuboltozatból, mely átcsap az arcán” – csak az üresség jelzi a körülvevő semmit. „Körben a gesztenyeburok-élet”, amit le kell tapogatni, mint valami Braille-írást. Ebben az árnyékolt

létben, „az égi habokra hasalt angyalok” figyelme közt kell elviselni a „zugolyok barátságatlan gravitációját”. Feltűnnek az emberi dimenziók, amikor Ili összekócolja társa, Endre haját, vagy Endre a vasúti közlekedés mozdulatlan, a vágányok közé szegezett áldozattá válik. A folyamatos gyász hatja át a *Vak vezet* című verset, amikor megfogalmazódik: „Tudom, hogy átok az ami reád szállt”, és „száraz pillaremegéssel puhán hullt két szemed nyitott terébe / kútba esett és eltűnt a világ”. S a kétkedő, kaján megállapítás kerektezi a tragédiát: „Valamit nagyon nem akartál látni / s becsuktad két csodányi ablakod.” Csak a bruegheli vonulás vezet az évszakokba, az elmúlásba, a végtelenbe. Egy Gulácsy-kép nyomán rajzolódik meg az elveszett Édenkert, a meg nem valósuló idill, a be nem teljesülő szerelem, melyet a Kert zár magába, mint az a „feltekert látás-látomás”, amely Ili ifjúkori arcát őrzi, az elveszett, eltűnt lehetőségek tárházával együtt. S „Már zárva a zártkert”, / hol még huszonnégy évig látott s festett”, „és elpárállott szeme világa mögött” ott maradt, örök extázisának foglyaként. (*Karneválózó*) Egy szonett tekint Ili homloka mögé, melyben a tervezés és a valóság diszkrepanciája szolgál vigaszul, akár életünk sémája is lehetne. S ebben vakságban magasztosul fel a „tökély”, amely szinte elérhetetlen, mégis mindent „érte teszünk”. S feltevődik a kérdések kérdése: „Hát mint legyen?” Lehet így élni, vagy átlépni Hádész kapuján? Ám a szavakba rejtett titkos félelmek kódjait nem oldja fel semmi, legfeljebb a Délre úszó fecske-remény, ami elhiteti a csodát: van hely, „Ahol elhiszik Neked/amit eltűnt látásod mögött eszméleted láttat.” (*Haldokló elhalások*)

A Péter-idézés már komolyabb lelki ráhangolódással jár. Jellemző a vers cím is: *Mélymerülés*. S ennek a szenvedésfolyamatnak a megfigyelése különleges erőfeszítést igényel:

„én kérdezek csak s ugrok mint az úszó
alámerülve nézem sorsodat”,

melynek mélyén jajsavak rejteznek, elkáromlott szenvedés, s ennek forrása visszanyúlik a gyerekkor világába. S a szerző azt is megvallja:

„és nem vehetlek ki a szenvedésből
hát nézelődök és örökbe fogadlak”.

A *Hegyekre látok* is ennek a készülődésnek a foglalata. A felvonulás – akár egy kikötői készülődés, mely uszályokat, fregattokat, szkúnereket állít csatasorba, hogy elérhesse célját. (*Minden jónak hajó a vége*) S a *Rajztáblán* sem jelenik meg más:

„Pedig már kívül és belül
ki-be torlódik a világ
szétesve mozdul ami áll
s magába fagy ami mozog
kiszöknek formák alakok
végzik önmaguk mértanát.”

A picassoi mozdulatok hiába remekesek, a „szimmetria megcsúszott / és félrebillent ami épp”. A világ szétdúlta magát, s van egy világ, melyet Isten alkotott, s egy másik, amely a festő ecsetje nyomán született. (*Rajztábla*) Ez az eltorzult világ meg-megremeg, és Isten, az Univerzum meg a halál hiába kormányozza, „míg el nem hibban a sorrend”, mintha egy utóteremtés formálná újra a dimenziókat, s az Apokalipszis nyomán minden megkérdőjeleződik.

„S melyben ki tudja
születik-e ember
Kell-e a földnek ez a faj
Vagy feltalál valami mást.”

E világrengések után a Genezáreti-tó partjára érünk, ahol Péter bárkáját rakja rendbe, s ebbe a köznapiságba érkezik meg a Megváltó szellem, amelynek ő is közvetítője lesz. És elérkezik a kritikus pont, amikor válaszolni kell a kérdésre: „Quo vadis Domine?”

S a halászból emberhalász lesz, aki Rómában éri el végzetét, ahol fejfelé vonják a keresztre, ám a kérdés örökre ott cseng a résztvevők fülében. S *A szikla adja* című vers a kételyekre is válaszol: „A szikla adja lényed, / nem a víz”. Az utaknak Rómába kell

vezetniük, s kell egy Mária, aki felkarolja az aláhanyatló Pétert, fel-
emeli arcához,

„Mert ebben nincsen semmi alantas
Mert ebben van a Feltámadás”

Péter sorsa szublimálódik: a háta mögött egy kőoroszlánnal
gyakorolja a hit nevében hatalmát, és:

„Mindig lesz út akár csak egy
Amelyre éppen nem vigyáznak”.

S a hit áthatja Horgas Eszter fuvolajátékát, „Fuvolán angyali
hanggal játszik”, és benne nyer értelmet az örök beteljesülés.
Ahogy Cseh Tamás revelatív zenéjében és Latinovits Zoltán kivéte-
les színészi játékában.

Ahogy már írtam, Finta Éva Szapphó sorsában a maga nőiessé-
gét is felfedezte, és ezt a vonulatot beépítette költészetébe. Úgy
érezem, ennek a legteljesebb, leghatásosabb megnyilatkozása éppen
itt, a Sylvia és Marie könyvében valósult meg. Mindkét szereplője
megküzdött valamiért. A költő a szépségért, a vegyész a különle-
ges ásványért. S ennek a küzdelemnek a szegmentumai pártalan
változatossággal tárulnak fel a versekben. Finta Éva megalkotta az
„örök asszonyok” emlékműveit, szavakból font glóriát, ahogy ez
az *Örök partok* soraiban megjelenik.

A hős mitikus születése a „jégkék selyemruha alatt” készülő-
dött, s az évek elteltek, amíg az írás éjszakai rohamai nyomán
„Sylvia azzá lett amire készült”. S a kényszerek közt vergődve
„Tehetetlenül szemlélte idegenségét”, s férje, Ted már messze ret-
tent tőle, és szerepek között ténferegve próbált hazatalálni önma-
gához, a csapdák útvesztőiben. A *Mögöttemben* – szokatlan szó-
használat – az azonosulás etapjairól kapunk képet, ahogy a költő
lénye megtelik Sylvia mentalitásával, ahogy írja: „nincsenek
szándékaim / csak érzem hátamban jelenlétét”. S a vallomás még
mélyebbre vág: „számtalanszor és számolatlan néztem rá / néz-
tem magamba”, hogy az igazi szándékok kiderüljenek. Sylvia

látogatásai felkavaróak, de nem lehet előlük kitérni. Ahogy Ted alakja előkerül, „ez a fekete tömegű férfi”, akinek szabadsága elől nem lehet megszökni, s „ez a szabadság mások börtönénévé válik”, és nincs belőle menekvés. A lényeg: „Az eltávolodás nem adja meg a feloldozást”. Persze, áldozni kell az emlékezés előtt, ami a szerelemről szól. Arról az ölelésről, amit nem lehet feledni. S bár nem idézhető fel teljes valójában, mint „emlékeim emléke”, vágyak emléke önmagában is megmarad. „Halott emlék a múzeumban”. Az elhidegült lélek olykor hiába keresi a feloldódást, a kialudt vagy pislákoló lángot, s hiába a vágyakozás: „Legyen láng a lelkekben mindenkor / Estétől reggelig.” Ez az elhamvadt parázs már nem éled újjá. Ennek az ellobbanásnak a riadalma hatja át az érzékeket, az álmot, amiből nem lesz felébredés. „Nem altat senki el és nem énekel senki”. A mélysötét kínból nincs szabadulás. S felidéződik az utolsó nap, az utolsó órák, amikor Sylvia kioltja az életét. Reggelit ad gyermekeinek, és magára zárja a konyhát. És eltömiti a réseket, hogy a gáz ne szivároгjon tovább, és kendővel borítja be fejét a gázsütőben. A végső precízсég működik benne. A végén majd mindent megtalálnak. Megtalálja mindenki, ami az övé.

„S ő is a magáét
A senki földjén párálló csendet.”

De még előtte végigfut benne a világ. Ted lehetséges viselkedése. Gyerekeinek élete. És a másvilág lépcsőin jön, gyerekekkel a karjában, a megsemmisülés kapujába:

„mert a tenger hívó robaja ideér
csak a könnyöritlet nem ér el ide
nem áll meg a sors csattogó robogása
vonszolja magával ezt a nőt aki már minden volt
így döntése sincs semmivé kell lennie”.

S a vers *Keresztje* méltán zárja le ezt a felkavaró pályát.

Sok volt az asszonylétben járni a végtelenek partján védtelenül a végleteket.

A Ted-fejezet adalékokkal szolgált Sylvia életéhez. Egy amerikai szerelem bontakozik ki előttünk, aminek egy mondata a *Partok rabságából*: „Ted nem értette a baj okát.” Ez a nem értés szétzilálta kapcsolatukat, és vergődtek a Fátum vermeiben. És amikor megtörténik az öngyilkosság, „istentelenül és árván / Örökké egyedül” kell végigmennie az „Öncsalások és megbánások” végtelenbe nyúló lépcsősorain. És 35 év után adja közre szerelmük dokumentumait, és a történet elszállt kék madara, maga Sylvia Plath, aki már egy másik régióban rója a maga köreit.

Az *Ötkönyv* másik főhőse: Marie Sklodowska, az újkor egyik legtisztább, legnagyobb szerű asszonya. Szerintem csak hálával tartozunk Finta Évának, hogy megidézte a közelmúlt süllyesztőjéből rádiumos fénytől derengő alakját. Maga a költő is meghatódik kissé a feladattól: élővé varázsolni egy nagyszerű embert, akire érvényesek a sorok:

„Valami túléli az időt
Túléli viselőjét
Túléli talán a túlélést is.”

S a hajladozva összeölelkező mindenség megérzi belső remegését, a kivételes élet zenehangjait. Ahogy Vivaldi hegedűje gravitációkkal játszik a mindenségben.

Marie ujjai tűnnek elő, szláv kezek, asszonykezek, „laboratóriumi cselédek, szerelembe is beletanulók”, ám: „Égett, uránnal, rádiummal sebzett kezek, ujjvégek”, sebzettek a szurokérc több tonnájának feldolgozásától, és fel is teszi a kérdést a költő: „Hogyan is lesznek az embernek ilyen világteremtő ujjai”?

Csak a zeneszerzők ujjaihoz hasonlíthatók ezek az ujjak, ám a csodateremtéshez idő kell, élet kell hozzá, s kell „tágas lélek”, aki képes polcra rakni a kékeszölden ragyogó évtizedeket, melyek besugároznak bennünket titkos fénnel. Melyek ott szunnyadnak a több tonnányi szurokércben. Marie-nak meg kellett érnie férje,

társa, barátja halálát, ám túltette magát ezen a tragédián, s a kisserű pletykákon,

„Mert ez a nő fájt, izgatott, lázított
Merő ellenszegülésével
Kihívásaival
Hogy mindenben egyetlenegy.”

S még nincs vége ennek a tüneményes életútnak. Meg kellett érnie a maga szegyenét is, Paul Langevinnel való viszonyát. Finta Éva ebben nagyvonalú és megbocsátó:

„A szerelemről oly kevesen mondanak igazat
s oly kevesen értik önnön testük
kémiai folyamatain túl a lélek angyali
játszadozását s hogy Marie kihívást érzett
megszólaló teste titkaiban.”

A kíméletlen rendszeresség ebben is megmutatkozott, és el-
ámult a felhorgadó botránkozáson, s „az Asszonyt, aki testében élt
/ száműznie kellett örökre”.

A költő nagy beleéléssel mutatja be ennek a végzetes viszony-
nak a következményeit, „De a szakadás végleges lett / befellegzett
a tudóskarriernek és -életformának”. A botránysor vége: összeom-
lás és magány, ahogy a történet záró sorait olvassuk. A sérelmek
után 1927-ben kapott elégtételt Brüsszelben, amikor egyetlen
nőként Solvay-konferencián Einstein vette védelmébe a megfélemlített asszonyt. A költő a kacskaringók, botlások és megbocsátások
közepette felteszi a kérdést:

„Áldott volt-e a sorsa
Marie Curie Sklodowskának...
áldott volt-e az asszony
vagy átlagosan nyomorult
és átlagosan felül különleges?”

A válasz nem marad el.

„Mintha élete minden emberi eseménye
csak spontán történés lett volna
amolyan biológiai kényszer
mint a születés vagy a halál maga.
Az állandó révület pedig mintha a tiszta tudat
egyetlen ihletett állapotát mutatta volna,
s ő ebben a révületben tanult, kutatott, szeretett...”

A Marie-ciklus ódaszerű műve – *Marie Curie Skłodowska emlékére* – méltó emléket állít a szerencsétlen sorsú tudós nőnek. S az utolsó nagy elégtétel megadatott neki a brüsszeli konferencián, amikor

„ősz fejről kalapját levéve
hideg csillagok tükreként
még egyszer szemberagyogott.”

Ez a szemberagyogás mindennél többet mond, amikor megkapta tudós férfitársai elismerő pillantásait, Einstein kikezdhetetlen védernyője alatt.

Finta Éva beteljesítette a maga küldetését. Öt különleges sorot, pályát, életutat állított elénk, a maga bonyolult szövevényével. Ráközelítései modelljeire poétikai lelemények is, hol rímes, hol szabadon áradó sorokkal méri fel védenecinek minden kis rejtekét, megmutatva a mélységeket, hogy annál szebben és kifejezőbben ragyogtassa a szépséget és az etikai tisztaságot. Költészetének beérkezéséről írtam egy korábbi kritikámban, ezt a József Attila-díj is jelezte, egyéni hangja, kivételes érzékenysége, poétikai felkészültsége feltétlen hozzájárulás kortárs líránk gazdagításához.

(Napkút, 2018)

Egy érzékeny, megsebzett Don Juan feljegyzései

Oláh András: *április bolondjai*

Csöndes, értékteremtő szívósság – ez jutott eszembe, amikor Oláh András 13. verskötetét forgattam. No, és a korábbiakat is. Az *április bolondjai* – hasonlóan az utóbbi évek könyveihez – egy kiforrott költő pályájának továbbépítése, új hangokkal, felütésekkel, a világ-tér tágitásának egyéni felfogásával.

Az alkotót nem kell bemutatni, mégis szerénysége, visszahúzó-dása, a mátészalkai tanári lét nem a legjobb pozíciók a médiában lévő hódításhoz. Pedig versen kívül tanulmányt, kritikát is ír, drámaival pályadíjakat nyer el és a *Partium* folyóirat főszerkesztője. Szinte minden lapban találkozni verseivel. Főként a tájegység közegében meghatározó szakmai etalon, s talán többet is érdemelne minőségi megnyilatkozásaival.

Egyik, róla írt kritikában olvastam: népszerű is. Könyvheti dedikációján sorban álltak előtte olvasói a Vörösmarty téren. Szerintem joggal lehetséges, mert könnyű kézzel irgalmatlan súlyokat képes felemelni. Ezt kritikusai is elismerik, ahogy átnéztem a róla szóló írásokat. Petrusák János depresszált hajlamát fedezi fel, „fájdalmas szomorúságát” próbálja kifejtetni az *Érintetlenül* című kötet kapcsán. A következőket írja a *Bárka* 2008-as számában:

„Miért jó Oláh András? Mert nem takarja saját énjét, nem takarja világlátását, érzelmeit. Felvállalja önmagát, fel szomorúságát, bánatát, amely majdnem minden versében ott lüktet. De nem csak ez! Nem csupán a szomorúságot lehet észrevenni, hanem a bánatos fájdalom mögött az embert. Aki nem csak az alkotó! Hanem mindenki, legyen az férfi vagy nő, idős avagy fiatal, most boldog, vagy éppen szomorú, bárki, akinek érzelmei vannak. S akinek érzelmei

vannak, azt érinti meg más érzelme: így fedezhetjük fel őbenne, az általa fogalmazott gondolatokban önmagunk. Ki nem gondolt gondolataink, még meg nem élt, csak bujkáló érzelmeink. Ez a nem nyílt, nem ordító, nem világgá szenvedő, hanem csendes, beletörődő szomorúság Oláh András költészetének legnagyobb erénye. Nem kell nagyon kutatni az okokat, ezek az okok ott vannak mindnyájunkban.”

„azt álmodom
kinyitja szemem a sötétet:
azt álmodom, hogy élek...”

Vagy ilyen sorok, hogy: „egyre kevesebb hely jut nekünk: / fiókjaink megtelnek a múlttal” „...ránk hűlnek az éjszakák” „maradék vagyunk mi is”.

Elénkítő volt a kritikus sorait olvasni, a szövegcentrikus, tárgyias (rém)elemzések után valaki mer jelentőséget tulajdonítani a művész személyiségének, a művek forrásának is.

„Az egész köteten átívelő központi motívum az idő és az álom: mintha egy saját „álomidőt” teremtené a költő, amely inerciarendszerben újraértelmez, új megvilágításba helyez történelmet, szerelmet, magányt és emlékeket. Harminc-egynéhány évnyi nyár nem több, mint egy zongorafutamnyi pillanat, előbuggyan a mélyre nyelt idő például a *mindennapi keresztjeinkben*.” Ezt Simon Adri írja a *Deák-kert* legújabb számában az *április bolondjai* című kötetről. Ez is fontos megfigyelés, annak a költői átértelmezésnek módszere, amely egy sajátos optikával veszi birtokba a világot.

Lajtos Nóra a *Vörös Postakocsi* 2017-es számában ugyanerről a kötetről szólva pszichikai megközelítéssel próbálja a lényeges gondolatokat birtokba venni: „A legdominánsabb a könyvben a majdnem minden harmadik versben feltűnő álom-motívum: „kiapadt álmok” (*karácsony*); „fosztogatják az álmokat” (*lecke a hazáról*), „ki lopta ki zsebünkől az álmokat” (*április bolondjai*); „a fal felé forduló álom” (*álmatlanul*); „félbevágott álmok” (*monológ*); „lopott álmok” (*magasles*); „ha az álmok üres fiókjába / a hazugságok bele-néznek” (*crescendo*); „dadogó álmok” (*kapkodó reggel*); „fertőzött

álmok" (*hajnal a buszmegállóban*); „magára zárt álmok” (*tájékozódási pont*); „elszórt álmok” [*egy gondola vár engemet*] stb.

A szövegekben fel-feltűnő álom néhol együtt szerepel az emlékekkel, a lírai alany átpoetizált emlékezetével, például: „borgőzös emlékek táplálják a káoszt / hozzáálmodlak egy másik éjszakához” (*maradt még*); sokáig azt hittem sebezhetetlen vagyok / s beoltva az emlékek ellen” (*Anna naplójából*); „leszegett fejű emlékek” (*szökési kísérlet*); „másnapos pilláink nyiladoznak / – ennél gyávábban már emlékezni sem lehet – [sokáig álmodtalak]; „emlékeink szétválasztott szíami ikrek” (*elkészt viharjelzés*); „emlékeim közt bolyongsz” (*elsötétítés során*) stb.”

Nagyon meggyőzőek, sőt szimpatikusak ezek – a számomra – rész-érintések, de a legautentikusabb érvelést Bertha Zoltán *Vagyunk mindig félúton* című tanulmányában találtam, Oláh András költészetével kapcsolatban. (*Partium*, 2015, nyár)

„Költői világa az érzéletes élmény-, vallomás- vagy tudatlíra, az elmélyült gondolati és hangulati költészet sajátos ötvözetét alakítja ki, s igen széles hangskáláján az önreflexív, meditatív szövegek gazdagon telítődnek a megélt szubjektív tapasztalatok és az átszűrt külső impressziók bölcséleti sejtelmességével és erőteljességével. A filozofikus vagy metafizikus hatásformák sűrű szövétébe így mindig sokértelműen keverednek bele a látomásokká szublimált látványi elemek vagy akár a nyersen empirikus élettények, következésképpen az átható elégikus tónusok mérsékelt klasszicizáló jellege – a szemérmes visszafogottság melankóliája – izgalmasan vegyül össze a szabadverses kitarulkozás, öntanúsítás és önfelmutatás szenvedélyesebb versnyelvi gesztusaival is. Elementaritás és elvonatkoztatás; helyzetjelölő konkretizálás és jelképes absztrahálás; bensőségesen önelemző személyesség és egyetemes létezésfaggató jelentéskitágítás: mindez rendre gondolat és sugallat közötti átmenetek, áttételek, átvetések számtalan összetett esztétikai lehetőségét és megvalósítását teszi nyilvánvalóvá. A sokféle regiszteren megszólaló költő éppen ezeknek a látszólag egymásnak ellentmondó tendenciáknak a kikísérletezett egyeztetésével és bizonyos műves harmóniára törekvő egybefogásával vált igazán szuverén hangú alanyi lírikussá....”

Azt hiszem, a kritikusi szakma egyik tekintélye tette le a voksot a költő teljesítménye mellett.

Ennek az ismeretében és tudatában vizsgáljuk az *április bolondjai* című kötet tartalmát, főbb tendenciáit, újdonságát, elért konklúzióit.

Hat ciklusra oszlik a kötet, s ebben a szerkesztőnek, az egyre érvényesebb metodikával dolgozó Zsille Gábornak is szerepe van.

A nyitány *a lecke a hazáról* – kisbetűkkel, avantgárd stílusban.

Kortárs költészetünkben rendszerint visszatérő motívum a csalódottság, hogy a rendszerváltás kapcsán átverték bennünket, a régi rendszer képviselői, fenntartói továbbra is a hatalomban maradtak. A láz ezen anomáliákat villantja fel, amikor a „pecsét-foltos történelemnek” koordinátáit igyekszik megrajzolni a költő az első ciklusban (*lecke a hazáról*), ahol a történelmi traumák összehoznak, a kudarc ölemege taszít egymáshoz bennünket, a bűvös: Trianon, melyet mindenki ismer, győztes és legyőzött egyaránt. Igen, itt kell elviselnünk a „meghamisított múlt áporodott testszagát”, miközben „megírhatatlanul alszik tovább / a falakba épített Parkinson-kóros történelem”. Ebben az újszegénységgel terhelt világban a karácsonyi jótékonyág sem igazi: mert „lángot okádó cirkuszi artisták hazudják szemünkbe a mosolyt”, és „kiapadt álmok csüngnek a felcicomázott karácsonyfáról”, végül nem marad más, mint „bezárt ajtók és hajléktalan szeretet”. A „lebon-tott emlékezetben” „vonatot fest az idő az elhurcoltaknak is”, akik „életmentő gyilkosokként” térnek vissza a múltból. A málenkij robotra hurcolt Marci bácsi kabátja a remény, s a vele házaló hazug megmenekült, s az általa terjesztett kegyes hazugságok. Mindenki „jól van, egészséges, csak a hideget nem bírja”.

Oláh András meg akarja érteni a szülők, nagyszülők nemzedékét is, akikkel szemben fel kellett mutatni a koptatott, rongyos farmert, a szabadság jelképét, a különállását, hogy egyre távolabb kerüljenek a „romlás sújtotta térből”, de meg kellett értenie: „hiába metszettünk át minden köteléket / bennünk küzdöttek meg ellentéteink”. S csalódásának ő is hangot ad: „ám mégis mozdulatlan maradt a világ / itt most is a tegnapi nyálas törtetők cicáznak”. S „dünnyögnek versengve új mesét” – a József Attila-i áthallás nem véletlen. A *lecke a hazáról* metsző élességgel tárja elénk a kíméletlen

képet, ahol elvétett szavakba botlani és keserű szünetjeleket karcol a lélekbe a „régí rémület”. Az *április bolondjai* – a címadó vers – a szabadság „szörnyűségeit” fürkészi, a „betegeskedő titkokat”, hogy „ki volt ügynök ki ellenálló ki hős”, „és ki másolt ide egy rongy hazát”.

A kurzusra utaló célzások félreérthetetlenek: a hatalom főszereplői „már ősszel eltiporják a tavaszt”, s „bűnösök a szelídek”, kétszeresen is: nem csak azért, mert vad rendőrlovak intik csendre, hanem mert hagyták, hogy így legyen. A végkifejlet nem lehet más: „közönyös reflektorok és rendőrkordonok / mögül cinkosaik elaljasult hazáról hazudnak menetrend szerint”.

A *monológ* ismét a múltban keresi a magyarázatot a sors képtelen változataira. Mi jellemzi a verset? Számomra feltétlenül: az érzelmi telítettség. Képes megragadó láncolatot fonni a felidéző szavak kavalkádjából. Ezt azért emelem ki, mert az újabban elharpódzó tárgyias-hűvös megközelítés helyett az Oláh-versekben nagyfokú, nem titkolt, feldúsított azonosulás jelenik meg. Ahogy jelen esetben is. Az ajánlásban feltüntetett Meszesán Jenő és Nyina Grigorjevna kettősét akár főhősnek is tekinthetjük ebben az epikus elemekkel átszőtt szövegben. Az ajánlásnak kiemelt szerepe van a monológban. Bár csak lassan, fokról-fokra rakódnak össze a vers megragadó képei, messzire nyúló metonímiái. A szerző a történelmi témát a legszemélyesebb megközelítéssel dolgozza fel. Nem törődik a hely megjelölésével, a részletek elemzésével: rögtön bele-vág – mondhatni – a dolog közepébe. Ha úgy tetszik: meglepetést kelt a hiányos információkkal. S bár az ajánlásban két név szerepel, mégsem tudjuk, kikről van szó. Az orosz női név azért jelzi, hogy két nemzet fiairól szól az „ének”, s az „emlékére” szó pedig, hogy régmúlt események idéződnek fel a versben. A „tőled már végleg megvonták a szót” kezdettel, felütéssel a lezárult múlt feltárása veszi kezdetét: Meszesán Jenő helyzetének bemutatása, értelmezése, bolyongása idegenben, az emberfaló lágervilágban. Sajátos magyar Odüsszeusz ő, ám neki hányattatásai során nincsenek támogató istenei. Az asszók megvívása nyilván háborúra utal, az örök adósság (tartozás) kiszolgáltatottságára, de ami a legfontosabb: egy olyan „otthonatlan, menekült” valakiről van szó, akit

„prédának hagytak itt” a döntő hatalmak. Így bomlik ki egy életút, egy hányatott sors előttünk, aki „félbevágott álmok sötét utcáin” bolyong, s a feltűnő városnév – Omszk – már nagyon is eligazít, hogy egy magyar fogoly, menekült keresi az útját szovjet Oroszországban.

A vers következő része valódi invencióval jellemzi az útkeresést. A „fals iram” a hányattatások szinonimája, a lelket éltető „hal-dokló hit” is egyre gyengébb, s az „iszonyatba font” kerítés – a lágerek világa – adja a második pofont ott, ahol „körül a sok csillag mind veres”. S nehéz elfogadni az Isten helyére költöző rútságot. S hiába szól a „lármafa”, hiába a veszélyre figyelmeztető jelek, a „hajótörött” nem talál partot, nem lel segítséget.

A mélypont: „nem tudtál elférni két ország között”. Rövid, tragikus megállapítás, éppen iszonyú túlzásával az. És innen hova, milyen újabb poklok bugyrai várnak a magyar fogolyra? Talán a „fertőzött eszme” segíthet kimenekülni? Vagy az a szép orosz lány, aki „szürke gyapjúpulóverét” adja a reszkető fogolynak?

Úgy tűnik, ez a megoldás. Az emberi együttérzés, a szerelem, az együvé tartozás felülír minden nehézséget, minden gyötrelmes tapasztalatot. A Tatjánák, a Nyinák és Másák fel tudják oldani ennek az embertelenségnek csapdáit, és humánusuk, kéznyújtásuk, a szenvedőkön való segítségük elvezet a „lábnyomok találkozásáig”.

A szemlélő – a költő, a versíró – itt, ezen a ponton lép eléink leg-személyesebben. Mintha lezárulna ez a zaklatott vándorlás az idő-ben, mintha nyugvópontra jutna a felkavaró kaland – de épp az a szép, hogy ez elmarad. A vers nyitottsága, többértelműsége nem hagyja elcsitulni a felzaklatott hullámverést...

Megjelenik a kétely, megválaszolatlan kérdések vetődnek fel, mi a titka, feloldó képlete ennek az egymásra találásnak? S éppen a lezáratlanság hozza felszínre a megrendültséget, a katarzist. A miérttek végtelenbe nyúló további sorjázása.

„A vers lehet szike és varrat egyszerre” – mondja a költő végső valamóságában. Ez beszédének ambivalenciáját villantja fel. A mutatvány veszélyes, amibe bele is lehet halni. Oláh András véghezvitte nagyszerű lírai produkcióját, megírta a maga lágerversét, s emléket állított két kivételes emberi sorsnak.

Az *ultimátum az élőknek* ennek a körberajzolt világnak a végső stádiumához jut: a követés – eszmény, nő – eljut az utolsó pontig: „az út előttünk elfogyott / a levegő is kevesebb lett”, innen már nincs tovább, nincs hova menekülni. „Izadásunk már csak fikció”, ezzel a múlttal és jellel együtt kell élni, az „örökös cserbenhagyás” élményével. A ciklus utolsó verse – következmények nélkül – megpróbálja a tanulságokat levonni: „keseregsz a kitörölt múlt felett”, s végül nem marad más, mint keserű, ironikus megjegyzés: „a megtúrt múlt a legnagyobb csaló”.

A második ciklus már ennek az életben maradásnak a láttelepe: „bekvartélyozom magam az élők közé”. S néhány futam után kiderül: a sorok már egy másik valakire, egy társra utalnak, némi önvigasszal, iróniával, „mint fonnyadt almát tovább / hámozlak...” S az „örzöm a múltból / lopott álmokat”, már az idővel való szembenézés igényét kelti fel.

Simon Adri szerint a költő „álomidőt” teremt, az egész kötetben átívelően. Szerintem a négy ciklus (*fölégetett hidak, tájékozási pont, Anna naplójából. szökési kísérlet*) az, ami ennek az álomdimenzióknak a tere, amiből újabb és újabb motívumok kerülnek elő, újragondolt események, emlékek, ám a vég szinte mindegyik versben – az elszakadás, a csalódás, a keserű magára maradás.

Az én önvizsgálata, szereptudata is boncasztalra kerül: „jól vizsgáztam-e amikor futni hagytalak” – a kegyetlen kérdés fénye átvilágítja az emlékezónából előkerülő, felfénylő pontokat.

A *mindennapi keresztjeink* az ifjúság dilemmáit hozza felszínre. Egy délutánról, amikor a kiszemelt kedves nem engedelmeskedett a „szófogadatlan akaratra”, és másokkal talált „hangot”. S most, harminc év után újra megjelenik a színen, ám a beletörődés futamai csak annyit hoznak vissza: „azóta kihalt a torkomban verdeső áhítat”, s „hiába buggyant most elő / egymáshoz nincs már út”... A késői találkozás filingje lerontja a feltörő nagy érzéseket, a keresésnek vége, csak a fájdalom maradt vissza az újra végigjárt vergődésen. Egy újabb sikertelen kapcsolatteremtés a felvillantott helyzetekben. „képtelenség téged megtartani” – ez a vallomás írja felül a feltoluló emlék csábító erejét. Nem volt mód kijavítani „a mélyrétegek kristályhibáit”.

Az összetartozás kihűlésének szép metaforikus folyamata a beteg nyár nyomán fogalmazódik meg, melynek tragikomikus végkifejlete a védelmi pénz kérése, melyre a kihűlt üdvözlő vete-medik. A *már nem számolom* a végleges szakítás dilemmáival küszködik, a *filmszakadás* egy buja szerelem, fellobbanás hirtelen kihűléséről ad hírt, a *talán* a magány fondorlataival küszködő, kiszolgáltatott lélek csapdáit világítja meg. A *visszaengedlek* a visszafelé nyomozás sajátos látületét tárja elő, melyben a két vesztes és veszteség lepleződik le, az *álmatlanul* egy „felhős mosolyú lány” emlékeit idézi, aki „csúnyán felélte a testedben kucorgó vágyat”. Az *amíg élünk* az örökös búcsúzás mementója, a *fölégetett hidak* az egymásból való kölcsönös kikopás stádiumait húzza elő az emlékbegyorból, melynek már csak a hiánya marja a lelkiismeretet.

A *tájékozódási pont* már a sikeres kapcsolatok kudarcait veszi számba, az *üresjárat* a partnerek elszakadását, a *tükröd vagyok* az önzés kapcsolatrontó túlzásait, az *elhalasztott utazás* pedig ahhoz a felismeréshez jut a megunt együttlétből: „számunkra nincs már több mentesítő járat”. A Don Juan-szerű sorozat – bár erre semmi sem utal – esetek, találkák egész kavalkádját vetíti elénk az „emlékidő” rétegeiből.

A nagy, egységes tömbökön kívül találunk néhány nekrológ-verset is. Az *eltévesztett pillanat* Görömbei András alakját idézi. A tudós tanár, a kiváló irodalomtörténész sokunk számára példaképnek számított. Oláh András a lényegnél kezdi: „iskolád végérvényesen bezárt”. S a halál véglegessége csendül ki a sorokból: „magunkra hagysz dolgunk végezetlenül / két világ között”. Hogy ne váljék a veszteség feldolgozhatatlanná, s ne kerüljünk a gyász foglyaivá, s elkerüljük az „emlékezet árulását / bennünk a szomjúság álmodik”. Mindnyájunkat megérintett Borbély Szilárd tragikus sorsa, a *maradj, közel* ezzel próbál szembe nézni. Oláh András a „türelmetlen csöndet” véli bűnbanknak, amely „bekerítette” a kiváló irodalmárt. Az őszinte megrendülést közvetíti a töredékes kifejezőmód, a hiteles helyszín felidézése, a váratlanság sokkja. A befejezés drámája jelenik meg a matematikai kifejezésben: „kinőttél a prímszámok algoritmusából”, s az elhúzott függönyök mögött elhívta a sietség, nem várta meg, hogy körmére égjen a haj-

nal... Oláh Jánosnak – odaátra – jelenik meg *a szomjúság* című vers ajánlásában. A közösségi ember idéződik fel Oláh András siratójában, akit mindenki szívesen hallgatott Berekfürdőn, s akkor még nem volt világos, hogy „ennyire közeli az ég”. És közbejött az ön-áltató következtetés: „gyógyultnak nyilvánítottalak”. Ám ez a mostani csönd „túl erős”. S a torokszorító következtetés: „s mi itt rekedtünk szavakra szomjasan”. Kocsis Zoltánra emlékezve, nem a zenész, az ember jelenik meg. S a „mozdulatlanná dermedt szoba” csendje szól a holnapról, „ami már nincs”.

Annyi súlyos téma után kissé oldottabb, könnyedebb felfogású szövegek következnek. Az utolsó, *modoros modortalanságok* ciklus a költői „áthatások, áthallások” jegyében készült, a stílusparódiák a költői mesterség igazi próbái, amit Oláh András remekül teljesít. Az *elveszett kézirat* című vers egy lábjegyzetben oldja fel a titkot, *A helység kalapácsának* két „eddig elveszettnek hitt részletéről” beszél. Nyilván előkerült az igazi... A költemény némileg obszcn változatát olvashatjuk, mely a pincébe való lemenés igaz okát tárja elő, egy rusztikus szeretkezés kapcsán. (Már többször is írtam arról, hogy magyar költészetben viszonylag ritka az ilyesfajta megnyilatkozás. Annak idején Major-Zala Lajos a leírhatatlan szavak használata mellett kardoskodott, míg mások bíznak nyelvünk eufemisztikus gazdagságában.) A Fecske Csabának írott „ál-limericke” szintén szellemes szójátékok a köszöntött költő bizonyos tulajdonságaira. A *rózsafa-vonóként* Ady-parafrázisa, mellyel Pathó Istvánt tisztelte meg Oláh András, szintén szellemes patronok pukkanása, a tisztelet és a tisztelgés jegyében. Vas Tibor is kap egy ajánlott verset, *játékvásút* címmel. A költő stílusában szól a gyermeki kisvasútról, szóismétlésekkel, szófacsarásokkal, kihasználva a kínálózó két-és többértelműségeket. A *teljességmorzsák* Weöres Sándor szellemét idézik, egy érmindszenti jegyzet annak az aggodalomnak ad hangot: „beszéli-e majd eme árva vidék ezután Ady nyelvét”? A *jó volna tudni* mondatkezdő betűi JÓZSEF ATTILA nevét rejtik. A költő utolsó verse Vörösmarty *Vén cigányát* veszi „pennájára”, a refrén: „húzd rá cigány ne gondolj a gonddal”. Talán a második versszak végén fordul komolyabbra hangja:

„sárba taposva is állj talpra végre
és ragadd kezedbe újra a vonót
ne maradj megvetett kinevetett bohóc”

E parodisztikus elemekkel átszőtt költemény is a nagy költő előd előtt helyezi el az elismerés koszorúit, hogy némileg átvegyük Oláh idézeteket kifordító (eltorzító, továbbíró, átértelmező) stílusát, nemzeti identitásunk megerősítése jegyében. Az sem közömbös, mivé ne váljunk.

Egy gazdag hangolászú, súlyos vallomásokat ironikus hangfekvésben tálaló, lélektani monológokat tett le Oláh András kötetében az asztalra. A képviselési elvet érvényesítve fogalmazott történelmi, jelent kritizáló verseiben, valamint jóságos Don Juanként képes volt elmerülni nőkkel kapcsolatos kalandjaiban. Ebben a sajátos epizód-füzérben nem csak a kedélyes, kiábrándult nők lelkébe tekinthetünk be, hanem a költő is kiszolgáltatja magát a kapcsolatokban felmerülő veszélyeknek. Szerintem azért érdemes olvasni ezt a párkereső, buja, áttételesen erotikus „emlékkönyvet”, amelyet itt és most nem egy nő, egy őszinte férfi írt, magának, vigaszul, tanulságul, vagy csak azért: mert jó volt elmerülni a hajdani kalandok érzelmi útvesztőiben.

(*Magyar Napló Kiadó, 2017*)

Emberiesülő kalandok a páni Édenkertben

Kilián László: *A fa mítosza*

Kilián a kortárs prózaírók egyike, aki „megfertőződött” a hamvasi prózától. Az elmélettől és gyakorlattól egyaránt. A mitikus látásmód, szövegtermő-teremtő intelligencia, a tarot kártya világértelmező hatása azok a szerkezeti elemek, eszközök, amelyek regényelméletét és gyakorlatát meghatározzák. Filozofikus esszéregény – talán ez az a kategória, amely eddigi munkásságát betakarja. De azért is zavarba ejtő a művek sora, mert tematikailag nem kapcsolódnak egymáshoz, viszont belső kohéziójuk megvan, a látomás, a vízió, ahogy a mű problematikája felépül és kibontakozik. Számomra a *Kártyaszeánszban* és *Tengeriben* valósulnak meg ezek kompozíciós elvek igazán. De találtam néhány gondolatot a *Tengeri* című regényben, Harlequin és Hermész párbeszédében, mely a kiliáni prózaírás működését jellemzi. Ahogy a hamvasi regény a beavatás egy fázisa, úgy Kilián hasonló elveket vall a maga opuszával.

„A tanítás, az elbeszélés – az ugye más, mint a mese vagy történet kisszerűsége, kicsinyessége, földhözragadtsága és didaktikus infantilizmusa – a történettel hígítva a hőssé válás penzumát állítja a nő és férfi elé. Példák, példaképek, ideálok, mintaalakok kellenek, akiket másol nemzedékről nemzedékre mindenki, aki magát valamire tartja. A hős hatalmas, önmeghaladó: képes többé lenni, mert magát felülmúlja. A szűkkeblűeknek csak annyi, hogy harcos, több mint a puszta földi, fizikai erő érvényesítése. ...Az akarat, a belső erő..., mindegy, hogy van hozzá izom, fizikai fedezet, vagy csak az akarat maga, amely a hőst teszi. A hős örökkévalóság. Gránit. Hatalmas, de ez a hérosz-allegória felszabadít...”

Ha elképzeljük *A fa mítosza* hőseit, előttünk áll Pán, a görög mitológia különös figurája. A legendák szerint halála volt az emberi és szellemvilág kapcsolatának megszakadása. Várkonyi Nándor is idézi *Az ötödik ember* című művében, Thamosz nevű hajóskapitánynak kellett a hírt Itália felé hajózva közzé tenni Palodészből. S erre nagy sírás-rívás tört ki a parton... Nos, Pánról sok mendemonda járta. A Kilián alkotta hős azonban hatalmas, „képes többé lenni, mert magát felülmúlja”. Ha már a fákról van szó, akkor nem hagyhatjuk ki Hamvas *A fák* című esszéjét. A fák némaságát feloldani: igen, ez lehet a feladat. Az író ennek a feladatnak feszül neki. Az első pillanattól kiderül: a fák a vegetáció csúcsteljesítménye. A hamvasi elemzés ezt a következőkben látja: tehetetlen növekvés, a „színültig teltség állapota”, a táplálékával egybenöttség, az egymásba olvadó kétneműség. A fa mineműségére még később visszatérünk.

A regény 12 fejezetből áll. A számmisztika szerint ez a szellem uralmát jelenti az anyag fölött. Ez végigvonul a szövegen, az erő mindig valamely szellemi princípiumból árad ki, s hoz létre változást.

Az első fejezet némileg az *Őszövség Teremtés könyvének* leírásaira is emlékeztet. Az első mondat: „Kényelmes pedig nekik a testük.” A lények viselik ezt, a teremtmények, melyeknek eredete a „csillagok és az égi halhatatlanok”-hoz kötődik. Kilián ez után már nem foglalkozik az „eredet” kérdésével, hanem fokról-fokra írja le a teremtettség kibontakozását. A kezdetlegesebb állapotból a szellemi kiteljesedés állapotáig. S innen akár felfedező útnak is felfoghatjuk ennek a bonyolódásnak szegleteit, horizontját, állapotát, amelyről valóságos prózavers-folyam tudósít. A kezdetben, a kibontakozásban ott van Pán, mint centrum, középpont, a lények hozzá viszonyulnak. Egy férfiről van szó, ahogy már korábban idéztük a *Tengeri* leírását is.

Az Ég, mint kezdet – akár természetesnek is vehető. Pán ezt a látványt méri fel, a szárnyas csillaglányok és a felhőbirodalom segítségével. A kozmikus párzás pedig teljes erővel folyik, amelybe a világpásztor is bekapcsolódik. És megszületőben van a különleges fiú, aki mindennek a mesterévé válik. S Pán az érzékelés abszolútumával veszi birtokba a feltáruló világot.

A következő őselem: a víz. Finajádok és najádlányok lubickolnak a folyékony elemben, ami a forrásoktól eljut a tengerig.

„A szeleket mégis a fák fújják.” A következő fejezetben az újabb őselem, ősprincípium mutatkozik meg, a szél-papok tevékenységének bemutatásával. A „viharatás” már egészen mesés szövegetű, különböző égi jelenések kíséretében. A szél szétszórja hímport, és megtermékenyíti a világot.

A föld-elem fontos pont. A lent. Nőies princípium, amelynek udvarolni kell. „Ő a föld, ő a nő, tanít.” A kozmikus párzás Pánnal, a kibontakozó mindenséget gyarapítja. A rágás, valamint az íz mellett öröméhez a nyelés csatlakozik harmadiknak.

S itt találkozunk a könyvben többször is előforduló „apokrif szószedettel”, amely ennek a versprózaszerű alakzatnak újabb lírai „kitörése”, az ízek tárházának rusztikus, szemléletes felsorolása.

A dinnye, a kivi, az eper, málna, ribizli, citrom – sorjáznak a földi gyümölcsök, s mindegyikhez egy találó (tálaló) ismertetés társul.

A végső konklúzió: **ÉS A FÖLD TELJES POMPÁJÁBA BORUL!**

A levegő értelmezése újabb fázis a mitikus rendben. Az áramlás, a lebegés állapotáról kapunk lenyűgöző képeket, hangulatokat. A levegő a nagy közvetítő, a szagok hordozója. Kilián ismét találó leírásokat kreál a jellegzetes szag-kreációkról. „Ősz és avarszag, humusz és gombaszag, ködszag, tél és hószag, vajás tavaszszag”, közben jellegzetes szag: lábszag, bezárólag egészen a szantál illatáig. Ezek a kis „érzéki kalauzok” az író valódi leleményei. Persze, itt is jelen van Pán, mint befolyásoló, mint szervező és eligazító. A levegő ki-be járása játék a tudónek, aminek örül a környezet. A páni kinyilatkoztatások szólnak arról, hogy milyen nyereség másként s másként levegőt venni. Amivel csak a halálban lehet betelni.

E sajátos páni Éden – amelyben voltak fi- és nőnajádok – újabb szereplővel gyarapszik: Archepastorral, Pán fiával, aki az élővilág egyenrangú hajtója, vezetője, aki apjával vadászik az erdők sűrűjében. Elsősorban Molochra, az állatnemzetségek elejére. S feltűnik Lilith is, a női ősz, a rejtőzködő elem, a tejkeltő varázsló, valamint Leviatán, a folyton átváltozó vad, akit lehetetlen elejteni. S újabb alakja ennek vadon-állati társaságnak: Lidérc, a csábnő. És feltűnik Basiliscus, a mindentudó vadász. Behemót, a buta, erős különleges

vad. Hasonló különlegesség Szimurg, a kutyamadár. A páni Éden lakói, akik itt élik át végzetüket, haláig. Ez az erdő, a mitikus kert, az Édenkert, ami „az aláesett ember” miatt vadonná lesz. Ennek a vadonnak a leírása valódi írói bravúr!

S megszületik a második fi: Protopastor. Aki már nem üldözi, terelgeti a gondjaira bízott jószágot. Ahogy a könyv írja: „Pásztor-nak áldott lelkét bizannyal te teremted.” És az Éden további benépesülése általa és szerelmese, Yohale által történik, és járják útjukat, az újabb és újabb csodákat rejtő erdőségekben. Megismerkednek a madarak énekével, és betelnek vándorlásuk értelmével.

Ebben a részben – amelyik a regény fő fejezete – megjelenik az emberies lény, ez Protopastor és Yohalé. Vándorlásuk a világ megismerése, hajtja őket a kíváncsiság, a kalandvágy. Közben megszületik Napfia, az első igazi gyermek. Pán-pastor vándorol, csábítja a messzeség. És ahogy az író jellemzi: „És Pán-pastor szabad.” Vándorlása közben birtokba veszi a felkínálkozó teret, de „vándorlása forog és letér”. Az elváló és egymáshoz visszatérő Pán-pastor és Yohalé szerelemi vallomásait olvassuk, összetartozásukról, az egymás iránt érzett elszakíthatatlan vágyról. Lakomájuk szerelmük beteljesülése, a hústól a halig tartó pazar és változatos szertartás.

A hajlék egy újabb állomás. A vándorló népség, a nyájak és emberek megunják a kószálást, s elkészül az első ág. „Mert helyet kell fakasztani” ... szól Pán vallomása, a pihenés értelméről. Az ág megnyugtató ringásáról. Az álmok titokzatosságáról. A kínálózó kényelemről.

A hősök csoportja közben kiegészül Gebbel. És ismét részletes leírást kapunk a hajlék csodálatáról, a kint és bent különbségéről.

És a következő etap már Geb dicséretéről szól. Ő a munka és a termékenység ezernyi fortélyát ismeri. A szerszámok használatát. Megtanulta az évszakok aktuális tennivalóit. És nevet ad a belső és külső Édennek, feltérképezve azt.

A gombamondóka ennek a birtokbavételnek a mintaszövege. Sajátos ráolvasás. A mondókák az újabb birtoklások névünnepei, mint a Mondóka a térd-köröttieknek, vagy a Lombkoronák mondókája, amely sajátos leírása, névkatalógusa a fák ezernyi fajtájának, a magtól a lombokig.

Apokrif szószedet veszi számba a „kenyér és a bor” témáját.

És Geb adja a földet, és hogy vidékei emberire változzanak.

A 12 fejezet közül már a Kilencediknél tartunk. A fejezetcím is utal arra, hogy itt – az emberi világ időszakában – már bonyolód-
nak a dolgok, változások következnek. A fa és az út kettőse az elkü-
lönböződés jelképei. Annak az előjele – célzások és utalások szól-
nak erről –, hogy Pánt esetleg el fogják árulni. Pedig a
Pán-misztérium egyre teljesebbé válik. A fa és út eléri célját, a grá-
dicsok egyre magasabbra hágnak. „Pán fája út – Pán útja fa.” Így
jön létre a mítoszi tengely. Akit Pán beavatásra rendelt, az megjele-
nik. És így jön létre Pán gondviselése. Ott a hegyen, a csúcson bir-
tokunkban a teljes tudás, a beavatás.

És megszólal Pán hangszere, a Pán-síp. Ennek hangjaira az élet-
tánc körforgása pedig szent szertartássá válik.

S már a szóhoz jutunk el, az író hosszasan taglalja, miként válik
a szó – tetté. Miként nyeri el az értelem a cselekvést. A Tárulj!, a
Foganj!, a Ringass!, az Érints! megjelenésével a két létszféra közti
összefüggés dinamikája jelenik meg előttünk. És egyre elvontabb
területre érünk: a Tapasztalok, az Emlékezem már a tudati szféra
kulcsszavait hozzák elő a mélyből. Az Eltervezem pedig a jövő
dimenzióiba enged betekintést. A szavak mágikus ereje felidézi a
valóságot, ahogy szövegben olvassuk: „A szónak – bizony mon-
dom – hatalma van.”

S egy nagy, összegző költemény, gyógyító ének tekeredik elő a
Faun megsebesülésekor, s a gyógyítás bekövetkezik. S a befejezés
egy Pánhoz szóló ima, melyben ismét a szó dicsérete hangzik: „A szó
olyan gazdag, mint maga az Isten.” A két szerető közt kibontakozó
ima és imádat ismét eljut a centrumig, azaz Pán istenítéséig. Ahogy
a szerenád jegyese szól: „Az üdvömnél is több vagyok. Én lettem az,
aki őt szereti, tehát én ő vagyok...” Ez lehet a beavatás, a beteljesü-
lés. De a szó mindennél több: „Ami kimondottá, kimondhatóvá
vált, az adta Pánnak, Pán övéinek, később az embernek a teremtést,
a teremtés menedékét, a teremtést szemlélők és élvezők számára.”

Az utolsó előtti fejezet a képzelet mibenlétét taglalja.

Ez is páni gondolkodás öröksége. Ahogy a szövegben olvassuk:
„Ezért a képzelet igazából a külön lévő árva elemeket szedi össze.”

A képzelet tesz és tétet, jövődőt fakaszt. Ám az ötlet kevés, kell a képzelet kidolgozása. És a képzelet vetett véget Pán birodalmának, amikor kificamodott. És befejeztetett. És elindult a hajó, akinek a kapitánya viszi a hírt: A NAGY PÁN HALOTT.

A FAK ura meghalt, mert emberré vált.

Az utolsó rész következik, amely a *Félelem* címet kapta." A félelem keserű és nyirkos" – írja a szerző. A félő megsebzí a világot.

A természet gazdátlan maradt, mert Pán meghalt. Az örökébe lépő ember a szabályokat megszegi. Iránytévesztetté válik. Félnie kell egy csomó dologtól, sötétől, fájdalomtól, betegségtől, haláltól. A sokféle félelem megbénítja a halandót. A bosszú és öldöklés mármár szükségessé válik, pedig ahogy olvashatjuk: „A félelem mindent felemészít. Az embert elfogta a félelem, mert az égre köpött.” És végzetes következmények sorjáznak: „Az ember ím magasabbra rakta a falakat, mint ameddig felérhet”. Pán elvesztése ezért fájdalmas, mert az önmagát megújítani tudó vezér eltűnt a világból. A fa mítosza álomba szenderült. Csak kísértetei jelennek meg különböző varázsalakokban.

Kilián regénye szerint kiűzettünk a páni Édenből, a vegetáció mitikus kertje elvirágzott. A kezdeti természeti rend és harmónia felbomlott, Pán halála után zűrzavar és káosz következett. De még inkább egy másik időszak, a Vas korszaka. A könyv végén arra is találunk utalást, hogy ennek megírása az elkerülhetetlen Feladat.

Kissé fárasztó volt végighaladni a fejezeteken. A fokozatosan kibontakozó páni világon. A regény nagy teljesítménye a fejezetek-fogalmak kibontása, jelképek, jelek, csodák, történetek fonódnak össze, valóságos szómágia az, amivel az író egy-egy jelenséget megragad, elemez, boncol, összevet és arányít, mondhatni: kimeríti. Ami várakozást kelt, de kielégítetlen marad: nem tudjuk meg igazán, ki ez a mitikus figura, bár sok szó esik róla, de inkább csak környezetéről. Pánszexualitás – mondhatnánk sok-sok jelenetéről, de családja – genealógiája – bizonytalan, a három fiú – Archepastor, Protopastor és Geb – nem igazán gazdagítják a mesét – ha egyáltalán van ilyen benne –, inkább csak Pán meghosszabbított lényei. Olykor a filozofikum elhomályosítja a mesét. Pedig a felvázolt epikai ív a jelenleginél többet kívánt volna. Ez a sajátos újrateremtés

– érzéki kibomlás, fejlődési etapok sora – az archaikus idők levegőjét, környezetét tárja elő, amiről keveset tudunk. Kilián a szavak mágikus kontextusával hatol mind mélyebbre egy elsüllyedt világba, hogy felszínre hozza a nosztalgiát az elveszett – ha csakugyan létezett – harmónia iránt. Megvan benne a nyelvi erő, amivel ezt a műveletet végrehajtotta. Azt, hogy fel tudtunk lépni, kapaszkodni a kínálkozó növényi ugródeszkára, az ember-lét első fokára – ezt remekül érzékelteti. Kíváncsiak vagyunk: az elporladt fa mítoszának képzeleti káprázatai után milyen irányt vesz az emberi faj felemelkedésének, elnyomorodásának kacskaringós szakasza, miként valósul meg vas mítosza, Kilián László interpretálásában?

(Kalota Művészeti Alapítvány-Napkút Kiadó, 2017)

A formaérzékenység és az erotizmus lírai kalandjai

Vitéz Ferenc: 250 – *Válogatott versek*

A magyar irodalomnak mindig voltak különcei. Én legalábbis annak tekintem őket. (Természetesen, ez nem von le semmit életművük értékéből.) Azokra az írókra, költőkre gondolok, akik egyszemélyes folyóiratot indítottak, működtetnek – s persze, elsősorban, írtak. Gondolok itt Németh László *Tanújára*, később Szabó Dezső *Ludas Mátýására*. S ma már kevesen emlékeznek Obersovszky Gyula *Vagyok* című lapjára. Kinek-kinek más-más járt a fejében, amikor egy ilyen lappal előállt. Sérelem, bizonyítás vágya, alkati jelleg egyaránt lehetett a háttérben. A rendszerváltás után egy újabb példánnyal találkoztunk: a debreceni *Néző Pont*tal. Szerkesztője Vitéz Ferenc költő, író, művészeti író, egyetemi tanár. (Persze, ez utóbbi nem lényeges. Legalábbis nem elsőrendű szempont.) A lap kezdetben, 2006-tól interneten jelent meg, később nyomtatott példányaival is találkozhattunk. Gyorsan le is szögezzük: egy színes, színvonalas kiadvánnyal van dolgunk, melyben szinte a művészet teljessége szerepel, legalábbis regionális kitekintéssel, de gyakran még tágabb körűen is átfogja a maga világát. A szerző több kötetet jelentetett meg, versek, tanulmánykötetek, monográfiák jelzik sokoldalúságát.

Ám most minket költészete érdekel. S az értékelésre, elemzésre alkalmat ad a 2016-ben megjelent kötete, a 250. A szám születésnapjára és publikációinak számára utal. (Egykori barátja, Csontos János is hitt a számmisztikában.) Ám mi ne merengjünk ezen, inkább tekintsük át a válogatott verseknek ezt gyűjteményét, amely mindenképpen karakteres képet ad egy költői beérkezésről.

A kötet 16 ciklusra oszlik, de mégis, tekinthetjük egyetlen nagy lírai tömbnek az egészet, mely szokatlanul egységes, ismétlődő, egy-

másba nyúló, összefonódó egység. A cikluscímek érzelmi felütést jeleznek, az utolsó ciklus pedig a kötetben meg nem jelent verseket tartalmazza. (Ez egy formális szempont.) Lehet, hogy lesz, aki zavarónak tekinti, hogy számos versnek egy képzőművészeti alkotás az ihletője, amely nem látható, s a versek elején szerepel az alkotó neve.

Sajátos másodlagosság ez, ami az egész megítélését nem befolyásolja. De a kapcsolódás mégsem érdektelen.

Az első ciklus a lét teljességének birtokbavétele, többnyire a szerelem által. A *Lázadó galamb* cikluscím utalhat arra a jelenségre, amit az ...és soha nem vers kifejez.

„élünk egymás mellett
névtelenek mellett
csak mondataink vannak
de mondandónk már egymáshoz nincsen”.

Innen, ebből a közönyből kell felszárnyalni – lásd angyalmotívumok! – a magasságba, egyes versek szerint: a „nincstől a nincsig”, hiszen:

„minden kezdődik előlről
köldökig merülve élünk
egy megmásíthatatlan világban.”

Az *Egy szerelem története* a nyitánya a hasonló verseknek, amelyek az én önmagára ismerésének különböző motívumait tárják elő. A *Ha most verset írnék, az arról szólna* című versben ez így fogalmazódik meg:

„ahogy bőrdöd emléke a tenyeremben
ahogy a mozdulatok ünnepre készülődnek”.

Az egymásra találás bűvöletének állapota ez, amelyben a férfi és nő megosztja titkait egymással. Másutt, a *Hexameterek szarvasra és lányra* című versben így intonál:

„Rácsókolni szemedre a szarvas meztelen álmát”. S a vers vége:
„Szép szerelemre tanítva a nyárt is, / a szem hajnali csöndjét adni
kenyérül a vízhez.” Ez a fokozódó erotika hatja át a szöveget, bár
nyelviileg nagyon szerényen, visszafogottan. Koncentráltan adja
elő ezt az *Ének-töredék*.

„igazmondóak szemrebbenések.
a vér ismeri a csókot és vérünk
elárulja az ölelés pillanatát”.

A több részből álló vers ad magyarázatot arra, miért a ragaszkodás:

„veled lenni minden éjszakán
mert csak ez szabadíthat meg attól a gyűlöletől
amit önmagam iránt érzek”

A vers utolsó fázisai jutnak el a békéig, a ringató csípőjű éjszaka-
káig, ami a reggeli újjászületés, a Teremtőhöz való eljutás föltétele.
A *három óceán* szintén ennek a magához való eljutásnak pillanatait
tárja elénk. A feltáruító, felkínálkozó virtuális örökkévalóság csak
így érhető el. A *Repülnél lenni* erről a különleges lelki minőségről
szól, az emberi lét hullámveréséről, magas és mély pontjairól ad
képet. Megjelenik az „öreg kamasz”, az ébren álmodó, aki átéli
mindezeket a fázisokat. Az *Olyan az álmom* a „gyöngéd ölelés”
megtisztító érzéseibe enged betekintést, a *beleszédülök ágyékdobba*
halállá táncolt szabadság révületébe. A „halászkirály-bohóc” a
magasságot ostromolja, a szomorú szárnyú madarak pedig „szomorú
ölelkebe ölelni” röptének. S hódolni kell a bennünk rejtőző
„mozdulatlan Istennek”, hogy az álmok beteljesüljenek. A sze-
relmi egyesülés módozatai nyomán csak egy ajándék kerül elő: a
verő szív. Mégis, a *Hexameterek Rodin-re* című cikluszáró vers egy
vallomást tesz: „Asszony combja között múlandóság üti fészket,
már nem vár ölelést”, a véges életű a nagy frigyre, a halálra készül.

Mint már említettem, a 16 ciklus ugyanannak az életérzésnek a
lírai tömbje. A mindig ugyanazt a sajátos monotóniát jeleníti
meg:

„Mindig ugyanaz a magány.
papír és toll az asztalon:
szókirakó-játék...”

Ez a játékosság, formaérzékenység elgondolkodtató. Vitéz két alkotót idéz meg e válogatásban, Weörest és Csokonait. Csokonai szerelmes trillái és Weöres *Fairy Springje*, „tavaszi játszadozási”, nagyon is egy töről fakadnak. Amit én pánerotizmusnak neveznék. A *Szolgából királyok* című versben találjuk:

„ezt a semmit kell még megkeresni,
a mindent, a bennünk Asszonyt lesni,
háromszor, százszor megtagadva;
s érte megtagadva vérünk és hitünk...”

Nevezhetjük ezt fajfenntartásnak, életöszönnek, a magányt egyedül oldó csodaszernek. Az újbóli és újbóli nekirugaszkodás – már-már heroizmus – az öröklét-kísérletnek, megedzi a lelket.

A csalódás abból adódik: „mert megváltók mi akartunk lenni”. Ám az ember csak eszköz, egy nagyobb cél beteljesítése véget. A *Varázsszer* is ezt erősíti meg: „Szerelem is kell, ölelés és görcs. / Kell bele gyökér, vastagodó törzs”. A „kell utazás is vad hullámemlék”, ennek a folyamatnak hányattatásaira utal. Ebből az erotikus zsákutcából a spirituális érzés adhat menekvést, ahogy ezt a *Uram, engem megvertél...* című versben látjuk.

„Én nem tudom az egyetlen érzést,
pedig sok volt az égi részem...
Uram, halld, megszólítalak! –
Hogy ne fájjunk egymásnak egészen.”

A játékosság nagy verse a *Beszédgyakorlatok*. Az abc betűit idéző költemény e betű mágiát futja végig, begyűjtve: „a búbos galamb bóbítáján / rebbenő, kóbor 'bé' betűket is. Az *Esőnek lába van* lányainak rajzaihoz készült művek gyűjteménye. Vannak itt Holdbohó-

cok, cirmosok, sárkányok, esőhívogatók, esőkergetők – s megtudjuk: „tejfölös a bokrok füle”, mert „ködöt reggeliztek”.

Weöres gyerekverseit idézik az *Adod-e a táncot* vagy a *Ha én lennék* című kompozíciók.

Az *ahol* ciklusban találunk képversszerű formai képződményeket, a kedveséhez szóló versben „Dalolva lépkedsz / a grádusokra”, írja. Előkerül Krúdy és Szindbád, a *Siófoki álmok* kapcsán, a *Toronyalapító* – Szindbád olvasása közben az erotizmus nagy ideálját idézi meg, különböző élethelyzetekben. Az *etüdökben* így tűnik elő az együttlét élménye: „Oldalt feküdve, melled / omlik egy kökörcsinvirág sárga szirmain”. A lány vallomása – Szindbád eltűntén – mindennél többet mond:

„Vérből és bolond kacajból,
fényből és nyíló levélből,
bárányos égből, fölnyergelt folyóból,
hajnalokból raktam most
össze néked kis ódon
szivárványait.”

A költőt is megkísérli a kalendárium, mint forma. A decemberi búcsúzás az óévről így kommentálja az évszakváltozást:

„Jézuskafészek űzi a gonoszt,
s megcsillan a fény a szalmaágyon.
Jönnek. Havat csikorognak a csizmák.
Beköszöntik a Megváltó Karácsonyt. „

Megidézi a Festőt, sok versének ihletőjét, szereplőjét. (*Lapok a festő naplójából*)

„Az ecset végén angyal vérzik”. – ezzel a kijelentéssel érzékelteti az alkotói magatartás lényegét. Hogy mindent oda kell adni az ihlet pillanatában. És „Nem akarok olyan szavakat, / melyeket nem tudnék egyetlen / vonallal szebben kimondani”. S itt fogalmazódik meg az identitást érintő vers is, a *Szép volt magyarnak*. A *Meghalások* az elmúlásról szólnak.

Arról a tehetetlenségről, „Amikor látod, hogy rosszul mennek a világ dolgai...és nem jut eszedbe semmi.” A tánc-versek a szerelmi eufória különböző megnyilvánulásai (*Lélek és tánc, Tetovált tánc, Hajnali tánc, Táncoló madarak emléke*) Az Absztraktok egy újabb szerelmi ciklus darabjai. „Arany betűkkel írtál / szerelmes szavakat / rozsdás őszi levélre.” A beteljesülés és az eltávolodás etapjait látjuk, s a végső elszakadást:

„s a lassú ködben én is érzem: a lomha lomb
mint válik múlt idővé az októberi szélben.”

A kötetben meg nem jelent versek a szerző jó ízléséről tanúskodnak. Bizony ebben akadnak gyengébb darabok, ám ebben a kontextusban nem zavaróak. Elnyerik helyüket a jobb szövegek között.

Poétikai beérkezésről írtam az elején. Valóban, egy érzékeny, sokfelé tekintő, irodalmunk hagyományait maximális felhasználó alkotóval van dolgunk. Vitéz Ferenc lírája egy bukolikus, erotizmussal áthatott költészet. Neorokokónak is mondanám, ha volna ilyen stíluskategória. Szerintem egy veszedelem fenyegeti, a túlírtság. Hihetetlen és természetéből fakadó formateremtő készsége néha méltatlan dolgokra is reagál – gondolok itt akár a sok képzőművészeti műre és jelenségre –, talán a kevesebb nagyobb nyomatékkal szólna, érvényesebb, inspirálóbb súlyt kapna. De a válogatás zöme egy tartalmilag és formailag széles látókörű, kimerített lírai világot mutat, amelynek valójában új árnyalatokkal gazdagítják kortárs költészetünket.

(Nézőpont Kiadó, 2016)

Átcsillog létünkön az isteni dimenzió

Kelemen Erzsébet: *Rorate*

A kortárs irodalom mai alkotói közt sok különös személyiséget találunk. Vannak egyhúrú mesterek, akiket önnön költészetükön kívül más nem érdekel, s vannak a világra, az irodalmi mesterség ezernyi jelenségére reagáló írástudók, akiknek tág érdeklődését csak csodálhatjuk, nem restek egy-egy alkotó életművében elmélyedve értékek után kutatni. Természetesen, mindkét típusnak megvan a létjogosultsága. Az évek óta szorgosan dolgozó Kelemen Erzsébet az utóbbiak közé tartozik. Sokoldalúsága már-már zavarba ejtő a Debrecenben élő költőnek-írónak. Hisz tolla alól kikerülnek lírai költemények, regények, drámák, például Teleki Pálról, és ami valóban kuriózum: a magyar vizuális irodalmat tekintő kutatásai egyik fő területének. Monográfiát írt Papp Tiborról, maga is készít vizuális szövegeket, ez azonban nem téríti el a hagyományos formaelemekkel élő versírás gyakorlásától. A 2017-es év különösen sikeres volt számára, hisz két kötetet tett le az asztalra. A meglehetősen terjedelmes tanulmánykötetet: *A szöveg testén túl* címmel, amely L. Simon László lineáris és vizuális költészetével foglalkozik, és egy karcsú verskötetet *Rorate* címmel.

Ez a hagyományos eszközökkel élő líra élesen és pontosan fogalmaz. Tárgyát szemléletesen ragadja meg, célratörően mutatja fel. Női szemlélete, lényge nem akadályozza meg, hogy karakterisztikusan érzékeltesse működésének szakrális irányultságát. Ezen túlmenően Benke László, a *Kortárs* 2010/2-es számában közölt három kötetéről írva megállapítja: „Talán nem szükséges a költő emberi jószágának, becsületének forrását kutatni, mikor a lélek tisztasága magától értetődik. E költői nyelv ugyanúgy a lélek mélyéről

sugározza az igazságszeretetet, ahogy az igazság-magyarság- és emberszeretetet is. ...Természetesen épp a beteg világ bajai igénylik e gyógyírt, fakasztják fel e tiszta forrást." Benke jó érzékkel elemzi e három kötetet, felmutatva az egymásra építkező etapokat is. Az *Engedj Uram házad közelébe* az elrendelés és a csábítások, elbukások közti feszültséget veszi górcső alá. De végül a keresztény haza szeretete jelenti a legmagasabb rendű elkötelezettséget: „Vére fröccsen a Báránynak, / s kinek síni kellene, nevet, / Századok ércjeges kínjától, óvd meg Uram e nemzetet." A második kötetben az alázatra, a „sarutlanságra" figyelmezteti a hozzá hasonlókat, akik szinte eszköztelenül veszik fel a küzdelmet az államrezon csapdáival, s joggal kérdi: „össze tudjuk-e rakni / az eltépettet / lüktetővé az életet?" A harmadik kötet (*Viaszpecsét*) tanulságaként ismét a szeretet erejében bíz, s hogy hazánk képes lesz leülni a szegénység megterített asztalához, „megszegni fény-kenyerünk". Hogy jöhessen ismét az Ádventi éjszaka, a Krisztusra való várakozás meghitt csendje. A küzdelem a „szent és profán" között váltakozó sikerrel folyik, Kelemen Erzsébet költészetének egyik fő motívuma éppen az, hogy felhívja figyelmet, ahogy egyik tanulmányírója, Nyári Péter írja: „A szekularitás életünk része, hiszen nem éppen a Szentből fakad-e életünk?A személyes lét és a mindenség kérdéseire épp úgy a szeretet a válasz...a szent és a profán, a szakrális és szekuláris antinómiájával, mesterséges ellentételezésével az Istent, a Szentet kizárják az életből, vagy formális díszletek közé száműzik, holott az isteni szeretet éppenséggel Istennek a világban való mindenkori jelenlétéből fakad: a szentből ered a profán."

Az új verseskötet, a *Rorate* témakörében – a magyarságféltés és az isteni küldetés elfogadása mellett – a családról, a szerelem megtartó erejéről is emlékezetes sorokat találunk.

A női hivatás, a gyermeki ragaszkodás szép példája a *Két kezed kezemben* című nyitó vers. A költő azt a situációt idézi meg, amikor édesanyja a halálos ágyán küzd az életéért, és ő, mint gyermeke, védangyala végigéli, végigszenvedi a végzetes stációkat. S közben megidéződnek az emlékezetes pillanatok, a gyermekkori boldog hintázások, vagy azok a félelmet keltő helyzetek,

„amikor nincsenek
nem lehetnek miérttek
csak a KISZ-titkár
technikatanárnő
és az igazgató vasszigora
ami meghatározza az iskolarendet
s a tanári kar kollektív szégyene
hogy rontom a statisztikát
mert egyedül csak én járok
hittanra misére”

S előbukkan a „szőke lány”, aki „különösen élvezte a kegyetlenséget”, s „mindig 'vigyázott' rám, / jelentéseket készített...”. Felbukkan a gyönyörű porta, a kis patakkal körülvett vár, a gyerekkori játékok erődje, mindaz, ami ezt az idillt jellemzi. S a szomorú pillanatokból mégsem a letargia, a tehetetlenség árad, hanem a bizakodás:

„ha terheket cipeltem
Te erőt adtál akkor is
hogyan szikla lehessenek...”

És fordul a kocka, az egykori kislányból magabiztos nő lett, aki édesanyjának testi-lelki gondozója, támasza, s a drámai végkifejletben ismét egymásra találhatnak, a távozó utolsó lélegzetvételéből is bátorítás árad, s a levont következtetés: „s én újra erős vagyok”.

A *Vigyázza lépteink* ismét a gyermeki szemlélethez, a gyermeki világba visz vissza, mely a teremtet világ apró lényekének szeretetét emeli centrumba. A kiscica és a nyuszi pusztulása döbrenti rá a költőt a végesség, a törékenység, a veszteség érzetére. A „minden élet szent” – elve azonban nem sérülhet, „tudtam, ő is mellettünk lesz majd odaát / a picinyke teremtmény” – írja a költő, mély meggyőződéssel. A vers végén lévő fohász az egyetemes áldását kéri a Mindenkefelettől, hogy „vigyázza lépteink”. A *Participáció* ennek a lét-rontásnak az anatómiája: „kakasszóra / megtagad / aki/ szeretett.”

A *Könnnyek* egy szerelem emlékeinek sajátos topográfiája.

„Sírásom
tőba hulló könnycsepp...”.

Ez a nosztalgikus intonáció vonul végig a több ciklusra tagolt versen. A haladás, a távolodás a vashídon, a hiábavaló várakozás motívumai sorakoznak egymás után, hogy helyet adjanak a „szétterülő emlékeknek.” A keresés és a látszólagos megtalálás, a „kettévált ikon” pedig még mindig az összetartozás szép és fájdalmas képe. Az új helyszín a magányról szól, az emlékidézésről, melynek fájdalmát a patakba hulló könnycsepp idézi fel. Az elszakadás szánakozást kelt a másik iránt, amelynek az ég felé kapaszkodó hársfa ad különös hangulatot. Végül az öngyógyítás metódusa: „emléked / mindörökre / szétterítem / a parton.” A *Jelek* egy hasonló érzelmi hullámvérés lenyomata. A vonatút titokzatos képei, a „hiller transz” felirata az úton, a kamion szelvényén, melynek végén elmaradnak a „filmkockává szelídülő / tokaji hegyek”. Izgalmat, a nyugtalanság hangulatát sugallja ez a jelképpé váló táj, de érezzük, hogy valami hiányzik, ami értelmezi az egyelőre üres keretet.

„Az elhagyatott síkság
a szívemben egyre nő”

– intonálja a második rész. És a fáradtság felhozza a tudat alatt lappangó élményt:

„gyorsan becsukom a szemem...,
de hiába, jelen vagy így is
a vonatkattogásban”

– tárul fel a titok, a veszteség, az együttlétek kongruenciája.

És nagyon szép, fokozásokkal erősített felirat jelenik meg a képzetben: „szeretlek”. S ez a szó vésődik a vidék jelképeire, tárgya-ira, ez a szó „mint örök lenyomat / csak velem fut tovább.” A *Becsukott könyv* szintén egy szerelmi transzponáció. A visszalopakodó érzés felborítja a nehezen összeálló érzelmi egyensúlyt, a könyv

korpuszába transzponálódó csomópont nem nyugszik, ki akar törni.

„rejtselek a könyvespolcra,
vagy elégesselek?”

– olvassuk a kétségbeesett kérdést.

Talán az elidegenítés segít, merül fel vers folyamán. De végül az elrejtés, eltemetés tetszik a legjobb megoldásnak, amely végképp elföldeli ezt veszélyes emlékdarabkát. S a végső ima szép feloldás a vers végén:

„s az Úrnak skandáltam neved
tégedet keresve.”

Érdekes kísérlet a *Szurdokszemcsék*. A dramatizált lírai jelenet ismét egy nagy szerelem kibontakozása. A természet nagy pannója alatt lejátszódó tengerparti jelente az egymásra találás talányos játéka, a személyes szabadság korlátainak kutatása. Ahogy olvasható: „Rabság és szabadság bennünk van. / Ha korlátainkat ismerjük, szabadok vagyunk.” A „vasléptű magány” elől szökni, lehetséges-e? Ez a kérdés gyötri a két szereplőt, a férfit és a nőt, Teoktisz és Taciánát. A gyötrelmet a tengerpart homokjában elmerülő testek egymásra találása oldja meg.

A *Kordillerák* szintén egy grandiózusra növelt érzelmi motívum, mely a dél-amerikai hegláncolat találkozásával érzékelteti az összetartozás, a szerelmi eufória túlfűtöttségét. A *Találkozás* – némi ironiával szerkesztett – záró versnek látszik, a kötetben feltáruul szerelmi ciklus befejező részének. Az újból előkerülő szenvedély mindent elsöpör, „megint falni kezded / az időt a jelenem” – olvashatjuk a kitérülő sorokat, ám ez a végtelenség korbácsolt szenvedély, ez az extatikus vallomás nem embernek, hanem a Tiszának szól.

Már-már elfelejtődött, hogy az ötvenes évek hazai kommunista gyakorlatának része volt a deportálás, a kitelepítés a Hortobágyra. A *Hortobágyon* című vers ennek az akciónak a nyomasztó élményét idézi meg.

„vagonok, juhakolok,
meggömbített disznóolak,
szöges bakancstalpák:
reszkető hajnalon
megölték őket,
de harmadnapra feltámadtak.”

Az *Ima a nemzetért* még direkterben szól. A szenvedések könyve egyre súlyosabb lesz, míg elérkezünk ama bizonyos szent férfiakhoz, a damaszkuszi úthoz, mely megváltoztatja az életünk irányát... De ez már a csodák kategóriájába tartozik. S ekkor hangzik el a mennyei figyelmeztetés: „maradj meg a jóban / különben téged is lenyesnek.” Ám még az ilyen és hasonló tanúságtétel is kevés. Az *Ananiás általi intés* („lásd az Igazat és halld szájából a szót –, mégis, még mindig hályog borítja szemünket”) sem mindig éri el célját. A vers végül a könnyörgés sajátos formájára vált, az Úrhoz, a szent közvetítőkhöz, „nehogy későn jötnék számíton nemzetünk.” A *Széttépett gyolcs* arra hívja fel a figyelmet, hogy „ha nem fércelik össze / a gyolcs széttépett szálait a fésületlen Rendet”, akkor a múlt befejezetlen marad, a sebek gyógyíthatatlanok maradnak.

A *Rorate* vallomása teszi még magasabbra a mércét, hogy az a bizonyos magyarságféltés – ami több helyütt is megnyilvánul a kötetben – ne maradjon üres szólam. A vers szimbolikus „vándorlása” – a bibliai háromkirályok nyomán – a „kifosztott nemzetig” vezet, melynek szenvedései, „hét sebből vérző sebe” gyógyításért kiáltanak. A „megtört és elárvult népek” egy beteljesülő jóslatra várnak, az újjászületés napjára, éjszakájára, amikor az egek a harmatot, az Igazat hozzák el a magasból, s ezért minden ajándék, áldozat kevés. Az is, amit a költő hoz a feltámadás reményében.

A kötet második fele könnyebben befogadható, játékos verseket közöl, amelyekből a humor sem hiányzik. A *Fibrilláció* ennyi: „Virasztom éjjel önmagam”. Az aforisztikus megfogalmazások közt van mesterségről is egy szellemes megállapítás: „Csak akkor, amikor elalszik a vers.” A haikuk láncolata japános tömörséggel fogalmazza meg az emberi és természeti jelenségeket.

Ahogy *Valahol a végtelenben* olvashatjuk:

„Egybefonódik
benned és bennem a szó
üde zengzete”.

A tankák sora is – bár részletezőbben – e körben mozog.
Egyik elgondolkodtató megoldás, az *Egy jövőndülés beteljesülésé-
nek kezdete*:

„Hazánk kalitka
amelyből egy boldogság-
madár repül ki:
Európa őrzője
páratlan dicsősége.”

Az írás elején Kelemen Erzsébet sokoldalúságáról beszéltünk. S akkor még a műfordítást nem is említettük. Egy finn költő, pályatárs Katariina Aila Hamalainen zsoltárainak sorát ismerhetjük meg Kelemen Erzsébet fordításában. (Talán lehetett volna néhány részletet közzé tenni a szerző életművéről, pályájáról, segítségül az olvasónak.) A rokon szemléletű finn alkotó zsoltárai – 151-168-ig – szintén az Úr dicséretét zengik. Sajátos „dicsőítő énekek”, amelyek az odaadás, a szerelmi átadás etapjairól adnak érzékes képeket. A paradicsomi tisztaság, a könyörgés és az ima szólamai hatják át a szöveget. Az utolsó zsoltár áhítata jellemző erre a bukolikus pásztor-játékra, mely az Isten-szeretet jeleneteiből, jelenésiből szövődik össze.

Kelemen Erzsébet kötete folytatja első köteteiben intonált hangját. Számomra igen hatásosak szerelmes versei, melyeket csak egy nő írhatott. Épp azon gondolkodtam el, hogy miben nyilatkozik meg a nőisége, nő mivolta – a nélkül, hogy feminista túlzásokba esne –, akkor azt mondhatom: a megőrzött odaadás, a kapcsolat egykori szépsége, mint drágakövek bukkannak fel az emlékezés tavából. S képes arra is, hogy földi élet jelenségeiben felfedezze azt a szakrális dimenziót, amely képes megszentelni legközönsége-sebb cselekedeteinket is.

(Orpheusz Kiadó, 2017)

Metafizikai áramlások szavakban és képekben

Dienes Ottó: *A krokodil torkában*
Breviárium az ezredfordulóról
Esszék, versek, rajzok, festmények, faszobrok

A Vörösmarty Társaság 2017-ben egy nyomdászati lag rendkívül impozáns kötetet tett le az asztalra, mely irodalmi szövegek gyűjteménye és képzőművészeti album egyszerre. Dienes Ottó, az író-képzőművész 80. születésnapját ünneplendő, *A krokodil torkában* címmel. A majd ötszáz oldalas korpusz alaposan próbára teszi, igénybe veszi az olvasó figyelmét és türelmét, hisz nehéz eligazodni a filozofikus esszékben, tanulmányokban, s a képzőművészeti alkotásokhoz sem kapunk megfelelő iránymutatást.

Bár a szerkesztő, Revák István egy részletes bevezetőt írt a kötethez, amelyben – kisebb pontatlanságokkal – magyarázatot, eligazítást fűz a „könyv szerkezetéhez”, de ezzel sem segíti elő igazán a tájékozódni vágyókat. Nagy ugrásai miatt, amelyekkel meg akarja világítani a kötet gondolatmenetét. Azzal kezdi: az egyén újra és újra megkísérli az Egész teljességének helyreállítását. Az az egyén, akiben tudatosodik az élet „rövidsége és végessége”. A mindenséghez mérjük magunkat, amikor látjuk létünk „megismételhetetlen nagyságát”. Ehhez kulcs a metafizikai hagyományok ismerete. Tehát nagyságunk felismeréséhez.

A „kinyilatkoztatások” – a művészetek segítségével válnak érzékletessé és értelmezhetővé. A teljességgel szemben áll a töredék, amelynek elfogadása zsákutcákat szül. Mert ezáltal elvesz a „hagyomány és tradíció”. (Csak jelzem, a kettő ugyanaz.)

S itt kapcsolódik Dienes életműve a tradícióhoz. Esszéivel és verseivel, valamint képzőművészeti alkotásaival. A szerkesztő el-

képzelése szerint: „célul tűzte ki a humanista morál realizálását és kimondását a művészet nyelvén”. Nos, ez nem kis kihívás, még Dienes Ottónak sem, a maga sokműfajúságában, sokoldalúságában. Kár, hogy pontosan nem érthető, mit értsünk ez alatt? De talán majd a kötet válaszol erre a kérdésre is.

„Ma is ki kell mondani az egzisztenciális logoszt a művészet nyelvén” – írja Revák István. S nyilván ez Dienes Ottónak sikerült. A nagy magyar gondolkodók, mint Hamvas, Várkonyi „primitív létünk átvilágításán” dolgoztak. Ezzel lehetővé tették, hogy az emberi alkotóerőket gyógyítani lehessen. Ez a gyógyhatás nyilván Dienes gondolkodásában is megvan, a közelítés a nagy magyar gondolkodók életművéhez. Revák megelőlegezi nekünk ezt a következtetést, amikor Dienes életútját, alkotói oeuvre-jét felmutatja. Hát akkor tekintsünk bele a vaskos kötetbe, hogy felfedezzük a „humánium produktumait és bírálatát.”

A kötet eleje a kezdetekről, az elismerésekről ad képet. A szerző magyar-francia szakos tanárként végzett az ELTE-n, fehérvári gimnáziumokban tanított. Számos pedagógiai kitüntetés birtokosa, köteteit az *Árgus Kiadó* és a *Vörösmarty Társaság* adta ki. Voltak kiállításai is, meglehetősen kis galériákban. (Érthetetlen, hogy miért nem próbálkozott tágabb körben bemutatkozni?) Megismerhetjük kitüntetéseit is, csak megjegyzem: az írószövetségi tagság (elég későn) nem kitüntetés, hanem író működésének elismerése. Az illusztrációk színes rajzok, tanulmányok, vázlatok, alkalmi megnyilatkozások. A színezett rajzok befejezett képet adnak egy tehetséget mutató, amatőr próbálkozásairól. De nem tudjuk eldönteni: naiv, avantgárd, amatőr produkcióval van-e dolgunk. Én korábbról is ismerve műveit, sajnálattal állapítottam meg, hogy egy bizonyos ponton túl nem sikerült jutnia. Az a bizonyos minőség, amiről Revák is beszél, nem jelenik meg elég nagy számban reprodukált műveiben.

A kötet leg súlyosabb része az esszék köre. Az esszékhez írt bevezetőkben azt olvassuk: „beavat a transzcendencia világába”. Nos, ha ezt teszi, elismerésünk.

A kezdet néhány könyvismertetés. Gore Vidal: *Teremtés* című könyvéről, 1965-ből. Ebből kiderül: „Az ember öntudatosodási folyamatának vagyunk évezredek óta tanúi.” Jerzy Andrejewski:

Sötétség borítja a földet című regényét áttekintve Dienes a főinkvizítor, Torquemada „megtérését” és annak következményét írja le. Jobban érdekel bennünket *A költő felel* című kötet, amely Illyés Gyula szóbeli nyilatkozatait tartalmazza. Dienes alaposan végigjárja a kötet problematikáját. Azokra az ismétlődésekre figyel föl, amelyek a magyarság megmaradásának, fejlődésének kérdéseit érintik. Feltűnik a fehérvári „pátriárka”, Takács Imre alakja is, aki hosszú ideig az országos irodalom képviselője volt a városban. Az *Egymásra emelt kövek* című kötetét elemzi, 60. születésnapja alkalmából. Ahogy írja: „Takács hol paraszt-Atlasz, hol paraszt-Sziszüphosz, hol pedig utcasarkon prédikáló, ősien naiv Szent Ferenc szerepében lép fel.” A költő szembesítései nyomán kibukkan verseiből a Krisztus-szerep s nehezen tud kivergődni a „romba dőlt világ üszkei” alól. A kötetben megjelenő „mégis morál” azonban túlemeli az egyéni lét ólomnehéz korlátain. Majd Sütő András *A lőtt lábú madarának* nyomába ered. A nyelv átmentése egy cseperedő lélekbe, ennek a folyamatát tekinti át az író, s ennek tanulságai hozzáadódnak a megmaradás törvényeihez. A kisebbségi sors nyelv és azonosságtudatának sorvadása az az ijesztő jel, amire fel kell figyelni. A Szentkuthy Miklós műhelyébe való betekintés szintén izgalmas szellemi kaland. *A frivolitások és hitvallások* az író szerint valamiféle „életgyónás”. Bár visszafogottsága is megnyilvánul, inkább sejtet, mint feltár, de így is mély bugyrokba nyerhetünk betekintést. Dienes ezeket az úttalan utakat követi, amikor Orpheusszal kalandozik az Alvilágban. Felmerül a „súlypont” keresése, mely az író személyiségén kívül esik, az igazságkeresésével és szépségvágyával való összefüggésben. Szellemtársai Szent Ágoston, Montaigne, Pascal – mert ezek esendőségében állítják elénk az embert. Azaz istenirányultságában. Gyónása, az intimitások előkerülése közelebb visz nem könnyű életművének megértéshez.

A mű centrumában Várkonyi és Hamvas művinek értelmezése, boncolása, aktualitása áll. Dienes megközelítései, elemzései, „olvasatai” segítenek eljutni ahhoz, hogy megértsük e grandiózus „szent könyvek” (ahogy Dienes nevezi) mitikus irányultságát. Az archaikus ember vallásossága – monoteizmusa – idővel elveszett. „Az unikum az élők világában” – vagyis az ember –, kiemelkedik a holt

matériából, hogy lelkével, szellemével meghódítsa környezetét. A bűnbeesés az, ami ezt a korai harmóniát megbontja. Várkonyi vizsgálódása éppen erre irányul: a bűnbeesés mítoszainak vizsgálatára. Az ember elvesztette belső látását, kapcsolatát a szellemvilággal. Ami megmaradt, a Paradicsom, a kozmikus idill földi mása, képe. A grandiózus mítosz ma is lenyűgözi képzeletünket. Az ember feladata az, hogy a teremtésbe rejtett ideát kifejtse, kinyilvánítsa. A Kozmosz az ember szavával válik teljessé. A hanyatló földkorszakokban egyre inkább kiderül, a természet fölött Isten alakja és törvénye áll. Az emberi méltóság és az isteni arculat visszanyerését akár nevezhetjük nagy kísérletnek, esszének is.

A továbbiakban több Hamvas-könyv is szerepel az író elemzéseiben. A *láthatatlan történet*, a *Sciencia Sacra*, *Theiosz Antroposz*, *Sacra materia-Materia diabolica* (Arkhai), egy Földényi F. írásról is értekezik Dienes, amely Hamvas életművéről szól. A *láthatatlan történet* különböző írások foglalata. Ebben arra tesz kísérletet Hamvas – ahogy Dienes kimutatja –, hogy a *Siencia sacra* című kötet egyes motívumait kidolgozza. A *Sciencia Sacra* foglalkozik Hamvas kedves fogalmával, az éberséggel. A mű fő feladata az archaikus emberiség idealizált bemutatása, és létezésének lefestése a szakrális metafizika dimenziójában. Felmerül itt a beavatás szertartása, mely a Lét Egységébe vezet. A hamvasi analógiák megvilágítják az utat a városig, az átszellemült emberek ősképig. A *Theiosz Antroposz* az életmű-kiadás két kötetét szemlézi. A Hamvas-kötetek újabb és újabb kérdéseket vetnek fel. A *Theiosz Antroposzban* az istenkeresés különböző fázisait írja le az író. Itt kapunk képet Nietzsche görögség élményéről, melynek nagy hatása volt a 19. század fordulóján. A *Gott ist tot* kérdését is megvizsgálja. Azt feltételezi, hogy az elképzelt „szellem-isten” halála elindítja a negatív entrópiát, amely már az emberiség végpontját jelenti. A kérdés: a szakrális felé való indulás, amely mikrotheiosz elhivatása. A beavatás szertartás átélését jelenti a hamvasi gondolatok elfogadása. Vagy akár műveinek olvasása. Dienes felidézi Földényi F. László értelmezését is Hamvassal kapcsolatban. Földényi F. relativizmusa vitában áll Hamvassal, de az is világossá válik: a kétféle módszer, a kétféle halálfelfogás közel áll egymáshoz.

Két írás is tiszteleg Várkonyi Nándor előtt, de itt a kulcsfigura, Nietzsche filozófiája érdekes, amely ennek a válsággondolkodásnak ez egyik alapja. Az írás Kiss Endre monográfiája nyomán keletkezett. Dienes elfogadja Kiss azon álláspontját, ahogy a filozófus gondolatait meg kell tisztítani a fasizmusban ráragasztott torz elemektől, mint a hatalom akarása, az übermensch és mások. Vitázni kell Nietzsche háború értelmezésével, keresztény-ellenességével, felsőbbrendű ember felfogásával. Az „örök visszatérés” elmélete nem egészen komoly, inkább a haldokló megvigasztalása, s felhívja a figyelmet, hogy a filozófus több dolgot is átvesz nagy ellenfelétől, a kereszténységtől. Érdekes írás a Keszei István emlékidézés. A 1956-ban Párizsba menekült egykori egyetemista, aki korának egyik legkiválóbb költőjévé vált, tragikus sorsa sok tanulsággal szolgált. Ezeket tekinti át Dienes. A tanulmányt és visszaemlékezést színesítik azok a levelek, amelyeket a két fél váltott egymással. De a legfőbb érték Dienes visszaemlékezése személyes találkozásukra Párizsban. Aligha gondolta volna a hetvenes években, Keszei halála előtt, hogy összes verseit és prózáit szülővárosa adja ki 2009-ben.

Jó volt látni, hogy Dienes foglalkozott a kortárs irodalommal is. Tanulmányt írt Hules Béla filozófiai írásairól, amelyben szemügyre veszi a kiváló költő istenképzeteinek változását, a „tervezett teremtés gondolatát”, az üdvösség elnyerésének módját. S idézi egy Jézus Krisztus-dolgozatának gondolatát: „Jézus Krisztus vagy Gilgames mi saját magunk vagyunk.”

Jó volt olvasni – az idősebb mesternek – a László Zsoltról szóló kritikáját. Felhívja a figyelmét néhány szerencsétlen szóképre, de a jól sikerült motívumokat is felfedezi és felmutatja. A *Vándorfüzér* című válogatott versek kötet ciklusai közt tallózva megidézi a költő magányosságát, a lassan lenyugvó külvárosi vagány megszeliődülését, hogy lehet az „otthonnyi emberségbe” kucorodni a világ által okozott sérülések ellen. Az a László Zsolt-i gondolat, amit Dienes kiemel, minden bizonnyal érvényes megállapítás: „Túl kell nőni hiányainkon”. Hasonló éleselméjűséggel elemzi a *Pagoda a csalánmezőn* című kötetet, hiteles képet kapunk László Zsolt alászállásairól, megmerüléséről a brutális és szentségtelen valóságban, a meg-

válthatlanság terheivel. „A menny bezárult”, idézi Dienes a költőt. És még tovább: „Eljött a mutánsok ideje.”

A következő prózai fejezet Dienes *Monológion* című naplójából közöl részleteket. Dienes az Igével, Isten igéjével kapcsolatban gondolkodik el. Az Ige, amely nem egy verbális közlés, egy hangképződmény, hanem a Logosz megnyilatkozása. A széthulló világban ez vezet Isten felé, mert ha eltévesztjük az irányt, a „lefelé való süllyedés” állapotába kerülünk. Bár az Ige ereje igen nagy, ha eltölt, elértük a kegyelmet. A valláserkölc s sok mindentől megóv. Az ateisták nagyképűsége csak átmeneti, az Igétől elvágott kötelék csak rosszat, a gonoszt szüli meg. A valláserkölc csak a szertelenséget és mértéktelenséget korlátozza. Az Ige az Isten felé vezető út biztosítója. Ahogy Dienes itt írja: „Isten az a több, amivel én kevesebb vagyok...” Képet kapunk Szent Anzelmről, akitől az író a címet kölcsönözte. Az olasz származású angol szent az Isten-birtoklás problémáiról elmélkedett, akit nem csak érzellel, értelemmel is el kell fogadnunk. Az Isten-birtoklás lamentációi kerülnek elő a későbbiekben is, ahogy Dienes írja: „Istenben hinni annyi, mint repülni, repülni mindörökké. Szállni, repülni a boldogság határt nem ismerő örök birodalmában.” Elgondolkodik a szellemi vakság kényszeréről és a szabadulás lehetőségeiről, az Isten vonzás természetéről. A kulcsfogalom az imagináció. 'Imaginálok, tehát vagyok.' ” – ahogy Dienes írja. A keresztény imagináció gyógyító hatása felmérhetetlen. Elvezeti a bűnbe esett embert a feloldozáshoz. Dienes végül visszajut a kezdethez, János Igéjéhez. Azt írja, hogy „a hitigazságok elfogadása nemcsak ideológiai folyamat, hanem új minőségű élet kezdete...” Igazi látásra szert tenni annyi, mint hitre ébredni. A meggyógyított vakság akkor lát, ha elméje is megvilágosodik. Ekkor már megalkotódott imaginációja, az új minőségű lét és élet képe.

A kötet vizuális részének egyik legtümönyebb képe a kisplasztikák gyűjteménye. Faszobrokról, talált tárgyakról van szó, amelyeket a művész tovább formált, alakított. Nagy szerepe van itt a „belelátásnak”. Amikor egy-két gally, tuskó, gyökér elindítja a fantáziát. Van köztük szellemes darab, festett, karcolt „lelemény”, de ebben a mennyiségben elveszik a java. Ám ez inkább a szerkesztés problémája,

sokkal hatásosabb lett volna az értékesebb művek kiválogatása és csak ezek közzététele. A tömegességet az is fokozza, hogy nincsenek a műveknek címei. Dienes ígéretenessége és a megvalósított művek szintje továbbra is ellentétbe kerül. A vázlatosság olykor eluralkodik, valami hiányzik, hogy a műélvezet teljessé váljon.

Természetesen a lírikus sem maradhat ki az áttekintésből. A szerző *Kompozíció kezekről* címmel tárja elénk versválogatását. Nagyon nehéz e versek centrumát megtalálni. Az a fajta Istenkeresés, amely prózájában megnyilvánult, itt is megtalálható. A szerelmi érzések élménye is szép verseket eredményezett. De nem könnyű kihez kötni e körülményesen építkező lírikumot. Engem leginkább a kései Kassák versvilágára emlékeztet. Neményi László írja róla: „Dienes legökonomikusabban intenzív létélményeit juttatja célba, ez költészetének fő vállalkozása.” Szeretetéhség, harmóniakeresés, ahogy Neményi írja, szintén jellegzetessége e költészetnek. A végtelenné tágult világban didereg a lírai hős. Ennek jelképe „*A halott pillangó*”.

„S most itt hever
aprócska halott
(érzelem nélkül)
tárgy:
Megvakulnak lassan mind
a csillagok, mind
a csillagok.”

Érdekesek a változatos témájú, kézzel írt grafikus versek, szonett-imitációk, melyeknek megformáltságában az íráskép is szerepet játszik. Egy egészen korai verset is felvett ebbe a gyűjteménybe, a *Feljegyzés őszi délutánon* címűt, amely 1957-ben született. A pályakezdés időszakában. A jövő, a küldetés vágya izgatja a költőt, „szép fejem merre röpkülsz” – kérdezi, s a válasz: „a végtelen fényes eget adjátok / mert én tiszta akarok lenni” – amivel sajtos etikai dimenziót ad költeményének. A *Bizonyosságok oszlopait* keresi, a halmozott utakon haladva. Többször is feltűnik nagyapja, pl. az *Önarckép gyermekkel* esetében, melyben a naiv természettel való azonosulás,

a szépség eláradása, a Tisza mentén lévő föld otthonossága tárul elénk. Egyik jeles verse a *Magányos cédrus*. Az első Csontváry-kiállításon született, amikor a fehértvári Csók Képtárban először kiállították Csontváry festményeit. Ebben írja:

„fogalomnélküli színek
üzeneteit, jeleit várják
a művész élő fatörzse
benne rekedtek a szárnyak
és kinyomakodtak a madárfejek”.

Szerelmes verseiben feltűnik az erotika, a testek érintkezése, az egymáshoz tartozás eufóriája. Az *Álomtalan* című versben írja:

„Szerelmem
álmodban fűben
hemperegsz velem meztelen.”

Hosszabb verse, a *Rekviem a szerelemért* egy nagyobb kompozícióban, több etapban próbálja rögzíteni azokat az érzelmi amplitúdókat, amelyeket a lélek átél ezen veszteség megidézése során. A *Medúzák hajnala* egy extatikus vallomás az együvé tartozásról, a „végezetes egybeolvadásról”, amelyben a fellelt érték tudatosulása készteti arra, hogy így összegezze a maximális szerelmi kitörését:

„minél kétségbeesettebben szorítlak
magamhoz, a legmagasabb ormú
ámuldozások közepette öllelek magamhoz,
valahol a tudat alatt annál jobban
kiver félelem jeges verejtéke.
Mert a veszteség felmérhetetlen...”

Dienes írja e szép szerelmes vers végén: „Egyre csak zuhanok feléd... / Oda, ahol már csak az / égi karavánok / Járnak.”

E költészet is bejárja az „égi karavánok útját”, s elhisszük neki: „A Szerelem Isten Melegsége.”

A kötet utolsó fejezete festményeinek és szobrainak válogatott gyűjteménye. Itt már megvannak a címek, és Revák István előszava is segíti az eligazodást. Ő is próbálja elhelyezni e meglehetősen rokontalan irányultságú munkálkodást. A francia Dubuffet világát említi, az art brut stílusirányzatát, amihez Dienesnek köze van. A nyers, vad erő, a periférikus megnyilatkozás, a naiv látásmód, a gyermekrajzok megközelítése, a grafittik harsánysága, a természeti népek naturalizmusa, a pszichikai és elmebetegek vizionárius látásmódja, körülbelül ezek az elemek kavarnak az említett stílusjegyekben. De a már említett talált tárgyak továbbgondolása is lényeges eszköz a dienesi látványvilágban. Ám érdemes megemlíteni Bukovác Lajos groteszk zsánerjeit, vagy Revák ironikus stúdiumait. A művész „kavalkádja” – ahogy Revák fogalmaz – provokál, közelebb hív, agresszíven hat a befogadó idegeire. „Dienes felismeri és megnevezi a festés folyamata során alakuló formákat. Muszáj megnevezni, mert eltűnnek a démoni ismeretlenségben és ott fognak tovább élősködni.” – írja Revák. Ez nagyon elméletiesen hangzik, ennél szerintem szerényebb dolgokról van szó. Egy korlátozott és gátolt alakításról, amelynek variánsaiban Dienes félelmetes termékenység tud felmutatni. A gyermekrajzszerű figurák változatos variánsai, kompozíciója, kavargása valóban szemkápráztató. Ám ez a bizonyos „brutizmus” lefokoz, alástylizál, olykor nevetségessé tesz. A szarkazmus és ironia mélységesen áthatja Dienes képeit. S persze a gúny. Az *Angyalcsalád* kisördöggel valami ilyesmi. Vagy a *Világ okostojásai egyesüljetek*. A szembeköpní tudni kell szintén ezen érzelmkörbe tartozik. Dienes „emberkertje” egy valódi dzsungel, amelynek könyvét a művész lankadatlan elánnal festi meg. „Istenke állatkertje” valóban kimeríthetetlen, s talán egyik hibája Dienes alkotói hozzáállásának ez a tömegesítés. Ez a mennyiségi burjánzás. Talán a kevesebb, minőségibb több volna. Azért persze elmosolyoghatunk ezen a dienesi enciklopédián, mely kitartó változatossággal leplezi le valódi énünket, lebbenti fel a fátylat alantas ösztöneinkről. Panoptikumában akár etikai tankönyvvel sétálhatnánk, rámutatva, hogyan nem szabad élni.

Szemlézésünk végéhez értünk. Nem könnyű olvasmány és látványtár ez a vaskos album. Minden szintjén metafizikai áramlások

nyomát érzékeljük, az Isten felé való kapaszkodás élményét tapasztaljuk. Mentségére, az elégedetlenségre – mely lépten-nyomon megnyilvánul – egy idézettel zárnám e dolgozatot a *Magányos cédrus* című versből:

„a hangok már elenyésztek
és maradt a döbbenet...
nem találtad a kulcsot
mellyel kinyithattad volna az álmokat”

Ám sok-sok álom mégis kinyílt e kötetben, a több évtizedes művészi munka nem veszett el, megtestesült. Az író és képzőművész érdekéért. S e változatos korpusz is bizonyítja: van kiút a krokodil torkából.

(Vörösmarty Társaság, 2017)

A lelki tágasság újabb dimenziói

László Zsolt: *Hajnal a mélyben*

A vidéki irodalmi élet egyik meghatározó bázisa, műhelye, szervezője a fehérvári Vörösmarty Társaság. Több kiadvány is indult a rendszerváltozás után itt, az *Árgus*, a *Bástya*, majd a szervezők felfedezték, hogy a harmincas években itt működött egy kiváló folyóirat, a *Vár*, amelyben még Weöres Sándor is szívesen publikált. Akkor minek a szomszédba szaladni, amikor itt van a sajátunk, a *Vár*. Tizenhárom éve már a Vörösmarty Társaság kiadványa a régi-új folyóirat, s ennek a csoportosulásnak egyik alapító szereplője László Zsolt, aki ebben a szellemi körben vált költővé. Ha focihasonlatot akarnánk mondani, akkor elmondhatnánk: saját nevelésű játékos. A pályakezdő köztisztviselőből az évtizedek alatt több kötetes, szinte minden irodalmi lapban publikáló költő lett. Természettudományos érdeklődése az orvosi felé csábította, aztán maradt a jogi végzettség. És a szenvedély: az irodalom.

Nyolcadik kötete a *Hajnal a mélyben*. Jó cím, kifejező, több értelmű és rövid. Ki fog derülni, hogy a napszak és a női név milyen sok kontextusban érintkezik egymással, és a nyelvi jel és a jelentés hányféle kaland felé sodorja a képzeletet. Zalán Tibor, Tóth Erzsébet, Oláh András, Petőcz András, Turczi István, Zsávolya Zoltán pályatársa ő, aki nem irodalmi munkahelyen, hanem közigazgatási pályán tevékenykedik.

Örömmel látom, mint korábbi köteteinek szerkesztője, hogy alapvetően nem változott. A szociológiai hitelesség, a társadalmi és ontológiai problémák felvetése, az ön- és helyzetmeghatározó futamok, az alul lévőkkel való szolidaritás ma is szerves része lírájának. Szerelmi költészete pedig elmélyült, gazdagabbá vált. Bár kezdetben Takács Imre hosszú versei hatottak rá, újabban leegyszerűsödött fogalmazása, tisztább, egyértelműbb lett, s a szabad-

versekben mindig akad egy-egy váratlan, pazar rím, ami oldja monotóniát, s aláhúzza az érzelmi pontokat. Újdonsága e kötetnek, hogy prózai betéteket is tartalmaz.

Az első ciklusban – *Szürke eminenciás* – ismét felméri a terepet. Létezésének korlátait, lehetőségeit. A „veszteségeink / bugyraiban kotorászó / értelmiségi” csótány elég brutális felütés, és persze: „vannak az égbe nyaló hegyek”. A kontraszt máris megképződött. A lassan kibontakozó kifosztottság a lent díszleteit világítja meg. Itt „Vándor a bevándorló”, és „úgy szül itt arányt, / hogy fertőzi a földet.” A költő ebből a mélyperspektívából méri fel lehetőségeit, ahonnan ki kéne jutnia...

S egy veszélyes világ ez, ahol nincs felelős. „Mindenki és minden „oké”.”

A múlt díszletei nevetségessé válnak, és csak egy igazság látszik valósnak: „a fal mögött is fal van”. És ezt a bezártságot kellene kinyitni.

Ennek a zsákutcának egy kijárata van: a szerelem. László Zsolt egyszerű szavakkal vonja be a körbe asszonyát: „Kedves vagy. / Tudom, hogy szeretsz.” A védelem: „Bátran ments el magadban” – hangzik a kérés, szinte könyörgés, s az azonosulás már a roncsok szintjén is megtörténik. A felismerés sodró erejű: „tükör nélkül látom rejtőző magamat.” Az együttlét adja csak az egyéni boldogságot, a végtelen tenger kékjét...

Körvonalazódik a fent és lent kontrasztja, a védekező egyénnek ezt a szociológiai antinómiát kéne feloldania. De hogyan? Hiszen a „fal mögött is fal van”.

A továbbiakban a menekülés vagy kikecmergés útjai tárulnak fel. A *Férc* az álomba való merülés lelkiállapotát írja le, a *Rög* az együvé tartozás végzetes kötöttségét. „Gerinced ívén túl / csak a minden intsen”. S a túlélés katarzisa mindennél fontosabb, a kettős ébredés szenvedélyt keltő eufóriája. Élni kell ebben a „síríg lehűsített világban”, s a partot kereső szó is hiába hangzik, ha a part nem is létezik, ahogy a *Végtelen történetben* olvashatjuk. A *kifordított álarcnak* már a címe is árulkodik, a valós megmutatása végleg kiábrándító. A „Lebontottad már régen azt...” ennek a hideglelős hangulatnak a „ragozása”. S a kérdés is felkavaró: „Hányan kellünk még az „éphez? / Hányan hiány-

zunk még az egészhez?" De, ahogy László Zsolt írja itt: „Apád és Anyád volt a fal / Magadat öleled magadhoz”. Ez a végletes helyzet már nem társadalmi, ontológiai meghatározottságra utal, arra a didergető semmire, ami az egyént magához vonzza – a halál előtt.

Azért jó, hogy a *Hársfavirág-varázs-szerű* versek is megtalálhatók a ciklusban. Az *esős naplementében* – amely világvégi hangulatot sugall – mégis ott a remény: „Volna még dolgom itt...” Ahogy volt dolga a költőtársnak, Gáspár Lászlónak is, miként *A vándorút végén* című versben búcsúztatja társát, barátját a pályatárs.

„Úszunk-úszunk habzó létben
Veled szunnyad szépen csöndben
letett kardom letett pajzsom
a könnytől ittas anyaföldben –„

Lassan kialakul az elhivatottság nélküli élet ideálja, amelyhez a lírai hős igazodik, ahogy a *Té* című vers meggyőzően igazolja.

„Neked nem jutott kereszt
pedig felmentél a hegyre”

– s a nyitány után ez a logika vezet végig bennünket.

A „sehol-ország reményvesztettségében” nem lehet visszatérni a születés origójához, csak egy önként vállalt csapda kínálkozik: „magamhoz ölelem a halált –”.

Igen, László Zsolt körbejárja a bezártságot, „Őszülve keresel nyomot még mindig / mert erre születél – „, de nincs kiút, csak a heroikus magány, a szerelem kínál valami vigaszt, feloldozást. Marad a bohóc-szerep – ahogy a *Világok tornácán*ban olvashatjuk –, amelyet nem lehet levetni. Ennek tragikum, fájdalma visszasír a születésig.

Említettem már, hogy László Zsolt utóbbi kötetében óvakodott a „hosszú verstől”, de itt a *Sodorvonal* egy terjedelmesebb lírai önfeltárulkozás. A sodorvonal, de nevezhetnénk sorsvonalnak is, ahova az érkezés ezüstpoharából keveredik az ember. „Sorsom nem csak sorom volt jobb”, kezdi vallomását a költő. S a továbbiak-

ban különállását fogalmazza meg. „Nem voltam veletek ahol Ti / hús vakolatot zabáltatok”. Ez a „zsíroszsemlés ifjúság” kísérti a szerzőt, amikor visszaemlékszik az indulás időszakára, a gyári évekre, az Apa szenvedéseire, a lehallgatott telefonok szégyenére. És szinte felkiált: „És nem szóltam arról ami fáj”. És vissza-visszatér a hallgatólag fájdalom: „Nem tudtad „Te Drága” kit szültél”, s ennek a szenvedéstartáknak a crescendója eljut odáig: „Ha volna még nem választott csillag / az csak minket akarhatna itt / hogy arcában tükörkép legyünk”. De visszatér a monoton ismétlés: „őfelsége bohóca voltam”, a felsőbbség kiszolgálója. Csak a jelekben lehet bízni, „Mert jelben születik meg minden”. A sodorvonal árama visz, az elárult Isten mechanikája, hisz a társ, „az apja múltjából kinövő pimasz” karrierje azt jelzi, hogy: „tégla és bankkártyám / egyenlege nem „egyen-leg”, s csak a keserű, vádló kiáltás hangzik fel: „Miért szültél ide Édes”. Ez a lenti igazság erősíti fel a kimondás keserű, panaszos és lebéntó jajait, „és földem egyetlen országom / ahol az idősíkok egymásba másznak”, sem ad elégtételt, hisz „Csak az ég állandósága tart”.

Ez a fojtogató letiportság tör ki belőle: „Megint nem tudtam elmondani semmit”.

De a vég mégsem reménytelen: „Nem látom szívérványt hozhat még / a hajnal... És holnap megint szerda”.

A *Színek és foltok*ban ez a kilátástalanság folytatódik, a feltámadás nélküli vándorlás kétes ünnepén:

„Utunk üres sírhelyén –
Emberi testidomunk
barlangjába teret
lehel a társtalan szél–”.

És a *Búcsú a költészettől* megfogalmazza a legvégletebb isten-tagadást:

„Mert nem volt itt olyan
Isten aki kezét
ölelésre nyújtotta volna”.

A kör bezárult. László Zsolt nem talál kiutat ebből az istentelen földi-társadalmi keringőből, talán a szerelem vigasza pislákolva gyúl ki az embertelen éjszakákon. S a *Fiú a felföldről* – egy más generáció képviselője – elér a vágyott, másik „smaragdszemű vidékre”, Skóciába, és a nagy kanyar egyszer összeér, „és valahol lesz majd közös hazánk”.

A *Hajnal a mélyben* valamiképpen a megváltódás szerelmes ver-seinek gyűjteménye. A mégis kínálkozó kiút, ami kivezeti a magányos, gyötrelmekből vergődő embert a nagyvárosi tisztásokra, a panelkockák bensőséges kuckóiba, ahol megtaláltatott az a „hűsítő várományos”, aki oldja az ereken forrongó otthontalanságot. A *Kérdezd a fákat* már természetesen Hajnalkának van címezve, és nagyon hasonló gondolatmenetekkel él, mint Hamvas Béla *Fák* című esszéje. A „kérdezd „őket”, a fákat, a hűsítő árnyék habarókat, a halált leple-zőket, akik „Magukat teremtvé állnak”, és „Egymásért vadon hál-nak”, suttogja el a költő az életet lehelő varázsigéket, a túlélés imáit, mert a példa az övék: „A fák akarnak élni...”. A *Karpathosban* a ten-ger totális átélése, a víz és az ember együttléte az ontológiai teljesség szintjén jelenik meg. A mindenén áthatoló önkívület oldja fel a kínál-kozó ellentéteket. A test, a víz, fény ölelkezése járja át az érzékeket:

„Nincs éjjel és nincs nappal
körbezár a horizont
Nem az ígéret földje
Csak a föld ígérete”

– az, ami ebben a feloldódásban eléri célját.

Az idő megáll, ahogy ez a kábulat kibontakozik, a halál előtti „bölcső-mindenség” ringat a selymesen simogató, homokos parto-kon. S ebből nem marad más, mint a térdek lenyomata, amit elsodor a szél. Az egyéni életben azonban kegyetlenül múlnak a percek, s a költő kétségbeesett felkiáltása figyelmeztetés is: „Hagyj időt sze-retrni”. Ez a felszólítás magának és társának is szól, a sok-sok fölösle-ges tennivaló, csip-csup ügy mind félretelhető, „maradjon meg-késve / minden ahol most van”, és az ismétlődés monomániája vési az idegekbe, a zsigerekbe a mondatot: „Hagyj időt szeretni”. Talán

ezzel a (nem) erotikus, rendkívül találó szuggesztióval Major-Zala Lajos költő (mindkettőnk jóbarátja is) elégedett lenne. És az örök ringatás a csillagokba röpti a szerelmeseket. A *24 óra* ezt az éjjeli-nappali bensőséget foglalja, mint egy keretbe, amikor az éjjeli örömeiből fel kell ébredni, és a józanító nappal kihívásait el kell fogadni. Ám ennek a monotonnak tűnő körforgásnak megvan a maga szépsége, megnyugtató ritmusa. Ezt foglalja keretbe a vers záró része:

„Majd hajnali kávé
illata ver fejbe...
Szemedben kék a hajnal
Otthon vagyok benned –”

A *Hajnal a mélyben* nagy ívű szerelmes canto, mely ennek az érzelmenek az íveit méri fel. Az egymás után feltoluló alakzatok szép példái a magára talált szerelemnek. A „Voltál nélkülem üres templom... Voltál nekem tar kunhalom...”

A pogány kereszténység szólal meg itt, a mértékre fogott erotika, amely öleli, átfogja ezt a kibontakozó tágasságot:

„Hiszek térded porcaiban
Hiszek elveszni már benned...
Szeretném ha szülne nekem
kicsi szőke lányt a tested
de modern háztartásunkban
minden tündérség kifakulna –”

Azt írtam az elején, hogy szerelmi lírája gazdagodott a költőnek. Joggal, mert metaforáinak nyelvi hozadéka új, tág összefüggéseket felvillantó elemekkel bővült, metonímiái tágasabb skálán mozognak, az ismétlések meggyőző erővel csapnak le a lényegi tartalmakra.

A *Hajnal a mélyben* utolsó két sora mélyre nyúló, eredeti és érzelmileg is megragadó találat:

„Halálig foglak ölelni...
Csak a mélység néz vissza ránk.”

Néha hiányoljuk az irodalmi anekdotát. László Zsolt ezzel is meglepett kötetében. Fehérvár szerencsés. Szintén az elején írtam, volt egy költő bálványa a városnak, egy öntörvényű figura, aki egyetlen dolgot csodált, fogadott el, az irodalmi tehetséget. A többi nagy ívben nem érdekelte. Őszinte volt, közvetlen, kapcsolatokat kereső lélek. Akinek erdélyi tarisznája mélységes mély „kút” volt, amiből a legváratlanabb dolgok kerültek elő. Takács Imréről van szó, a költőről és íróról, a *Kortárs* szerkesztőjéről, aki László Zsolt pályakezdésében különleges szerepet játszott. Zsolt tulajdonképpen ezt a kapcsolatot írta le remek megfigyelésekkel, motívumokkal, amik Imre öntörvényűsége, a segítőkészség és saját fejlődése közti inkompetencia áthidalásáról szólnak. S a képben még Pilinszky János is helyet kap. A fiatalember helykeresése, az idős, tapasztalt költő tájékozottsága szikrákat hányt időnként, de Zsolt magára találása másként zajlott volna le e viták, összezőrdülések és kibékülések nélkül. S valóban ezt ismeri el a kisesszé utolsó mondata: „Forduló csillagképek között járom be közös útjainkat.” S előkerülnek a Vörösmarty Társaság többi „alapító-alakítói” is. Jómagam, Bobory Zoltán, Balajthy Ferenc is meg vagyunk idézve, és egy-két kalandos irodalmi szeánsz is előkerül, a maga emlékezetes módján.

Végül mit mondhatunk? Egy ötvenen túli költő ismét letette a maga névjegyt. Remek verseivel és kisprózáival. A *Hajnal a mélyben* erősítés, erőgyűjtés, a tehetség kibontakozásának, ívelésének újabb etapja. Ehhez a munkához kívánunk a szerzőnek újabb inspirációkat, ihletést, minél tágabb körű elismerést. Számomra teljesítménye azt is bizonyítja, hogy mélyről is magasra lehet jutni, s hajnal előbb-utóbb elérkezik...

Örömmel láttam, hogy a kötetnek két kiadója van, a Veszprémi Művészetek Háza és a Vörösmarty Társaság. E példaszerű együttműködés azt is jelzi, hogy van értelme az összefogásnak, a közös vállalkozásnak, amelyet az NKA is támogat.

S a kötet külleme is vonzó, esztétikus, s belül Revák István grafikái (végre) megtalálták azt az arányt, jelleget, kapcsolódást, ami a lírai, szöveges mondandónak vizuális többletet ad.

(Művészetek Háza Veszprém, 2018)

Meggyőző érvek a „vers igazához”

Bobory Zoltán: *Damaszkuszi úton*

A kortárs líra ma is rejteget szokatlan indulásokat. Azt szokták mondani – s ezt nem is cáfolja az általános vélekedés –, a líra az ifjúság műfaja. Többnyire tényleg így van, de mindig akadnak kivételek. Bobory Zoltán feltétlenül ezek közé tartozik. A Székesfehérváron élő költő versmondóként kezdte, elismert előadóművésszé képezte magát. Számos műsort adott – a hetvenes évek óta – a közművelődési pódiumokon, a helyi közéletnek is elismert tagjává vált.

Kétezer elején kezdett publikálni, s mára számos előkelő irodalmi lapban találkozhatunk verseivel, s hat kötete is jelzi: nem alkalmi kaland ez számára, hanem komoly szerepvállalás.

Hetedik kötete, a Vörösmarty Társaság és a Korondi Firtos Művelődési Egylet kiadásában, a Hazanéző Könyvek sorozatában jelent meg. Már az dicséretes, hogy a két irodalmi társaság, egy hazai és egy erdélyi képes volt összefogni – egy ilyen lélekemelő ügy érdekében. S ez az összefogás nem csak a könyvtest, korpusz előállításában jeleskedett, mert nagyon szép, keménytablás, illusztrált kötet született, hanem a szellemi összekapcsolódás is megjelent, a költő-szerkesztő, az erdélyi Ambrus Lajos előszavában. Ő írja azt: „A damaszkuszi úton, a megbocsátható tévedésitől, a ráruházott gyarlóságaitól, a megszenvedett, fájó vétkeiktől az ember megszabadulhat, s ha egy érzékeny lélek belső kényszerből költővé válik s a valóság, mint ihletforrás kitör belőle, megszólalhat a vers igaza.”

Ambrus Lajos a fehérvári irodalmárt dálnoknak nevezi, részben joggal. Mert Bobory megküzd a vers igazáért, s teljes elánnal

megszólaltatja az általa vállalt konzervatív tartalmakat. De modernizmus és formakultúrája is figyelemre méltó. Mi több: rímtelen, tárgyias prózaversei is azt mutatják, képes kora lírai nyelven szólni. E kettőség végigvonul a kötetben, sajátos feszültséget teremtve a szövegben.

Mostanában sokat foglalkoztam a magyar tájlíra sajátosságai-val. S megragadtak e kötet tájversei, az ilyen jellegű epizódok. Egyik szép példája ennek a *Lettünk – fák* című vers. Az építkezők, az utat építők hordják a köveket a mester elé – „hogy élhessünk úgy, ahogyan ő rakta” –, ám az előrelátó „a formátlan csihatagból, csemetékből / fasort ültetett”, hogy legyen az út mellett szép allé. S itt, a vers ezen részben bontakozik ki a költő fa- és virág imádata: „Mindenik más, százszínű virágba borulás / csillámló levelű, / ha kell árnyat adó, / a léleknek éltető, örök oxigén-forrás...” Hasonlóan vall a tavaszról, amelynek megtestesítői: „A zöldbe öltözött fák”. Az Átban „a lélek-madarak százhangú kórusa / éneklő / benned / az emberré nemesedés / fenséges himnuszát”. Ám a költő átlát ezen az évszaknyi reménykedésen: „Örök tavasz – csalárd üzenet... Ami örök, bennünk van” – olvasható a *Tavasz-tavasom* című versben.

Ennek az „öröknek” megtestesítője a feljebb való, az Isten. A kötet nyitóverse, a *Megtestesítés* szól arról, nem elég az elvirágzó vegetáció, kell valami több, maradandóbb létezés. A költő az Úrhoz való vágyódását, az összetartozás természetes, emberi léptékkel mérhető igényét fogalmazza meg, amikor így ír:

„Szeretnék odabújni hozzád
Test a testhez, érezni tested melegében
mindenki bőr-vér-hús illatát,
akihez szeretetben odabújtam...”

A már-már euforikus szeretet-éhséget fokra fokra bontakoztatja ki a költő, a fizikai érintés, a szembe tekintés, a verbális kommunikáció elementáris vágyával, és az imádság közsímsert fordulatát megváltoztatva adja át a szeretet és megbocsátás örök parancsát: „Legyen meg a mi akaratunk!” Hogy feláldozhatóak vagyunk, azt

az *Óh, Ember* című vers dokumentálja legszebben. A költő magára venné a rosszat, a fájdalmat, ha a többiek megtisztulnának.

Az euforikus önfeláldozás szinte katartikus állapotában ez a vallomás születik:

„Adjatok vizet cserepes ajkaim közé,
tépjetelek egy falatnyi kenyeret,
csak láthassalak titeket!
És mielőtt elhagynátok,
nézzétek meg: átütötte-e
szög arra érdemes
tenyeremet.”

Az idővel való szembesülést a *Tavaszz-tavaszzom* hordozza a maga „csalárd üzenetével”. Ami „örök”, azt visszük magunkkal, az évszakok változása közben, az ismeretlenbe... S közben visszanézünk, visszaemlékezünk... A *Porban élő* ennek helyzetét idézi fel, élménydús fogalmazással, az elhasznált játékok kopott arzenáljának sorolásával. Ám az egykori játékokat lepi a por, a hajdan kedves pillanatok elröppentek, s csak egy sóhaj hallatszik – „de jó volna újraélni mindent”...

A józan belátás felülírja a szertelen vágyakozást:
„Vagy talán így van rendjén?” – hangzik a kérdés.

„Hogy emlékekkel a szívünkben néha
...visszagondolunk
mindarra, amit tárgyak mesélnek?”

A költő hálát ad „A végtelen szeretet”-nek, amely az emlékezést lehetővé tette.

A személyes történelem szép és szellemes epizódja a *Mostantól mindig minden*, amelyben a kis unoka felfedezi a világot, és kijelenti: „De nagyapa, nézd! / Potyog a hó.” Hasonló derűs emlékidézés A *férfiú csődje*, amely egy pelenkázás „kultúrtörténete”.

Az *Abélard hajnali imája*, *Héloise-re gondolva* egy szép szerelmes vers, a középkori szerzetes bőrébe, szerepébe bújva. Az összesi-

mulás rituáléjának ezernyi finom rezdüléséből áll össze vers, a közös játék és szenvedély, amelynek mélyén meghitt, feltárhatatlan pillanatok rejtőznek, egészen az emberhez méltó beteljesülésig. A *Tavaszi múltával* című versben megcsillannak az „elmúlás könnyecseppjei”, a kifájdult virágok, melyekben még egyszer viszszatér a múlt gazdagsága, a megmutatják maguk a „fellobbanó szerelmek”.

A Istenem, de szép volt!... – egy színes, változatos gyerekkor főszereplőjének, az anyának állít emléket. A felidézett pillanatok mindegyikében ott van ő, a munkája, a kiegyensúlyozottsága, és az, hogy ezernyi teendője utána, amikor álomba szenderül: „arcára angyalmosoly ült”. S az anyák napi kriksszkrasz nem jelenthetett mást: „A világ legdrágább édesanyjának! Szerető kisfiad!!!”

Bobory azonban szélesebb körben is „kinyitja” a verset. A múlt ismételt birtokba vételével magáénak éli a történelem soha nem feledhető, olykor tragikus dátumait. Így lesz az aradi gyászos kivégzés lélekgyötrő látomás, melynek szétterülő csendje máig megdobogtatja a szíveket.

„Micsoda büszke csönd ez!” – írja, előlegzi meg a *Hallgatásért való ének* első sora. Az áldozatok / hősök felsorolt „csendjei” mindmind súlyos pillanatokra engednek rálátást, az utolsó sóhajok, a vádló, „Az ide vezényelt gyűlöleté” csendjét is beleértve, „Örök ez az evilági csend.” De ismervé a ma élők közönyét, a kétely is hangot kap: „Örök?”

Különösen kifejezőek azok az a lírai „pontok”, ahol a személyes és a történelmi idő találkozik. Mint a z 1956. november 4. hajnalán... című vers ezt tanúsítja. Az 1956-os forradalom egy kisfiú szemével... Az álom és a valóság összekeveredett: a tankszörnyek akkor minden magyar szemében a pusztítás jelképeivé váltak, de hallani is más volt, s a velük való találkozás is... Az újbóli pincébe menekülés, a rettegés, a félelem órái, s aztán a hét ágyúlövés, amely örökre bevésődött a gyermek emlékezetébe. S a műanyag Kossuth-címerek – az egykori bővlik – mint váltak nemzeti ereklyévé, ahogy a vers záró aktusa ezt az átváltozást remekül érzékelteti.

A korona-ünneplés is csak hivatali aktussá vált az ünnepségen, elveszett az a tartalom, ami népünk ereklyévé tette a jeles

ékszert. A rendszerváltásnak nem találtam olyan meghatározó pillanatát a kötetben, de számos utalás idézi fel a változásokat. A *Nyomorultak!* is a damaszkuszi útról szól, amely lehet a megtisztulás, az új emberré válás keresztelője is. De Bobory másként látja:

„A damaszkuszi úton ne legyen
számotokra visszafordulás.
Ti tettétek, hogy tudjuk:
Nincs bennetek Isten
intő szava és megbánás.”

Az egykori rendszer hívei jelennek meg itt, akiknek álszent hazugsága beszennyezte a diktatúra lebontásának ünnepi pillanatait, megindító, felemelő gesztusait. És egy elgondolkodtató fordulattal zárja a verset:

„rabolni készen kincseinket
meggyalázni mindazokat,
aki ide szögezték Árpád
földjére nemzetünket.”

Az *Újra idézik szellemét* hasonló körben végzi el vérlázító vizsgálatát. A rendszerváltás után a régi pártelit ma is megtalálta az utat a hatalomig, nem feledve az egykori Békevonatok nosztalgiáját, a Krasznaja Moszkva illatát...

A szerző gúnyosan kérdezi:

„Gondoljátok, a győzelem napjai jönnek?
Talán lesz hozzá némi szava a népnek.”

Erre aligha lesz lehetősége ennek az „átvedlett hadnak”, amely megtalálja / találta számítását ama „vad vad-nyugaton” is. A *Beszéd a csúszómászóhoz* szintén ennek a „gumigerincű rétegnek” az ostorozása, mely csak undorító nyomot, „piszkos fehér fényes csíkot” hagyott maga után, nyomulásának útvonalán, a történelem szövetén.

Bobory hisz a humanizmus el nem csépett képzeiben, az ölelések megneemesítő hatásában. Az *Át* ennek az átváltozásnak meggyőző költeménye. Az átkarolás fizikai gyönyöre nyomán "virágbaborulás lesz bensőd",

„s lélek-madarak százhangú
kórusa énekli benned
fönséges himnuszát,
énekét az örök gyönyörűségnek”.

Bobory érdeklődéséből természetesen a kultúra, az irodalom sem marad ki. Szép verssel adózik az eltávozott Bella István kedves alakjának, a *Végzetetlen vers* felidézi egy közösen megélt, mély hatást tett est emlékét, amelyen a költő a *Testamentum* című versét szavalta. S az örök Bella Istvánnak a fehérvári ciszter templom felreppenő galambjaival üzen... S akár költő bravúrnak is tekinthető A „hetekre” emlékezem, mely az egykori költői csoport nyomain lépdelve teljesíti ki a maga mondandóját. (Közismert Bobory Zoltán és Serfőző Simon több évtizedes barátsága, melyet annak idején Serfőző *Feledésből az emlékmű* című verse indított el...)

A kötet egyik záró darabja a *Lassan égig érnek* című vers.

A számvetés, az élet végiggondolásának láttató parabolája ez. A kezdetben csemetefák felnőttek, megerősödtek a negyven év alatt, ahogy írja:

„Fölöttük a kéklő ég,
alattuk erős gyökérzet

S gyönyörű igéi
az élet regényének
a zöldellő friss, dús rügyek.”

A vigasztaló hit, az élet folytonosságának lebírhatatlan ereje ad erőt, kitartást a mindenkori harchoz, küzdelemhez, a megújító újrateremtéshez. Az „élet regénye” folytatásához. A „friss, dús rügyek” ígézetében a mulandóság fájdalma és keserősége is eny-

hébb, és könnyebb az idő múlásába is – egyéni életünkkel – belesimulni.

Létösszegző, ikonikus versek gyűjteménye a *Damaszkuszi úton*. A versek hangulatát, érzelmi hullámverését jól közvetítik Tóth Adrien változatos, remekül eltalált grafikái. Sokszor csak jelzés-szerű ábrák, máskor részletezően kidolgozott, realista, a témára reagáló rajzok. Bobory pályáján – joggal fogalmazhatunk így – a kötet az emelkedő ív egyik hangsúlyos eleme, a továbblépés lehetséges fundamentuma.

(Vörösmarty Társaság – Firtos Művelődési Egylet, 2016)

Az emlékezés zsolozsmái

H. Hadabás Ildikó: *Röghöz kötöten*

A kortárs irodalomban kevés álneves szerzőt találunk. A régi időkben ez nem volt ritkaság. Elég megnézni a *Magyar írói álnév lexikont*. Akkortájt egy-egy ilyen publikáció akár életeket menthetett. Manapság ennek személyes, de nem ilyen okai lehetnek. Persze ismerjük Nat Roidot, Jack Cole-t, Csokonai Lilit vagy Szív Ernőt. A tárgyalt költő is álnevet választott magának, de szándékát meg lehet érteni: számos tanulmányt, irodalomtörténeti művet írt, és meg akarta különböztetni magát a tudósi munkák szerzőjétől. Talán nem követünk el indiszkréciót, ha H. Habadás Ildikóról eláruljuk, polgári, irodalomtörténész néven Hubert Ildikónak hívják. A *Röghöz kötöten* a harmadik verskötete, a *Kálvária kövek* (2004) és a *Kinn a bárány, benn a farkas...?* után. Talán az is mond valamit, hogy a legutóbbit szülővárosa adta ki, nagyon szép illusztrációkkal.

Csendes, halk szavú líra ez, melyben a gyerekkor, de általában a múltidézés központi szerepet kap, képes több nemzedéknyi generáció kézfogását érzékeltetni. A harangok pedig ott zúgnak verseiben, a Pannonföld és Dunántúl égboltja alatt. Női mivoltát sem tagadja meg, kivételes érzékenysége és édesanyjához való ragaszkodása egyik meghatározó eleme költészetének.

Amikor verseit olvasom, eszembe jut egy szó: regionalizmus. Egy szoros, szenvedélyes kötődés a szülőföldhöz, annak megannyi, apró jellegzetességéhez. Vannak kortárs példák, mint Serfőző Simon ragaszkodása a tanyavilághoz, Finta Évée Tokaj környékéhez, vagy Kerék Imréé Sopron „húséges” városához.

H. Hadabás Ildikó is számos versében élteti a táj – számára különleges – hangulatát, élményeit, városa memóriájába égett történeteit, régi, holt alakjait. Kis és nagy emberek emlékét.

Az Óhhhhh...! egy párhuzam pillanatát villantja fel, az otthoni kertek „fanyar avarú vad mákonyáét” és Bajza utca jázmin bokrainak illat orgiáját, ahogy írja: „odacövekeltek a pillanathoz” ezek a meglepő egyezések, felidézve a hajdani gyerekkor tovatűnt világát. Az *Áhítatban* az örök tavasz jelenik meg, melyben a hajdani szerelem képei derengenek elő:

„Szemed tükreben,
lelked tükreben
lassan szavakká
formálódnak,
kezedet kulcsolásba
melegítik,
táncá pördítik
az Életet,
s lassan a Halált is...”

Ezek a különleges pillanatok átjárják a gyermeki idő misztériumát, melyben az ég hinti gyöngyeit – ahogy az *Éjszakai átváltozások* soraiban olvasható –, a tölgyfa és a hársfa rezdülését hallani, s a titkos érkezők léptei alatt nem hajolt meg a fű, s szentjánosbogarak világítottak, hogy „el ne tévesszék a várost.” „Lombosodnak az arcok” – a kísértetek bejárják útjukat, és látni lehet őket, a „ragyogással kinyitó szeretet elégető tüzében”. „az ősök fénykép-galériájának neszezése” megnyitja a titkok bejáratát, Philemon szólongatja Baucist „a kétezer év óta változatlan időben”. Ebben a kétezer évben sajdul meg a fájdalom: az I. világháborús bakákért. (*Érted is szól*) A vers kegyetlen látlelet a véres harcok katonáinak öldöklő küzdelméről, az olasz pasubiói hegyek magyar áldozatainak nyughelyéről a „hegyek poklának fénytelen mélyében”. A költemény egy gyermekmondóka szavaira épül, mely öt tételben idézi fel a kíméletlen harcokat, az ennek nyomán kihunytt életek sírjait. S az utolsó sor felteszik a kérdést, amelyre válasz már aligha érkezik: „Miért? Kiért? MIÉRT?” A tájversek ismét visszatérnek a szülőföldre, a ragaszkodás változatos díszleteihez, mint a *Megmaradás*.

„a magány, szavakkal megkérlelt
lassú kinyílása”

vezet el a verssorokban őrzött, részleteikben élő emléknymokig.
Mindez együtt, a régi idők ó ragyogása, amely a sejtekben raktározódott el.

„csak az a lélekben felsejlő,
soha ki nem mondható,
egyetlen hazába kapaszkodó
itt élned, halnod kell parancsa”

jelenti a folytonosságot, a szerető öleléseket, melyek elkísérnek a csendes, a megmaradás jelképeit felmutató temetőig. A „csak az”... a „csak így” ... a „csak itt” zárhatja le az idetartozás vallomását. H. Hadabás néha a költőtársakhoz fordul egy kis erőgyűjtésért, mint ezt teszi a *Visszahajlások Weöres Sándorhoz* című versében. A több ciklusból álló vers az elhaltak siráma a múltból, a megszakadó „kuli” panasza:

„Ha kuli meghal,
ki szereti a földet?
Ki énekli tovább
a bakonybéli malmot járató ősök énekét?”

A költő tudja, a „lélegző tájban örökkévalóság / szóló sorban balagó jövő” a harangszóban megbújó századok érdeme. Az a bizonyos „Pannontáji béke” elődeink öröksége: „a látóhatár kontúrjai itt hagyott jelek / kitárt kezű ölelés minden pillanat.” Ennek a „kitárt kezű ölelésnek” képviselője a költő, aki magában összegyűjti az ősök hagyatékát, hogy az összekötő kapcsokat felszínre hozza. Ám a kontraszt sem hiányzik: az öregotthonok idős lakóinak szenvedése, halál előtti kínjai megdöbbenő mementó, s a versvégi megjegyzés sem sugall feloldozást:

„Csak tudták volna időben,
két fájdalom között zakatolja az agy,
hogy ennyire szép az élet.”

A záró ciklus könnyedebb hangja (*Tündérszerelem*) az „árnyabánja” birodalomba vezet, amelybe elbújik a királylány, a szerelem és a felszabadultság szinte bohózatos kavalkádja, életvidám perdelések tánca. Ez a népdalszerű forma H. Hadabás Ildikó nagy erénye, mely korábbi verseiben előfordul, a népi lírai formaeszközeinek használata. A „kivirágzott bálteremben” a szerelem, a fiatal-ság tartja tomboló ünnepét.

Ennek az értékőrző lírai gondolkodásnak egyik csúcspontja a *Mindenhol csak feléd nézek* című költemény. Egy összegző, sőt, létösszegző látomás az egykori városról, a szülőhelyről.

„Csupa harangzúgás a városom” – kezdődik a vers, az ismert, többször is alkalmazott felütéssel, „és a nagy kerek égbolt megnyitja tükrét a látásra”.

A kisharangok tánca a várost pezsdtí fel, a nagyharangok a város környéki falvakban hallatják mély hangjukat. „Régi harangöntők énekét hallgatja minden”.

„Dajkált, ringatott egykor városom, s a félelem is.”

Az orosz megszállás beleivódott az idegekbe, „a cirill betűk vörös csillagokká váltak” – írja a kisleány korabeli élményeket, hogy „mennyre sok a tilos errefelé”, az orosz laktanyák végtelen kerítése előtt. A halottak őrizték a rendet, s a tanúk élete, hogy „a török, német, orosz ránk ülő századaiban” csak ideiglenes váz az idők hatalma. A legfontosabb: „a lélek belül szabad maradt.”

A ragaszkodás, a megőrzött hit varázsolja elő az ilyen mondatokat:

„Minden talpalatnyi boldogságot megőrzött a szívem”.

De még nincs vége, még nem nyugodhat el a vallomástevő, a „soha meg nem ismételtető öröm, a harangok felelgetése, a fejfákon megőrzött nevek” el nem téphető kötelékkel fűzik a szülői helyhez.

És egy nehezen felejtendő mondat:

„Én ezt a szülőföldet soha el nem felejttem,
platánfa-gyökereimet
mélyre fúrom, leveleimet tele írom az életemmel...”

S itt figyel a Jézus nyomába siető Boldogasszony Anyánk, mert az összekötő érzelem az ő szeretete, ahogyan csak ő tudott szeretni „a farkasfoggal átharapott időkben”.

H. Hadabás Ildikó megtalálja a jelen szavait is. Az *Őszi ölelésben* – melyet Ambrus Lajosnak ajánlott – a szőlész-író erőfeszítéseit veszi számba, amellyel e táj otthonosságát, szőlőkultúráját műveli tovább az ősök törvényei szerint. Igen, ő a gazda, akinek „dolgos kezében üres kancsó”. És megleti a kettős mesterség találó megjelenítését is:

„Egyházashetyén daktilusban
diók koppantják régi őszök
Hazát kesergő énekét.”

A *Felismerés* az isteni elrendelés útját fürkészi:

„az idő falára írt életünk
tengernyi sorsát az Isten
szeretőn elolvassa” ...
„és új és új életenergiát ölt kelyheinkbe”.

S az imák szétfeszítik „szorongás rácsainkat”. H. Hadabás Ildikó el tud szakadni a földi kapcsolatoktól, és néha meghallja „őreg sámán” szinkópás dallamait, ahogy a *Záporban* olvashatjuk, és ebben a vad táncban és zenében önmagára talál. S persze, lehet Godot-ra várni, mert „Beteg a szó s az ember is.” A katedrálisok csendjét ellopta a civilizációs zaj, és a költő kétségbeesetten kérdi, Nagy László szavaira utalva: „Hol van a csend? Az odaát?” A *Fiatál fényeim* is Nagy László alakját idézi meg, a korai, mitikus találkozás, a Veres Pálné utcában történt, ahogy írja: „ahogy mellettem elhaladt / minden verssora kivirágzott,”. Kapunk néhány népdal-ihletésű verset, mint az *Éjszakai legényes*, a *Karikázós*, vagy a *Csempeszkopácsi pipitérek*. Az utóbbi a hit megtartó erejét mutatja fel, melyet az öregek képesek produkálni templomukban. Az emlékező én sajdul meg a *Visszafordulás* soraiban: a könyörület szavait imává morzsolja a temetői megrendülés. Ez utóbbi versek a hét-

köznapi passiójárás útját követik, amelyek az öreg, hontalan csavargónak is dobnak egy koszorút.

H. Hadabás Ildikó kivételes érzékenysége, a születés és halál élményének közvetlen átélése, a ragaszkodás az anyához, a szenvedések feloldódása a Boldogságos Szűzhöz való fohászkodásban nyer engesztelést.

Az érzékenység szép példája a *Strock-stációk* című, hosszabb poémája. A kilenc szakaszból álló költemény anyja betegségének nyit egy fájdalom-dossziét.

A vers kezdete fohászkodás – „hadd sóhajtsam magam kezedbe” –, a végső pillanatok idézése, amely már az anyát a világ Fényességébe ragadta. És a veszett strock-ütések megbénították a beszédet, de az anya nem adta meg magát: énekelt a halál ellen, amikor „másodszor is / leperdültél a földre”. És birkózás a másik szenvedésével, ennek stációi jelennek meg, félelmetes erővel, aprólékos jelenetekkel. Ezt a halálközeli állapotot át kell élni, amikor a szavak is eltorzulnak, csak az érintések kommunikálnak. Csak ebből a mélységből szakad fel a jajongás:

„csak az a jaj, de széles, jaj, de hosszú
az az út valahogy mégse volna,
valahogy mégse fájna Anyám
súlya nincs lépteivel!”

S hiába, nincs menekvés: a „Halál útja, jaj, de kemény”, és át kell kelni a Hádész folyam habjain, ahonnan már nincs visszatérés. És a záró strófa próbálja összegezni ezt a folyamatot:

„Beleestél az időbe,
arcod égi fények mossák,
én tudom csak, hogy ki voltál,
Édesanyám, néma oltár!”

Ám ez a stáció nem ér véget ezzel megrendítő verssel, a *Felsejlések*, a *Siratóének anyjának*, *Ilonának halálára* valóságos lírai szertartással vesz búcsút a maga Nagy Halottjától. A pillanat, amikor „közö-

sen meghallottuk a fogyó idő sercegését", már hiába az utolsó tánc még élő kezével, a krematórium elvégzi kíméletlen munkáját. S már nem lehet, csak elengedő szavakat elmormolni:

„Nyitva a börtönöd, ím, csillagos égbe repülsz,
Ég veled Édesanyám...!”

És már csak a vigasz, az elcsendesülés lelkiállapota segít: „Csupasz lélekkel itt maradtam.” Az időbe vert ember „örök fájása” nem csillapul, s a kérdés marad csak: „ugye, ha élnél, megkeresnél?” (*Időbe verten*) A festőművész utolsó napja is elmúlás körül játszódik, halálának bemutatásával:

„A festmények lélegezései egyre halkabbá váltak.
A színek eltűntek a palettáról.”

A *Töprengés* a szavak mélyére süllyedt lelki tartalmakat nyomozza, a köznapi tartás pillanatait, amikor a kis öregek:

„akik soha nem mondták, hogy mi a haza,
de megrendülten felálltak a déli
harangszó imáikor”.

Itt már az emlékezet etikája az, ami a szerző vallomását, emberi tartását emeli, a tisztesség magasába:

„nekem minden múlt exponálta kép
egyre tisztul és élesül, mikor
emlékezem, emlékezem.”

A *Gerinc-vigyázásban* ezt a nem múló, nem csillapuló örökös igényt idézi, azt az éberséget, ami legbensőbb énünkben él: „a GONOSZ valamit akar tőlünk”. Ez a visszatérő, gyermeki öntudat sugallja, hozza felszínre az egyszer meghallott, megtanult parancsokat:

„Anyám parancsát,
az aradi vértanuk parancsát,
a haza parancsát...
és szeresd ezt a kis földet, még akkor is,
ha Te fizetsz meg érte”.

H. Hadabás Ildikó képes volt látványos nagy szavak, dörgő hitvallások nélkül elkötelezni magát a múltból tanult hitvallások mellett, amelyekben mélyen és megszakítatlanul él magyarságunk szeretete és megbecsülése. Megtanít bennünket (újra) arra, hogy mit jelent a szülőföld, mit a hazai tájból kiszakadó harangzúgás, mit a szülői szeretet, mire figyelmeztet öregjeink elmúlása és poruk elkeveredése a hazai földbe. Tanúságot tesz mindarról, ami „röghöz kötöten” ide láncol bennünket, a mulandóság törvényei közepette is.

(Jókai Mór Városi Könyvtár, Pápa, 2018)

Pék Pálról, az irodalmi „égi otthon” egy újabb lakójáról

„...ragyogtatni csillagot.”

2008. június 24-én, súlyos betegséggel küzdve, elhunyt Pék Pál költő, Zala megye, a pannon vidék jellegzetes alkotója. Nagykanizsán született, 1939. július 26-án, s két nappal 69. születésnapja előtt a nagykanizsai kórházban életművére a végzetes kór kitette a pontot. Az év elején szívműtéten esett át, ám a könyvhétre már jól érezte magát. Az *elmerült sziget* című, tizedik kötetét a könyvünnepre a pécsi *Pro Pannónia Kiadó* jelentette meg. Június elején, budapesti, nagykanizsai és zalaegerszegi programok keretében, több helyütt dedikált, könyvbemutatót tartott. Számos tervet dédelgett, újabb kötetre készült, gondolva a közeledő 70. születésnapra is. Megzenésített verseiből az Énekmondó Együttes készült CD-ét kiadni. Ezek a szép elképzelések immár nélküle valósulnak meg.

Költői pályája a dunántúli hagyomány jegyében alakult. Mesterei, Takáts Gyula, Fodor András, és a *Jelenkor* szerkesztői, Lovász Pál és Tüskés Tibor vezették be az irodalomba, a hatvanas évek elején. Versei szinte egyszerre jelentek meg a *Somogyi Írásban*, a *Kortársban* és a *Jelenkorban*. 1976-ban látott napvilágot első kötete, a Fodor András szerkesztette *Rapszódia a reményről*. Viszonylagos megkésetttségében az is közrejátszott, hogy az 1956-os forradalomban a Forradalmi Diákszövetség vezetője volt, ezért vizsgálati fogságra ítélték. Emiatt jókora kerülővel jutott el a tehetségének megfelelő értelmiségi foglalkozáshoz, a tanári hivatáshoz: több generációt tanított a magyar nyelv és irodalom értékeire. Minőség-igénye kérlelhetetlenül működött: erről tanítványai, s a hozzá forduló kezdő írók-költők tudnának mesélni...

Lassan talált magára, második kötete, a *Nyár füstje*, majd tíz év késéssel követte az elsőt. Ennek fülszövegében írja: „Negyven-va-

lahány év omladéka fullaszt talán? Sorsom mindnyájunk sorsa mégis, s én nem akarok mást, mint végigélni tisztán és hasznosan." Nos, elmondhatjuk: ez az emberi és költői program szinte maradéktalanul megvalósult. Hiszen a múlt rendszerben, a „bélyeges sereg” tagjaként csak a „küldetésvágy és vereségtudat” csapdájában vergődhetett, ahogy kritikusa, Lőrinczy Huba írta róla. Közéleti elkötelezettsége ellenére a formaművészet iránti vonzódás, a nyugatos formaeszmény és bukolikusságra való hajlam egyaránt jellemző költészetére. A kataritikus kitörést ebből a „versszivárgásból” a rendszerváltás előtti mozgalmas időszak hozta, aminek erőteljes, meggyőző bizonyítéka a *Holtág*. Éppen 1990-ben jelent meg, az országos és a helyi változások közepette. A költő fohászkodása: „Ne hagyj el engem, szerelem! / Fényesíts és engedd hinnie / evilági születésem.” – érthetően az érzelmi és politikai újjászületés igényét fogalmazza meg. De ez egyúttal poétikai újjászületés is, hisz nagyszerű versek egész sorát találjuk a kötetben. Az *Édentől keletre* az elkésett ünnep, az októberi Ősz antinómiát állítja elénk: „Miért az ünnep, / ha gyászomtól okádik?” Ugyancsak ebben olvassuk: „A barikádon innen és túl látja / a szabadságnak minden fintorát...” A későbbiekben ebből az aspektusból születtek, szinte Ady verseire emlékeztető, átkozódó lírai próféciai. Többszörösen elsiratta, meggyászolta holtra vált, tetszhalott nemzedékét, mert józanul, illúziótlannul látta, micsoda komédia játszódik le „az elkésették romlott színpadán”. A mind dermesztőbb perspektívák könyvei *A bárány kiűzése* és a *Szodoma*. Az utóbbiban már nyíltan szól a „hamis ünneplőknek”, „a tetszhalottak, holtak” jogos indulatát szólaltatva meg. A poétikai újjászületés része az is, hogy verseinek formakultúrája mind karakteresebb, mind kiérleltebb. A zeneiség és a végsőig csiszolt ritmika teszik befogadhatóvá tömör metaforáit, utalásokkal átszőtt, szentenciózus sorait.

Mint a madár című versében írta:

„s állhatatos képekbe oltva
versemben tágasság lobog,
mögöttem szárnyak karcsú íve
suhog, emel és háborog...”

Ezt a költői képekbe oltott *tágasságot* pályája egészen nemcsak megőrizte, fokról-fokra, kötetről-kötetre tágította is.

Pék Pál költői műhelye – a maga új ritmusában – kiválóan működött, az alkotás belső törvényei, szenvedélye megtermette (kiszenvedte) a verset. A mindig új verset. Amelyekből (lényegében) összeállt legújabb kötete, *Az elmerült sziget*, ismételten a *Pro Pannonia* Kiadó gondozásában látva napvilágot. Csak elismeréssel adózhatunk Szirtes Gábor Pék Pál kötetait ajánló, rövid minieszéinek. S ezúttal is remekelt, amikor rávilágított e kötet két etapjára: az álságok ellen folyó, meg nem nyugvó küzdelemre és arra az erkölcsi elégtételre, jövőt involváló ígéretre, amely értelmet ad a sokszor Don Quijote-i hadakozásnak.

Régi és új motívumok szövik át a kötetet. A régiek a folytonosságot képviselik. Ilyen – több kötetben is megidézett – „október árnya”, mely új hangsúlyokkal, de a régi erkölcsi konzekvenciákkal szól. Fájdalmas, gyógyíthatatlan sebeket hurcolnak itt a „legyalázottak”, akiket – úgy látszik – senki sem vállal, hiba „tolulnak föl a voltak” „roggyant hittel”. (*Mikor visszatér*) Mintha valamiféle ellen-teremtés mítosz rajzolódná ki az *Átváltozás* című versben: „mert szétfoszlott a teremtés”, beszennyezve a „létezés tiszta vágya”, a társ, a nő is „préda lett egy túlvilági lakomán”. A folyamat végeredménye: „Kigyótozás, ezért meghasad a múltunk.” (*Mint kígyótozás*) S hiába a számonkérés:

„Hol van hát, ki szembe lépdél,
hol a tett, mit elhagyok,
hit, ahogy a körülvettek
megnyílt pokla fölbuzog?
Hol az Ősz? Az elemésztett
mécsesekbe ki lop lángot...
(*Sic fata tulerunt*)

Vádló, felzaklató kérdések zuhognak, de csak a hátraarcok, visszafordulások, elgyávulások sokasodnak. Maradnak „testvértelen tavaszok”, s a „díszletek mögött” eggyé gyúrt áldozatok és gyilkosok. S e mögött ott van, mint megfellebbezhetetlen erkölcsi etalon: a „priccsek éjén hánykolódó”, „megcsalatott kiskamasz” tekintete,

érzékenysége, aki „hallja még az októberi / szelek hogy ugatnak.” (*Beszéd az estben*) Az N. I. és *Mansfeld* című versek is a „vértanú ég alatt” „meghívott halál” drámáját idézi meg, s azt a méltatlan állapotot, ami az N. I. vers így fest: „Holtak arca fölé guggol / szükségében ez a nép.” Ám kontrasztja is megvan ennek az illúziótlan képnek: a *Da capo*. Az örökség nem vész el, lesz, aki ezt felismeri, vállalja azt a nemzedéket, „aki egy másik korban / elhitte, hogy nem a lét, / sorsa lesz több, bármit üzen / múltjával e rogyant nép.

„Ezért kezdi újra mindig,
ezért mondja, lesz ma ok
markolni egy sár-göröngyöt
s ragyogtatni csillagot.”

Ehhez az újrakezdő hithez társul a fohász: „Békét adj Uram, ki-
tartást e földön, / mi nem elég világnak, menedéknek többé...”,
vagy másutt: „Uram, ne hagyj akkor / csalók közé veszni, / mondd,
hogy lesz ki mégis / újra kezdi... Uram, add meg végre, boldogabb
országod!”

Azt hiszem, ehhez nehéz mit hozzátenni.

Szólni szeretnék egy új élményről, a súlyos betegség, a halálköz-
zeliség és az újjászületés élményéről, amely ebben a kötetben
magas rendű költészetté transzponálódik. A *Dies ad quem* című
versciklusról van szó. „Az volt az a nap, születése napja” „előkhöz,
már tudta, visszaköltözött ...” Ám ehhez a bizonyossághoz más is
kell, a társ, aki várakozásával, hűségével erőt ad a kínok elviselésé-
hez. Mert ez a magára ébredés kegyetlen érzés: „Ég és föld susogta
benne újra, / szétomló léte minden álma fáj.” „Azon az úton” elin-
dulni és visszatérni, a katartikus pillanatok átélése. A találkozás a
Tél angyalával, aki csábít, aki hív... („Hívott is, mondtam, nem
lehet.” Az út, mely válaszút is egyben, a pokolra szállás vándorlása
után a menekülés útjává válik. Az „Elysiumi pusztaság” mind-
inkább távolodik, s a megtartó erő kerekedik felül. „s te nézel rám
a túlpartokról, kedves, / s én ébredésem neked elhiszem.” Ennek a
mély, érzelmeken túli összetartozásnak több szép versével is talál-
kozunk a kötetben, mint a *Vak vágta, Éj az éjben*.

Olykor felrémlik, hogy az új költészeti kánon nem ismeri el a közéleti, képviseleti költészet létjogosultságát. Pék Pál versei között tallózva lépten-nyomon találkozunk ilyen versekkel.

A *Vesztégzárban* olvashatjuk:

„rögeszméd, hogy tisztábban élsz
(térden mégis), mint az ország,
s tévútjain, aki veled –
Érte játszod, más bolondját.”

A költő rögeszméje és a világ, bizony nincs szinkronban. Az illúzióvesztés, a vereség, a veszteség nagy leltára ez a kötet. Az *Álomvesztés* időszaka ez, bár a kezdethez „kellett, egy hamis éden minden álma”. Itt van az „új hazugsággal új karám”, „gallyra ment hitekben szó-pokol vacog”. A Csoóri Sándornak ajánlott *Feltörve a hetedik pecsét* ezt a nem épp hízeglő létállapotot tárja elő leplezetlenül: „s én fals zenékre bokázom bár tegnap / tiszta szívű nagy zenékre vágytam”... S ehhez még: „Hallgatnak a fölKent süketek...” Tobzódik *A másik égtáj embere*, aki „csak fonák maga, szó-lucokban vackol rég, / s mozdulata delejében rontás... mert hazája nem, háza áll... Valamiképp a megváltás elmaradt, bár a megszentelt Bárány teste fölálldoztatott.

Ezeket a sorokat olvasva, egy korábbi kötet sorai kíváncsognak ide: „visszahőköl az Úr is látva / a benned romló konok Messiást”. Igen, ez a konok, számonkérő Messiás – a közéleti költő – nem hagy békén, nem hagy nyugodni, újra és újra szembesít magunkkal, jobbik énünkkel, s a romló, leépülő közállapotokkal. A *Dis árnyaiban* ez a lehangelő folyamat még visszatetszőbben, sőt, viszsztatásztóbban jelenik meg. A legszebb napok elhamvadása, a sárba fulladt apák emlékének őrzése egyre lehetetlenebb. A mélypont ünnepélye, ahogy Pilinszky írja:

„Dis falán túl árnyat árnyért –
S verhet esők ostroma,
benépesül majd holdas arcod,
a férgek édes otthona.”

A *Vesztegzár* című ciklus is ennek a feloldhatatlan, elátkozott helyzetnek nyomasztó képe, sőt, képlete. Szinte apokaliptikus képek sorjáznak benne:

„És roncsolódsz, és nincs jeled,
és néptelen, már néptelen
a ház, a part, a hű sziget...”

Ezért az éj, a latorok éje.

Hiába hűség, a hiába „emlékedhez forradsz”-magatartása, a sorsod „kő a tollpihén”.

A „fénybe ölelt tépett zászlók selymét” már hiába zuhogtatni, az igazságtevő isten nincs sehol.

Számomra az utolsó versciklus tűnt roppant izgalmasnak. *A visszatérő*. Az Odüsszeusz-motívum sok-sok műalkotásban megjelenik. Az emigráns irodalom kedvenc metaforája, az 56-os nemzedék, a magyar Odüsszeuszok bebolyongták a világot, hogy végül és többnyire hazatérjenek. Megrakottan szellemi kincsekkel, amire – úgy tűnik – vajmi kevés igény van.

Pék Pál belső bolyongását, annak állomásait rögzíti, mely a szülői háztól az elnyert otthonig, az elnyerhető otthonosságig vezet. A készülődés a boldogságra azonban megcsalatkozik, „Pénélopé vásznán többé / nem tárul föl az a völgy...” S a várva várt megérkezés felemás érzéket kelt, bár az ifjúság arca „fölsugárzik rá”. Az *elmerült sziget* című vers – a cikluson belül – mely a kötet címét is adta – aztán végkép leszámol a megnyugvást hozó célhoz éréssel.

„Hisz a titok leplezetlen!
Bekeríti hullaszag - -
Kytéra is hazugság, és
hazugság a tiszta had.

Pedig egykor ezt a partot
álmodta, egy éjszakát,
mikor a víz fátylain túl
megláthatja Ithakát.”

A fiú világosítja föl, kíméletlenül:

„A parton nincs ma senki, senki.
Vetkezhetsz, ami megmaradt,
veszetteké lett birodalmad.
Patkányok lakják házádat.”

Innen csak a szökés, a menekülés lehetséges.

„szigetéről más világba
menekítve önmagát.”

A hűséges, az egyszer megtapasztalt igazságához ragaszkodó lélek, „kit egy álom vacogtatott / álomtalan nép fölött”, az nem tehet mást, mint „szégyenének piacán” is hallja, s örökön hallja az „elsüllyedt Atlantiszok moraját”. Szirtes Gábor erről olyan szépen ír, hogy érdemes idézni: „...mert el lehet sülyedni a végtelen óceán mélyén, ám az Atlantiszok moraja az álomtalan nép számára az erkölcsi helytállás örök mementója lehet: hangos figyelmeztetés és követendő példa.”

Odüsszeuszunk tehát – szenvedései, hányattatásai ellenére egyelőre nem térhet haza a képzeletében lévő otthonába. A mitikus párhuzam csak felerősíti a személyes és közösségi tragédiát.

Még egy dologról szólnék.

Pék Pál az a költő, aki szenvedélyesen olvasta a régi és új klaszszikusokat, kortársait, keresve a párhuzamokat, az eltéréseket, a megerősítő motívumokat. Új kötetében is számos mottót, ajánlást találunk. A névsor tanulságos: találkozunk Weöres Sándor, Fodor András, dr. Alotti Nasri, Szabó Lőrinc, Illyés Gyula, Ágh István, Markó Béla, Ady Endre, Csoóri Sándor, Nagy László, Dante, Bella István és Homérosz nevével, soraival.

Rám mégis a Nagy Gáspárnak ajánlott *Epitáfium egy rontott kertben* című vers tette a legnagyobb hatást. Több oknál fogva. Mert én is jól ismertem Gazsit, – azt hiszem, mindkettőnknek megvan a maga kedves emlékekkel sugárzó Gazsi-képe – s mert én is ott voltam a nagytílajai temetőben, búcsúztatásán. Magam is írtam egy kis

nekrológót a *Pannon Tükörben*, de a vers – az igazi – Pék Pálnak sikerült. A vers elején az ég és föld egybejátszása máris remek antré – a földbe temetjük azt, akinek az égben, a magyar irdalom egében a helye –, s innen egyszerre kétfelé vág a felismerés: az ébredés – a gyermekek folytonosságában (fiad szemén fénybogár) és a fent maradtban – a művekben egyaránt megmarad. S a miénk: „az ordas-éhu árvaság”. S a kárhozat, hogy „tovább újra”, „feledve azt a kort, / isten verse, hol egy álom / hűdött beszéde volt...”, „hol malom-hazánk (örlő) szabadságot / hazudott ránk, lázakat, s röpülésünk hitványságát / el nem fedte sáska-had, s kifosztott arcok hétköznapi pokla se...” S a kiábrándító, kijózanító felismerések ellenére, az azonosulás, a vállalás – mindazzal, amit nekünk Nagy Gáspár, Nagy Gazsi jelentett – hangja szólal meg: „emléked, hogy köntöst cserél, / otthonom lesz otthonod.” Ki gondolta volna, hogy az égi „otthon” ilyen tragikus gyorsasággal mindkettőjüket magába fogadja...

Szólni kell arról is, hogy ő indította el Zala megye folyóiratát, a *Pannon Tükört* 1994-ben, s öt éven át főszerkesztőként jegyezte a lapot. Ebben a helyi szerzők éppúgy helyet kaptak, mint a régióbeli vagy a határon túli írók, költők, esszéisták. Nagykanizsán élt, dolgozott, de az egyetemes magyar kultúrában gondolkodott. Sorjázó verskötetei, valamint más publikációi rangos helyet biztosítanak számára a kortárs költészetben. Neve egygyé forrt városával, mint ahogy Kerék Imréé Sopronéval, Villányi Lászlóé Győrével, vagy Bertók Lászlóé Pécsével. Az, hogy ma zalai-muravidéki irodalmi életről beszélhetünk, jórészt neki köszönhető. Több szempontból összekötő kapocs volt, halála ezért is nagy veszteség.

Az erotikus költészet és változásai

Szerelem és szexualitás. Vagy jobb esetben: erotika. Örök téma, amelyet nem lehet megunni. Irodalmunk nem volt szerencsés e téren. Janus Pannonius latin nyelvű versei, melyek 1447 és 1454 között keletkeztek, gyakorlatilag az 1700-as évek után kerültek nyilvánosságra. Persze, akkor is csak részlegesen, nem autentikus fordításban. A legnagyobb tisztelettel illehetjük Csorba Győző munkásságát ezen a téren. Ő pajzán versekként fordította az újlatin költő verseit, hitelesen és kellő leleménnyel. A nyelvi megújításba is besegített, és a vulva szóra a mindzsója szót használta. Joggal írta le, hogy Janus költészetét – amikor a teljes corpus fordításra került – csak ezen anyag birtokba vétele után nyertük vissza a magyar költészet számára. A kronológia szerint ezután hosszas űr következett. A felvilágosodás irodalma, Kazinczy és társai figyeltek fel ezen újdonságra, Goethe erotikus verseire, mint a *Római elégiák* vagy *A napló*. Az erotikához való viszonyt szerintem jól jellemzi a közismert történet – már-már anekdota – miszerint Arany János erotikus verseit Voinovich Géza életében nem adta ki, s a kézirat pincéje mélyén megsemmisült. Az elázott papírköteget a hagyaték birtokosai kidobták. Magyar legenda. De valószínűleg igaz.

Az erotikához való viszony értelmezése és újraértelmezése a *Nyugat* indulásától eredeztethető. Találtam egy tanulmányt Balázs Béla tollából, *Erotikus művészet és művészi erotika* címmel, 1914-ből e tárgykörben. Egy részletét hadd idézzem ide.

„Bizonyos, hogy ez az egész problémakör egyre aktuálisabb lesz. Bizonyos, hogy antiszexuális keresztény kultúránk az utolsó emberöltő folyamán ismét görögösebb irányba fordult. Ruháink simulnak és kevesebbnek. Táncosnőink már meztelenek. A páros

táncok is egyre őszintébbek. A művészetnek több és több „szabadság” szabad. A közös fürdők divatja is, a „Nacktkultúr” szanatóriumok felvirágzása, egy új szexuális koedukáció kezdetét jelentik. És hogy önmagunkat se áltassuk tovább, a freudizmus a lelkünkéről is lehúzta a leplet.

Tény, hogy mai kultúránk legaktuálisabb feladatai közé tartozik egy új állásfoglalás az erotikával szemben, egy új közszeméremérésnek, egy új nemi morálnak megteremtése. Hacsak valami új aszkéta fanatizmus nem gyullad ki hirtelen a férférbőrűek között, akkor az erotikát rejtő falak immár védhetetlenek. Ez nem elmélet, ez történelem. Látjuk szokásaink és ítéleteink alakulását, a bizonytalanságot, mely köztük uralkodik. Látjuk, hogy tarthatatlan „átmeneti” állapotban vagyunk, és izgatottan lessük, mint a villanyóra mutatóját, hogy mikor ugrik: mikor fog az új rend elismertetni és kodifikáltatni. (Hogy történik az ilyesmi? Milyen jó volna egy kis történelmet látni.)

Mert erkölcsainknek és szeméremérzésünknek alakulása história, melynek hiába szegül ellene az aggodalmasok vétője. Megnyugtatójukra szolgálhat talán az, amit első kettőnek felsorolt aggodalmukra felelhetünk. Ha túlteng az erotika, bizonyos, hogy egy természetes fékje van csak, és az a meztelenség. Aki valaha „Nacktkultúr” szanatóriumban járt, tudja ezt. Ami pedig az ifjúság megóvását illeti, nem olyan egészen magától értetődő, hogy a felnőttek ennek mindent alárendelni tartoznak. Van az „ifjúság megóvásának” foka, melytől majd a felnőttek létjogát kell óvni, amely a „gyermek századában” a felnőttek szabadságát veszélyezteti. Ez egyelőre elintézetlen probléma.

Ami pedig az erotikus művészet veszedelmét illeti, igaz-e az, hogy „állati mivoltunkból fakad és azt táplálja”? Hiszen nincsen az animálistól távol állóbb, nincsen szellemibb, nincsen emberibb valami az erotikus művészetnél, sőt (ebből a szempontból mind egy), nincsen a művészietlen pornográfiánál sem. Az emberi szellemnek szinte démonikus munkája, hogy az élet eme legvegetatívabb részét is az öntudatba akarja felszívni. Mert hiába, a lélek az, mely még a testi kéjt is nem érezni, hanem látni, tudni akarja. Nem az állatnak kell a kép. Annak a húsos valóság kell. De vannak

emberek, akik a természetellenességig a valóságtól a képekhez fordulnak. Mert az öntudatban nem áldozatai, hanem urai vagyunk a természetnek, és mindent megszépíthetünk."

Balázs Béla teóriája a „megszépítés” irányába megy, az erotikus történetek átesztétizálása a célja. Ezt tekinti az elfogadhatóság feltételének és befogadhatóság kritériumának. A magyar nyelv elég gazdag eufemizmusokban, ezt a célzatot is eléri, ha akarja. A cikk az I. világháború kitörése előtt született, és a háború után lényegesen megváltoztak az élet dimenziói.

Ennek jó példája dr. Zoltvány Irén *Erotika és irodalom* című értekezése az 1920-as évekből, amelyből néhány részletet idézünk:

„Látni fogjuk egyébként, hogy az erotikum nagyon viszonylagos fogalmat szokott jelölni, s hogy többféle fokozat érthető rajta. Már itt is előrebocsátjuk, amit később bővebben fogunk tárgyalni, hogy egyáltalán nem a kiválasztott tárgy (pl. a házasságtörés témája) határozza meg valamely mű erotikus jellemét, hanem csakis a tárgy földolgozásának és kifejezésének módja. Van akárhány költő, aki műveiben teljesen kifogástalan szellemű, még csak nem is keresi az élet rút oldalait, csupán itt-ott elvétve akad nála egy-egy érzékies kép, egy-egy kissé bántóan színezett leíró részlet. Egy másik gyakran nyúl ugyan kényesebb témákhoz is, de a nemi élet körében mutatkozó rútat az igazsághoz hűen rútnek tüntetve föl, nem sérti erkölcsi érzékünket. Természetes, hogy az ilyen költőket nem sorozhatjuk az erotikusok közé. Viszont vannak költők, akik az életnek egyenesen szexuális oldalát szeretik kedvveléssel föl-tárni s mentől merészebb és újszerűbb »meglátásokkal« akarják meglepni az olvasót; vannak, akik a hús és vér poézisét, az érzékiség szabadságát nyíltan hirdetik s a testi gyönyörökben egész szabadon tetszelegnek; akik a cédaságot s a feslettséget, az érzéki vágyak kielégítését, az elcsábítást vonzó alakban és szép színekkel rajzolják; a házasságtörést mentegetni vagy éppen igazolni törek-szenek; akik a szabad szerelem védelmére szofizmákat gyártanak; akik minden áron érdekesek akarván lenni, a rendes családi élet örömei, bajai és küzdelmei helyett a léhaságot, a könnyelmű és bűnös asszonyt, a kicsapongó férfit, az izgalmaival járó tiltott viszonyt rokonszenves módon és alakban állítják elénk, sőt igazol-

jak őket, a nemi ingereknek kitett emberi természet gyarlóságát és a körülmények, a környezet kényszerítő hatását hangoztatva, úgy hogy hőseiknek (lucus a non lucendo) bűnei alig esnek beszámíthatóan rovásukra.”

A szerző a továbbiakban „átesztétizálás” helyett azt tartja helyesnek, ha a nemi élet körében „a rútat rútnak tüntetik fel a szerzők.” Persze, ezen is elgondolkodhatunk. A nemi élet és az ezt körülvevő testiség és cselekmények nem hiszem, hogy rútnak nevezhetők. A fönt és lent viszonya – meglepően ellentétes. Fönt egy csók, lent egy egészségesen végrehajtott petting. Fönt egy simogatás, lent a vulva szétnyitása, azzal a bizonyos hímveszővel. Ám a szigorú, erénycsősznek is nevezhető teoretikus hölgy, aki meghagyná ezen területet a maga rútságában, azért nem teljesen merev. Bizonyos – az irodalomban már bevett – formákat elfogadna, Rabelais-t és Boccacciót nem kérdőjelezi meg a maga nyelvi mivoltában. És ez a kis félrelépés akár meg is bocsátható. A mentéseket maga is – kellő grandezzaival – előtárja. Egyébként a két álláspont nincs messze egymástól. Balázs Béla a nemileg elhallgatott tartalmakat új kifejezésekkel próbálja nyilvánosságra hozni, dr. Zoltványi Irén a „rútat” meghagyná a maga zártságában. S az is igaz, ezen testtájak „nevesítése” nem dicsekedhet kellő gazdagsággal. Legalábbis, ami a nyelvi, elfogadható kifejezéseket, „szalonképes” köznyelvi megnyilvánulásokat illeti.

Ezen fejlemények után a két világháború közötti irodalmunk sem talált megfelelő „megszólalási pontot” az erotika, a szexualitás ábrázolásáról. Ám itt is van kivétel: Weöres Sándor. A múlt század negyvenes éveiben keletkezett *Fairy spring – Tavaszi, tündér játszadozás* – a férfi és a női princípium kettősségét sokrétűen tárja elő, jeleníti meg, bőségesen merítve a görög mitológiából. Nem borítja fel az alaptételeket, hanem színezi a két nem jellegzetességeit. A nő szerepét a köznapi élet, a konyha és a kamara körében látja, érdekes, a férfié nincs ilyen részletezően kibontva. Az érzéki jelzéseket a biologikumra, a lelki vonatkozásokra vezeti vissza, a kettősség egyensúlyát többször is hangsúlyozva. És az a bizonyos egyesülés „vakon egymás felé szalad”, beteljesítve az ősök törvényét.

„Magányos éjek tűrei,
vér-erek dörgő dobjai
két külön tűzvész kanyarog
egymást akarja oltani,

két szerelem egymás felé
kigyózik mint a gyűlölet,
s az ősökkel telt temető
susogva bíztat, integet.

Ó a közös kétféle vágy
vakon egymás felé szalad
egyetlen cérnaszál-hídon
és a híd mindig leszakad!

Ó tavaszi játszadozás,
egy érintés a lomb alatt,
belőle mennyi könny fakad
és nem lehet és nem szabad!”

Weöres kísérletezése lényegében visszhangtalan maradt. Megközelítése a beavatás misztériumából ered. A kezdet, a játékból komolyság, a belső összhang keresése – valahol erre utalnak a weöresi meg-látások. A pajzánságtól a bujálkodásig terjedő „sáv” még sok-sok árnyalatot hordoz, és Weöres „felfedezései” ezen a téren számos új megoldással gazdagították irodalmunkat. Az 50-es években keletkezett *Priapos* kötet kétarcú képződmény. Egyfelől ennek az erotikus életérzésnek kifejeződése, másfelől valóban játék, szójáték és szóvicc, az erotika érintkezése a nehezen elfogadható obszcénnel. A költőzseni ezt is megengedhette magának. Más kérdés, hogy ezen az úton vonakodva követik olvasói. Az *Antik ekloga* a botrányon kívül a szerkesztő leváltását idézte elő. A *Psyché* jóval később keletkezett, talált helyet a kortárs irodalomban. Szerintem Petri erotikus verseinek egyik forrása a weöresi kezdeményezés. De ez is jóval a nyolcvanas években nyerte el létjogosultságát. Lator László *Orphe-*

usa is magányos zárványként áll életművében, pedig a szólelemény, a helyzet személyességének vállalása, a nemi szabadosságot tükröző önértékelés terén elérte a kimondhatóság határát, és megtalálta azokat kifejezéseket, amelyek a szeretkezést, a meztelen együttlést új nyelvi köntösben jelenítik meg.

Az 1960-as, hetvenes években két szerző tűnt fel, akik – véleményem szerint – új hangot ütöttek meg az erotikus költői beszédben. Kemenes Géfin László és Major-Zala Lajos. Persze, nem a hazai irodalomban, hanem a nyugati tájakon bomlott ki és nyert elfogadottságot ez az artistikummal átszótt, szokatlan obszcenitás.

Kezdem Major-Zala Lajossal.

A költő több kötetet szentel az erotikus megszólalásnak. *Cson-ton virág*, 1972, *Rontásbontó*, 1975, *Katarzis, Támadj föl, Édes*, 1981, *Leszámolás*, 1984. Kísérlete a szerelmi együttlét – a férfi és a nő érzelmi és fiziológiai állapotának – leírását tekinti fő céljának. Maga így vall törekvéseiről a *Testamentum* című kötetében – *Auróra*, 2004 –: „A nyelvről a nyelvben, szerelemről a szerelemben. Nem szégyellem bevallani, új szerelmi líráról álmodoztam, inkább magamnak, mint másoknak, ha már költő és férfi vagyok. A pókhálók lepte mámoros vidéket megmutatni, a maga varázslatos valóságában, elűzni a homályt, beengedni a napsugár éltető és tabuolvasztó erejét. Szemérmesen, de elhessegetni az álszemérmeket. Azóta sok író gondolja, hogy a barbárul tiltott szavak bevetése a szövegbe nagyágyúként szól a modernség csetepatéjában. ... Mert a szerelem a szexualitás esztétikája és etikája. Nem bírja el a hamisjátékosokat. A szexualitás szépségformáló, embergazdagító tett, ha párbeszéden keresztül folyik a játék. A szépajkak, a széppujj, az örömdomb, a kéjgyűrűk, a gyönyörhüvely összehangolásában az ikerdombok ritmusában. Innen kezdve igyekeztem összeállítani a magyar nyelv szexuális szótárát, mert ott minden használható szó azzal kezdődött, hogy szeméremajkak, szeméremdomb, szeméremhüvely, szeméremgyűrű és így tovább. Nagyon szemérmes ez a magyar értelmező szótár...”

Költőnk merészen, előítéletek nélkül behatolt az „erogén zónákba”, s nem ritkán komoly erőfeszítéseket tett – néha talált is

– ezen nyelvezet megújítására. Szerintem a megújítással nem lenne baj, a magyar nyelv szókészlete e téren szegényes és fantáziátlan, „Ágyékom ujjá” – írja egy helyen, s ez találó kifejezés, elfogadható. „Pinahaj-szőnyeg”, „gyönyörhüvely”, „szépujjam” – hasonlóan egy lehetséges nyelvújítás felé törik az utat. Am azzal már tabukba ütközött, amikor a leírhatatlan szavakat, kifejezéseket be akarta hozni a köznyelvbe. Emlékszem egy fejtegetésére, amikor a tévé valamely munkatársa a képernyőn szerepelve kiejtette a „pina” szót. Major-Zala szerint egyik legszebb szavunk. Én ebben nem vagyok biztos – és ezzel nem vagyok egyedül –, ezt a valóban, ma is tabunak számító szót, nem lehet leírni a köznyelvben, obszcén-nak tekintett, a normális nyelvhasználatból kivetett forma. A költő nem adta fel, számos kötetében, versében erőltette ezt a „újítást”. A „fasz, pina, baszás” azonban nem vált köznyelvi alakká, csak a bizalmas, face to face formában használható. Az ízlés, az alkalom, a mérték az, ami használatukat tolerálhatja. Major-Zala azonban mértéktelenül élt e szavakkal. A „Pina-kultusz”, s az egyéb, hasonló kifejezések ilyen módon nem értek célt, erőltetett használatuk magányos és folytathatatlan kezdeményezés maradt.

Csak néhány, talán provokációnak is tekinthető verscím: *Pinák pislognak az örökkévalóságba, Kirabolt csikló, Pinádban robban, Parlag pina*. Miután volt szerencsém ismerni a szerzőt, néha vitatkoztunk. Én azzal érveltem – s vallom ma is –, hogy eufemizmus kérdése ez az egész. Valahol Balázs Bélával egyetértve, az átesztétizálásra való törekvés sokkal célravezetőbb és rokonszenvesebb, mint a durva, primer szavak használata. A magyar nyelv van olyan gazdag, hogy a körülírással, a metaforikus beszéddel, az eufemizmusok alkalmazásával el lehet kerülni a megbotrántkoztató, tabukat sértő kifejezésmodort. Egyik versében írja: „hiába csacsog a csikló”. Valóban, a nyelvi „áttörés” nem sikerült. De az erogén zónákba való „behatolás” valódi művészi teljesítmény volt, ma is az, talán érdemes volna költészetéből egy ilyen irányú, mértékletes válogatást készíteni.

Kemenes Géfin László (háttérben az *Arkánium* és köre) a *Fehérlőfia* című eposzával szerzett nevet e téren. A mű húsz évig készült,

az első kiadást – még Nyugaton – követte a második, már itthon, 1991-ben, a Szépirodalmi Kiadó jóvoltából. András Sándor, a költő és az Arkánumban szerkesztőtárs, később, 2003-ban egész kötetet szentelt a *Fehérlófia* „feltárására”. Jankovics József a kötet fülszövegében a következőképpen ajánlott a művet a kedves olvasónak: „A külső és belső pokoljárás, az önélveboncolás számtalan változathoz a műfaji sokszínűség rendeződik: szabadvers, levél, ráolvasás, dráma, paródia, esszé, satíra, biográfia, napló és elbeszélés keverékéből áll össze a világ, a géfini univerzum kollázsa. S mindez az obszcenitástól a megkapó líraiságig terjedő skálán.”

András Sándor – említett monográfiájában – fergeteges szövegözönnek nevezi a művet, „amihez foghatót magyar nyelven nem írtak.” – teszi hozzá. Az eposz sokféle kérdést vet fel, én csak egy szempontból vizsgálódok: az erotika kérdését tartva szem előtt. Szerintem e mű – szövegében – elment a végső pontig. Sokan és sokszor emlegetik az ún. „bugyiszüret-motívumát”, melynek morbiditása aligha fokozható. Kemenes-Géfin elmerészkedett a legvégső határig, többször és több helyen, többé-kevésbé, áttételesen vagy közvetlen, hatott a későbbi nemzedékekre. András Sándor monográfiájában a következőket írja:

„Az onirikus jelenetek erősek, kemények, sokakat fognak undorítani, viszolyogtatni”. Valóban, csak a toleráns olvasók bírják elviselni az eposz-szöveg obszcenitás-szintjét. A különleges műnek sem sikerült az „áttörés”.

Megmaradt a maga egyediségében. A lehetséges továbblépésnek azonban gazdag, sokszínű és termékeny pozíciókat teremtett. Ezt az érdemét azonban aligha lehet elvitatni.

Petri György versei is csak érintik ezt a „testtáj költészetet”. Most nem mennék bele az *Apokrif* direktségébe. Bár ez is elsősorban a bibliai téma ilyen szemtelen és provokatív jellegű tálalása miatt vált botránykövé. A költőt nem érdekelték az erotika megjelenítését érintő problémák. Csupán oda akart nyomni egy kis finomságot a szentfazék ízlésnek. Ez sikerült. De hála Isten – hogy éljünk a kínálkozó lehetőséggel –, a társadalmi ízlés túllépett ezen a „mai kocsmán”. És megvédte a szerzőt a különféle retorzióktól.

Ő elsősorban a *Hogy elérjek a napsütötte sávig* című versében hatolt be a kényszerű erotika önmegalázó szituációjába. S ha jól belegondolunk, arra a bizonyos esztétizálásra sem volt szüksége. A hetykeségből, vagányságból vállalt megalázó, az emberi mélységet felmutató szeretkezés a rútból, az ocsmányból való kiemelkedés apoteózisává vált Petri előadásában.

Egy kivételes teljesítményről szólhatok még, s ezek Turczy István erotikus versei, illetve *Erotikonja*. Ez a fotókkal illusztrált versszöveg kivételes vállalkozás a kortárs költészetben. Turczy óvatosan él a kimondhatatlan szavakkal, van érzéke az átesztétizáláshoz, és némi humorral fel tudja oldani a kényes helyzeteket. Prózarészlete némi támpontot ad megközelítéshez:

„Költő arról, hogy miért ír erotikus verseket, nem beszélhet. Illetve beszélhet, ám aligha mond bármit is. A szöveg mondja el, amiről ő nem tud beszélni. Minden feltett kép, lezárt gondolat, felfakasztott érzésfele (bármilyen versformába gyömöszöljük) végső soron egy-egy idegvégződés. Inkább lélek-, mint verstan. A szépség önmagában létező kegyelmi pillanat, nem szorul magyarázatra, kifejtésre. Egyediségének kulcsa a titokban rejlik, azaz saját magában. Az elérhetetlen titok megszólításának módszere a vágy. A vágy pedig a testben válik kézzelfogható fluidummá. És a test tudja a magáét. Ezért is írok erotikus verseket.”

A költő vallomása sok mindent elárul.

Kalandozása a testek, viszonyok, „áthatások” körülményeiben a köz előtt is hozzáférhető. Befogadható.

Egy kis ízelítő, betekintő ennek a költészetnek pikantériájába.

*„Imádnak a nők.
Mondom, imádnak a nők
– ne irigykedjete.
Kamaszkorom óta csak ők érdekelnek,
és néhány más dolog is persze.
Azért óvatosabbak lettek, mióta
megtudták, hogy időnként írok ezt-azt,
ami nemcsak róluk szól. Például verseket.*

*A nők véleménye a költészetről merőben eltérő.
A költészetre, ugye, nem lehet táncolni,
nem egykönnyen ehető, nem mindig divatos,
kocsit sem lehet venni rajta, és parfümillata
sincs. A költészet olyan, mint az ágyba tévedt
szentjánosbogár: akkor is világít, mikor
elkelne egy kis szolidáris sötétség."*

A nyelvi megoldások terén azonban mindig találunk ebben a költészetben néhány elpötytyentett, meghökkentő megoldást. Egy-két szemelvényt idézek: „kedvtelve nézed ingóságomat”, a hús gerillája vagyok”, csiklórepülés”, „pinafüvet szívni”, „grandkanon”, rés és az egész problematikája” – és lehetne folytatni a sort.

Vilcsek Béla a *Kortárs* 2009/10. számában elemzi az *Erotikon* „testbeszédeit”. Egy részlet belőle:

„A Turczyi-költészet alakulástörténete azt mutatja, hogy a pályát kezdettől fogva jellemző formai egységesség megtartása mellett a látás- és alakításmódban a 2000-es évek elejétől határozott elmozdulás következik be. Az *EROTIKON* kötet szempontjából azért fontos ez, mert miközben a pályán folyamatosan születnek szerelmes vagy szerelmeskedő tárgyú költemények, az ezekben kikísérletezett szemlélet- és versszervezési mód a 2000-es évek második felében egy tizenhét új verset az élén szerepeltető gyűjteményes köteté áll össze. A mind tartalmi, mind formai szempontból egységes ciklust alkotó tizenhét vers így mintegy visszamenőleg hitelesíti a korábbi évek kísérleteit, ugyanakkor már-már tökélyre fejleszti a már a 2007-es *áthalások* kötetben is alkalmazott, újabban következetesen használt verstchnikát és verstípust. Itt is megváltozik azonban a megközelítés iránya és célja. Eddig a fő írói törekvés e nagyon személyes tematikában is az identitástudat eredetének térben és időben való felkutatása és felmutatása volt. Lehetőleg valami meghökkentő vagy nagyon személyes téma merészen nyílt feldolgozása és kötetlenül kötött lüktetése. (Szemléletes példái ennek a pálya olyan népszerű darabjai, mint a *Venus Vulgivaga*, mely egyetlen szexuális aktus részletes leírása és megjelenítése, vagy a *Téltemetővirág*, melyben

szintén hangsúlyosabb a kapcsolat személyessége és a vallomás kendőzetlensége, mint a nagy konstrukció megformáltsága.) Ahogy az első korszak idézett emblemikus verse már a címével utal rá: előbb a nők, s csak azután a költészet. A legnagyobb elmozdulás éppen e tekintetben következik be, s érdekes módon a történelmi vagy identitáskereső versek vonulatával ellentétes módon. Az irány nem egy város történelme vagy egy személyiség „tört.én.elme” (a 2001-es *Deodatus* alcímében szereplő „műfaj-meghatározása”) felé vezet a témához illő egyedi nagyforma kialakításával, hanem éppen fordítva: az évek során kialakított és legalkalmasabbnak tartott kisforma felől az ahhoz leginkább illő hétköznapi téma megformálása felé. Nem a nagy műstruktúra szívja magába, kebelezi be a legkülönbefélebb részleteket és írói megoldásokat. Nem a részeredmények minél bőségebb felmutatása a cél, hanem a lehető legsűrűbbre zsugorított kész kisforma építkezése és felépülése. Az irány és a cél itt elsődlegesen, csúnya szakszavakkal mondván, nem a de-strukturálás, hanem a strukturálás, nem a de-konstruktorálás, hanem a konstruktorálás, nem a fragmentálás, hanem a szintetizálás. Egyértelműen megváltozott tehát a korábbi vers(korszak) tétje és sorrendje: előbb a költészet, s csak azután a nők.”

A „vagina-dialógok” egyelőre úttörőnek számítanak, ezen a téren. A Vilcsék által kiemelt szempont is érdekes: a költészeti formák elsődlegességét illetően, amelyek meghatározóak a szerelmes-erotikus versekben. Ő alkot meg egy fokozatot, ezeket a verseket megfigyelve: csoda, rajongás, önkívület. Ez azért is érdekes, mert Major-Zala Lajos sokat ír az orgazmusról, a magömlésről – és a francia kifejezést használja, a „kis halált”. Ha néhány pillanatra is, kívül kerülünk a lét törvényein.

Az utóbbi években „béke” honol e téren. Az erotikus hódítást nem követte valamely új nyelvi hódítás. Ilyen jellegű kísérletekről nem tudunk. Amit már említettem, a fiatalabb nemzedék beéri az eddigi nyelvi eredményekkel és korlátokkal. Ambícióit, erőfeszítését más témák kötik le. Vallás, ezotéria, idő, végtelenség. Átnéztem néhány

mostanában megjelent verskötetet, erotikus tartalmakra vadászva. Oláh András új kötetében (*április bolondjai*) találtam a *tájékozódási pont* című verset. A „befelé sikoltva öleltél” – egy esti szeretkezés nyomait őrzi. Egy másik versében: „ölelésedből menekülök”. Botár Attila írja *naponta csodálhat* című versében: „Nem testi énnel, de megfejtetett.” Tornai József szerelmes verse, a *Múlt*. Ebből egy idézet: „ő is nekikezdett, hogy szóba intse a gyönyört”.

Azonban az *április bolondjai* egy meglepetést is tartogat. Az *elveszett kézirat* című verset, amely *A helység kalapácsa* egy részletének mai „átírata”, persziflázsa. Az a bizonyos, sokunk által ismert jelenet nyer itt új értelmet: a pincébe igyekvés, borért való lehatolás egyúttal szemérmetes Erzsók és Csepü Palkó együttlétére, szerelmes együvé borulására is alkalmat teremtett. A „lompos”, a „faltörő kos”, „büszkén meredő löcs” – ennek az alpári szótárnak újabb leleményei. És a szeretkezés leírásában a költő a Petőfi-vers paródiáját is közreadja, kissé régies, archaizáló nyelvhasználattal, nyelvi fordulatokkal. S a kimaradt, elveszettnek hitt részlet a kortárs líra erotikus gyűjteményét gazdagítja.

Pajzán, erotikus, obszcén – ezek a nyelvi fokozatok vezetnek ama tartományba, ahova nem vezet kitaposott út. De az olvasók mégis odatalálnak. Mindig is nyilvánvaló volt, hogy a köznapi közlés és a (szóbeli) durvaságok között van „átjárás”. A tiltás ellenére beszivárog a normális kommunikációba egy-két szó, kifejezés, az altesti világ néhány „találata”. De van egészséges korlátja is e jelenségnek, nem fajulnak el véglegesen a dolgok. Szegény Major-Zala ebbe bukott bele. Ám kétségtelenül nagy a vonzása ennek az elsüllyedt világnak. A mitikus, a démoni, az elfojtott tudattartalmak irritálják, olykor provokálják az egészséges, normális felfogást, látásmódot, viszonyt. Van egy nyelvi szintér, a kimondhatatlanság birodalma, amely rokon az erotikával, a szexussal, mindavval, ami a közösülés körül forog. Vannak artikulálatlan hangok, jajok, nyögések, amelyek ezt a dimenziót képviselik. S persze vannak szavak is, vagy szóhoz közelítő artikulációk, amelyek ebből a szférából fakadnak. (Amelyek már csak a zene révén jutnak kifejezéshez.)

Kis dolgozatunk a nyelv és a költészet különleges „határ-sávjának” történetében kalandozott, a „kifejlés” különböző módozataira figyelmezve. Itt is találkozik az archaikus és modern. Az erotika: út visszafelé. Az emberi lényeg egyik alappontjához. Nem találhatjuk meg önmagunkat, ha ezeket a titkokat nem fejtjük meg teljesen. Az erotikának köze van a szépséghez, a harmóniához, mindahhoz, ami végességünk vigaszát jelenti. Ezért illeti meg különleges figyelem.

Összegyűjtött művek, alkalmi publicisztikák

Csoóri Sándor: *Régi vérfoltok vöröslenek*
– *Kötetben meg nem jelent írások, 1960–2008*

Az emlékidézésnek több módja van. Például az, ha az elhunyt író korpuszát teljes terjedelmében közre adjuk. Néha döcögősen zajlanak ez a folyamatok, Csoóri Sándor esetében azonban dicséretesen időben zajlott a hiánypótlás, amikor kötetbe gyűjtötték könyvben meg nem jelent írásait. Bár prózai műveit többször kiadták, több válogatásban, amelyek átfogó képet adtak életművének e szeletéről. Az első ilyen összegző kötet az 1961 és 1994 között létrejött írásokat tartalmazza (*Tenger és diólevél*), a második nagyobb gyűjtemény, *A pokol könyöklőjén* címet kapta. Ennek érdekessége, hogy a szerkesztő, Pálffy G. István ciklusokba szerkesztette az anyagot, és a prózai részt versekkel is kiegészítette. A majd' 800 oldalas korpusz kiadására a *Helikon Kiadó* vállalkozott 2010-ben. Tehát a fontos, meghatározó írások – mint a *Tudósítás a toronyból*, az *Iszapeső*, az *Egy nomád értelmiségi* vagy a *Nappali Hold* hozzáférhetőek az olvasók számára. S 2019-ben, újabb válogatás egészítette ki az eddigieket, mely a különböző helyeken megjelent publikációkat vette számba. A kiadvány az 1960 és 2008 közötti időszakot tekintette át kronologikus sorrendben. A szerkesztő szerepét ezúttal is Pálffy G. István vállalta magára.

Mit remélhetünk ettől a filológiai kutatástól?

A teljességet elsősorban. Immár nem marad ki, nem vesz el egyetlen írás sem ebből a jelentős életműből. Másrészt a pályája egyes időszakai részletesebben jelennek meg, magyarázatot találunk az olyan kényes kérdésekre is, mint a *Nappali Hold* körüli viták, vagy a világszövetségben történtek.

A szerkesztő Pálffy G. István is szükségesnek véli egy *Utóhang* közzétételét, mely *A pokol könyöklőjéből* kimaradt. Pálffy G. szerint: „Amit ő ír vagy nyilatkozik, interjút ad valakinek, az ma is úgy áll, mint a szikla.” Az igazság, amit képvisel, nem évült el. Az a „szélesség és egyetemesség”, amit Csoóri írásai képviselnek, az író tágas horizontjáról vall. A nacionalizmus és antiszemitizmus vádja is új fénytörésben áll elénk a kötet írásait olvasva. És még valami: a *Nappali Hold* körüli viták után Csoóri nem volt hajlandó „megsemmisülni”. Kitartását és alkotóerejét csak tisztelni lehet.

Az 1960-as évek publikációi – a pályakezdés időszaka – kitűnő kezdetet jeleznek. Az író számos műfajban – jegyzet, vallomás, novella, riport – finom, érzékeny művekkel van jelen az *Élet és Irodalomban* és más lapokban. Feltűnik az öreg halász, aki parti bozót-tűzben vész oda. A százforintos fiú, aki vissza akarja adni a talált pénzt az elvesztőnek. Igazi költői alak Bors Pál, az amatőr lírikus, ő visszahódítja kedvesét az általa írt verssel. A hatvanas években született miniesszéje a Költészet Napjáról, igazi írói remekelés. Az 1969-es *Forrásból* ismerjük meg az aforisztikus művek kezdetét, az *M* című írásból a közéleti gondolkodót, aki nyelvünk találékonyságát védve ír a „földalatti” szó megtartása érdekében, de abból mégis „metró” lesz, s a mélyvasút sem tudta kiszorítani a minden napokból. Találunk cikket a népdal és a nóta közti különbségről, ami későbbi a nagy cikkek és tanulmányok első megfogalmazását jelzi a 70-es évekből. A *Sötétség, világosság* ismét egy közéleti hadakozás lelki háttérébe enged bepillantást. És a kádárkori bürokrácia útvesztőibe. A *Levél az asztalon* lélektani bravúrral festi meg, hogy a férfi és nő miként találhat rá önmagára.

A *Dózsa-idézés* múltunk egy kétségbeesett és hősies pillanatába enged betekintést, hosszabb jegyzetben szól a fiatalok népművészeti stúdiójáról. Arról, hogy eljött az ideje a népi kultúra feltámasztásának. A mozgalom és a divat találkozásának! A bizalom és a múlt megértésének vágya meghatározta a korszakot. S ezt Csoóri védjegye nélkül nehezebben tudták volna megvalósítani.

Pesovár-idézése valódi trouville. A táncművész sokoldalúsága az író is elkápráztatja, s a későbbi táncház mozgalom a szakember és Martin György tiszta és végig gondolt törekvéseire építhetett.

Tornai felfedezése, a *Vadmeggy* című kötet értékeinek feltárása: igazi költői anamnézis.

Csoóri sohasem idegenedett el az emigrációtól. Kapcsolata a Nyugatra szakadt értelmiséggel kezdettől fogva naprakész volt. Persze, hogyan lehetett ezt a témát a szocialista sajtó körébe be-
csempészni. A *Hitel* megjelenése – 1989-től – fordulópontot hozott ebbe a kérdéskörbe: itt olvashatjuk egyik első publikációját a témáról, vagyis Borbándi Gyuláról, a magyarság-őrök egyik kiemelkedő személyiségéről. Borbándi írásai és magatartása olyan fundamentumok, amely nélkül nem érthetni meg a nyugati mozgalmak, fórumok, kiadványok fennmaradását és működését.

Itt, ebben a kötetben találjuk az író két felszólalását, a nyolcvanas évekből, amelyek megmozgatták az „állóvizet”, s csak a kilencvenes években kerültek nyilvánosságra. Az egyik az 1981-es írószövetségi közgyűlésen hangzott el, a másik a '86-oson.

Sokan emlékezhetünk ezekre a megnyilatkozásaira. Az opposíció ismét felállt: Csoóri arra hívja fel a figyelmet, hogy a közgyűlés elsődleges célja a lefokozó szerep megszüntetése. Kioktatja a hatalom jelenlévő szereplőit: a demokrácia nem valami alkalmi düh vagy követelőzés, hanem tapintat, alázat, figyelmesség is. Alaposan megérveli azt, hogy a politikának egy partneri Írószövetségre van szüksége, csak ez szolgálhatja kölcsönösen a magyar társadalom érdekeit.

A '91-es közgyűlésen már nyíltan egymásnak feszült az Írószövetség és a pártállam álláspontja. Csoóri megerősíti: az írók nem hajlandók a hatalom kiszolgálására. A korábbi ígérek megfeneklettek. Ki kell lábalni ebből a kontraszelektációs világból. A különböző politikai botrányok túlélése, elsimítása erkölcsi halálhoz vezethet. A hatalomnak tudni kell visszavonulni, s erre megvolt a lehetőség. Ám úgy tűnik, a jelenlegi konfrontáció az írók elveszejtésére irányul. S Csoóri arra figyelmeztet: a magyarság érzelmi adottsága épp úgy a nemzeti vagyon része, mint a termőföld vagy a gazdaság.

Az író ekkor joggal érezhette: nem csak az író társadalom, hanem az értelmiség bizalmát is élvezi. Ezt azért írom, mert nem volt hajlandó párt szerepet vállalni, nem lett országgyűlési képviselő.

S talán itt és ekkor érlelődött az a szerepe, amit vállalt: a Magyarok Világszövetségének elnöki tiszte. Hiszen, ha volt valaki, aki a legtöbbet tette a kisebbségekért és a nyugati magyarságért, az Csoóri Sándor volt. Az az erkölcsi revízió, amiről Csoóri beszélt a *Minden revízióra szorult* című cikkében éppen arról szólt, hogy még az az erkölcsi elégtétel is elmaradt – a területi elégtétel helyett –, ami némileg kielégítette volna a magyarságot. Az itt felsorakozó cikkek, mint *Az igazság búvóhelye*, az *Újjászületés és mellébeszélés* heves rohamok a „nemzeti ateizmus” ellen, melyet már sok alkalommal elítélt az író, hogy megvédje azt a „történelmi képződményt”, amit Magyarországnak hívunk.

Az *Új korszak kezdetén* éppen arról szól: Csoóri megkapta a vágyott és joggal elért pozíciót, a világszövetség elnöke lett. Feladatának látta: az oldott kévét összekötni. Itt írja: „Az ember legbensőbb értékei, a nyelv, a nemzet, a haza”. Ki gondolta volna, hogy a program megvalósítása milyen fals irányt vesz? Ki gondolta volna, hogy az elképzelés: „Nem egy kormány vagy párt, hanem mi magunk fogunk magunknak szabályokat, törvényeket, jogokat – jövőt teremteni.” – magát a felvetőt lökik partvonalon kívülre.

Ezek voltak – 1990-től 95-ig – a termékeny évek. Ez ebből a kötetből is kiviláglik. Az *Észtek között*, a *Szoboravatás Ozorán* erről a megnyugtató helyzetről beszél. Pálffy G. írja utószavában, hogy az interjúiban megfogalmazott igazságai mennyire időtállóak. A *Beszélgetés és önvizsgálat* című cikk végén fogalmazódik meg – 1999-ben! – a vágy: békességet és csendes önvizsgálatot kívánt Csoóri magának és a világszervezetnek. És ebbe még belefért a Duna Televízió alapítása és megvédése is, ahogy ezt a *Szerelem-televízió* című cikk bemutatja. S lassan összeállt az, amit Csoóri „mozaik-nemzetnek” nevezett. A *Hétpróbas esztendő*k elé nézünk ennek a korszaknak a kérdéseivel foglalkozik. Azt írja: „Látnunk kell, hogy a mostani mélypontunknak, mely a hazai és más országokban élő magyarságot is húzza maga felé, egyetlen ellenszere lehet csak: egy olyan kristályosodási pont, amely köré lassan és fokozatosan lerakódnak új célok, új megoldási módszerek.”

A méltó ünneplésekről szólnak a *Tudunk-e ünnepelni?*, a *II. Rákóczi Ferencre emlékeztünk és a Pusztaszer* – 1996 című írások. A biza-

kodás szól a *Megosztottságunk nem turáni átok* című cikkből, mely a lelki békétlenség okait kutatja, és az egység elől elhárítandó akadályokról értekezik. Egy karácsonyi emlék kerül elő a múltból, 1944-ből, amely majdnem az író életébe kerül. Az Európához tartozás kérdéseit érinti a *Külföldi magyarok kettős állampolgársága*, míg a tervezett *Hitel* az irodalmi sajtó új lehetőségeit tárja Pozsgay Imre elé. A *Hitel*re szükség van, mint heti vagy kétheti közleményre, mert mozgékonyság nélkül a nehézkes folyóiratok is ellehetetlenülnek. S Illyésnek vagy Ilia Mihálynak sem jutott szerkesztői állás, önálló orgánus, mely álláspontjukat korlátozás nélkül megjelenítette volna. Ahogy írja: „Az utolsó harminc év megtanított bennünket fogalmazni, de ugyanakkor leszoktatott a folyamatos írásról.” (Az 1980-as levél csak az író saját lapjában, a *Hitel*ben jelenhetett meg 1998-ban.)

Csoórinak van „látomása” március 15-dikéről. Ezt írja meg *A két március tizenötödike* kapcsán. Melyik legyen előbb? A gazdagság vagy a szabadság. Széchenyi és Kossuth vitája ebből fakadt. S hogy a bécsi március 15-dike épp olyan sokat hoz a hazának, mint a pest-budai. Petőfi verse és aktivitása nélkül ez a nap nem lehet teljes. A vér nélküli forradalom ügyében is igaza van: „Hogy ellenszegülés nem történt, ez csak azt mutatja, hogy az ellen vagy teljesen átlátta tehetetlen gyöngeségét, vagy gyáva volt megtámadni bennünket.” Tudott újítani, elfogadni a vér nélküli forradalom eszméjét.

Az alkotó évek véget érnek. Ennek a tanulságait vonja le a „*Hit-térítőknél*” kell lennünk című cikk, a *Magyar Nemzet*ből. Csoóri itt végzi el az elemzést, ami bukásához vezetett. „Egyedüli bűnöm az volt, hogy nem tudtam a rossz helyzeten változtatni.” Ennek a helyzetnek a további mélypontja, amikor a nyugati régió bizalmatlansági indítványt nyújtott be ellene. De Csoóri nem állt fel, holott – utólag nézve – talán ezt kellett volna tennie. Veszett a pénz és tovább romlott a világszövetség becsülete. (Legalábbis később így ítélte meg.)

Az író értékelése szerint, a történelmi változások az autonómia közelébe sodorták a magyar kisebbségeket. És erre nem volt fogékonyság, holott a világszövetségnek ez lett volna a hivatása, hogy

ebben az ügyben szervezkedjék. De egymásra találni, mint a csíksomlyói búcsújárók, csak belső parancsra lehet. Sajnos, ezt nem értették meg a világszövetség nyugati régiójának tagjai. És Csoóri végleg eltávolodott a világszövetségtől.

Az utolsó írások egyike – mely a macskákról szól – de tulajdonképpen egy különös, zalai sorsot idéz meg. A hatvanas években, amikor járta az országot, elvetődött Zalaegerszegre is, és itt összefött egy ismerőssel, akit még Muharay Elemér mutatott be neki. Őt kérte meg, látogassanak ki a kallósvi, Árpád-kori kerek templomhoz, ha már az övékéből, a zámolyiból csak rom maradt. Így is történt. Aztán a körütekintés után felmerült, menjenek fel a padlásra, nézzék meg, fentről milyen a kilátás? S ekkor írja le Csoóri, milyen meglepetés érte őket. A padlás tele volt megsérült, korhadó, hiányos keresztelőkkel. „Csak percek múlva értettem meg, hogy ez egy szentséges lomtár. A nagy idők megdöbbentő múzeuma. –” jegyzi meg az író. Hiszen a régi keresztelők nem dobták szemétre, itt gyűltek fel, a padlásra. Ám a történet nem itt fejeződik be. Egy idevalósi parasztemberről szólt az emlékezés, aki ’59-ben nem lépett be a téesszbe. Kiköltözött a szőlőbe, s ott halt meg magányosan. Az odagyűlt kóbor macskák – amiket kedvelt –, még a fülét is megrágták halála után. (Az *Iszapesső* hőse innen is foganhatott.)

Barátja, monográfusa alakját idézi meg *A reményt ne veszítsük el* című írás. Görömbei András köszöntése is rövidebbre sikerült, mint szerette volna. Pedig a tanulság kézenfekvő: „Amíg lesz egy Görömbei András, és lesz egy tanítványa, addig a magyar irodalom évszázadok óta tartó, jó ösztöne nem sorvad el.” Az irodalomtörténésznek ajánlott vers azonban kárpótolhatja a szakembert, *A Házzam körül újra szép és érvényes költemény*. (A kötet címe is innen vététt.)

„Ki hitte volna, András,
hogy kísérteteink halhatatlanok
és életrevalóbbak nálunk, rokonai távoli földrengéseknek
és temetőkknek
s ha fagy fenyegeti őket,
titkos vulkánok tűzénél melegszenek.”

A kötet egyik utolsó írása *A történetek hátttere*. Az író ebben Goethe titkárának és életrajzírójának naplóját idézi, amelyből kiderül: Goethe látta Mozartot, gyerekként, hangversenyezés közben. Véletlen volt mindez, mégis, ahogy olvashatjuk: „A semmiség csodává érlelődött”. Talán ez hiányzott életéből, egy Eckermann, aki történeteseit lejegyzí, számon tartja és megőrzi. Mert most minden szavára, gesztusára szükségünk van. De maradjunk abban, hogy ez a kötet is ennek a keresésnek, az emlékidézésnek az egyik állomása, amikor a parányi, olykor jelentéktelen nyomokat is felkutatja, és a nagy közönség elé tárja. Csoórinak ezek a mellékes, esetleg általa félretolt jelzései is írói-emberi jelenlétének nélkülözhetetlen dokumentumai. Hiányzik nekünk sok minden, ahogy a Görömbei-esszében olvasuk: a „kidalolatlan múlt”, egy váratlan látogatás, egy kézfogás, egy tárlatmegnyitó, az elsuhanó árnyék, ami egy kiváló magyar íróból megmaradt.

Ahogy a szerkesztő látja: „Csoórit megsérthették lelkiileg, de alkotóilag nem. Továbbra is azt tette, amíg egészségileg bírta, ami miatt évtizedeken át üldözték”. A magyarság felemelő és odaadó szolgálatáért.

(Erdélyi Szalon-Iat Kiadó, 2019)

Múlt és jelen – Helyünk Európában

Nemzeti önazonosságunk kérdései

Egy megszálit országában – annak is a delelőjén – mit lehetett tenni? Gyakorolni a belső ellenállást. Ezt ki így, ki úgy hajtotta végre. Nem mentünk fejjel a falnak, ott volt előttünk az 56-os forradalom példája. Sok mindent tettünk, ami megalkuvásnak tetszhetett. Ma és visszanézve, pl. belépésünk a KISZ-be, az ideológia részbeni és a rendszer gyakorlati elfogadása, a spontán, ösztönös csetepaték, annak ellenére, hogy féltünk, tartottunk a megtorlástól. A rendszer kisebb-nagyobb hibáinak tekintettek bennünket, renitens jankókat, amit azért lehetett kezelni vagy orvosolni. S a háttérben ott derengett a nagy aczéli mumus, mint a kultúrpolitika megdönthetetlen bálványa. Sok borsot tört az orrunk alá, pl. a francia kommunistákkal való kokettálásával, a harmadik út keresésével. Megvallom, nem féltünk tőle, inkább igyekeztünk távol maradni tőle. A nagy szociális elégtétel jegyében kezdetben sok mindent lenyeltünk. Amit a kommunizmus hirdetett, „ezer nyelven”, hogy létrejön az egyenlőség társadalma. Benne a többi jóval. Ami egyre inkább nem jött létre. Közgazdász barátaim – a hatvanas években, előbb az egyetemen, majd a pártközpontban és a minisztériumokban – már jól látták azokat a hibákat vagy bűnöket, amiket nem lehetett kivenni vagy kivágni a szocialista szisztémából. Ezekkel együtt kellett élni. Néha megkérdeztem tőlük: „Meddig? És miért?” A vállukat vonogatták, és éltünk, lehajtott fejjel a nagy szovjet Moloch árnyékában.

Nos, sok mindent elviseltünk, ami ma nem tetszhet, de '56-ot soha nem mondtuk ellenforradalomnak. Én 14 éves voltam a forradalom idején, de otthon, a szülőfalumban, mésszel mázoltuk ki

éjjel a Kádár-kormány ellenes jelszavakat. Amit hallottunk a rádióban, olvastunk a szabad sajtóban, s amíg lehetett. És erről az akcióról hallgattunk, mint a sír. Annak ellenére, hogy néhányan jobbra tértünk, néhányan balra. A becsületszó azért működött.

Persze, egy leverte forradalom után.

Utassy barátom nagy Petőfi-rajongó volt. A *Zúg március* már a hatvanas évek végén megszületett. Megjelent a *Szép versekben*. De nekem hiányérzetem volt Petőfivel kapcsolatban. Ezért kezdtem el olvasni a róla szóló írásokat, a naplóit, a leveleit, a cikkeit. Ki volt ez a fiatalember? Végigböngésztem Hatvany *Így élt Petőfi* című két-kötetes művét. Megbizonyosodtam (elsősorban magamban), ez a fickó zseni volt. Egy megszállt országban élt. Épp úgy küzdött a maga cenzoraival, ahogy mi a mieinkkel. Persze, az a cenzúra enyhébb és hazafiasabb volt, mint a miénk. De a kérdés változatlanul fennáll: honnan szerezte információit a fiatal Petőfi, a korabeli szindarabok nézője, majd szereplője? Fekete Sándor tanulmányában így ír erről:

„Tudjuk, hogy Petőfi forradalmi ideológiája elsősorban francia elméletekre épült, s Lukácsy Sándor újabb kutatásai ezt az általános ismeretünket konkrét részletekkel hitelesítik. A halhatatlan, feltartóztathatatlan, a házba, ha kell ajtóstól berohanó *korszellem* reformer szellemű útegyengetői közül indult el Petőfi, hogy azután a forradalmi *világszellem* diadalútjának előharcosa legyen.” „A monarchia emberei – írja majd ’48-as naplójában – nem hiszik vagy gátolni akarják a világszellem fejlődését, s ez istentagadás.” (E sorokat írva aligha gondolt a fentiekre, de nekünk eszünkbe kell, hogy jusson vallomását olvasva: Petőfi már húsz esztendősen korábban színészként küzdött azok ellen, akik „gátolni akarják a világszellem fejlődését”). „Én ellenben hiszem, hogy fokként fejlődik a világszellem, látom, miképp fejlődik, látom az utat, amelyen megy. Ő lassan halad, minden száz vagy néha ezer esztendőben tesz egy lépést, de miért sietne? Hiszen ráér, mert az övé az örökkévalóság.” Megint hozzátehetjük: nem Raupachtól tanulta mindezt, de amikor a német bohózatíró azt példázta, hogy a korszellem *halhatatlan*, Petőfi gondolkodását akaratlanul is előkészítette „az örökkévaló világszellem eszméjének befogadására.” Ez a kor-

szellem elsősorban szociális természetű volt. Persze, szükség is volt rá a feudalizmus társadalmi kötelékeit leromboló harcban. 1846-48 között ez a szociális érzemény uralkodott költészetén, középpontjában egy végső és véres csatával. Ezt a feszültséget érzékelteti a *Véres napokról álmodom*, az *Egy gondolat bánt engemet*, a *Palota és kunyhó*.

Az utóbbi vers kérdése valóban vérlázító: „Mért vagy oly kevély, te palota?” „S hol vette a gazdag maga kincseit?” És ettől a logikától vezetve jut el a szalmakunyhóig, ahol „születnek a nagyok, az ég / a megváltókat ide küldi be.”

Ám a szabadságharc kitörése után megváltoztak a Petőfi-versek, a hazafiasság hatotta át őket. (Erről az „átváltozásról” sokat lehetne elmélkedni. Hogyan jutott el a szociális radikalizmustól a nemzetféltő önfeláldozásig?)

Egyik utolsó verse a *Föl a szent háborúra*.

„Föl, hazámnak valamennyi
Lakója,
Ideje, hogy tartozását
Minden ember lerója”

Petőfi útja így hát a szociálistól a nemzetiig tartott. De 100 évvel később József Attila is hasonló utat járt be. A szociálistól a nemzetiig. Ki gondolta volna, hogy a szociális forradalmár, a Marx követő ideológus írja az egyik legszebb hazafias verset *Hazám* címmel a harmincas években?

Ez az út, irányultság sokunkra jellemző volt. Én mindenesetre Petőfihez fordultam, átélve a magam bizonytalanságait, tőle vártam és kaptam útmutatót.

Ám a hamisítás, a félretájékoztatás, az ideológiai torzítás megnehezítette a tájékozódást. Sokunknak kellett 1968 augusztusa, amikor közösen vertük le a lázadót, aki egy egészen más szocializmust akart, mint a szovjet modell. S ekkor írta Petri azt a néhány sort, ami eldöntötte a meccset. (*Ismeretlen kelet-európai költő verse 1955-ből*)

„Amiben hittem,
többé nem hiszek,
De hogy hittem volt,
arra naponta emlékeztetem magam.
És nem bocsájtok meg senkinek.”

Szerintem ez a fajta kérlelhetetlenség és nem megbocsátás jellemezte az irodalmunk javának tudatát 1968 után.

Milyen források kínálkoztak a magunkfajta számára?

Régi magyar irodalom, elsősorban a két világháború közötti időszak.

A nyugati magyar irodalom.

Fordítások.

1. Sokan megerősíthetik – a hatvanas években – Czine tanár úr volt az egyik (fő) közvetítő. Sinka István szemináriumra nyitotta fel a szemünket, hogy micsoda értékek vannak a népi irodalomban. Ő volt az, aki minket, kezdő tollforgatókat szinte egyenrangú partnernek tekintett. Tőle halottuk az *Anyám balladát táncol* című verset, s rögtön megértettük: érdemes ezen a nyomon tovább menni. De, aki az urbánus vonalat kedvelte, annak ott volt Kassák. Engem ebben az időben éppen az lepett meg, mennyien ismerték és kedvelték verseit és regényeit. Az *Egy ember élete* első, 1949 utáni kiadásából kimaradt Kassák és Kun Béláék konfliktusa, és Kassákra – nemzetközi ismertsége ellenére – itthon gyanúsan tekintettek, egyfajta szeparáció várt rá, életművének feldolgozása csak a rendszerváltás után vált teljessé, elsősorban Aczél Gézának köszönhetően. Kassák két okból is gyanús elemmé vált, gyanús volt ultrabaloldalisága és gyanús volt avantgardizmusa is. Értékeire a párizsi Magyar Műhely alkotói és szerkesztői hívták fel a figyelmet.

Persze, a korabeli műhelyek lázasan keresték a „semleges”, elfogadható alkotókat, így akadtak Reményik Zsigmond és Füst Milán műveire. Főként a színházakban mindkét írónak valóságos reneszánsza bontakozott ki hatvanas-hetvenes években. Tamási Áronról viszont alig esett szó. Nagy adósság volt Hamvas Béla. Mindnyájan emlékszünk a gépiratos példányok szent áhítatára, a kis társasá-

gokra, titkos/titkolt összejövetelekre. Szerencsére, a rendszerváltozás után a teljes életmű hozzáférhetővé vált. Maradjunk abban, hogy az identitás építésben óriási szerepe volt a Horthy-korszak változatos könyvkiadásának, íróinak, irodalmi életének.

2. Sajátos ellentmondás alakult ki: míg a hivatalos esztétika sokáig szocialista realizmusról beszélt, ezt ajánlgatta, mint követésre érdemes mintát, ezt valójában senki nem vette komolyan. Viszont bántó fölényre vált a Nagy László, Juhász Ferenc, Csoóri alkotói triász befolyása, a nemzeti jellegű irodalmi kánon. Ráadásul a másik oldalon – az urbánusabb térfélen – Petri György szalonképtelen költészete vált mintaadóvá. Tehát ebben a két szélsőségben kellett valami elfogadható kánon. Hamarosan ez is megjelent, Kulcsár Szabó Ernő és Szegedy Maszák Mihály tudományos munkássága révén. Erre az időre esik, amikor Utassy költészetét szinte semmire nem értékelte a hivatalos kritika.

Egyik bírálója ezen felfogásnak Szepes Erika. Számomra a szerző 2012-ben megjelent *a mocskos mesterség – gondolatok a paradigmaváltásról* című műve méltó vitapartnere a jelenleg is uralkodó (tépázódó?) kánon alaptéziseinek. A szerző a következőket írta: „A dekonstruktivista-hermenautikus-posztmodern (az önmeghatározásokat sorolhatnánk) koncepció két fő támadási pontját láttuk eddig: a képviselési elvet és a személyességet óhajtanák kiűzni a Parnasszusról. De mindahhoz, hogy ezt megtehessék, meg kell sebezniük a líra (és az egész irodalom) Achilles-sarkát, a jelentést.”

Szepes Erika könyvének ezen fejezetében részletesen ismerteti a recepcióesztétika téziseit, az átvevők egy-két gondolatát, többek közt Kulcsár Szabó Ernő szubjektivista felfogását, mely szerint „nem lehet tudni, hogy a szöveg és én interakciójában mi történik az énnel, ő olvas-e tényleg vagy őt olvassa a szöveg”. (Számomra ez azért is érdekes, mert Weöres Sándor többször, több helyen is megfogalmazta, már a negyvenes években ezeket a mondatokat.)

Nem sok örömet szerzett ez a posztmodern irányzat, talán csak néhány szerzőnek, akik a téves esztétikai elképzelések elkötelezettjeként is képesek voltak remekműveket alkotni.

3. A nyugati magyar irodalom szintén rengeteg információt tartalmazott, ami nem fért a hazai irodalmi gondolkodásba. Jelen-

tős alkotók rekedtek ki a könyvkiadásból: Márai Sándor, Határ Győző, Cs. Szabó László, Horváth Elemér, Vitéz György, a párizsi *Magyar Műhely*, az *Arkánium*, az *Új Látóhatár*, és még sorolhatnám.

Nekem a Magyar Műhely lett egyik forrásom. Nem tudom, ki emlékszik arra, hogy a párizsi lap hol kint szerepelt a nagyobb könyvtárak olvasópolcán, hol pedig eltűnt, hűen követve az aczéli kultúrpolitika ingadozásait. Ha valamilyen csiklandós politikai tartalom jelent meg benne, akkor az a szám „kissé” be volt tiltva. Csak szintén érdekességként: az idősebb nemzedéknek sok minden szabad volt, ami nekünk, fiatalabbnak nem. Déry Tibor, Kassák avantgárd versei megjelenhettek, ám a mi avantgárd verseink nem. Ezek egy része a Magyar Műhely lapjain látott napvilágot. Akkoriban én, Molnár Miklós, Székely Ákos és Zalán Tibor – Szombathelyen, a nyolcvanas években – a lap rendszeres szerzőinek számítottunk. Részt vettünk a hadersdorfi találkozókön, felolvastunk, előadást tartottunk.

Emlékszem egy esetre. Bujdosó Alpáréknál szálltunk meg, és este végre körülnézhettem a könyvtárában. Ekkor került a kezembe Méray Tibor *Nagy Imre* című munkája. Mondhatom, egész éjjel olvastam, nem tudtam letenni a könyvet. Így született az *Elkésett sorok N. I.-nek* című versem. Megvallom, szenvedtem, hogy hova rejtsem? Talán egy barátomnak mutattam, s egy példányt nála hagytam, ha valami történne velem. És mindez Keszthelyen történt, a közelben, a Hévízen nyaraló Major-Zala Lajosnak is megmutattam. Ő vitte el Frieburgba, Molnár Józsefhez, az *Új Látóhatár* szerkesztőjéhez. S így jelent meg Lambéry Antal név alatt az emigráns lapban. Emlékszem, Csengey még évődött is vele – valóban, neki is megmutattam –, hogy tudja ki a szerző – az Írószövetségben történt mindez –, de nem mondja meg. Tudtommal, be is tartotta a szavát.

Sok más, hasonló történet színezte az életünket – nem csak az enyémet –, a nyugati magyar irodalom állandó fenyegetést és bizonytalanságot keltve volt jelen a mi kis diktatúránkban. Egyébként a külföldi publikálásról Csoóri beszélt le. Mármint a Kilenceket. Meg is fogadtuk tanácsát. Ma már bánom, hogy nem éltünk ezzel a lehetőséggel.

Major-Zala volt a híd – talán nem is használtuk ki annyira, mint amennyire lehetett volna. Csengey sokat köszönhetett neki, volt egy érdekes svájci útja Dénesnek, amiről keveset mesélt, amikor Lajos valamelyik svájci tv-adóba vitte be interjúra, a rendszerváltás időszakában. Persze, kinek-kinek megvannak a maga élményei, egy biztos: a többágú síp egyesülése, a széttagolt magyar irodalom egységesülése hatalmas energiákat szabadított fel.

4. A fordításokról is sokat beszélhetnék, Camus *Sziszifosz mítoszát* már nem is tudom, kinek a fordításában kaptam meg. Orwellről nem beszélve. Valahogy így épült, épülgetett az én irodalmi identitásom. Bár én a magam gyakorlatában urbánusabb hangokat ütöttem meg, de a nemzeti vonalból nem engedtem. Pedig voltak ilyen-olyan csábítások, barátságok, csalogatások. Igaz, nem tartoztam a „harsogók” közé, de mindig tudtam, hol a helyem.

Örömmel láttam, hogy 2010 után, az MMA műhelyeiben megkezdődött az adósságok felszámolása. Megjelentek a hiányzó monográfiák. Temesi Ferencről például, aki jó húsz évvel ezelőtt megérdemelt volna egy hasonló feldolgozást. Mostanában láttak napvilágot a Gál Sándor, Kalász Márton, Vathy Zsuzsa, Vári Fábián László, Kiss Benedek életművét elemző kötetek, akik már régen megérdemelték volna ilyesfajta tanulmányozást. S ha nincs MMA és nincs kurzusváltás, ezek a művek továbbra is visszhangtalanok maradnak.

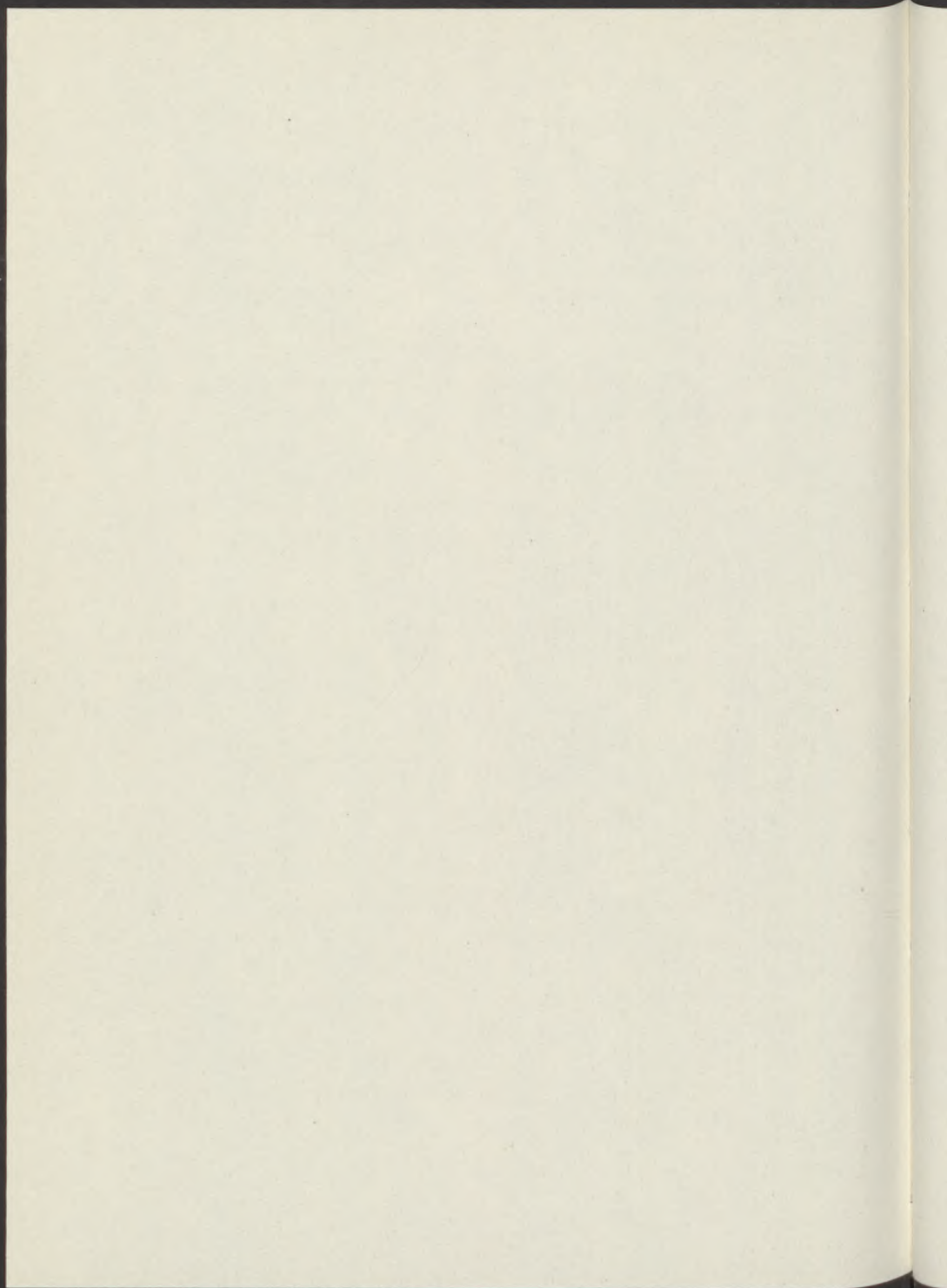
A liberális pozíciók ma is sokakat nyugtalanítanak, a vita a *Magyar Idők*ben ezt jelzi, eljött a kiegyensúlyozás ideje. Én azt szoktam mondani, nem egy kánonra van szükség – pláne olyanra, amely nem tűr meg maga mellett mást –, hanem versengő kánonok kellenének. Hasonló gondolatokkal lépett fel Szepes Erika, amikor a posztmodern tendenciákat értékelte *A mocskos mesterségben*. A következőket írta:

„Mindezek a gondolatok (amik a posztmodernre vonatkoztak) – a pluralizmus jegyében – szabadon szárnyalhatnak akkor, ha megfogalmazójuk nem akarja őket másra kényszeríteni, kiiktatva ezzel a pluralizmust és leszűkítve ezzel a gondolkodás terét és lehetőségét. Márpedig az iránydiktatúra hathatósan működik nálunk, első sorban az elméletírásban.”

Nem mennék bele, kinek a térfelén vannak jobb művek, esélyek, díjak.

Szerintem nincs szükség kirekesztő szempontokra, kiváltságos szerepet kivívó akademikusokra. Talán másfelé kellene, hogy irányuljon a figyelem. Az a bizonyos pluralizmus a lehető legtermékenyebb álláspont, aki bármelyik irányba nem a tehetség, a teljesítmény alapján ítél, mérhetetlen kárt okoz a szellemi életben.

Én azt mondom, élni kell a lehetőségekkel. S úgy látom, hogy az új generáció lassanként elkezd felvállalni a fölhalmozódott munkát. Hát akkor, gyürkőzzenek neki! Csak bírják energiával, türelemmel, kitartással.

Folyóirat megjelenések

A „szó útja” a folyóiratokban

Elhangzott Székesfehérvárott, az Irodalmi Folyóiratok Országos Találkozóján, 2018. május 8., *Vár*, 2018. 2. szám

Duna- versek régen és ma

Elhangzott a *Duna motívumok a magyar irodalomban és filmművészetben* c. konferencián, Dunaújvárosban, 2017. november 6.

Dunai Limes, 2017./2-es sz.

„...Szabdalom... teremtem a szót, a régít új formában fűzöm össze...”

Mai megközelítések Kazinczy Ferenc költészetéhez és poétikai nézeteihez
Pannon Tükör, 15. évf. 1. sz., 2010

Közelítések egy fordulóponthoz – Az a bizonyos 1931-es év József Attila életében és pályáján

Pannon Tükör, 2005. 2. sz.

Újrakezdések beteljesülése

Püski Sándor: *Könyves sors – magyar sors*

Pannon Tükör, 9. évf. 2. sz., 2004

„...műve lettem vagy töredéke...” Vázlat a lírikus Keresztury Dezsőről

Pannon Tükör, 9. évf. 4. sz., 2004

Zalaegerszegről indult az égi mechanika megértése felé

A Hold túlsó oldalán

Dokumentumok és emlékezések Izsák Imre csillagászáról
Pannon Tükör, 10. évf. 6. sz., 2005

Az emigráns tudat alakváltozásai Major-Zala Lajos lírájában
Pannon Tükör, 12. évf. 1. sz., 2007

Vázlat egy kritikus hangú, „életpárti” költészetről
Máté Imre: *Vállunkon vízőzönnel*
Pannon Tükör, 11. évf. 2. sz., 2006

Tunyogi Csapó Gábor: *Mérleg*
Pannon Tükör, 13. évf. 5. sz., 2008

Kabdebó Tamás *„vándorlásai” térben és műfajokon*
Vár, 2009. 4. sz.

Utassy József három új kötete ürügyén
Dunai Limes, 2017. 2. sz.

A töredékesség teljessége
Győri László: *A kései Éden*
Pannon Tükör, 11. évf. 4. sz., 2006

A daloló kedvű indulástól a teljességet szolgáltató beérkezésig
Ködöböcz Gábor: *Kiss Benedek*
Agria, 2017. tavasz

Az életöröm és mulandóság motívumai Oláh János költészetében
Előadás az Oláh János életmű konferencián, Budapest Petőfi
Irodalmi Múzeum, 2019.
Pannon Tükör, 24. évf. 6. szám, 2019

Muravidék mindenestül – Bence Lajosról, az 50. táján
Pannon Tükör, 11. évf. 4. sz., 2006.

Kibontakozástól a beérkezésig

Bence Lajos pályaképe

Életünk, 2018. 3. sz.

Bence Lajos: Írott szóval

Agria, 2019. 1.sz.

Személyiségkutatás – egy töredékes világban

Halász Albert: *Mindenszó(l)*

Pannon Tükör, 11. évf. 6. sz., 2006.

A túlélés „embermeséi”

Göncz László: *Egy peremvidék hímondói*

Mura-menti életképek a 20. század első feléből

Pannon Tükör, 12. évf. 1. sz., 2007

Értékteremtés és (állami) mecenatúra

L. Simon László: *Versenyhátrány – a kultúrpolitika fogságában*

Pannon Tükör, 14. évf. 2. sz., 2009

Éltető hagyomány – konzervatív értékprioritások

L. Simon László: *Személyes történelem (Esszék)*

Pannon Tükör, 16. évf. 6. sz., 2011

Konzervatív, polgári nyomok kutatása, felelevenítése

L. Simon László: *Körbejárni a hazát*

Búvópatak, 2018. 10. sz.

Elmerült hangok múltból és jelenből

Lezsák Sándor: *Társai elmentek Megváltót nézni*

Pannon Tükör, 21. évf. 1. sz., 2016

A teljesség megkísértése

Markó Béla: *Tulajdonképpen minden*

Pannon Tükör, 15. évf. 5. sz., 2010

Képek és hangulatok – a mulandóság kaleidoszkópján áttekintve
Mohai V. Lajos: *Rózsa utca, retrospektív*
Irodalmi Jelen, 18. évf. 203. sz., 2018.

A plebejus magatartás mai változata
Agócs Sándor: *Lepkék a könyvtárszobában*
Dunai Limes, 2017. 3. sz.

Egy „korszerűtlen” költői lázadás
Szálinger Balázs: M1/M7
Pannon Tükör, 16. évf. 2. sz., 2011

Kalandozások a líra és epika határmezsgyéin
Turczi István: *Szeresd a vándort – Történetek versben*
Életünk, 2020. 4. sz.

„Mondd, amit nem várt senki”
Finta Éva: *A tékozlás genezise*
Agria, 2018. tél

Emberiesülő kalandok a páni Édenkertben
Kilián László: *A fa mítosza*
Vár, 13. évf. 3. sz. 2018

A formaérzékenység és az erotizmus lírai változatai
Vitéz Ferenc: *250 – Válogatott versek*
Agria, 49. sz., 2019, tél

Átcsillog létünkön az isteni dimenzió
Kelemen Erzsébet: *Roráte*
Agria, 43. sz., 2018, nyár

Metafizikai áramlások szavakban és képekben
Dienes Ottó: *A krokodil torkában*
Breviárium az ezredfordulóból
Esszék, versek, rajzok, festmények, faszobrok
Vár, 2017

A lelki tágasság újabb dimenziói

László Zsolt: *Hajnal a mélyben*

Vár, 13. évf. 4. sz., 2018. 4.

Meggyőző érvek az „vers igazához”

Bobory Zoltán: *Damaszkuszi úton*

Dunai Limes, 2017. 5. sz.

Az emlékezés zsolozsmái

H. Hadabás Ildikó: *Röghöz kötötte*

Életünk, 56. évf. 10. sz., 2018

Pék Pálról, az irodalmi égi otthon újabb alkotójáról

„...ragyogtatni csillagot.”

Pannon Tükör, 14. évf. 4. sz., 2009

Az erotikus költészet és változásai

(Erotikus költészetünk újítása)

Irodalmi Jelen, 2020, 3. sz.

Összegyűjtött művek, alkalmi publicisztikák

Csoóri Sándor: *Régi vérfoltok vöröslenek – 1960-2008*

Pannon Tükör, 2020. 1. sz.

Múlt és jelen – helyünk Európában

Nemzeti önazonosságunk kérdései

Előadás Székesfehérvárott, a Határon Túli Magyar Irodalom

Napjai konferencián, 2018. október 7.

ISBN 978-615-5479-78-6

Kiadja az Írók Alapítványa – Széphalom Könyvműhely
Székhely, iroda, postacím: 1093 Budapest, Lónyay u. 43. fszt. 1.

E-mail: info@szephalom-konyvmuhely.hu

www.szephalom-konyvmuhely.hu

Felelős kiadó: Mezey Katalin

Szöveggondozás: Bakonyi István, Farkasi Csilla

Nyomdai előkészítés: Scriptor Kft., Budapest

Nyomdai kivitelezés: Séd Kft., Szekszárd

10513/4

PÉNTEK IMRE 1942-ben született. Az ELTE Bölcsészettudományi Karán lett tagja az *Elérhetetlen föld* című antológia társaságának. Tanított pár évig Zalaegerszegen, majd a *Napjaink* című miskolci irodalmi lap munkatársa lett. A hetvenes években Veszprémbe költözött, és a *Veszprémi Napló* munkatársaként dolgozott. Elsősorban verseket, versköteteket publikált. Különféle kitérők után a *Fejér Megyei Hírlap* kulturális rovatában talált helyet majd két évtizedig. Fehérváron megalapította az *Árgus* című irodalmi folyóiratot, majd 2003-ban egzisztenciális okokból Zalaegerszegre költözött. Itt a Pannon Írók Társaságának elnökévé és a *Pannon Tükör* című lap főszerkesztőjévé választották. 2015-ben lemondott a funkcióról, jelenleg nyugdíjas.

Két évtized irodalmi tanulmányait kötetbe gyűjtve Péntek Imre sokfelé tájékozódik, de elsősorban a kortárs líra vonulatai érdeklik. Ennek összegzése ez a gyűjtemény.

Ára: 3200 Ft

MB

287.980

PÉNTEK IMRE Lírai kaleidoszkóp